

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT PROGRAMI
DOKTORA TEZİ

EŞİTSİZLİKLERİN İKTİSADİ DİNAMİKLERİNİN
EKONOFİZİK YAKLAŞIM İLE ANALİZİ

Mehmet ÖZYİĞİT

Danışman
Prof. Dr. İsmail MAZGİT

İZMİR – 2021

TEZ ONAY SAYFASI

YEMİN METNİ

Doktora Tezi olarak sunduğum “Eşitsizliklerin İktisadi Dinamiklerinin Ekonofizik Yaklaşım ile Analizi” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

..../12/2021

Mehmet ÖZYİĞİT

ÖZET

Doktora Tezi

Eşitsizliklerin İktisadi Dinamiklerinin Ekonofizik Yaklaşım ile Analizi

Mehmet ÖZYİĞİT

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

İktisat Anabilim Dalı

İktisat Programı

Bu çalışma, eşitsizlik olgusunu ekonofizik yaklaşımı bağlamında tartışmaktadır. Çalışmanın amacı, mülkiyet ilişkilerine bağlı olarak toplumsal yeniden üretim sürecinde, iktisadi ve toplumsal koşullara göre tanımlanan iktisadi eşitsizliklerin dinamiklerini incelemektir. Eşitsizlik olgusu literatürde çoğunlukla çok disiplinli bir yaklaşımla ele alınmasına karşın fen bilimlerinin geliştirdiği yaklaşımlar oldukça ihmal edilmiştir. Bu nedenle incelemeyi gerçekleştirmek için esas olarak fizikçiler tarafından açıklanan yasa, geliştirilmiş olan teori ve metotların iktisadi sorunların incelenmesi amacıyla kullanımına dayanan disiplinler arası yeni bir araştırma alanı olan ekonofizik yaklaşım tercih edilmiştir.

Eşitsizliklerin iktisadi dinamiklerinin incelenmesinde iktisadi büyüme çevrimlerinde, ekonomik değişkenlerin birbiriyle çevrimsel ve içsel şekilde etkileşim içinde olduğu; çevrimin, şansa veya koşula bağlı dışsal şoklarla değil modelin determinist değişkenlerinin dinamik karşılıklı etkileşimi sonucu ortaya çıktığı; sınıflar arasındaki dağılımsal çatışmaların ürettiği içsel çevrimleri açıklayan sermaye ve emeğin ulusal gelirdeki pay mücadelelerine ilişkin iki sınıflı bir model olan Goodwin büyüme çevrimleri kullanılmıştır.

Türkiye ekonomisinin 2002-2019 dönemi için hanehalkı bütçe araştırmasından elde edilen fert gelirleri kullanılarak verinin istatistiksel dağılım yapısı ortaya konmuş, gelir verisinin dağılımsal yapısından hareketle Goodwin modelinin temel değişkenleri olan istihdam oranı ve işgücünün payı değişkenleri hesaplanmıştır.

Elde edilen bulgulara göre, Türkiye ekonomisinde gelirin iki rejimli bir dağılım yapısına sahip olduğu tespit edilmiştir. 2002-2013 yılları için Türkiye ekonomisinde bir Goodwin çevrimi gözlenmiştir. Ayrıca model, Türkiye ekonomisi için 2002 sonrası dönemde tartışılan istihdam yaratmayan büyüme olgusuyla tutarlı bir sonuç üretmektedir. İncelenen dönemde hesaplanan Gini ve Pareto katsayılarına dayanarak Türkiye ekonomisinde makroekonomik politika olarak orta gelir düzeyindeki hanehalklarından düşük ve yüksek gelir düzeyine sahip hanehalklarına doğru kaynak aktarım mekanizmaları üzerinden eşitsizlik dinamiklerinin yeniden üretildiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İktisadi Eşitsizlik, Ekonofizik, Gelirin İstatistiksel Dağılımı, Goodwin Büyüme Çevrimleri.

ABSTRACT
Doctoral Thesis
Doctor of Philosophy(PhD)
Analysis of Economic Dynamics of Inequalities with the Econophysics
Approach
Mehmet ÖZYİĞİT

Dokuz Eylül University
Graduate School of Social Sciences
Department of Economics
Economics Program

This study discusses the phenomenon of inequality in the context of Econophysics. The aim of the study is to examine the dynamics of economic inequalities defined by economic and social conditions in the social reproduction process depending on property relations. Although the phenomenon of inequality is mainly handled with a multidisciplinary approach in the inequality literature, the approaches developed by the natural sciences are mostly neglected. For this reason, the Econophysics approach, which is a new interdisciplinary research field based on the use of the laws, developed theories and methods, which are explained by physicists for the purpose of examining economic problems, was preferred in order to carry out the study.

In the analysis of the economic dynamics of inequalities, economic variables interact with each other cyclically and internally in economic growth cycles; that the cycle is not caused by chance or contingent external shocks, but as a result of the dynamic interplay of the deterministic variables of the model; Goodwin growth cycles, a two-class model of the struggles of capital and labour for the share of national income, are used to explain the internal cycles produced by the distributional conflicts between classes.

The statistical distribution structure of the data was revealed by using the individual incomes obtained from the household budget survey for the 2002-2019 period of the Turkish economy, and the employment rate and the share of the

labour force variables, which are the main variables of the Goodwin model, were calculated based on the distributional structure of the income data.

According to the findings, it has been determined that the income in the Turkish economy has a two-regime distribution structure. A Goodwin cycle was observed in the Turkish economy for the years 2002-2013. In addition, the model produces a result consistent with the non-employment growth phenomenon discussed in the post-2002 period for the Turkish economy. Based on the Gini and Pareto coefficients calculated in the examined period, it has been concluded that inequality dynamics are reproduced through resource transfer mechanisms from middle-income households to low and high income households as a macroeconomic policy in the Turkish economy.

Keywords: Economic Inequality, Econophysics, Statistical Distribution of Income, Goodwin Growth Cycles.

EŞİTSİZLİKLERİN İKTİSADİ DİNAMİKLERİNİN EKONOFİZİK YAKLAŞIM İLE ANALİZİ

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xi
TABLolar LİSTESİ	xii
ŞEKİLLER LİSTESİ	xiii

GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM İKTİSADİ EŞİTSİZLİK KAVRAMI ÜZERİNE

1.1. İKTİSADİ EŞİTSİZLİKLERİN MEKÂNI	11
1.1.1. Toplum ve Yeniden Üretim	11
1.1.2. Mülkiyet İlişkileri	15
1.1.3. Toplumsal Sınıflar	19
1.1.3.1. Mülkiyet İlişkileri Üzerinden Sınıflar	23
1.1.3.2. İktisatta Sınıfın Yeri	25
1.1.4. Gelir ve Servet	27
1.1.5. İktisadi Eşitsizlik Kavramı	30
1.2. GELİR DAĞILIMI EŞİTSİZLİĞİ	33
1.2.1. İktisat Okullarında Gelir Dağılımı	34
1.2.2. Gelir Dağılımı Tanımı ve Türleri	44
1.2.3. Gelir Dağılımı Eşitsizlik Ölçütleri	47
1.2.3.1. Objektif Ölçütler	49
1.2.3.2. Normatif Ölçütler	57
1.3. SERVET DAĞILIMI EŞİTSİZLİĞİ	58

1.4. PİYASA VE İKTİSADİ EŞİTSİZLİK	67
1.5. DEVLET VE İKTİSADİ EŞİTSİZLİK	78
1.6. İSTİHDAMDA (EMEK PİYASALARINDA) EŞİTSİZLİK	86
1.7. EĞİTİM EŞİTSİZLİĞİ	96
1.8. SAĞLIK EŞİTSİZLİĞİ	106
1.9. TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTSİZLİĞİ	112
1.10. TARİHSEL OLARAK EŞİTSİZLİK	118
1.11. DEĞERLENDİRME	127

İKİNCİ BÖLÜM

EKONOFİZİK YAKLAŞIMI

2.1. İKTİSAT VE FİZİK ETKİLEŞİMİ: EKONOFİZİK YAKLAŞIMI	129
2.1.1. Ekonofizik Kavramı	136
2.1.2. Fizik-İktisat Etkileşimi ve Ekonofizik Kavramının Tarihçesi	142
2.1.3. Klasik İktisadın Fizik Kökenleri	148
2.1.4. Neoklasik İktisadın Fizik Kökenleri	156
2.1.5. Marksist İktisadın Fizik Kökenleri	162
2.2. EKONOFİZİK VE İKTİSADIN YÖNTEMSEL İLİŞKİSİ	170
2.3. TEMEL İSTATİSTİKSEL DAĞILIMLAR	172
2.5.1. Normal (Gaussyen) Dağılım	172
2.5.2. Log-Normal Dağılım (Gibrat)	173
2.5.3. Gamma Dağılımı	174
2.5.4. Üstel (exponansiyel-Gibbs) Dağılım	175
2.5.5. Pareto Güç Yasası Dağılımı	176
2.5.6. Genelleştirilmiş Pareto Dağılımı	178
2.5.7. Boltzmann-Gibbs Dağılımı (Yakovenko-Dragulésu)	178
2.4. TEMEL EKONOFİZİK MODELLERİ	179
2.4.1. Gelir ve Servet Dağılımının Kinetik Modelleri	180
2.4.1.1. Gaz Benzeri (Gas-Like) Modeller	181
2.4.1.2. Paranın Korunumu Modeli (Money Conservation Model)	182
2.4.1.3. Angle Süreci	184

2.4.1.4. Bouchaud-Mézard Modeli	187
2.4.2. Ekonomi Politik Modeller: Lotka-Volterra Modeli	189
2.5. EKONOFİZİK, GELİR VE SERVET DAĞILIMI	192
2.6. DEĞERLENDİRME	199

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE EŞİTSİZLİKLERİN İKTİSADİ DİNAMİKLERİNİN MODELLENMESİ

3.1. MAKROEKONOMİK POLİTİKA TERCİHLERİ VE İKTİSADİ EŞİTSİZLİK	204
3.1.1. İşsizlik ve İktisadi Eşitsizlik	213
3.1.2. Enflasyon ve İktisadi Eşitsizlik	221
3.1.3. Finansallaşma ve İktisadi Eşitsizlik	227
3.2. MAKROSKOPİK MODEL: GOODWIN MODELİ	235
3.2.1. Goodwin Modeli ile İlgili Literatür Taraması	236
3.2.2. Goodwin Büyüme Çevrimi Modelinin Matematiksel Yapısı	245
3.2.3. Gompertz – Pareto Gelir Dağılımı	253
3.2.4. Türkiye Ekonomisinin Goodwin Çevrimi (2002-2019)	261
SONUÇ VE GENEL DEĞERLENDİRME	269
KAYNAKÇA	276

KISALTMALAR

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
BM	Birleşmiş Milletler
BIS	Bank for International Settlements (Uluslararası Ödemeler Bankası)
CDF	Kümülatif Dağılım Fonksiyonu
DİA	Devletin İdeolojik Aygıtları
DSÖ	Dünya Sağlık Örgütü
GII	Gender Inequality Index (Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi)
GPĐ	Gompertz-Pareto Dağılımı
GSYİH	Gayrisafi Yurtiçi Hasıla
HDI	Human Development Index (İnsani Gelişmişlik Endeksi)
HDR	Human Development Report (İnsani Gelişmişlik Raporu)
HHBA	Hanehalkı Bütçe Araştırması
IMF	International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
KBGSYİH	Kişi Başına Gayrisafi Yurtiçi Hasıla
KİT	Kamu İktisadi Teşebbüsleri
MPT	Makroekonomik Politika Tercihleri
OECD	Organisation for Economic Co-operation and Development (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü)
PDF	Olasılık Dağılım Fonksiyonu
UK	United Kingdom (Birleşik Krallık)
UNDP	United Nations Development Programme (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı)
vb.	ve benzeri
WB	World Bank (Dünya Bankası)

TABLÖLER LİSTESİ

Tablo 1: Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi	s. 117
Tablo 2: Kapitalist Gelişme ve Eşitsizlik Evreleri	s. 120
Tablo 3: Bilim I ve Bilim II Arasındaki Farklar	s. 144
Tablo 4: Fisher'in Fizik-İktisat İlişkisi	s. 159
Tablo 5: Paranın Korunumu ve İdeal Gaz Sistemleri İlişkisi	s. 182
Tablo 6: Türkiye'de 1963-2019 Yılları Arasında Kişisel Gelir Dağılımı	s. 210
Tablo 7: Türkiye'de Cinsiyet ve Yaşa Göre İşsizlik	s. 214
Tablo 8: Grevler ve İşgücü Piyasalarının Seyri (1984-2019)	s. 217
Tablo 9: Grev Ertelemeleri (2003-2019)	s. 219
Tablo 10: Lotka-Volterra ve Goodwin Modelinin Karşılıkları	s. 250
Tablo 11: Ekonofizik ve Gelir Dağılımı Literatürü	s. 254
Tablo 12: Nüfus Payları ve Eşik Değerler	s. 258
Tablo 13: Parametre Değerleri ve Gini Katsayıları	s. 260

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Lorenz Eğrisi ve Gini Katsayısı	s. 51
Şekil 2: Kuznets'in Ters U Eğrisi	s. 54
Şekil 3: Pareto Optimumu	s. 56
Şekil 4: En Zengin %1'in Servet Payları (1800-2010)	s. 60
Şekil 5: En Zengin %1'in Servet Payı	s. 62
Şekil 6: G7 Ülkelerinde Sermayenin Kârlılığı	s. 118
Şekil 7: Küresel Gelir Düzeyine Göre Kişi Başına Reel Gelirdeki Görelî Kazanç 1988-2008	s. 124
Şekil 8: Normal Dağılım	s. 173
Şekil 9: Log-Normal Dağılım	s. 174
Şekil 10: Gamma Dağılımı	s. 175
Şekil 11: Pareto Dağılımı	s. 177
Şekil 12: Lotka Volterra Modeli	s. 191
Şekil 13: $y = \sin x$ Grafiği	s. 202
Şekil 14: Türkiye'de Devresel Dalgalanmalar, 1946-2017	s. 207
Şekil 15: Türkiye'de Gini Katsayısı, 1963-2019	s. 212
Şekil 16: Türkiye'de İşsizlik ve Büyüme Oranları (1990-2019)	s. 213
Şekil 17: Türkiye-OECD Ülkelerinde Sendikalaşma ve TİS Kapsama Oranları	s. 216
Şekil 18: YHK Tarafından Sonuçlandırılan Toplu İş Sözleşmeleri (2011-2019)	s. 220
Şekil 19: Türkiye'de Enflasyon Oranı, 1960-2019	s. 223
Şekil 20: Türkiye'de Enflasyon Farkı (2002-2019)	s. 225
Şekil 21: Türkiye'de Gini ve Enflasyon (2002-2019)	s. 227
Şekil 22: Türkiye'nin Reel GSYİH Yıllık Büyümesi (% Değişim)	s. 231
Şekil 23: Hanehalkı Toplam Krediler (% GSYİH)	s. 233
Şekil 24: Türkiye'de Birim İşgücü Maliyeti ve Reel GSYİH Büyümesi (ABD Doları, 2015=100)	s. 234
Şekil 25: Goodwin Büyüme Çevrimi	s. 251
Şekil 26: Seçili Yıllar için Gompertz Dağılımının Uyumu	s. 259
Şekil 27: Emekçilerin Toplam Hasıla Payları ve İstihdam Oranı (2002-2019)	s. 263
Şekil 28: Türkiye Ekonomisi Goodwin Çevrimi (2002-2019)	s. 264

GİRİŞ

Credit Suisse'in (2019) tahminlerine göre 2019 yılında küresel servetin %45'i en zengin %1'in; %70,5'i en zengin %5'in ve %81,7'si en zengin %10'un elindedir. Bu verilerden hareketle servet eşitsizliğini gösteren Gini katsayısı 2000 yılında 91,9; 2019 yılında ise 88,5 olarak hesaplanmaktadır. Oxfam (2020) raporunda 2019 yılında dünyadaki 2153 milyarderin, 4,6 milyar insanın servetinden daha fazla bir servete sahipken; en zengin %1'in servetinin ise 6,9 milyar insanın servetinin iki katından fazla olduğu ifade edilmektedir. Dünyanın en zengin 22 erkeği ise Afrika'daki tüm kadınlardan fazla servete sahiptir. Dünya Bankası verilerine göre ülkelerin ortalama Gini katsayısı, 2000 yılında 40,6 iken 2018 yılında 35,5 ile en düşük değerini almış ve 2019 yılında 41 değerine yeniden yükselmiştir. Bununla birlikte Roser ve Ortiz-Ospina (2019) dünyadaki her on kişiden birinin günde 1,90\$'ın, dünya nüfusunun üçte ikisinin günde 10\$'ın ve yine dünya nüfusunun %85'inin günde 30\$'ın altında yaşadığını belirtmektedir. Yine Ritchie ve Roser (2017) güvenli olmayan su kaynaklarının dünya genelinde 1,23 milyon kişinin ölümüne neden olduğunu ifade etmektedir. Bu durum düşük gelirli ülkelerde, toplam ölümlerin %6'sını (örneğin Çad'da %14) oluştururken Avrupa genelinde %0,01'in altına düşmektedir. Benzer şekilde hava kirliliği dünya genelinde 3,41 milyon ölüme neden olurken bu sayı toplam ölümlerin %9'unu oluşturmaktadır. Hava kirliliğine bağlı ölümler yüksek gelirli ülkelerde %2 civarında gerçekleşirken, Güney ve Doğu Asya ülkeleri gibi düşük gelirli ülkelerde %15'lere kadar çıkabilmektedir. Bu veriler iktisadi eşitsizliklerle karakterize kapitalist bir dünyada yaşadığımızı göstermektedir.

Bu eşitsizlikler durağan bir tarihsel zamanda gerçekleşmemekte; uzun dönemli azalış ve artış çevrimleriyle ortaya çıkmaktadır. Temelde iktisadi olmakla beraber politik, coğrafi ve kültürel faktörlerin belirleyiciliği ile tarihsel süreçte oluşan bu eşitsizliklerin, doğal bir denge durumuna yöneldiği veya önüne geçilemez herhangi bir düzenli eğilim taşıdığı da söylenemez. Dolayısıyla zenginlik ve refahın oluşumunun ve paylaşımının tarihi aynı zamanda bir ülkenin genel tarihinin gerçek bir okumasını da sunabilmektedir. Diğer yandan iktisatçılar, eşitsizlikleri emek piyasası üzerinden incelerken siyaset bilimciler veya sosyologlar daha çok eşitsizliklerin gündelik

yaşamdaki karşılıklarına odaklanmaktadırlar. İktisadi eşitsizliklerin sosyal bilimlerde içinde parçalı biçimde araştırılması, konunun kavranmasını da güçleştirmektedir. Bu nedenle iktisadi eşitsizlikler, içine gömülü oldukları ekonomik, ideolojik ve politik ilişkiler bağlamında anlaşılabilir, kapitalist üretim ilişkilerine içkin mekanizmalarla daha iyi anlaşılabilir.

İktisadi eşitsizlik, toplumsal yeniden üretim sürecinde üretilen artığın, özel mülkiyet nedeniyle sahiplenilmesiyle ortaya çıkan ve gerek ulusal gerekse uluslararası alanda, bir sorun olarak varlığını sürdüren bir olgudur. Bu nedenle toplumların yeniden üretim biçimlerine ve üretim ilişkilerine bağlı olarak, farklı biçimlerde kendini var eder. Tarihin farklı aşamalarında, mevcut toplumsal üretim ilişkilerine bağlı olarak toplumlarda değişik dinamiklerin yarattığı eşitsizlikler inceleme konusu olmuştur. Uzun dönemli ve neredeyse her tarihsel toplumda varlığını gösteren bir olgu olması da eşitsizliklerin, doğal veya olağan kabul edilen, belirli bir ölçüde kaçınılmaz bir durum olarak tevekkülle karşılanan bir olgu şeklinde değerlendirilmesine neden olmuştur.

Bu çalışmada iktisadi eşitsizlik, bireylerin meta sahipliğine bağlı olarak toplumsal yeniden üretim sürecinde bulundukları konumlarına göre karşı karşıya kaldıkları iktisadi ve toplumsal bir olguyu ifade etmektedir. Çalışma eşitsizliğin mekânı olarak kapitalist üretim ilişkilerinin incelenmesiyle başlamaktadır. Eşitsizliğin karşılıklı etkileşimde olduğu toplumsal ilişkiler olarak ifade edilebilecek servet, istihdam, eğitim, sağlık, siyasal temsil, toplumsal cinsiyet gibi kurumları ve etkileşimleri, kuramsal düzeyde incelenmektedir.

İktisadi eşitsizlikler, literatürde gelir dağılımında eşitsizlik ve gelir yoksulluğu ile başlayıp çalışma koşulları, sosyal güvenlik sistemi, eğitim-sağlık gibi temel kamusal hizmetlere ulaşım imkânları, siyasal temsil süreçleri gibi pek çok başlık altında incelenmiştir. Ekonomik eşitsizliklerin eğitim, çalışma yaşamı gibi sosyal boyutlarıyla ele alınması, son kertede gelirin belirli ihtiyaçların sağlanmasına yetip yetmemesi sorununa indirgenebilmektedir. Böylece iktisadi eşitsizlik daha dar kapsamda gelir eşitsizliği ile bir tutularak bölüşüm tartışmalarının konusu haline gelmektedir. Toplumsal olarak gelir dağılımı üzerinden eşitsizlik, fonksiyonel, kişisel, sektörel, bölgesel bölüşüm kavramları üzerinden tartışılmaktadır. Gelir eşitsizliği üzerinden açıklamalar, iktisadi eşitsizliklerin toplumsal sorunların temeli olduğu konusunda görüş birliğine sahip görünmektedir. Bu nedenle gelirlerin ve en önemlisi

ücret geliri elde eden kişilerin gelirlerinin artırılmasıyla sorunların aşılabacağı beklentisi yüksektir. Ancak iktisadi eşitsizlik gelir dağılımındaki eşitsizlik ile bir tutulduğunda, belirli bir toplumda bireyler arasındaki gelir dağılımının biçimleri ve bölüşüm ilişkileri ile bu ilişkileri etkileyen politikalar ile karşılıklı etkileşimlerinin toplumsal sınıflar/kesimler üzerindeki asimetrik etkileri göz ardı edilebilmektedir. Bu nedenle politika otoritesince uygulanan gelir eşitsizliğini ortadan kaldırmayı hedefleyen iktisat politikalarının bölüşüm üzerindeki etkileri ile toplumsal sınıflara/kesimlere yönelik asimetrik etkilerinin de sorgulanması gerekmektedir.

Bu çalışmada, eşitsizliklerin iktisadi dinamiklerinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Eşitsizliklerin sosyo-ekonomik içeriklerine de bağlı kalınarak bütünlüklü bir biçimde tartışılmasının ardından, bireylerin meta sahipliğine bağlı olarak toplumsal yeniden üretim sürecindeki konumlarına bağlı olarak tanımlanan iktisadi eşitsizlikler açıklanmaya çalışılmıştır. İktisadi eşitsizliklerin toplumsal sınıflara/kesimlere dayalı bir olgu olması nedeniyle eşitsizlikleri iktisadi dinamiklerinin incelenmesinde, gelir ve servet dağılımını toplumsal kesimlere duyarlı bir ampirik incelemeyle ele alan ekonofizik yaklaşım kullanılmıştır. Böylece bir sonuç olarak ortaya çıkan iktisadi eşitsizliklerin nedenlerine odaklanılmaktadır. İncelemenin bu biçimde gerçekleştirilmesinin nedeni iktisadi eşitsizliklerin, istenmeyen, yanlış politika tercihleri veya kötü ekonomik aktörlerin hatalı kararları sonucu ortaya çıkan veya ekonominin doğal işleyişi nedeniyle kaçınılmaz bir olgu olarak değerlendirmenin aksine mevcut üretim ilişkilerinin bir sonucu, sisteme içsel bir olgu olarak değerlendirmesidir. Bu nedenle kapitalist üretim ilişkilerinin işleyişi altında eşitsizlik dinamiklerinin iktisadi ilişkilere gömülü olduğu ortaya konulmaktadır.

İktisadi eşitsizlikler literatürü oldukça geniş ve iktisadın yanında siyaset bilimi, sosyoloji gibi sosyal bilimlerin farklı alanlarıyla bağlantılıdır. Ekonofizik yaklaşımla iktisadi eşitsizliklerin ele alınmasında temel amaç bireylerin gelirlerinin istatistiksel dağılımlarından hareketle uluslararası ve/veya ulus içi karşılaştırmalardır. Aynı zamanda gelir yerine kullanılabilir servet, gelir vergisi, miras gibi değişkenlerle bireylerin sahip oldukları varlıkların dağılımsal yapısı ortaya konulmaktadır. Ayrıca çeşitli modellerle mübadelenin koşullarına bağlı olarak iktisadi sistemin simüle edilmesiyle nasıl dağılımsal sonuçların ortaya çıktığını ortaya koyan modeller de söz konusudur. Bu çalışmada, bireylerin yıllık gelir beyanlarından hareketle elde edilen

değişkenler, ekonomi politik bağlamlı dışa kapalı dinamik bir makro model aracılığıyla simüle edilmiş ve ortaya çıkan eşitsizlik ilişkileri dinamik ilişkileri gözlemlenmeye çalışılmıştır.

Kuramsal temelleri, varsayımları ve iktisadi ilişkileri açıklanarak kurulan model, 2002-2019 dönemi Türkiye ekonomisi verileriyle işletilmektedir. Fert gelirlerinin dağılımsal yapısının uygunluğunun tespit edilmesinin ardından bu dağılımsal yapıdan hareketle toplumsal sınıfların dağılımsal karakterleri ortaya konulmuştur. Ardından bu dağılımsal karaktere bağlı olarak çalışmada kullanılan modelin temel değişkenleri Türkiye ekonomisinin 2002-2019 dönemine ilişkin hanehalkı bütçe araştırmasından türetilerek, bu temel değişkenlerin ilgili dönemdeki seyrine göre iktisadi eşitsizliğin literatürdeki temel göstergelerinden biri olan Gini katsayıları hesaplanmıştır. Aşağıda açıklanan analiz yöntemiyle eşitsizliklerin iktisadi dinamiklerine ilişkin inceleme toplumsal sınıfları da iktisadi analize dahil eden bir modelle sonuçlar elde edilmiştir. Sonuçların Türkiye ekonomisinde ele alınan dönemde gözlemlenen makroekonomik veriler ve gerçekleşen iktisadi ilişkilerle karşılaştırılmasıyla modelin açıklayıcılığı sınanmıştır. Ampirik bulgular, bu dönem boyunca ortaya çıkan iktisadi eşitsizlik ilişkilerinin niteliği ve yapısını saptamak üzere tartışılmıştır.

Ekonofizik yaklaşım yöntemsel olarak finansal piyasaların mikro yapıları ve finansal piyasalarda getirilerin dağılımından ekonomik şokların dağılımı ve büyüme oranlarına, finansal balonların ve krizlerin ekonometrisinden firma büyüklükleri dağılımı ve büyüme oranlarına, şehir büyüklüklerinin dağılımından teorik makroekonomi alanında gelir ve refah dağılımına değin geniş bir uygulama alanına sahiptir. Kuramsal ve yöntemsel tartışmalar sürmekle birlikte farklı ülke ve zaman bağlamında giderek olgunlaşan ve sistematize olan geniş bir uluslararası literatüre sahip bu yaklaşım, Türkiye ekonomisi bağlamında oldukça sınırlı çalışılmıştır.

Bu çalışma, Türkiye ekonomisinin 2002-2019 dönemini, eşitsizliklerin iktisadi dinamiklerinin incelenmesi amacıyla değerlendirmektedir. Bu bağlamda Türkiye ekonomisi için özgün bir dönemi, ekonomi politik bağlamda ele alarak, iktisat teorisi açısından özgün ve geliştirici potansiyele sahip disiplinler arası bir yaklaşım olan ekonofizik yaklaşımla incelemektedir. Bu yönüyle iktisadi eşitsizlik ve gelir dağılımının incelenmesinde alternatif bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir.

İktisadi eşitsizlikler gibi karmaşık bir olgunun ele alınmasında kullanılan analiz araçları da önemlidir. Zira, iktisat içinde ampirik analiz bağlamında matematiksel ve istatistiksel yöntemlerin kullanımı ve yeri konusunda kadim bir tartışma mevcuttur. Niceliksel araçların işlevselliği yanında, pozitivist bir yöntemle bu tekniklerin kullanımının ideolojik boyutları da söz konusudur. Bu bağlamda çalışmada benimsenen Ekonofizik yaklaşım, iktisat – fizik etkileşiminin tarihsel evrimi açısından son dönem ilişkilerinin bir ürünü olarak ele alınabilir. Çalışmanın ampirik yaklaşımı, fizikçiler tarafından açıklanan yasa, geliştirilmiş olan teori ve metotları, belirsizlik, stokastik (olasılıksal) süreçler ve doğrusal olmayan/sapmalı (nonlinear) dinamiklere sahip iktisadi sorunların çözümü amacıyla kullanan disiplinler arası yeni bir araştırma alanı olarak ekonofiziktir. Ekonofizik, iktisadi gerçekliğin somut tahlili amacıyla, iktisadi neden ve sonuçları fiziksel modellerle açıklamaya çalışmaktadır. Ekonofiziğin temel araçları çoğunlukla istatistiksel fizikten alınan olasılıksal ve istatistiksel yöntemler, modeller, kavramlar ve hesaplama tekniklerinin niceliksel ekonomi alanına uygulanmasından oluşmaktadır. Ekonofizik kavramı ilk kez Mantegna ve Stanley (2000) tarafından, fiziksel bilimlerden türetilen yeni kavramsal yaklaşımların çeşitliliğini sınavarak, iktisadi problemler üzerinde çalışan fizikçilerin çalışmalarından oluşan, çok disiplinli (multidisipliner) bir alan olarak tanımlanmıştır.

Gelir dağılımının analizine ilişkin ekonofizik çalışmaları yalnızca farklı ülke örneklerinin ve/veya farklı dönemlerinin istatistiksel dağılımlarının belirlenmesiyle sınırlı değildir. İstatistik fizik temelli, gelir ve servet dağılımını olasılıksal bakış açısıyla analiz eden modeller söz konusudur. Bu bağlamda gelir ve servet dağılımının modellenmesinde kullanılan yaklaşımlar, “gelir ve servet dağılımının kinetik modelleri” ile “ekonomi politik modeller” olarak iki ana grupta sınıflandırılabilir. Kinetik modeller varsayımlara bağlı olarak Angle süreci (Angle Process) veya Angle eşitsizlik süreci (Angle Inequality Process -IP), paranın korunumuna dayalı modeller (Model based on Monetary Conservation), dağılmış parçacıkların elastik çarpışması olarak alım-satım modelleri (Trading as Elastic Collisions of Scattering Particles), elastik çarpışma içinde vergiler (Taxes in Elastic Collisions) gibi modellerden oluşmaktadır. Ekonomi politik modeller, mübadele ve yatırımların stokastik modeli olarak ifade edilebilir. Servet birikiminin ticaret ve yatırımlarla gerçekleştirilebileceğini ifade eden bu modellerde yatırımlar servet yaratıcı veya yok

edici işlemler olarak tanımlanırken mübadele ekonomik işlemlerin herhangi bir biçimi olarak kabul edilmektedir. Ekonomi politik modeller genel olarak Lotka-Volterra modellerine dayalı nümerik simülasyonlardır.

Bu çalışma, klasik Lotka-Volterra av-avcı modelinin iktisadi ilişkilere uyarlanmasıyla, sermaye ve emeğin çatışmalı ancak simbiyotik olarak var oldukları, ulusal gelirdeki pay mücadelelerine ilişkin tek sektörlü ve iki sınıflı bir model olarak tanımlanabilecek Goodwin büyüme çevrimi modeliyle Türkiye ekonomisinin 2002-2019 dönemini incelemektedir. Çalışmada, iktisadi büyüme çevrimlerinde, ekonomik değişkenlerin birbiriyle çevrimsel ve içsel şekilde etkileşim içinde olduğu, çevrimin, şansa veya koşula bağlı dışsal şokların değil modelin deterministik değişkenlerinin dinamik karşılıklı etkileşimi sonucu ortaya çıktığı, sınıflar arasındaki dağılımsal çatışmaların ürettiği içsel çevrimleri açıklayan bir teori olması nedeniyle Goodwin modeli benimsenmiştir. Matematiksel olarak ücretler ve kârlar arasındaki çelişki, doğrusal olmayan diferansiyel denklemlerle, ücret payı-istihdam oranı uzayında, dinamik bir birikim modeliyle açıklanmaktadır.

Eşitsizliklerin iktisadi dinamiklerinin modellenmesi amacıyla bu çalışmada benimsenen yöntemle uyumlu model olarak Goodwin büyüme çevrimi modeli seçilmiştir. Bu tercihin temelinde ilk olarak Goodwin modelinin ekonofizik temellere sahip bir iktisadi model olması yatmaktadır. Goodwin modelinin ekonofizik kökenleri biyolojideki ortak yaşam ilişkilerinin incelenmesinde av-avcı modeli olarak ortaya konan Lotka-Volterra modelini temel almış olmasından kaynaklanmaktadır. İkinci neden Goodwin modelinin doğrusal olmayan dinamik bir yapıya sahip olmasıdır. Çevrimsel niteliği ve aynı zamanda dağılım ilişkilerini incelemesi dolayısıyla eşitsizliklerin iktisadi dinamiklerinin ele alınmasında uygun bir model olması, niceliksel analizde bu modelin tercih edilmesine neden olmuştur.

Diğer yandan Goodwin modelinin değişkenleri Moura Jr. ve Ribeiro (2013) çalışmasında kullanılan model temel alınarak ekonofizik yaklaşımın dağılımsal özellikleri kullanılarak türetilmiştir. Hanehalkı Bütçe Araştırmasındaki fert gelirleri verisinin dağılımsal yapısından türetilen bu değişkenler Goodwin modeline dahil edilmiştir. Böylece işçilerin payı ve istihdam oranına dayalı bölüşümsel dinamikleri kâr sıkışması üzerinden açıklayan Goodwin modeli ile ekonofiziğin dağılımsal tekniklerinin bir arada kullanılmasıyla bir anlamda hibrit bir model kullanılmıştır.

Son olarak modelin çıktıları, Türkiye ekonomisinin ele alınan dönemindeki konjonktürü ve iktisadi gerçekleştirmeleriyle karşılaştırılmıştır. Böylece yöntemsel olarak modelin gerçek dünyadaki ekonomik ilişkileri açıklayıp açıklamadığı test edilmiştir.

Gelir ve servet dağılımının ekonofizik yaklaşımla analizine ilişkin uluslararası literatürde çok sayıda araştırma olmasına karşın Türkiye ekonomisi için sınırlı bir literatür bulunması çalışmanın uygulama yöntemi ve kuramsal bakışı açısından temel kısıtını oluşturmaktadır. Bu bağlamda Türkiye ekonomisinin gelir dağılımını, hanehalkı bütçe araştırmalarından hareketle farklı ülkelerle karşılaştıran çalışmalar olduğu gibi çalışmanın ampirik analizinde kullanılan Goodwin büyüme çevrimi modellerini nümerik yöntemlerle simüle eden çalışmalar da yapılmıştır. Ancak Goodwin büyüme çevrimleri modelini, ekonofizik yaklaşımla birleştirerek, büyüme çevrimlerinde gelirin istatistiksel dağılım farklılıklarını dikkate alarak inceleyen bir çalışma Türkçe literatürde bildiğimiz kadarıyla bulunmamaktadır. Bu yönüyle, bu çalışmada, Moura Jr. ve Ribeiro (2013) çalışmasında kullanılan model iktisadi bir bağlam üzerinden kurgulanarak Türkiye ekonomisine adapte edilmiştir.

Çalışmanın bir diğer kısıtı iktisat teorisi içinde toplumsal sınıfların/kesimlerin ayrıştırılmasında mülkiyet temelli bir ayrımın gelir verileri üzerinden oluşturulmasıdır. Teorik olarak gelir üzerinden toplumu sınıflara bölmek her ne kadar eleştirilebilir bir yaklaşımsa da literatüre dayalı olarak bireysel gelirler üzerinden böyle bir ayrımın kabul edilebilir olduğu ifade edilmelidir. Diğer taraftan Hanehalkı Bütçe Araştırması'nda beyana dayalı olarak toplanan yıllık fert gelirleri verisinin görece sapmalı sonuçlar vermesidir. Özellikle üst gelir grupları açısından gelirlerin olduğundan daha düşük beyan edilmesi durumunda, gelir dağılımındaki bozukluğun olduğundan daha iyi hesaplanmasına neden olabilir. Ayrıca Türkiye ekonomisindeki kayıt dışı istihdam oranının yüksekliği nedeniyle anketin kapsadığı belirli bir gelir elde eden hanehalkları ile hanehalklarının gerçekte elde ettikleri gelirlerin dağılımının da farklılaşacağı açıktır.

Çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde iktisadi eşitsizlik kavramının tanımlanması üzerinde durulmaktadır. İktisadi eşitsizliklerin mekânı, kapitalist üretim ilişkileri bağlamında tanımlanmıştır. Kavram ekonomi sosyolojisi bağlamında geniş bir çerçevede ele alınarak, eşitsizliklerin yalnızca gelir

farklılıklarından kaynaklanmadığı açıklanmıştır. İktisadi eşitsizlikler farklı boyutlara ve tarihsel eğilimlere sahiptir. Kapitalist üretim ilişkileri içinde ise bu ilişkilere gömülü içsel bir olgu olarak ortaya çıkmaktadır.

İkinci bölüm iktisat teorisi özelinde, Türkçe literatür açısından az sayıda çalışmada incelenmiş bir alan olarak, ekonofizik yaklaşımın açıklanmasını içermektedir. Bu kapsamda ekonofizik, esas olarak fizikçiler tarafından açıklanan yasa, geliştirilmiş olan teori ve metotları, belirsizlik, olasılıksal süreçler ve doğrusal olmayan/sapmalı (nonlinear) dinamiklere sahip iktisadi sorunların çözümü amacıyla kullanan disiplinler arası yeni bir araştırma alanı olarak tanımlanmıştır. Gelir dağılımı ve iktisadi eşitsizlikler özelinde bu yaklaşımın farklı modelleri ve kullanılmasının avantajları ortaya konulmuştur.

Çalışmanın son bölümünde Türkiye ekonomisi özelinde eşitsizliklerin iktisadi dinamikleri açıklanmaktadır. Kapitalist üretim ilişkilerine içsel ve makroekonomik politika tercihlerine gömülü olarak yeniden üretilen bir olgu olarak eşitsizliklerin, Türkiye ekonomisi bağlamında temel aktarım mekanizmaları olduğu düşünülen istihdam piyasaları, kamusal alanın piyasalaştırılması, para politikası ve finansallaşma üzerinden etkileri tartışılmaktadır. Ardından Türkiye ekonomisi verileriyle ekonofizik temelli bir yaklaşım olarak ele alınabilecek Goodwin büyüme çevrimleri modeli ile iş çevrimleri modellenmiştir. Analiz sonucu elde edilen bulgular sonuç ve tartışma kısmında değerlendirilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

İKTİSADİ EŞİTSİZLİK KAVRAMI ÜZERİNE

Eşitsizlik, bütün sınıflı toplumların tarihinde, toplumun geniş kesiminin gündelik pratiklerinin hemen her alanında doğrudan hissedilen aktüel bir olgudur. Bu niteliğiyle iktisadi ilişkilerin işleyişi veya çelişkileri sonucu ortaya çıkan toplumsal mücadelelerin merkezine yerleşmiştir. Antik Yunan’da tarihçi Tukididis “Adalet, dünya devam ettikçe, sadece eşit güçtekiler arasındaki bir mesele olacaktır; bu arada güçlüler ellerinden geleni yaparken, güçsüzlerse katlanmak zorunda oldukları acılara katlanacaklardır” derken kadim bir sorundan bahsetmektedir (Stiglitz, 2016: 80). Plutarhos (M.S. 46-120) “Zengin ile fakir arasındaki bir dengesizlik bütün cumhuriyetlerin en eski ve ölümcül hastalığıdır” (Chakrabarti ve diğerleri, 2013: vii) derken tarihsel bir sorunu vurgulamaktadır. Spartaküs’ün Roma üzerine başlattığı yürüyüşünde, “... yârin yanağından gayrı, her yerde, her zaman, hep beraber” diyen Anadolu topraklarının soylu Şeyh Bedreddin ayaklanmasında, Bastille’i deviren 1789 Fransız Devrimi’nin sloganında (Eşitlik, Özgürlük, Kardeşlik), Saint Simon, Charles Fourier ve Robert Owen’in ütöpik sosyalist modellemelerinde, proletaryanın somutlaşmış ilk iktidarı olan 72 günlük Paris Komününde ve 1917 Ekim Devrimi’nde meşru, toplumsal ve politik bir sebep olarak mevcut üretim ilişkilerinin neden oldukları eşitsizliklere karşı itirazları bulunmaktadır. Kapitalist üretim ilişkilerinde yaygın ve sürekli bir toplumsal eşitsizlik, bütün toplumsal yeniden üretim ilişkilerine derinlemesine gömülüdür. Dolayısıyla eşitsizlik, toplumsal, ekonomik ve politik olduğu kadar gündelik ve sıradan bir sorundur (Turner, 1997: 15; Belek, 1998: 9-10).

Toplumbilimlerinde eşitsizliklerden bahsetmek âdettendir. Eşitsizliği tarihsel süreç içinde genel geçer bir olgu olarak ele almak oldukça beylik bir laf olur. Bu tarz beylik sözlerin, toplumsal yapıların, ilişkilerin kalıcılığına ve/veya oldukları gibi kabul edilmeleri gerektiğine yönelik tespitleri söz konusudur. Eşitsizliğe karşı itirazın ve eşitlik talebinin ilk bakışta olanaklı olup olmadığı veya yalnızca kurgul, felsefi hatta siyasal bir nitelik taşımaktan ibaret olmasının dışında soruna bilimsel bir yanıt üretmek, konunun karmaşıklığı da göz önünde bulundurulduğunda, tümüyle boş veya kuramsal olarak hatalı bir iş gibi görülebilir. Diğer taraftan somut ve fiziksel bir gerçeklik olarak eşitsizlik, toplumsal muhatapları olan ve doğal olarak birbiriyle

çatışan politik değerlendirmelere yol açan, sosyal bilimlerin tek bir disiplini değil bütünü ilgilendiren bir olgudur. Ayrıca toplumbilimcinin sorumluluklarından biri de ne kadar açık ve doğal görünürlerse görünsünler, toplumsal ilişkileri ve bu ilişkileri yeniden üreten işleyişleri açığa çıkarmak olduğu kabul edilmelidir (Piketty, 2014: 357; Köse ve Bahçe, 2009).

İktisadi eşitsizlik, mülkiyet ve sınıf ilişkilerinin belirleyiciliğiyle ortaya çıkan, yalnızca bireylerin veya hanelerin elde ettikleri gelir farklılıklarıyla açıklanamayacak derecede karmaşık bir olgudur. İktisadi eşitsizlik, gelir düzeyleri ve bunlardaki farklılıklar kadar gelirin elde edilme biçimi, gelir elde etmek için bireylerin hangi metaların mülkiyetine sahip oldukları, nasıl bir toplumsal üretim biçimi altında gelir elde edici faaliyetlerde bulundukları ve toplumsal yeniden üretim sürecindeki konumları gibi pek çok soyutlamanın eşanlı belirlenimi altında kendini göstermektedir. Bu çalışmada iktisadi eşitsizlik olgusu, bireylerin meta sahipliğine bağlı olarak toplumsal yeniden üretim sürecinde bulundukları konumlarına göre karşı karşıya kaldıkları iktisadi ve toplumsal bir olgu olarak ele alınmaktadır.

Eşitsizlik kavramına yüklenen çeşitli anlamlar kavranmadan, temelde sınıfsal olmak üzere – cinsiyet, ırk/etnisite, yaş, inanç vb. tabakalaşmalara dair- farklı iktisadi eşitsizliklere yönelik tartışmaları anlamak güçleşmektedir (Turner, 1997: 10). Diğer taraftan iktisadi dinamikleri nedeniyle eşitsizlik devingen bir olgudur. Politika otoritesince uygulanan kamulaştırma veya özelleştirme politikaları, sermaye birikimi süreçlerinin düzenlenmesin, kamu borcu ve bunun gelişimi gibi makroekonomik süreçler ile iktisadi eşitsizliklerin toplumsal işleyişi açısından bu politikaların bireylerin gelirlerine, kazançlarına, devletin sosyal transferlerine, kişisel servet veya borca etki eden mikro ekonomik sonuçları, eşitsizliklerin iktisadi dinamiklerinin pratik yaşamdaki karşılıklarıdır (Alvaredo ve diğerleri, 2019: 3). Bu nedenle kavramın tanımının netleştirilmesi için öncelikle iktisadi ilişkilerin gerçekleştiği toplumun tanımlanması gerekmektedir. Oldukça heterojen ve karmaşık süreçleri ve ilişkileri kapsayabilen toplum kavramı iktisadi temelde tanımlanacaktır. Bu tanımlama ana akım iktisat teorilerinin tarih-dışı kategorilerini terk etmeyi ve maddeci bir tarih teorisi içinde üretilen kavramsal yapıyı bunların yerine ikame etmeyi gerektirmektedir (Akat, 2009: 19).

1.1. İKTİSADİ EŞİTSİZLİKLERİN MEKÂNI

İktisadi eşitsizliğin mekânı akla ilk olarak ulusal sınırları ve ulus devleti getirmektedir. Politika otoritesi olarak ulus devletin iktisadi ilişkilerdeki belirleyiciliği; örneğin asgari ücretler, emeklilik hakları, sosyal devlet ilkesi gereği gerçekleştirilen politikalar, diğer taraftan aynı ulusal sınırlar içindeki bireylerin yaşam koşullarındaki farklılıklar ile benzer toplumsal sınıflar içindeki bireylerin gelir farklılıklarının birinci elden karşılaştırılması, eşitsizliklerin değerlendirilmesi açısından kabul edilebilir bir yaklaşımdır. Küreselleşme ile farklı coğrafyalar, ulus devletler arasındaki yakınlaşma veya kaynaşma iktisadi eşitsizlik olgusunun giderek artan küresel boyutunu ortaya çıkarmıştır. Böylece gerek küresel gerekse ulusal alanda ortaya çıkan eşitsizlikler ülkelerin veya bireylerin gelirleri üzerinden sahip oldukları toplumsal koşulların karşılaştırmasıyla açıklanmaktadır. Ancak her iki boyutta iktisadi eşitsizliklerin ortaya çıkışı, içinde geliştikleri üretim ilişkilerinin ve bu ilişkilerin ortaya çıkardığı üretim biçiminin tanımlanmasını gerektirmektedir. Bu çalışmada iktisadi eşitsizliğin mekânı, toplumsal yeniden üretim ve mülkiyet ilişkileri üzerine temellenen toplumsal alan olarak tanımlanmaktadır.

1.1.1. Toplum ve Yeniden Üretim

Toplumun, bireylerin bir arada yaşamasını olanaklı kılan ve onları birbirine bağlayan ilişkiler sistemi olarak tanımlanması, özellikle sosyolojide genel kabul gören bir ifadedir (Giddens, 2005: 22). Benzer biçimde toplum, toplumsal ihtiyaçlarını karşılamak için etkileşen, belli bir coğrafi mekânda yaşayan ve ortak bir kültürü paylaşan çok sayıdaki insanın oluşturduğu birliktelik olarak da tanımlanmaktadır. Tarihin belli bir döneminde, dünyanın herhangi bir coğrafyasında var olmuş veya yaşamakta olan toplumlar, dil, kültür, yönetim, ekonomi gibi çeşitli ortak özelliklerin soyutlaması olarak tanımlandığında, toplumun hareketi, belirli bir anın görüngüsü olarak ele alınır. Toplumun ilişkisel olarak kavranmayıp onu oluşturan karmaşık ilişkilerin dikkate alınmaması, toplumun homojen bir bütün olarak değerlendirilmesi aynı zamanda mevcut veya potansiyel çıkar çatışmalarının da görmezden gelinmesine neden olmaktadır. Ancak toplum, onu oluşturan bireylerin basit bir toplamından ibaret

değildir. Bu nedenle kavramsal düzeyde bireyin veya bireyselin karşıtı olarak ele alınamaz. Aksine insanların iş birliği ve iş bölümü içinde, davranışlarıyla birbirlerini etkileyecek biçimde bir arada yaşamaları, biyolojik bir tür olarak insanın birbirinden bağımsız birimler olarak değil, topluluklar halinde varlıklarını yeniden üretmeleri toplum kavramının temelini oluşturmaktadır. Köse ve Öncü (2007: 80) insanın dünyasını anlama çabasında temel sorunun, insanların maddi yaşamlarını nasıl sürdürdükleri olduğunu ifade etmektedir. Bu bağlamda toplumsal örgütlenmenin yapısı ve veri koşullar altında insanların pratiklerinin incelenmesi gerekmektedir. Örneğin fizik bilimi maddeyi, kütlesi, hacmi ve eylemsizliği olan, duyularımızla algılayabildiğimiz her şey olarak tanımlamaktadır. Tıpkı maddenin insan bilincinin dışındaki her şey olarak tanımlanmasında olduğu gibi maddenin bir başka formu olarak toplum; hareket eden, tarihsel belirlenimlere sahip bir bütünsel ilişkiler toplamı olarak tanımlanmalıdır. Bu bağlamda Akat'ın (2009: 20) toplumu “insanoğlunun bir tür olarak yeniden-üretim sürecinde, özerk bireylerin kurdukları ilişkiler bütünü” biçiminde tanımlaması toplumun bir nesne olarak değil bir ilişkiler bütünü olarak devingen bir biçimde kavramsallaştırılması gerekliliğini göstermektedir.

Toplumlar, nitelikleri, üretici güçler ve üretim ilişkilerinin birliği tarafından belirlenen üretim biçimleridir. Üretici güçler, toprak veya hammadde gibi emeğin konusu, toprağın veya hammaddenin işlenmesi amacıyla kullanılan araç-gereç, makine, fabrika, sermaye gibi üretim araçları ve emek gücünün, emeğin konusu ve araçlarıyla ilişkilene biçiminin bütününden oluşmaktadır. Üretim araçlarıyla insan toplulukları arasındaki ilişkiler özellikle üretici güçler üzerindeki mülkiyet ilişkileri ise üretim ilişkilerini oluşturur. Üretici güçler ile üretici güçler tarafından belirlenen ve üst yapısal ifadesini hukukta bulan mülkiyet ilişkilerinin (üretim ilişkileri) tarihsel olarak egemen biçiminin birlikteliği, yeniden üretim biçimini oluşturmaktadır. Üretim biçimlerinin evriminin temelinde insanın doğayla olan çelişkisi yatmaktadır. İnsanın doğa üzerindeki egemenlik çabası, toplumsal olarak yeni üretici güçlerin ortaya çıkışını koşullar. Ortaya çıkan yeni üretici güç, eski üretim ilişkileriyle çatışır. Böylece yeni üretici güçlere uygun üretim ilişkileri oluşur. Üretim biçimi, eski üstyapı ile çatışır ve ortaya yeni üretim biçimiyle uyumlu bir üstyapı çıkar. Bu bağlamda toplumsal gelişimi koşullayan etken ortaya çıkan yeni üretici güçlerdir. Toplumların tarihsel olarak ulaştıkları gelişme düzeyleri, ortaya çıkan yeni üretici güçler ile üretim

ilişkilerinin ulaştıkları gelişmişlik düzeyidir (Marx, 2005: 39-40; Beşikçi, 2014: 55; Buhr ve Kosing, 1999: 418-420). Yeniden üretim biçimindeki değişime bağlı olarak toplumdaki değişim, toplumun hareketinin temel yasasını ortaya koyar.

Tarihsel gelişimlerinde toplumlar çeşitli yeniden üretim biçimleriyle var olmuşlardır. İlkel komünal dönemde bu doğanın sağladıklarını toplama biçiminde olmaktadır. Üretici güçlerin gelişimi, iş bölümü ve uzmanlaşmanın derinleşmesi üretim ilişkilerini ve yeniden üretimin biçimlerini karmaşıklarlaştırır. Toplumlar farklı üretim biçimlerine sahip olabilecekleri gibi aynı toplum belirli bir üretim biçiminden başka bir üretim biçimine geçiş yapabilmektedir. Toplumsal yeniden üretim biçimlerindeki değişim, tarihsel olarak farklı toplum biçimlerini (köleci, feodal, kapitalist ya da komünal) ortaya çıkarmaktadır.

İlkel topluluklar, toplumsal farklılaşmaya uğramamış, kadın-erkek iş bölümü dışında tüm üyelerinin benzer işleri yaptığı, genelleşmiş veya kurumsallaşmış bir mülkiyet algısının toplumun genelinde bulunmadığı, sınıflara bölünmemiş görece eşitlikçi yapıdaki bir toplumsal yapıya sahiptirler. Sınıfsız toplumdan çıkış farklı biçimlerde gerçekleşebilmekle birlikte temelinde tarım dışı alanlarda uzmanlaşacak kişilerin beslenebilmesi amacıyla gerekli olan toplumsal artığın (artı ürünün) üretilmesi yatmaktadır (Şenel, 2008: 41; Pereira, 2014: 199; De Zwart, 2019: 313). Toplumsal artığın üretilmesi ve üretim araçları üzerindeki özel mülkiyetin gelişimiyle beraber, toplum mülkiyet temelinde sınıflara bölünmektedir. Böylece görece sosyal eşitliğin ortadan kalktığı ve uzlaşmaz sınıf çelişkilerinin egemenliğiyle, topluluklardaki bireylerin belirli bir sınıfa bağlılığı veya aidiyetiyle karakterize olan toplumlar ortaya çıkmıştır (Buhr ve Kosing, 1999). Uygar veya modern toplumlar kadın-erkek iş bölümü yanında üyeleri veya aileleri farklı işlerle uğraşan, farklı mesleklerde uzmanlaşmış, farklı iş bölümlerinin gerçekleştiği, katmanlara/zümrelere/sınıflara bölünmüş eşitsizlikçi toplumsal yapılara sahiptir. Bu toplumlar, ideolojilere ve bir siyasal yapıya sahip olan insan birlikleridir.

Toplum ekonomik, ideolojik ve politik düzeylerin birlikteliğidir. Ekonomik düzey, temelde tarihsel (tersinmez) zamanda gerçekleştirilen insanın doğayı dönüştürme faaliyetlerinin bütünü olarak üretimi ifade eder. İnsanın üretimi gerçekleştirilmede sahip olduğu bilgi düzeyi tarafından belirlenen yöntemler bütünü olarak teknoloji bu düzeye dahildir. Ekonomik düzey, dış dünyadan gelen bildirimler

(enformasyon), tarihsel olarak sahip olunan bilgi ve yöntemler aracılığıyla yeni bilgilerin değerlendirilmesi ve işlenmesiyle alınan kararlar ve kararların mekanik veya dinamik sistemler aracılığıyla uygulanması sürecinin bütünü ifade etmektedir. İdeolojik düzey, bilginin üretilmesi ve genel olarak üretimin içerdiği insanlar arası ilişkilerdir. Politik düzey ise temelde devlet üzerine odaklanmış ancak ekonomik ve ideolojik ilişkilerin bu anlamıyla sınıf ilişkilerinin belirleyiciliği altında şekillenen somut kurumsal yapıların oluşturduğu aşamayı tanımlar.

Toplumlar hareketiyle kavranmayıp, durağan ve olgusal bir nesne olarak ele alındığında, bilimin konusu olmaktan çıkar. Hareketsiz (dinamik olmayan) bir tarih anlayışı bu bağlamda tüm tarihsel akışı rastlantılar demeti olarak sınıflandırır. Olgular arası ilişkileri nedenlerle değil, nasıllarla açıklar. Bu bağlamda toplumsal değişimin hareketinin belirleyicisi olarak yeniden üretim biçimindeki değişimler veya bir başka ifadeyle üretim biçimi ve insanların toplum içindeki varlığı, mülkiyet kavramı ve bireylerin toplum içindeki görevler açısından farklılaşmaları yani toplumsal sınıfların oluşumuyla birlikte üretim ilişkileri esas inceleme alanını oluşturmaktadır (Tanilli, 2007: 17).

İnsanlığın egemen toplumsal yeniden üretim biçimi olarak kapitalist üretim ilişkileri, üretim araçlarının özel mülkiyetine dayanan, emek gücünün sömürüsü üzerine temellenen, toplumun ve üretilmiş değer bireysel olarak sahiplenildiği, üretilen artığa değişim yoluyla el konulan, sermaye birikimine ve genişlemiş ölçekte yeniden üretime bağlı, sınıflardan oluşan bir üretim biçimidir. Belirli bir toplumun üretim ve değişim biçimi ile bu toplumun tarihsel koşulları, aynı zamanda ürünlerin bölüşüm biçimini de içerir. Bölüşümdeki farklılıklar sınıfsal farklılıklara temel oluşturur. Toplum ayrıcalıklı sınıflarla yoksunlaşmış sınıflar, sömürücülerle sömürülenler, egemenlerle yönetilenler biçiminde bölünür (Engels, 2003: 228-9).

Topluluğun, ihtiyaçların ve tüm ekonomik yaşamla ilgili kararların bilinçli olarak gerçekleştirilen öngörü, önlemler ve yönlendirmelerle düzenlendiği toplum biçimleri dışında, toplumun birbirinden bağımsız bireyler halinde çözüldüğü koşullarda yeniden üretim, tekil kişilerin özel işleri haline gelmektedir. Özel mülkiyet ve toplumsal iş bölümü sonucunda çözülmüş toplumda bireyler arası toplumsal ilişki mübadele fiili ile kurulmaktadır. Böylece mübadele ve mübadelenin gerçekleştiği

mekân olarak piyasa, kuramsal ekonomik analizin konusu haline gelmektedir (Hilferding, 1995: 55-6).

Kapitalist üretim biçimi öncesinde tarımsal alanın artan nüfusu beslemeye yetip yetmeyeceği üzerine kurgulanan eşitsizlik ilişkileri ekonomi dışı zorun konusudur. Kapitalist üretim biçimiyle eşit(siz)lik, iktisadi ilişkilerin temel odaklarından birisi haline gelerek, üretim ilişkileri içine gömülmüştür. Köle sahibi, despot veya feodal beyin uyguladığı çıplak zora dayalı eşitsizlikler, piyasada bireylerin karşılıklı ilişkileri sonucu gerçekleşen bir toplumsal üretim biçimiyle üretim ilişkilerine gömülmüştür. Kapitalist üretim biçimiyle sorun sermaye birikimi, piyasa, kârlar, ücretler, devlet ve daha birçok değişken üzerinden kapitalist ilişkilerinin dinamiklerinin anlaşılmasına dönüşür. Patnaik'e (2015: 154) göre de "kapitalizm, temeli eşitsizliğe dayanan bir sistemdir. Nispi olarak küçük bir kapitalist grup üretim araçlarının büyük çoğunluğuna sahipken; çalışan nüfusun muazzam genişlikte bir kitlesi emek güçlerinden başka bir şeye sahip" olmaması sistemin temel çelişkisidir. Dolayısıyla kapitalist üretim biçimi ve sanayi devrimi ile ortaya çıkan sınıflı toplum yapısında gerçekleşen iktisadi eşitsizlikler, bölüşüm ilişkilerine yeni bir içerik kazandırarak iktisadın tartışmalı konu alanlarından biri haline gelmiştir. Eşitsizlik ilişkilerinin iktisadi ilişkiler tarafından içerilmesi, eşitsizliklerin iktisadi dinamiklerinin belirsizleşerek işlemeye başlamasına neden olmaktadır. Bunun nedeni kapitalist üretim ilişkilerinin, değişim değerinin elde edilebilmesi amacıyla, özellikli bir toplumsal kurum olan piyasa dolayımıyla işlemeye başlamasıdır.

1.1.2. Mülkiyet İlişkileri

İnsan emeğinin, emek araçlarını kullanarak, emeğin konusunda bilinçli ve yararlı bir değişiklik yaratma eylemi yani üretim, sınıfsız toplum biçiminden çıkışla beraber belirli bir mülkiyet biçimiyle gerçekleşir.

Hukuk terimi olarak mülkiyet, kullanım, yararlanma ve tasarruf haklarına işaret eder. Mülkiyet hakkı, en geniş tanımıyla, her toplumda, kişilerin eşya veya metalar üzerindeki, herkese karşı ileri sürülebilen doğrudan kurulan hakimiyet ve denetim hakkının, toplumun diğer kişilerine karşı korunması ve düzenlenmesidir (Emiroğlu ve diğerleri, 2006: 608-9; Mazgit, 1991: 5; Özlük, 2019: 141). Mülkiyet kavramı iktisadi

bağlamda ele alındığında, kişinin üretim koşullarıyla olan ilişkisini tanımlar. Böylece kaynakların, malların ve hizmetlerin sahipliği, kullanımı ve el değiştirmesini yöneten toplumsal düzenlemeler olarak ifade edilebilir (Hançerlioğlu, 1981: 282; Uzun, 2009: 292). Pasukanis'e (2013: 39) göre, sahiplenme olarak mülkiyet, tüm üretim biçimlerinin doğal sonucudur. Mübadelenin olgunlaşmamış veya gelişmiş biçimleri olarak eskiden de var olmasına karşın, mülkiyet kurumunun temel niteliğini *devir* unsuru açığa çıkarmaktadır. Mülkiyet, yalnızca kapitalist üretim biçiminde, değerlerin kesintisiz dolaşımının temel koşulu olarak belirlenen en genel ve yalın mantıksal özel mülkiyet biçimine bürünmektedir. Emek gücünün metalaşması, iktisadi sömürü ilişkisinin sözleşme biçimi altında hukuksal olarak dolayımlanması sağlamaktadır. Bu nedenle Pasukanis'e göre burjuva toplumunda hukuksal biçim mükemmel bir ideoloji halini alarak kapitalist sınıfın çıkarlarının savunusunun hukuksal özneliğinin soyut ilkelerinin savunusu olarak görünmesine neden olmaktadır. Marx'ın (2006: 773-4) ifade ettiği üzere, toplumlar ürettikleri gibi bölüşürler ve üretimin her biçimi, kendi hukuksal ilişkilerini ve yönetim biçimini doğurur. Bu nedenle toplumsal yeniden üretim ve bölüşüm, mülkiyet ilişkileriyle birlikte üretim ilişkilerinin temelinde yer almaktadır.

Morgan (2015: 737) mülkiyet konusunda ilk düşüncelerin veya tanımların birincil ihtiyaç olan canlı kalabilme, varlığını sürdürme sorunuyla ilişkili olduğunu belirtmektedir. Zorunluluklar dünyasının oluşturduğu sınıfsız bir yapıda, insanın doğa ile çelişkisini aşabilmesi belirli bir topluluğun içinde kalarak, işlerin ortaklaşa gerçekleştirilmesiyle mümkündür. Bu dönem bilinçli bir mülk edinmeden çok diğer topluluklara karşı sahip olunan şeylerin korunmasıyla mülkiyetin ilk biçimlerini oluşturmaktadır. Etnik dönemlerin¹ aşılmasıyla üretim araçlarındaki artış ve gelişmeler mülkiyet konusu olabilecek şeyleri artırır. Böylece mülkiyetin gelişimi, buluş ve keşiflerin artış hızına uygun bir hızla, üretici güçlerin gelişimi sonucu ortaya çıkmaktadır. İlk toplumsal iş bölümüyle toplumun (çoban aşiretler ve yerleşik tarımla uğraşanlar) ayrışması, üretimde bir artışa neden olur. Toplumsal ihtiyaçların ötesinde bir fazlanın, artığın, elde edilmesi topluluk tarafından üretilmeyen diğer ihtiyaçların karşılanması için başka topluluklarla değişimin gerçekleştirilmesi amacıyla kullanılır.

¹ Morgan etnik dönemler olarak insanlığın uygarlık aşamasına ulaşmaya kadar geçirdiği yabanıllık ve barbarlık aşamalarını kastetmektedir.

Başlangıçta rastlantısal bir ilişki olan değişim, topluluk içindeki iş bölümünü geliştirir. Toplumsal zenginliğin kaynaklarının önceleri serveti topluluk adına yönetenlerin kendi adlarına sahiplenmeye başlaması, özel mülkiyeti ortaya çıkarır. Artan üretkenlik, tarım ve hayvancılıkta kullanılan araçların yapımında uzmanlaşan zanaatçıları, tarım ve hayvancılıktan ayrılarak ikinci toplumsal iş bölümünü oluşturur. Üretkenlikteki artış, coğrafyaya ve üretilen artığın elde edilme şekline göre farklı (Asyatik², Antik³ ve Germanik⁴) mülkiyet biçimlerinin olduğu toplumlar ortaya çıkarmıştır (Marx, 2009). Antik toplumun üretici güçleri ve Germanik toplumun mülkiyet ilişkilerinin sentezi olarak Feodalizm⁵ ve sonrasındaki kapitalist toplum, özel mülkiyet ilişkilerinin önsel olduğu toplum biçimleridir. Üçüncü toplumsal iş bölümü tüccarın ayrı bir sınıf olarak metaların dolaşımında uzmanlaşmasıyla gerçekleşmiştir. Tüccar kârının, toplumsal üretkenlikteki artış, ulaşım ve iletişim olanaklarının gelişimiyle azalması, tacirleri üretimi kendi denetimleri altında örgütlemeye itmiştir. Manüfaktürün kurulmasıyla tüccar kapitalistleşir. Manüfaktür nedeni ile artan yün ihtiyacı, serflerin ve özgür köylülerin topraklarından çıkarılarak (ilkel birikim) buraların otlaklara dönüştürülmesine neden olmuştur⁶. Diğer taraftan manüfaktürde

² Asyatik toplumda mülk topluluğa aittir, ortaklaşa biçimde var olur ve mülkiyet yerine bireyin zilyedliği söz konusudur. Topluluğun kır ve kentin birliği biçimindeki dışa kapalı bu yapısı, mülkiyet yapısının bireysel anlamda servet birikimine izin vermeyecek biçimde olması, çalışmanın tanrının temsilcisi olan bir despotun kontrolü altında yapıyor olması ve topluluk içerisinde sınırlı bir iş bölümünün oluşması, Asyatik toplum biçimlerinin temel özellikleridir.

³ Antik toplumlarda nüfus sitelerde yaşamaktadır ve özel mülkiyetle çelişen bir devlet mülkiyeti biçimi mevcuttur. Cemaat mülke sahiptir ve mülkiyet cemaat aidiyetliği ile tanımlanabilir haldedir.

⁴ Germanik toplum biçiminde kırım kente egemenliği söz konusudur. “Orta çağ (Germanik dönem) tarihin mekanı olarak kır ile başlar ve gelişmesi kent ile kırım karşılığından geçer; modern [çağ], kırım kentleşmesidir, eski çağda olduğu gibi kentin kırlaşması değil” (Marx, 2009: 18). Ayrıca germanik toplum yapısında derebeylikler ormanlarda birbirlerinden bağımsız ve birbirlerine uzak alanlarda yerleşik haldedirler. Topluluk bireysel toprak sahiplerinin bir araya gelişleriyle oluşan meclislerle kendini belli eder. Dolayısıyla diğer kapitalist öncesi topluluklardan farklı olarak germanik biçimde mülkiyet, bir topluluğa ya da bir cemaate/devlete ihtiyaç duymaz. Aksine mülkiyet topluluğu oluşturan bireylerin özel mülkiyetleri aracılığıyla gerçekleşmektedir.

⁵ Roma İmparatorluğu’nun son dönemi ve German istilalarıyla, antikitenin üretici güçleri tahrip olmuş, tarımsal üretim azalmış, ticaret gerilemiş ve şehir ile köy nüfuslarında azalmalar gözlenmiştir. Bu koşullar altında komün mülkiyeti üzerine kurulu ancak üretimin serfleşmiş küçük köylüler tarafından gerçekleştirildiği hiyerarşik sınıfsal yapılaraya sahip feodal sistem ortaya çıkmıştır. Bağımlı dolaysız üreticiler olan serfler tarafından üretilen artığa, senyörler tarafından emek-rant, ürün-rant ya da para-rant olarak el konulmaktadır. Üretim sisteminin temelini feodal beyin üretim araçları üzerindeki özel mülkiyeti oluşturur. Ancak köleciler toplum biçimlerinden farklı olarak mülkiyet ilişkileri esnekleşmiştir ve serflerin sınırlı mülkiyet hakları vardır. Serfler kendi üretim araçlarına sahiptirler (Hançerlioğlu, 1981: 80-1).

⁶ *Ekonomi politikte, bu ilkel birikim, aşağı yukarı teolojide ilk günahın oynadığı rolü oynar. Adem baba elmayı ısırması ve insanoğlu günaha bulanmıştır. Günahın başlangıcı güya böylece geçmişe ait bir masal gibi anlatılarak açıklanmış oluyor. Evvel zaman içinde, iki çeşit insan vardı; birisi çalışkan, akıllı ve daha önemlisi tutumlu bir seçkinler topluluğu; diğeri, ellerine geçeni ve hatta daha fazlasını*

çalıştırılacak insanların, üretim ve geçim araçlarından koparılması, mülksüzleştirilmesi sağlanmış olur. Bu kişiler işçileşirler. Üretici güçlerdeki gelişme kapitalistin toplumsal egemenliğini genişletir ve tarihsel olarak engel haline gelmiş toprak egemenliğine bağlı mülkiyet ilişkileri aşılır. Büyük sanayi ve dünya pazarının oluşmasıyla birlikte kapitalist üretim ilişkileri ve bunun mülkiyet ilişkilerinin temsilcisi olarak burjuvazi, bütün bir üst yapıdaki egemenliğini ilan etmektedir (Marx ve Engels, 2008: 24). Üretim araçlarının özel mülkiyetiyle, toplum meta sahipliği (emek-gücüne sahip olanlar ve üretim araçlarının özel mülkiyetine sahip olanlar) temelinde sınıflara ayrılır. Mülkiyet temelinde gerçekleşen bu ayrılma üretilen toplumsal ürünün bölüşümünde de eşitsizliklere yol açmaktadır. Üretim araçları üzerindeki özel mülkiyetin her zaman üretim sonucu elde edilen hasılaya sahip olma yetkisi vermesiyle toplum, toplumsal yeniden üretimi gerçekleştirenler ile toplumsal artığa üretim araçlarının özel mülkiyetine sahiplik dolayısıyla el koyanlar biçiminde sınıflara ayrılır. Bu ayrım kapitalizmin gelişimiyle giderek daha net bir biçim alır. Mazgıt'ın (1991: 9) de ifade ettiği gibi özellikle kapitalizmin yeni gelişmekte olduğu dönemde, üretim araçlarının sahipleri hem işletmelerin sahibi hem yöneticisi olarak üretim sürecini, başından sonuna kadar denetimi altında tutmaktadır. Ancak kapitalizmin gelişmesine koşut biçimde, üretim araçlarına sahip olanlar ile yöneticiler birbirinden ayrılmakta ve profesyonel yöneticiler üretim hayatında mülk sahibinden daha etkili hale gelirken kapitalistlerin üretim sürecindeki işlevleri bir o kadar gereksizleşmektedir.

Mülkiyet ilişkileri, belirli bir toplumdaki insanların sahip oldukları üretim araçlarının insanlar arasındaki dağılım biçimi tanımlayan, tarihsel olarak belirlenmiş bir toplumsal biçimdir. Üretim araçlarının dağılımı ise üretim faaliyetlerinin akışının, üretim kararlarının ve üretim süreci sonucunda elde edilen hasılanın, diğer bir ifadeyle yaratılan toplam toplumsal değerin bölüşüm biçimini belirlemektedir. Tarihsel olarak

har vurup harman savuran tembel serseriler topluluğu. Teolojinin ilk günah efsanesi, bize, kuşkusuz, insanın ekmeğini alınının teriyle yemeğe nasıl mahkûm edildiğini anlatıyor, ama ekonomik ilk günahın tarihi ise, bize, yeryüzünde, buna hiç de gerek duymayan insanların bulunduğunu açıklıyor. Ne zararı var! Böylece ilk tür insanlar servet biriktirmiş oldular, ikinci türdekilerin ise, ellerinde kendi postallarından başka satacak bir şeyleri kalmadı. Ve işte, bütün çalışıp didinmelerine karşın, kendilerinden başka satacak hiçbir şeyleri olmayan büyük çoğunluğun sefaleti ve uzun süredir çalışmayı bıraktıkları halde, küçük bir azınlığın durmadan artan zenginliği, bu, ilk günahla başlar. Bu çocukça yavanlıklar, mülkiyetin savunulmasında, bize her gün yinelenir durur (Marx, 2004: 677-8).

önemli anlam ve içerik değişimleri geçirmekle birlikte mülkiyet biçimi, insanlar arasındaki iş bölümünü, emek gücünün üretim araçlarına bağlanış biçimini ve giderek toplumun sınıflara ayrılmasını, sınıfsal yapısını ve sınıf çatışmalarının temellerini belirler. Bu nedenle iktisadi ve toplumsal çözümlemelerin gerçekleştirilmesi için mülkiyet ilişkilerinin kavranması gereklidir (Ryndina ve Chernikov, 1974: 11-2; Mazgit, 1991: 9; Kılıç ve Demirçelik, 2011: 181).

Ayrıca özel mülkiyet tarihinde hiçbir biçimde hırsızlık ve zor sonucu ortaya çıkmaz. Tersine bazı nesnelerle sınırlı olsa da bütün uygar toplumların eski doğal topluluklarında söz konusudur. Ürünlerin meta biçimini almasına kadar ilk önce topluluk içinde gelişir. Üretimin giderek değişim amacıyla gerçekleştirilmesiyle topluluk içindeki bireylerin servetleri de o denli eşitsiz bir duruma getirmektedir (Engels, 2003: 245). Bu durumda mülkiyet dağılımı, toplumda genel olarak değerin özelde ise gelir dağılımının nasıl olacağını belirlemektedir. Mazgit'in (1991: 9) de belirttiği üzere mülkiyet hakkının belirli ellerde toplanması sonucu gelir dağılımı da giderek mülk sahiplerinin yararına bozulmaktadır. Bu ise belirli ellerde yoğunlaşan mülkiyetin daha da yoğunlaşmasına, mülkiyetin toplum içinde belirli bir kesimin, üretim araçlarının özel mülkiyetine sahip sınıfın elinde temerküzüne neden olmaktadır.

1.1.3. Toplumsal Sınıflar

Toplumun çeşitli zümreler biçiminde eklemlenişi ve toplumsal konumlarının çok yönlü derecelenmesi tarihin eski dönemlerinin karakteristiğidir. Sınıf terimi başlangıçta Roma halkının mali ve askeri amaçlarla mülkiyet temelinde, bireylerin servetlerine göre bölünmesini ifade etmektedir (Edgell, 1998:11). Latince *classis* kökünden türeyen sınıf kavramı, 14. yüzyılda Fransızca'ya 16. yüzyılda İngilizce'ye girmiş ve ilk kez 1656 yılında Thomas Blount tarafından insanların çeşitli hiyerarşik derecelere göre dağılımı veya sıralanmasını ifade edecek biçimde tanımlanmıştır (Öngen, 2014: 43). Roma'da patrisyenler, şövalyeler, plebler ve köleler; orta çağda yerlerini feodal beylere, vassallara, lonca ustalarına, kalfalara ve serflere bırakmışlardır. Bu sınıflar arasındaki derecelenmeler, kapitalist öncesi üretim ilişkilerinin sınıfsal yapısını göstermektedir (Marx ve Engels, 2008: 22). Kapitalist

üretim biçimiyle tarihsel bir ilişki biçimi olarak sınıf kavramı modern içeriğiyle ortaya çıkmıştır. Bu dönemin ayırt edici özelliği toplumsal ilerleme veya gelişmenin toplumu her geçen gün iki büyük sınıfa daha fazla bölmeleridir (Marx ve Engels, 2008: 22; Öngen, 2014: 27). Dolayısıyla sınıflı toplumların dinamikleri ve tarihi, birikimin, geçişlerin ve melezleşmelerin yaşandığı, her bir dönemin kendi sınıf ilişkilerini ve egemen sınıfların güçlerini, devlet aracılığıyla ortaya koyduğu, özgün durumları barındıran, geniş dönemlere dayanan üç sosyo-ekonomik biçim altında açıklanabilir.

Tarihsel bir olgu olarak sınıf, toplumsal artığın mülkiyetiyle ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda insanlığın ilkel komünal aşamasından sonraki tüm toplumsal sistemler sınıflı toplumlar olarak tanımlanır. İlk olarak köleler ve köle sahipleri biçiminde ortaya çıkan ayrışma, üretici güçlerin gelişimine bağlı olarak feodalizmde toprak sahipleri ile serfler arasındaki bölünmeye dönüşmektedir. Patnaik, U., (2015: 78-80) kapitalist üretim biçimi öncesindeki sınıflı toplumların iktisadi artığa sahip olan sınıflar (sömüren) ile iktisadi artığı üreten sınıflar (sömürülen) arasında, ekonomi dışı zor olarak nitelenebilecek piyasa ve değişim ilişkilerinin doğrudan aracılık etmediği ilişkilere dayandığını ifade etmektedir. Bu toplumlar doğrudan tahakküm ve tabiiyet ilişkilerine dayalı olarak ister toplumsal mülkiyet ister kastlar biçiminde olsun, eşitsizliği karmaşık toplumsal ve siyasal hiyerarşi sistemleri biçiminde kurumsallaştırmışlardır. Öngen'e (2014: 27) göre iş bölümü ve uzmanlaşmanın derinleşmesi, sermaye birikiminden emeğin örgütlenmesine, iş gücünün niteliğinden çalışma koşullarına kadar toplumsal üretim ve üretme ilişkilerinde dolayısıyla toplumun sınıf yapısında önemli değişimler gerçekleştirmiştir. Toplumu oluşturan her iki sınıfın mülk sahibi kimseler olarak karşı karşıya geldiği ve kapitalist üretim öncesi biçimlerinin sahip oldukları kesin, net ve katı sınıf ayrımının son derece muğlaklaştığı ilişkiler ortaya çıkmıştır. Patnaik, U., (2015: 80) bu ilişkileri ekonomi dışı zorun kullanımındaki dönüşüm ile piyasa ve değişim ilişkilerinin⁷ toplumsal ilişkilere

⁷Marx (2004: 178-9), piyasa ilişkilerini insanın doğuştan gelen haklarının cenneti olarak tanımlamaktadır. “Çünkü burada egemen olan ilişkiler özgürlük, eşitlik, mülkiyet ve Bentham’dır. Özgürlüktür çünkü metanın alıcı ve satıcısı bu meta ister emek-gücü olsun ister bir tüketim malı herkes kendi serbest iradelerinin etkisi altındadır. Serbest taraflar olarak sözleşme yaparlar ve ortak iradelerinin yasal ifadesi olarak bir anlaşmaya varırlar. Eşitliktir, çünkü bireyler birbirleriyle basit meta sahipleri olarak ilişki içine girerler ve eşdeğerler eşdeğerlerle değişilir. Mülkiyettir, çünkü taraflar kendi malı olan şeyler üzerinde tasarrufta bulunur. Ve Bentham’dır, çünkü her iki taraf da yalnız kendisini düşünür. Bunları bir araya getiren ve ilişki içinde sokan tek güç, bencillik, kazanç ve özel kişisel çıkardır. Herkes yalnız kendisini düşünür ve kimse geri kalana kulak asmaz. Ancak toplumsal ilişki yalnızca değişim sürecinde piyasada söz konusu değildir. Aksine daha belirleyici

giderek daha fazla aracılık etmesine bağlamaktadır. Böylece sermaye sahipleri ve ücretli işçiler, iktisadi alanda eşitsiz aktörler olarak birbirlerinin karşısına çıkmalarına rağmen, kapitalist üretim biçiminde sınıflar arasındaki hiyerarşik, tabiiyete dayalı eşitsizlikler, işçi sınıfının mücadelesiyle, yasal ve siyasal eşitliğin hukuk aracılığıyla sağlanmasıyla kurumsallaşmıştır. Üretim ilişkilerinin belirli bir sözleşmeyle yasallaştırılması, sınıflar arasındaki eşitsiz iktisadi ilişkileri, toplumsal ve hukuksal alanda eşitler arası ilişkilere dönüştürmüştür.

Bu bağlamda toplumsal sınıf, üretim biçiminin tarihsel gelişiminin belirli bir aşamasında, toplumsal yeniden üretim süreciyle ilişkilenmeleri ve üretim sürecindeki konumlarına bağlantılı biçimde üretim ilişkilerinin taşıyıcıları olarak benzer nesnel konuma sahip, belirli ve benzer rol oynayan, çıkar ortaklığıyla bir araya gelmiş birey kümeleri olarak tanımlanabilir (Hançerlioğlu, 1981: 362; Akat, 2009: 31; Emiroğlu ve diğerleri, 2006: 791; Bremond ve Geledan, 1984: 316).

Toplumsal farklılaşma ve sınıf, toplumsal yapıyı ve tarihsel ilerlemeyi inceleyen her kuramın ilgi merkezinde yer alan bir olgudur. Sınıf kavramı gerek sınıf dışı dinamiklerle gerekse sınıf eksenli bir dinamikle toplumun analizini gerçekleştiren her kuramsal analizin merkezine yerleşmektedir. Özellikle kapitalizmin son yüzyılının ulusal, ırksal, dinsel, etnik, cinssel farklılaşmaların neden olduğu gerilimlerle karakterize olması, sınıf kimliğinin netleştirilmesi ve sınıfların tanımlanması sorununu yeniden gündeme taşımaktadır (Öngen, 2014: 27). Boratav (2005: 10) toplumsal sınıf dinamiklerinin oluşumunun incelenmesinde esas olarak iki farklı kuramsal yaklaşımın kullanıldığını belirtmektedir. Buna göre Amerikan toplumsal bilim geleneği olarak ifade edilen yaklaşımda toplumsal sınıflar farklılaşma kavramıyla tanımlanmaktadır. Tabakalaşma yaklaşımı açısından sınıflar, örgütlenme biçimlerine veya yapılarına göre değil gelir veya servet düzeyi, meslek, konut türü, toplumsal statü farklılıkları, siyasi iktidara olan mesafe gibi kimi zaman belli bir sıralama veya hiyerarşiyi de içeren farklılaşma kavramı üzerinden açıklanmaktadır. Bu yaklaşıma örnek olarak kişisel gelirlerin en düşüktən en yükseğe göre sıralandığı gelir grupları verilebilir. Toplumun %20’lik gelir gruplarına ayrılmasıyla oluşturulan bu sınıflamada her bir grup içinde

olarak üretim sürecine geçişte piyasadaki değişim ilişkilerine hâkim olan tüm bu eşitlik ve hürriyet bir anda ortadan kalkar. Eski para sahibi, artık bir kapitalist olarak önde çalımla yürür, emek-gücü sahibi ise işçisi olarak onu izler. Biri önemli insan pozunda, sırtıkan, işbilir; öteki sıkılğan, çekingen, kendi derisini pazara götüren ve yüzülmekten başka umudu olmayan bir kimse gibidir”.

çok farklı toplumsal ve iktisadi özelliklere sahip bireyler bulunmaktadır. Bölüşüm ilişkileri bağlamında sınıfsal farklılıklar gelir eşitsizliği biçiminde ifade edilmektedir. Böylece toplumsal sınıflar bazı temel ölçütlere göre benzerlik gösteren, davranış ve toplumsal bilinçlerini yönlendiren ortak değer ve kurallara sahip birey grupları olarak tanımlanmakta ve araştırmacının isteğine göre düzenlediği tabaka veya gruplardan oluşmaktadır. Bu bakış açısına göre belirli bir düzene sahip veya farklı olmaları, aralarında onları bölebilecek çekişme veya çatışmaların bulunması, temelli bir şekilde birbirlerine karşıt olmalarını gerektirmemektedir. Daha çok farklılaşma, derecelenme sorunu olarak görülmekte ve toplumlar gelir bağlamında, toplumsal statü açısından ayrışan hiyerarşik sistemler olarak ele alınmaktadır (Bremond ve Geledan, 1984: 315; Öngen, 2014: 42-5; Narin, 2006: 3). Wright (1979: 3-4) bu bağlamda sosyolojinin bakış açısıyla sınıf tahlillerini sınıflandırmaktadır. Birincisi statü hiyerarşilerinde ortak pozisyonları işgal eden insan kategorileri olarak (Warner, Parsons, Williams) ifade edilmektedir. Diğer bir bakış açısı sınıfı, insanların otorite veya güç yapılarındaki konumları tarafından belirlenen çatışmalı gruplar olarak tanımlamaktadır. Weberci gelenekteki sosyologlar ise sınıfı ortak ekonomik yaşam fırsatlarına sahip insan grupları olarak görmektedir. Diğer taraftan Marksist analiz sınıfı, öncelikle üretimin toplumsal organizasyonundaki ortak yapısal konumlarına göre tanımlamaktadır.

İkinci kuramsal yaklaşım ise belli bir sınıf yapısının belli üretim ilişkilerinden türediğini ve bu ilişkilere tekabül ettiğini ileri süren toplumsal sınıf çözümlemeleridir. Bu yaklaşım sınıflı toplumlardaki üretim ilişkilerini, dolaysız üreticilerin üretilen artı ürüne farklı el koyma biçimlerine bağlı olarak tanımlamakta ve ayrıştırmaktadır. Üretilen toplumsal artığa el koymanın ilk biçimi, temel (birincil) bölüşüm ilişkilerini oluşturur. Bu bağlamda sınıf farklılıkları, sömürü sorunsalı içinde ortaya çıkar. Farklılıkların sonucu toplumsal eşitsizlik biçiminde gerçekleşmektedir. Artığa el koymanın her özgün biçimi belirli toplumsal sınıflar ikiliği yaratır. Her sınıf kendi karşıtına bağımlı ve onunla karşıtlık içindedir. Her toplumsal yapıda el konulan toplumsal artık piyasa içi ve piyasa dışı mekanizmalarla yeniden paylaştırılmaktadır. Bu yeniden paylaştırılma süreci ikincil bölüşüm ilişkilerini oluşturmaktadır. Bu bağlamda kapitalist bir ekonomide birinci kategori, sınai, mali, ticari sermayeler ve rantiyeler arasında artı değerın paylaşımında ortaya çıkar. İkinci kategoriye dahil edilebilecek bürokrasi, serbest meslek sahipleri ve marjinal gruplar ise piyasa

mekanizması veya devlet aracılığıyla gerçekleşen değer aktarımları ile var olurlar (Boratav, 2005: 11-3). Toplumsal sınıfların tanımlanmasına dair tartışma bu bağlamda mülkiyet ilişkileri üzerine odaklanmayı gerektirmektedir.

1.1.3.1. Mülkiyet İlişkileri Üzerinden Sınıflar

Sınıf olgusunun kapitalist üretim biçimi temelinde mülkiyet ilişkileri üzerinden tanımlanması zorunlu olarak iki temel sınıfın varlığıyla sonuçlanmaktadır. Ekonomik ilişkiler veya iktisadi yapı özel mülkiyet üzerine kurulduğunda bu sınıflar, birincisi üretim araçlarının özel mülkiyetine sahip ikincisi üretim aracı olarak yalnızca emek gücüne, bir başka ifadeyle çalışabilme kapasitesine sahip olanlardır. Burjuvazinin ortaya çıkışıyla sınıflı toplumun yapısını, üretim araçlarının özel mülkiyetine sahip olanlar ile meta olarak emek gücünden başka bir şeye sahip olmayanlar belirlemektedir.

Bu bağlamda işçi, üretim araçlarının özel mülkiyetinden soyutlanmış, kendini yalnızca sahip olduğu emek gücü metanın satılmasıyla yeniden üretebilen, özgür bireyleri ifade eder. Bu özgürlük, işçinin emek gücü metanın kendi iradesi ile istediği kapitaliste satma⁸ özgürlüğüdür. Özgürlüğün diğer anlamı ise üreticiyi üretim ve geçim araçlarından ayıran sözde ilkel birikim süreciyle tarihsel olarak gerçekleşmiş, üretim araçlarının mülkiyetinden zor yoluyla özgürleştirilmesidir.

Burjuvazi ise üretim araçları üzerindeki mülkiyetlerine bağlı olarak tanımlanabilecek farklı kapitalist grupları ifade eder. Para sermaye sahipliği, maddi üretim araçları sahipliği ve toprak sahipliği farklı kapitalist grupları ifade etse de bunlar genel anlamda bir bütün olarak, burjuvaziyi oluşturmaktadır.

Mülkiyet üzerinden sınıf ilişkilerinin tanımlanması bireylerin üretim sürecindeki meta sahiplikleriyle de gerçekleştirilebilir. Bu durumda para sermaye sahibi kapitalist süreçte, üretim araçlarının ve üretimin örgütleyicisi olarak rol alır.

⁸ Bu özgürlük işçinin emek gücü metanın istediği kapitaliste satma özgürlüğü iken satmama özgürlüğü gibi bir durumdan bahsedilemez. Çünkü emek gücü metanın satılıp satılmaması tercihi işçi açısından yaşam ile ölüm arasındaki bir tercih olarak somutlaşır. Bu bağlamda kapitalist açısından emek gücü metanın satılıp satılmaması, diğer tüm metalarındaki gibi bir gerçekleşme sorunu olarak görülmekte iken, işçi sınıfı açısından bu özgürlük diyalektik bir zorunluluğu içinde barındırarak yaşam ile ölüm arasındaki bir tercihin özgürce yapılmasını ifade etmektedir.

Diğer yanda üretim sürecinde değerin yaratılmasının tek kaynağı olma rolleriyle işçiler, emek gücü metaı sahiplikleriyle yer almaktadırlar.

Yeniden üretim sürecinde birincil bölüşüm para sermaye sahibi kapitalistler ile bunların toplam sermayelerinin bir kısmını, üretimin gerçekleştirilmesi için toplumsal olarak belirlenmiş sermayenin organik bileşimine göre ücretler biçiminde tahsis etmeleriyle gerçekleşmektedir. Üretim araçlarının özel mülkiyeti nedeniyle kapitalist para sermaye sahibi olarak piyasaya çıkarken emek gücünden başka bir mülkiyeti bulunmayan işçiler aynı piyasaya kendi meta sahiplikleriyle çıkmaktadır. Üretim süreci sonucunda elde edilen artık belirli parçalara bölünür. Bunlar kapitalistin kârı, para sermayenin faizi, toprak sahibinin rantı ve devletin kolektif niteliğiyle aldığı vergidir. Bölüşümün ikinci aşaması üretim sürecinden emek gücünün sömürsüyle elde edilen artık, toplumsal olarak sahip oldukları özel mülkiyetin niteliğiyle belirlenmiş sınıflar arasında paylaşılmaktadır.

Toplumsal ürünün üreticisi olarak işçiler, üretim sürecinden paylarını emek güçlerinin değerinde değişilmesiyle elde ettikleri ücretlerle almaktadırlar. İşçilerin ürettikleri değerin belirli bir kısmına- artı değer biçiminde- el konulmasıyla, mülk sahibi sınıfların üretim sonucunda elde edecekleri gelirlerin kaynağı da ortaya çıkmış olmaktadır. Toprak sahipleri, doğanın belirli bir kısmının kullanım hakkını tekellerinde bulundurma sıfatıyla üretilen toplam toplumsal artı değerden rant biçiminde paylarını almaktadırlar. Devlet, kolektif sermayenin temsilcisi olarak vergi ile payını alır. Artı değerin bir kısmı genişlemiş ölçekte yeniden üretimin gerçekleştirilebilmesi için bir sonraki üretim sürecine aktarılır. Son olarak artı değerin kâr biçiminde görünen kısmı girişimci kârı ve faiz olarak paylaşılmaktadır. Böylece gelirler üzerinden toplumu sınıflandırma veya tabakalara ayırma yerine kişilerin görelî gelirlerini, başka bir ifadeyle toplumsal üründen kendi paylarına düşen kısımları hangi biçimlerde elde ettiklerinin açıklanmasıyla kişilerin sınıflarının belirlenmesi mümkün hale gelmektedir. Sınıf ilişkileri ve buna bağlı olarak gelir biçimleri, mülkiyet ilişkileri üzerinden bakıldığında anlaşılabilir.

Toplumsal sınıfların mülkiyet ilişkileri üzerinden tanımlanması iktisadi eşitsizlikler bağlamında nedensellik ilişkilerini de değiştirmektedir. Bireysel düzeyde kişilerin gelir farklılıkları nedeniyle, istenmeyen ancak toplumsal ve iktisadi ilişkilerin doğal, zorunlu veya evrensel bir sonucu olarak anlaşılan iktisadi eşitsizlikler yerine

bireylerin mülk sahipliğine, toplumsal yeniden üretimdeki konumlarına bağlı olarak elde ettikleri gelirler ve bu gelirlerin toplumsal farklılıklarıyla meydana gelen iktisadi eşitsizlikler ortaya çıkmaktadır.

1.1.3.2. İktisatta Sınıfın Yeri

İktisadın formel bir bilim olarak ortaya çıkışının temeli olan klasik iktisatta, ekonomik örgütlenme ve ekonomik ilişkiler çerçevesinde sınıflar görülmektedir. Örneğin Ricardo, ekonomi politiğin konusunun, toprak ürünlerinin üç sınıf arasında kâr, ücret ve rant biçiminde bölüşümünün yasalarının saptanması olduğunu ifade ederken, bölüşümü, sermaye birikimi ile birlikte kapitalizmin dinamiğinin belirleyici unsuru olarak değerlendirmektedir. Kâr, sermaye birikiminin kaynağı olmakta, sermaye birikimi ise bölüşümü ve dolayısıyla kârı belirlemektedir (Akyüz, 1980: 3).

20. yüzyılın başından itibaren kapitalizmin küresel dinamiklerindeki gelişmeler, kapitalist üretim biçiminin ve bu üretim biçiminin sınıf ilişkilerinin tanımlanmasında çeşitli açıklamaları gün yüzüne çıkarmıştır. Bu çeşitliliğin temelindeki nedenlerden biri 1945'ten 60'ların sonlarına değin yaşanan "kapitalizmin altın çağı" olarak tanımlanan savaş sonrası dönemin nispi refah koşullarının açıklanamamasıdır. Sınıf tanımının dönemin nispi refah koşullarının etkisiyle tüketime göre yapılması, eskiye göre nispeten daha fazla tüketim gerçekleştiren işçilerin büyük bölümünün "orta sınıfa" dahil edilmesiyle sonuçlanmıştır. İşçi sınıfının tüketim ölçüsüne göre tanımlanmasıyla düşük ücret ve emek gücü sepetine sahip olan kişiler hala işçi olmaya devam ederken; ücretleri artan ve emek gücü sepetinde göreceli, bir genişlemeyi sağlayan kesimler kendi içlerinden türetilen bir orta sınıfın içine dahil edilmiştir.

1970'lerin ardından dijital devrim ve çipin üretim teknolojilerinde kullanılmasıyla birlikte ortaya çıkan yeni üretici güçler ikinci bir etken olarak sayılabilir. Bu dönemde üretim sürecinde emek gücünün büyük kitleler halinde bulundurulduğu, meta üretim sürecinin tümünün aynı çatı altında gerçekleştirildiği geniş ölçekli fabrikalara dayalı üretim süreci parçalanmıştır. Üretim süreci her biri nihai metain belirli bir parçasını üreten az sayıda işçi istihdamıyla esnekleşmiş üretim ilişkileri altında gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Üretim sürecindeki parçalanmayla

birlikte işçi sınıfının kitlesel olarak bir arada bulunmayışı ve çip teknolojisine bağlı olarak üretici güçlerdeki gelişimi üretimin daha az emek gücüyle gerçekleştirilmesini sağlamıştır. Kapitalist üretim biçiminin yeniden üretimde emek gücüne giderek daha az ihtiyaç duyarak gerçekleştirmesi ve buna bağlı olarak bir anlamda aşılmasının koşullarını ortaya çıkardığı ilişkiler, işçi sınıfının kitlesel olarak giderek azaldığı biçiminde algılanmıştır.

Sınai üretimdeki, sermayenin organik bileşiminin gelişimi ve nispi artı değer yarışına bağlı olarak, azalan emek gücünün, hizmetler gibi yeni alanlarda istihdamı işçilerin giderek azaldığı fikrinin daha sık dillendirilmesine neden olmuştur. Sermayenin üretici gücündeki artış asıl olarak toplumsal üretkenlikteki bir yükselmeyi göstermektedir. Üretici güçlerin gelişimi, belirli bir ürün miktarı için gerekli olan üretken emek kitlesini azaltmakta iken, toplam üretimin artışına bağlı olarak toplumun daha geniş kesimlerini üretken emek olarak çalıştırmayı amaçlamaktadır. Dolayısıyla birim başına azalan üretken emekle beraber üretken emek olarak istihdam edilen emekçi nüfusunun toplam nüfusa oranla giderek artışı söz konusudur. Ancak sermaye ilişkilerindeki gelişime bağlı olarak toplumun daha geniş kesiminin işçileştiği bu süreç aksi biçimde işçi sınıfının giderek azaldığı ve kitlesel meşruluğunun ortadan kalktığı yanlışlıkla tanımlanmasına neden olmuştur. Ek olarak nispi artı değer yarışı yani rekabet koşulları altında, kapitalist üretim biçiminin yarattığı nispi refaha rağmen sömürü ilişkilerinin derinleşmesi gerçeği göz ardı edilmiştir. 1989'da Sovyetler Birliği'nin yıkılışıyla ortaya çıkan tarihsel yenilgi, kapitalist üretim biçimlerinin açıklanmasında yeni arayışlar ortaya çıkarmıştır.

Dolayısıyla kapitalist üretim ilişkilerinin gelişimine bağlı olarak sermayenin organik bileşimindeki gelişmeler ve yeni üretici güçlerin ortaya çıkışı, emek gücü sepetindeki nispi genişlemeler ve proletaryanın tüketim kalıbındaki değişiklikler gibi etkenler nedeniyle sınıf tanımı değiştirilmiş, toplum katmanlaştırılmıştır. Sınıf mülkiyet ekseninden koparılarak, varoluşsal olgular olan tikel toplumsal kimlere referansla pek çok farklı kavramın biraradalığıyla yeniden tanımlanmaya başlanmıştır. Toplumsal koşulların eksik veya yanlış kavranması ve koşulları açıklamak yerine ortaya çıkan “yeni” görüngünün tarif edilmeye çalışılması “çeşitli toplumsal kesimlerin tüketim standartlarına, özellikle gelir ve mesleki statüden gerek piyasaya gerekse politik süreçlere katılabilme kapasitesinden, bu süreçlerdeki öznel

konumlarından hareket edilmesine neden olmuştur. Farklı kimliklere, yaşam tarzlarına ve statülere dayalı yurttaşlık, farklı gelir düzeylerine dayalı zenginlik ve yoksulluk, piyasalarda söz sahibi olmaya dayalı girişimcilik ve yönetim erkine sahip olabilmeye dayalı elitler ve halk sınıfları gibi kavramlar farklı kesimler tarafından farklı amaçlarla” sınıf tanımına dahil edilmiştir (Tanyılmaz, 2008: 51).

Kapitalist yeniden üretim biçiminin gelişimiyle birlikte sınıf konumlarının çeşitlendiği, bazı sınıf konumları arasındaki sınırların belirsizleştiği önermeleri sınıfların tanımlanması sorununu oldukça karmaşıktırmaktadır. Buna bağlı olarak pek çok meslek kategorisi veya işgücü biçimlerinin sınıfsal nitelikleri konusunda birbirleriyle çelişen görüşler ortaya çıkmıştır. Özellikle işçi sınıfının konumlarının çelişkili doğasının sınıfların yerlerinin sanki muğlak ve kaygan bir zeminde yer aldığı izlenimi yaratmaktadır. Sınıf tanımının gerçekleştirilmesinde sınıflar arasındaki sınırların muğlaklıkları özellikle Marksizm içinde “ara sınıflar” veya “boş yerler” sorununu güncelleştirmiştir. Böylece işçi sınıfı içindeki “farklılaşma”, “yeni işçi sınıfı” veya “işçi sınıfının burjuvalaşması” kavramsallaştırmalarıyla başlayan açıklamalar ortaya çıkmıştır. Öte yandan bu sınıfsal kategorilerin üretici güçlerin gelişimine yani kapitalist üretim biçiminin olgunlaşmasına bağlı olarak tarih sahnesinden silineceğini belirten açıklamaların aksine gelişmekte olan yeni kategorinin aslında “yeni orta sınıf” veya “yeni küçük burjuvazi” olduğunu belirten açıklamalara kadar geniş bir yelpazede sınıf tartışmaları gerçekleştirilmektedir (Öngen, 2014: 33-37).

Bu bağlamda iktisat teorisi içinde analizler daha çok atomize, rasyonel davranışlara sahip, fayda maksimizasyonu peşinde koşan, birey temelli biçimde gerçekleştirilmektedir. Sınıf eksenli, iki sınıflı veya orta sınıfları da kapsayan, belirli toplumsal kesimlerin özgün davranış koşullarını dikkate alarak gerçekleştirilen çalışmalar ise heterodoks kavramı içine sıkıştırılmıştır.

1.1.4. Gelir ve Servet

Gelir, mal ve hizmet üretiminde yer alan faktörlerin üretim sürecinde veya satış sonrası elde ettikleri kazanç, parasal veya nesnel getiri olarak tanımlandığı gibi bir kişi veya topluluğun, belirli bir ekonomide belirli bir dönem içinde, iktisadi faaliyette

bulunulması sonucu, bir akım değişken olarak ulaştığı karşılık olarak da ifade edilebilir (Emiroğlu ve diğerleri, 2006: 314; Devlet Planlama Teşkilatı, 2001: 3). Gelir, makro ekonomik bir kavram olarak ele alındığında, dönem başı ve dönem sonu aynı zenginlikte kalmak kaydıyla tüketilebilecek mal ve hizmet miktarı olarak tanımlanabilir. Ancak bu ifade gelir ilişkilerini yalnızca tüketim olanakları üzerinden tanımlaması nedeniyle eksiktir. Çünkü gelir bir yandan toplumsal yeniden üretim faaliyetine bağlı olarak üretime gerçekleştirilen katkıya göre elde edilen bir karşılık iken diğer taraftan bireylerin yaşamlarını yeniden üretmek ve mevcut refah seviyelerini koruyacak ve hatta artıracak, düzenli bir akımdır.

Piketty (2014: 19) geliri oluşturan iki bileşeni, emek geliri (yevmiye, ücret, ücret dışı emek gelirleri ve emekle ilişkilendirilen, hukuki biçimi ne olursa olsun her türlü hak ediş) ve sermaye geliri (hukuki biçimi ne olursa olsun sermaye sahipliğinden kaynaklanan/elde edilen her türlü gelirler) olarak tanımlamaktadır. Ancak Kırer'in (2011: 41) de belirttiği üzere, gelir tanımı; ülkeden ülkeye, dönemden döneme farklılık gösterebilmektedir. Gelir tanımlarındaki bu farklılık, tek bir ülke için bir yıllık yapılan analizlerde çok önemli olmayabilirse de zaman serileri analizlerinde veya ülkelerarası karşılaştırmalarda önem kazanmaktadır.

Servet ise belirli bir anda, kişinin sahip olduğu kaynaklar üzerinde halihazırdaki mülkiyetini gösteren, belirli bir piyasa değerine sahip, menkul veya gayrimenkul (arazi, fabrika vb.) maddi veya maddi olmayan (patent, telif hakları) varlıkların tamamının değerini ifade eden bir stok değişkendir. Servet, kişi veya hane halklarının sahip oldukları kişisel mal stokudur ve finansal (parasal tasarruflar, pay senetleri ve devlet bonoları) ve/veya fiziksel varlıkları (emlak ve dayanıklı tüketim mallarını) içerir (Tonak, 2015: 259; Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği, 2014: 27; Chakraborti ve Patriarca, 2008: 234). Benzer biçimde, Zucman (2019: 112) hanehalkı net servetinin, hanehalkının mülkiyet haklarını uygulayabildiği ve ekonomik faydalar sağladığı, herhangi bir borçtan arındırılmış tüm finansal ve finansal olmayan varlıklarını içerdiğini ifade etmektedir. Bu bağlamda servet gelir dağılımındaki bozukluğun birikimli etkisinin bir göstergesi olarak da değerlendirilebilir.

Tarihsel olarak servet üzerine ilk sistematik düşünce merkantilistlerindir. Merkantilistler, serveti yalnızca kıymetli maden olarak düşünmüşlerdir. Fizyokrat ise

serveti, zenginlik üretimde kullanılabilen, insan ihtiyaçlarının giderilmesine hizmet eden mal ve doğal kaynak stoku olarak tanımlamışlardır. Böylece kişilerin sahip olabilecekleri ve ekonomik değeri olan şeyler servet kapsamına alınmış ve iktisadi işleyişin kapitalist temel mantığıyla uyumlu bir tanım ortaya konmuştur (Mazgit, 1991: 10). Emiroğlu ve diğerleri (2006: 787) “altının ticaretin konusu olmayasıyla yalnızca bir itibar ve süs nesnesi olduğu beyaz adam öncesi Amerikan toplumlarıyla onların altınını eski dünyaya getirmeye çalışan İspanyolların anlayışları arasındaki farkı aynı zamanda kapitalizm öncesi ve sonrası zenginlik yani servet tanımları arasındaki farkı anlatan bir örnek olarak göstermektedir. Tarihsel gelişmeyle servet; tüzel veya gerçek kişi fark etmeksizin, belirli bir zamandaki aktif değerleri toplamından borç tutarlarının çıkarılmasıyla elde edilen değer biçiminde ifade edilmektedir.

Gelir ile servet arasındaki temel iktisadi ayırım; gelirin bir akım servetin ise bir stok kavramı olmasıdır. Servet, genellikle net varlıklar olarak ifade edilmekteyken; gelir, belirli bir zamandaki finansal kaynakların akımı olarak tanımlanmaktadır (Killewold ve diğerleri, 2017: 380). Diğer taraftan Öniş ve Özçelik (2019: 261) kişilerin servetini oluşturan çeşitli maddi ve finansal varlıkların esas etkisinin, bu değerlerin kişilere sağladıkları siyasi güç, ekonomik etki ve alternatif getiri olanakları üzerinden bireylerin elde ettikleri siyasal ve sosyal ayrıcalıkların toplumda ortaya çıkardığı eşitsizlikler olduğunu ifade etmektedirler. Ayrıca eşitsizlikler bağlamında gelir üzerinden gerçekleştirilen bir kavramsallaştırmada kişisel gelir dağılımının bir sonuç olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Çünkü farklı biçimlerde dağıtılabilecek bir değer öncelikle üretilmiş olması gerekmektedir. Dolayısıyla toplumsal üretim biçimi, aynı zamanda dağılımın ilk aşamasını oluşturmaktadır. Belirli bir dönemde belirli bir ülkede veri kaynaklarla girişilen üretim süreci, başlangıçtan daha fazla bir değerle sonuçlandığında; bu yeni yaratılan değer, ilk aşamada toplumsal sınıflar arasında gelir (kapitalistlere kâr, para sermaye sahiplerine faiz ve devlete vergi) olarak dağıtılacak değer niceliğini oluşturur.

Üretim sürecinde başlayan dağılımın ilk aşaması, üretilen değer pay edilmesi sürecinde yani bölüşüm aşamasında devam eder. Ekonomik aktör olarak devletin, ekonomik ilişkileri ve piyasayı düzenleyici rolüyle devreye girmesi ve harcamalarıyla gelir dağılımına müdahalesi, gelirin ikincil dağılımını ortaya çıkarır. Emekçi kesimlere

işsizlik sigortası ödemeleri, kapitalistlere sübvansiyonlar, vergi iadeleri gibi farklı ödemelerle transferler gerçekleştirir. Bu aşamanın ardından ekonomik süreçlerin toplam etkisiyle kişisel gelir dağılımı ortaya çıkar (Tonak, 2015: 260). Gelir dengesizlikleri, emek gelirlerindeki dengesizlikler yanında servetin aşırı yoğunlaşmasının sonucu sermaye gelirlerindeki daha yüksek oranlı eşitsizliklerden de kaynaklanır (Piketty, 2014: 54).

Dolayısıyla gelir ve servet ile aralarındaki farklılıklar iktisadi eşitsizlikler bağlamında ele alındığında tanımsal olmaktan çok hem iktisadi ilişkilerde ortaya çıkış biçimleri açısından hem de iktisadi ilişkilere etkileri üzerinden önemli sonuçlar yaratan ayrımlardır.

1.1.5. İktisadi Eşitsizlik Kavramı

İktisat, sonsuz insan gereksinimlerini karşılamada, var olan kıt kaynakların alternatif kullanım yollarını inceleyen, toplumların refah sorunlarıyla ilgili bir sosyal bilim dalı olarak tanımlanabilir. İktisadın günümüzde kullanılan bu standart tanımı genellikle Lionel Robbins'ın *The Nature and Significance of Economic Science* adlı eserinde gerçekleştirdiği, “İktisat, alternatif kullanım alanlarına sahip kıt kaynaklar ile amaçlar arasındaki ilişkiyi inceleyen bir bilim dalı” ifadesinin genelleşmiş biçimidir (Robbins, 1932: 24). Daha geniş bir tanımlama için Alfred Marshall'ın “*iktisat insanoğlunun, olağan iş yaşamı içinde incelenmesidir*” ifadesi kullanılabilir. İktisadın bu genelleşmiş tanımı, iktisadi sorunların ortaya çıkış nedeni olarak nitelendirilebilir. İktisat, efradını cami bir ifadeyle tanımlandığında; toplumun kaynaklarını kullanma ve kaynaklarla yaptığı üretimi, toplumdaki grup ve bireylere dağıtma yolları yani üretim-bölüşüm ilişkilerini; üretim ve tüketimin zaman içindeki değişimini yani tüketim ilişkilerini ve iktisadi sistemlerin emirlerindeki kaynaklardan en fazlasını elde etme konusundaki etkinliklerini incelemeyi ve bunların toplumsal yasalarını ortaya çıkarmayı amaçlayan bir bilimdir ifadesi kullanılabilir (Lipsey ve diğerleri, 1994: 9). Bu bağlamda iktisadi eşitsizlik, iktisadın inceleme konusu olan ilişkilerin sonuçlarından biri olarak ortaya çıkmaktadır.

Pereira (2014: 200) insanların özgürlükler, toplumsal saygı, kendi kültürlerini yaşayabilmeleri, seçme ve seçilme hakları ve maddi refahları bağlamında eşit haklara

sahip olmaları gerektiğini ancak tüm bu unsurlara denk düşen farklı eşitsizliklerin var olduğunu belirtmektedir. Yine Sen (1997: 385-9) eşitsizlikleri yalnızca gelire veya yaşam kalitesi üzerine etkili olan ekonomik ve sosyal faktörlere odaklanarak açıklamanın farklı sonuçlar üretebileceğini ifade etmektedir. İnsanların engellilik, hastalık durumları, yaş ve cinsiyetlerini tanımlayan “kişisel heterojenlik”, coğrafi ve iklim koşullarını ifade eden “çevresel çeşitlilikler”, halk sağlığı hizmetleri ve epidemiyoloji, kamu eğitim düzenlemeleri ve belirli bir yerde suç ve şiddetin yaygınlığı veya yokluğuyla ilişkili olan “toplumsal iklimdeki farklılıklar”, gelenek ve göreneklere göre farklılaşan “ilişkisel bakış açılarındaki çeşitlilikler” ve gelirin, gelir elde edenler ile edemeyenler arasındaki “aile içi dağılım” gibi parametrik farklılıkların nedenlerinin göz önünde bulundurulması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda Sen, başlıca metalar yerine yetenekleri veya yapabilirliği göz önünde bulundurmaya ve insanların işlevselliğine bağlı olarak elde edebilecekleri fırsatlar bağlamında sosyal adaleti tanımlamayı önermektedir. Piketty (2014: 260) emek gelirlerindeki eşitsizliği, mesleki yeterlilik arz ve talebi, emek piyasasının işleyişi, ücretler ve eğitim sisteminin durumu gibi kurumsal mekanizmalarla; sermaye gelirindeki eşitsizliği ise tasarruf ve yatırım alışkanlıkları ile veraset ve intikal düzenlemeleri, gayrimenkul ve finansal piyasaların işleyişiyle bağlantılı olarak ele almaktadır. Ayrıca ekonomik, toplumsal ve politik mekanizmaların farklılığı nedeniyle gelir dağılımındaki eşitsizliğin incelenmesinde etkilerinin ayrıştırılarak ele alınması gerektiği ifade etmektedir. Atkinson (2018: 35) gelir ve gelirin kullanımına bağlı olarak ortaya çıkan eşitsizlikleri dikey eşitsizlikler olarak ifade etmektedir. Aynı zamanda gelirin cinsiyete dayalı dağılımı, bölgesel ve etnik gruplar arasındaki farklılıklar, nesiller arası koşullara bağlı olarak çeşitli eşitsizliklerin boyutlarını yatay eşitsizlikler olarak tanımlamaktadır. Bu bağlamda iktisadi eşitsizlik olarak nitelenebilecek olgu yalnızca gelir ve gelirin bireyler arasında dağılımının ötesinde bir tanımlamayı içermelidir.

İktisadi eşitsizlik, gelir eşitsizliğiyle karşılıklı nedensellik içinde doğası gereği ekonomik olan ancak gelirler veya meta sahipliğinin istatistikleri tarafından tam olarak ifade edilmeyen bireysel refah ve özgürlük üzerinde nedensel etkilerin varlığıyla ilgilidir (Sen, 1997: 398). Bu nedenle sürdürülebilir ekonomik büyüme ile modern toplumlar tarafından amaç olarak belirlenen siyasi hedefler arasındaki kısa dönemli çatışmalara ve/veya neoliberal yıllarda ortaya çıkan göreceli dönemsel gerilemelere

karşın, iktisadi eşitsizliğin kapitalist üretim ilişkilerinin orta vadeli işleyişinde iktisadi yapıya gömülü hale gelen iktisadi kalkınma ile bağlantılı olduğu söylenebilir.

Diğer taraftan iktisadi eşitsizlikler sınıflı toplumların sonucudur. Pereira'nın (2014: 206) belirttiği üzere kapitalist gelişmenin temel ekonomik kısıtı kâr oranlarıdır. İktisatçılar, genellikle gelir dağılımına ilişkin yapısal kısıtlamaları ele aldıkları modellerinde kâr elde eden kapitalistler ile ücret elde eden işçiler arasında temel bir işlevsel ayrıma dayanmaktadırlar. Yalnızca kârlara ve ücretlere odaklanmaya farklı eleştiriler getirilebilmesine rağmen iktisadi açıdan kabul edilebilirdir. Çünkü kapitalist bir toplumdaki iki kilit aktör olan kapitalistler ve işçiler arasındaki ilişkileri netleştirir. Sen (1997: 384-5) bir değer veya politika hedefi olarak iktisadi eşitlikçiliğe dair eleştirilerin daha çok gelir eşitsizliği kavramı üzerinden tartışıldığını ancak gelir eşitsizliği ile iktisadi eşitsizliğin birbirinden farklı kavramlar olduğunun göz ardı edildiğini ifade etmektedir. Örneğin engellilik nedeniyle bir kişiye daha fazla gelir payı sağlanması gelirleri eşitleme ilkesine aykırı görülebilecekken daha geniş perspektifli iktisadi eşitlik ilkelerine aykırı değildir.

Dolayısıyla eşitsizliğin iktisadi incelemesi, yalnızca gelir eşitsizliğine odaklanmaktan çok, makroekonomik politika tercihleri ve iktisat politikalarının sonuçlarını da içerecek biçimde, iktisadi eşitsizliğe daha fazla önem atfedilerek tartışılmalıdır. Sen, gelir eşitsizliği ile iktisadi eşitsizlik arasındaki bu ayrımı önemli bir farklılık olarak değerlendirmekte ve bu ayrımın iktisadi pratikte olduğu kadar iktisat teorisi için de büyük önem taşıdığını ileri sürmektedir.

Bu bağlamda çalışmada iktisadi eşitsizlik olgusu, bireylerin meta sahipliğine bağlı olarak, toplumsal yeniden üretim sürecindeki bulundukları konumlarına göre karşı karşıya kaldıkları bir iktisadi ve toplumsal sorun olarak ele alınmaktadır. Bireylerin toplumsal yeniden üretim sürecindeki konumları, sermaye veya emek gücü sahipliğiyle, özel mülkiyetine sahip oldukları metalar tarafından belirlenir. Buna bağlı olarak yaşamlarını aynı yetkinlik ve verimlilikte sürdürebilmek için ihtiyaç duydukları metalara ulaşmalarına yarayan toplumsal değeri (kârı, rantı, faizi ve ücreti) elde ederler. Toplam toplumsal değerin bu faktörlere bağlı olarak dağılımı geliri, elde edilen değerden gerçekleştirilebilen tasarruflar serveti; sahip olunan servet ve gelir düzeyine bağlı olarak toplumsal yeniden üretimini gerçekleştirmekte karşı karşıya kalınan koşullar da iktisadi eşitsizlikleri ortaya çıkarır.

1.2. GELİR DAĞILIMI EŞİTSİZLİĞİ

Gelir ve gelir eşitsizliği bireylerin toplumsal refahları açısından önemli bir göstergedir. Belirli bir ekonomide belirli bir dönemde bireylerin iktisadi faaliyetleri sonucu üretilen mal ve hizmetler toplamı hasılayı veya milli geliri ifade eder. Bu toplamın üretilmesi sürecinde bireylerin, üretim ilişkilerine bağlı olarak gerçekleştirdikleri katkılar karşılığında elde ettikleri akımlar, onların gelirlerini oluşturur. Üretilmiş olan toplam değerden pay alma süreci ve iktisadi bireylerin mülkiyetlerindeki üretim faktörüne bağlı olarak elde ettikleri gelirin kişi veya gruplar arasında dağılımı ise bölüşümü göstermektedir. Gelir dağılımı, bir ekonomide belirli bir dönemde yaratılan gelirin kişiler, toplumsal sınıflar veya üretim faktörleri arasında bölüşümüdür (Hançerlioğlu, 1981: 124, Devlet Planlama Teşkilatı, 2001: 3). Gelirin, onu üretenler ve elde edenler arasında eşit olmayan biçimde dağılımı ise gelir eşitsizliğini tanımlar. Üretim ilişkileri ve gelir, özerk karar birimleri arasındaki ademi-merkeziyetçi iletişimin fiyatlar ile sağlandığı, piyasa mekanizmasının aracılığıyla gerçekleşmektedir. Akat'ın (2009: 49) belirttiği gibi ekonominin temel devreleri olarak (sermaye, emek, mal) piyasaların yapısı ve işleyiş biçimleri, gelirin elde edilmesi ve dağılım biçimi üzerinde belirleyicidir.

İktisadi eşitsizliklerin birey temelinde ele alınması, iktisadi ilişkilerin sonucu olan gelir dağılımının nedenselleştirilmesine yol açmaktadır. Hareket noktası birey olduğunda, iktisadi eşitsizlikler ilkin bireylerin farklı gelir düzeylerine bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak Acemoğlu ve diğerlerinin (2016: 120) belirttiği gibi kişi başına gelir başka birçok değişkeni kapsam dışı bırakmaktadır. Kişi başına veya işçi başına gibi ortalama gelir ölçüleri, ülkelerdeki ortalama yaşam memnuniyetinin iyi bir tahminicisidir. Fakat refahın farklı boyutlarının veya hayat standardının tek bir rakamla tanımlanmasının mümkün değildir. Ayrıca gelir, yüksek gelir eşitsizliği altında ülke içindeki bireylerin yaşam koşulları için tam bir değerlendirme imkânı sunmamaktadır. Öte yandan gelir eşitsizliği ekonomik bir olgu olmasının yanında uygulanan politikalar ile belirli bir mekândaki tarihsel ve toplumsal koşulların zaman içindeki gelişiminin doğrudan sonucudur. İnsanlar yalnızca gelir ve tüketimi değil; eğitim-sağlık hizmetlerinin kalitesi, çevre kirliliği, kamu güvenliği gibi farklı faktörleri dikkate almakta ve bu farklılıklar kişi başına gelir rakamlarıyla yakalanamamaktadır.

Dolayısıyla gelir farklılıklarının gözlemlenmesinin ardından yaş, tecrübe, eğitim, cinsiyet, etnisite, uzmanlık gibi nedenlerle farklı gelirlere sahip bireylerin, iktisadi ilişkiler bağlamında çeşitli mal ve hizmetlere (tüketim mallarından, eğitim, sağlık gibi hizmetlere kadar) ulaşp ulaşamamaları durumu eşitsizlik olarak tanımlanmaktadır. Çünkü eşitsizlikler, üretim araçlarının mülkiyeti, kamusal hizmetlerin düzeyi, toplumsal ilişkiler, işgücünün örgütlenme düzeyi ile yatay ve dikey hareketliliği, siyasal katılım biçimleri gibi pek çok ekonomik ve sosyal olgunun belirleyiciliğinin bütünsel bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır (Devlet Planlama Teşkilatı, 2001: 3; Emiroğlu ve diğerleri, 2006: 314).

Bu bağlamda emek gelirleri ücret eşitsizlikleriyle incelenmektedir. Sermaye gelirleri ise emekten bağımsız olarak elde edilen her türlü sermaye mülkiyetinin sağladığı ve hukuki açıdan nasıl sınıflandırılırsa sınıflandırılsın, kâr, kira, faiz, kâr payı, gayri maddi hak ödemeleri, değer artışı gibi tüm gelirleri içermektedir. Bu nedenle gelir eşitsizliğinin tüm toplumlarda bir yandan emek gelirlerindeki eşitsizlik diğer yandan ise sermaye gelirlerindeki eşitsizliğin toplamı olarak değerlendirilmesi gerektiğini ifade edilmektedir (Piketty, 2014: 259). İktisadi eşitsizliğin diğer eşitsizlik biçimlerinden farkının vurgulanması amacıyla gelir eşitsizliği, parasal eşitsizlik, fırsat eşitsizliği veya yaşam koşullarında eşitsizlik gibi kavramlarla durum ifade edilmeye çalışılmaktadır (Aktaş, 2019: 5).

İzleyen kısımda gelir dağılımındaki eşitsizliğin farklı iktisat okulları tarafından ele alınışına ve kuramsal olarak olgunun gelişiminin tarihi kısaca açıklanacaktır. Sonrasında gelir dağılımının farklı tanımlamaları ve gelir dağılımı eşitsizlik ölçütleri tanımlanmaktadır.

1.2.1. İktisat Okullarında Gelir Dağılımı

Gelir dağılımı ve iktisadi eşitsizlikler, tarihsel olarak iktisadi sistemlerin temel sorunlarından biridir. İktisat teorisinin ana tartışmaları arasındadır. Bu nedenle tarihsel olarak iktisat okullarının, gelirin dağılımı ve iktisadi eşitsizliklere ilişkin düşüncelerine kısaca yer vermek gerekmektedir.

15. yüzyılda Avrupa’da ulus devletlerin oluşumu sürecinde ortaya çıkmış olan merkantilist ekonominin temelini servet kavramı oluşturmaktadır. Ülkenin refahı ise

ticaret yoluyla elde edilen, altın ve gümüş miktarına bağlıdır. Devletin sahip olduğu değerli maden miktarındaki artış aynı zamanda o ülkenin vatandaşlarının da zenginleşmesi olarak değerlendirilmektedir. Ancak üretim, bölüşüm ve değişim konusunda ayrıntılı teorik açıklamalar getirmemişlerdir.

Fizyokrasinin ortaya çıkışıyla birlikte hem kapitalist sistemin hem de gelir dağılımının ilk sistematik açıklamaları gerçekleştirilmiştir. Dr. Quesnay'nin gelir akış şemasıyla, aynı ölçekte yeniden üretimi gerçekleştiren statik bir ekonomi için belirli bir değeri temsil eden toplumsal üretimin, dolaşım aracılığıyla gelir biçiminde kesimler arasındaki dağılıma dair denge şartları açıklanmıştır (Marx, 2003: 321). Fizyokrazi maddi servetin değerli madenler değil üretimden kaynaklandığı ifade ettiği için, aslında erken dönem kapitalist ilişkilerin teorik bir sonucudur. Böylece değer üretimi değişimle değil kapitalist çiftçinin tarımsal alanda istihdam ettiği ücretli emekçiler tarafından gerçekleştirilmektedir. Ancak üç kesimden oluşan toplumsal alanda (çiftçi ve üreticiler, toprak sahipleri, ticari ve sınai faaliyetlerle uğraşanlar) üretken kesim olarak tüketilen üründen daha fazlasını üretmesi nedeniyle yalnızca tarımsal faaliyetler kabul edilmiştir. Böylece verimli üretken sınıfın yarattığı net hasıla üretken kabul edilmeyen diğer iki kesimle birlikte toplumsal yeniden üretimi sağlamaktadır.

Fizyokratlara göre yoksulluk, ekonomik işleyişe yapılan müdahalelerin, bozucu dış etkenlerin ve özellikle de uygulanan yanlış vergi politikalarının sonucudur. Ekonomi üzerindeki bütün kısıtlayıcı engeller kaldırılıp, tüm vergi net hasıla üzerinden alındığında fakirlik sorununun büyük ölçüde çözüleceğini ifade etmektedirler. İhracat sınırlamalarının tüketici lehine ve üretici aleyhine olduğunu ve kaldırılması gerektiğini savunarak ortaya çıkacak bolluk ve yüksek fiyatın refah göstergesi olduğunu ifade etmektedirler (Kazgan, 2010: 67). Fizyokratlar rasyonel bireylerin fayda maksimizasyonu peşinde koştuğu, doğal kanunlarıyla işleyen ekonomide, devletin mülkiyeti, özgürlüğü ve güvenliği sağlamak dışında kârlı olmayan ancak toplum için gerekli işleri yerine getirmesi gerektiğini ifade etmektedirler. Devlet aşırı harcamalar yapmayacağı için hem borçlanma yoluyla gelir elde etmeye çalışmayacak, böylece faiz ödemesini gerektirecek bir durum ortaya çıkmayacak, net ürün üretken olmayan sınıfların eline geçmeyecek, tarım için gerekli fon miktarı azalmayacak ve söz konusu vergi düzeyi yeterli olacaktır.

Üretilen toplumsal hasılanın, üretime katılan faktörler arasındaki bölüşümü yani gelir dağılımı Klasik iktisadın da temel sorularındandır. Gelir dağılımı konusunda sınıflardan oluşan bir iktisadi yapı üzerinden açıklamalar Klasik iktisatta da devam etmektedir. Klasik iktisatçılar üç girdili (emek, sermaye ve toprak-tabii kaynaklar) bir üretim fonksiyonunu ekonominin geneli için geçerli kabul etmektedirler (Kazgan, 2010: 81). Kapitalist üretim biçimindeki gelişmeye bağlı olarak Fizyokratlardan farklı biçimde A. Smith, sermaye kavramını genelleştirerek, toplumsal üretkenliği yalnızca tarımsal kesim için değil toplumdaki tüm üretim faaliyetleri için uygulamaktadır. Her toplumda, üretilen her ürünün değeri emek tarafından belirlenmekte ve ürünlerin fiyatları da rant, ücret ve kârdan oluşmaktadır (Marx, 2003: 324). Dolayısıyla Smith'e göre zenginliğin artışı sermaye birikimine, sermaye birikimi ise altın ve gümüş miktarına değil o ülkenin sanayileşmesine bağlıdır. Ulusun yaşamsal gereklilikleri, yıllık emek birikimi tarafından sağlanmaktadır.

Klasik iktisadın gelir dağılımı konusundaki temel görüşleri D. Ricardo tarafından oluşturulmuştur. Toplumsal sınıfların toplam hasıladan elde ettikleri paylar fonksiyonel gelir dağılımı çerçevesinde ele alınmıştır. Ricardo (2008: 1) yeryüzünün tüm ürünlerinin, toplumdaki üç sınıf arasında bölüşüldüğünü; toplumun gelişmişlik düzeyine bağlı olarak bu toplam ürünün sınıflar arasındaki (rant, kâr ve ücret olarak) dağılımının oldukça farklı oranlarda gerçekleşeceğini belirtmektedir. Ayrıca dağılımı düzenleyen yasaların saptanmasının, Siyasal İktisat'ın temel sorunu olduğunu ifade etmektedir.

Smith bölüşüm temelinde ele aldığı toplumsal hasılanın sınıflar arasında dağılımının analizinde, adil bir bölüşüm için serbest piyasanın rekabetçi niteliğine müdahalenin olmaması gerekmektedir. Çünkü piyasaya müdahale, fiyat oluşumunun iradi olarak bozulmasıyla etkin kaynak tahsisinin oluşmasını engellemektedir. Ancak ücretlerin belirlenmesinde Smith işçilerin toplumun büyük bir kesimini oluşturduklarını ve toplumsal yapıda herhangi bir dengesizliğin oluşmaması için ücretlerin bu sınıfın temel gereksinimlerini karşılayacak düzeyde oluşması gerektiğini de ifade etmektedir. Smith'e göre ortalama emek ücreti, çıkarları çatışan işçiler ile ustalar arasındaki sözleşmeyle belirlenmektedir. Bu belirlenme sürecinde ise tarafların örgütlülüğü belirleyici olmaktadır. Ustalar sayıca az olduklarından ve kanunun bunların bir araya gelmelerin yasaklamaması nedeniyle daha örgütlü tarafı

oluşturmaktadır. Smith’e göre işçiler ise hem sayıca fazla oldukları için hem de kanunun işçilerin örgütlenmesini yasaklamasından dolayı bu “özgür” sözleşmenin dezavantajlı tarafını oluşturmaktadır.

Ayrıca [b]ir toprak sahibi, bir çiftçi, bir sanayici ya da tacir, tek bir işçi tutmasa bile, önceden edinmiş bulunduğu mal mevcudu ile, genel olarak, bir veya iki yıl yaşayabilir. İşçilerin çoğu bir hafta işsiz yapamaz; bir ay işsiz geçinebileni pek az; bütün bir yıl, işsiz yaşayabileni ise yok gibidir. Eninde sonunda, işçi için usta ne kadar lüzumlu ise, usta için de işçi o derece gerekli olabilir. Ancak, bu lüzum o kadar ivedili değildir (Smith, 2006: 72).

Ücretlerin belirlenmesine dair Ricardo ise arz ve talep koşullarına bağlı olarak veya işçilerin geçimlik ürünlerinin fiyatlarındaki değişmelerin belirleyiciliğine vurgu yapmaktadır. Ayrıca Ricardo da emeğin, emekçilerin geçimlerini mümkün kılan ve soylarını korumalarını sağlayacak bir doğal fiyatının olması gerektiğini ifade etmektedir (Ricardo, 2008: 60). Emek piyasasında asgari geçim düzeyine eşit olan bir ücret haddi uzun dönemli denge fiyatı olarak kabul edilmektedir. Kısa dönemli ücret dalgalanmaları, uzun dönemli denge fiyatının çevresinde gerçekleşen dönemsel koşullara bağlı geçici fiyatlardır. Ücretlere dair bu kavrayış klasik iktisadın geneline hâkimdir.

Öte yandan Ricardo gelir dağılımını büyümenin koşulu olarak ele almaktadır. Buna göre yatırımlar ve yatırımların sonucu elde edilen sermaye birikimi büyümenin itici gücüdür. Sermaye birikimini sağlayan ise kârdır. Ricardo’ya göre kâr, toplam değerden ücretler ve rantın düşülmesinden sonra geriye kalan bakiyedir. Ücretler uzun dönemde geçimlik düzeyde belirleneceğinden, sermaye birikiminin temel çelişkisi toprak rantı ile kâr yani aristokrasi ile burjuvazi arasındadır. Azalan verimler kanunu nedeniyle üretim arttıkça toplam hasıla giderek daha az artacağından, toplam hasıla içindeki asgari ücretler ve rantın payı artacaktır. Ücretlerin uzun dönemde geçimlik düzeyde olduğu göz önünde bulundurulduğunda rant artışları nedeniyle kârlarda bir sıkışma gerçekleşecek, kâr payındaki azalma ise sermaye birikimine engel olarak büyümeyi durduracak ve ekonomi uzun dönemli bir durgunluğa girecektir. Benzer bir dinamik J. S. Mill’in ücret fonu teorisinde de mevcuttur. Mill’e göre de toplumsal hasıla üç sınıf arasında bölüşülmektedir. Bu üç sınıf arasında gelir dağılımı açısından avantajlı kesimler kâr ve rant elde edenler iken ücret elde edenler avantajsız kesim olarak ele alınmaktadır. Ücret, sermaye ve nüfusa göre belirlenmektedir. Ücret

fonunun artışı sermaye birikimine ve kârdan ücret fonuna aktarılacak miktara bağlıdır. Dolayısıyla sermaye birikimi ve büyüme gerçekleşmeden ücret artışı imkânsızdır. Sermaye birikimindeki artış emek talebini ve ücret fonunu artıracak ve ücret düzeyi yükselecektir. Ancak bu koşulda da ücret artışları nedeniyle kârlar azalacağından yatırımlar düşecek ve ekonomi durgunluğa girecektir (Kazgan, 2010: 88).

Klasik iktisada göre zenginlerden alınacak vergi, devletin zorunlu harcamalarını (savunma ve altyapı yatırımları) karşılayacak kadar olmalı, devlet yoksullara transfer harcamaları gerçekleştirmemelidir. Vergi oranlarının düşük oluşu sermayedarların elinde toplumsal hasıladan daha fazla bir değer bırakacağından bu sermaye ile gerçekleştirilecek yatırımlar yeni iş alanları yaratarak çalışan bireylerin gelir elde etmesini sağlayacaktır. Böylece aynı zamanda çalışma niyetinde olmayan bireylerin doğal yoldan cezalandırılması da gerçekleştirilmiş olacaktır. Klasik iktisat açısından toplumsal eşitsizlikler yalnızca doğal ve olgusal değil aynı zamanda kaçınılmazdır. Devletin ekonomiye müdahil olmadığı serbest piyasa koşullarında rekabet, çalışan, imsak eden ve çaba harcayan bireyin servet, itibar, saygı, siyasal nüfuz elde etmesini sağlayacaktır. Zenginlik veya fakirlik adil bir yarışın sonucu olduğundan hem ahlakidir hem de ahlaki olarak kabul edilmesi gerekir. Eşitsizlik, çalışkanlık ile tembellik arasındaki farktan ibarettir.

Neoklasik iktisatla birlikte emek-değer teorisi yerini Neoklasik fayda teorisine bırakmaktadır. Değer, artık emeğin belirli bir zaman maliyetiyle değil malların bireye sağladıkları faydanın derecesiyle belirlenmektedir. Neoklasik teoride, emek arzındaki değişimlerin marjinal faydadaki değişmelerle dolaylı olarak değeri etkilemektedir (Ertuğrul, 2014: 433). Malların değeri marjinal fayda kavramıyla ve üretim faktörlerinin değeri de marjinal verimleriyle açıklanmaktadır. Böylece fiyatların belirlenmesinde arz ve talep koşullarının egemenliği sağlanmaktadır. Kısa dönemde emek arzı sınırlı olduğu için emek talebinin artması, üretim artırılamayacağından bir üretim faktörü olarak emeğin ücretlerini artıracaktır. Ancak uzun dönemde fiyatlar üretim ve maliyetler tarafından belirlendiğinden ve uzun dönemde emek arzı da artacağından yüksek ücretler yeniden normal ücret düzeyine inecektir.

Neoklasik iktisatla birlikte klasiklerin sınıflara dayalı gelir dağılımı ve bölüşüm açıklamaları, birey temelinde gerçekleştirilmektedir. Birey, iktisadi faaliyetin seyrine dair çeşitli kararlar almakta, bu kararları aynı zamanda bireyin iktisadi ilişkilerdeki

rollerini de belirlemektedir. İktisadi birey, üretime yönelik kararlarında üretici; tüketime yönelik kararlar verdiğinde de tüketici olarak ele alınmaktadır. Bölüşüm, marjinal verimlilik teorisiyle belirlenmekte ve piyasa koşullarında oluşmaktadır. Ücret ve sermaye gelirlerinin emek ve sermaye sahipleri arasındaki bölüşümünün, bireylerin arz edebilecekleri kaynaklara ilişkin kararlarının, üretici firmaların üretim fonksiyonlarının ve başlangıçtaki kaynak dağılımında bireyin sahip olduğu kaynakların bütünsel bir bileşkesiyle belirlendiğini ifade etmektedir. Emek ve sermaye gelirleri, kıtlık ile zevkler arasındaki bir dengeyi göstermektedir. Her üretim faktörü veya kaynak sahibi, üretime gerçekleştirdiği son birimlik katkı karşılığında, bu denge üzerinden hesaplanan bir pay veya gelir/getiri elde etmektedir. Neoklasik teoride gelir dağılımı ve eşitsizlik bir faktör fiyatlandırması sorunu olarak ele alınmaktadır. Klasik teorideki sınıflara dayalı iktisadi açıklamalar Neoklasik teoride, üretici ve tüketici ayrımını temel alan birey eksenli dağılım ilişkilerinin analizine dönüşmektedir. Özü itibarıyla bireylerin topluma yaptıkları katkı karşılığında o oranda bir zenginlik elde ettiği adil bir bölüşümü ifade eden Neoklasik teori, yöntemsel değişimiyle birlikte toplumdaki sömürü ilişkilerini de göz ardı etmektedir (Wolff ve Resnick, 2016: 120-121). Böylece toplumdaki kimi bireylerin veya birey gruplarının, üretilen toplam zenginliğe katkı yapmaksızın belirli bir pay aldıklarının açıklanması Neoklasik teoriye göre imkânsız hale gelmektedir. Aslında bu durum gelir dağılımı ve iktisadi eşitsizliklere yönelik tarihsel tartışmanın da temelini oluşturmaktadır.

Neoklasik iktisat içinde gelir dağılımı açısından önemli bir isim de Pareto'dur. İnsanların, yetenekleri bakımından eşitsiz olduklarını bu nedenle de yönetenler ile yönetilenlerin ayrılabilceğini göstermiştir. Bireysel farklılıkların doğal bir gelir dağılımı eşitsizliğine neden olduğunu ve bunu değiştirmenin mümkün olmadığını ifade etmiştir. Gelir dağılımını ve iktisadi eşitsizliği veri kabul eden Pareto, birey davranışlarını, iktisadi ilişkilerin nihai belirleyici olarak kabul eden bir walrasyen genel denge sistemi kurmuştur. Denge durumunu, topluluğun maksimum refah sağladığı, belirli bir durumda dengeden küçük bir sapmanın, topluluktaki en az bir bireyin refahında bir kayıp yaratmadan sağlanamadığı koşul olarak ifade etmektedir. Bireylerin arzularıyla kıt kaynakların yarattığı engeller arasındaki çelişki sonucu oluşan bu denge durumunda zevkler ve engeller arasındaki çelişkiler eş anlı olarak fiyat ve değişim değerinin belirlenmesini sağlamaktadır (Kazgan, 2010: 139-140).

Dolayısıyla bu sistemde veri bir eşitsizlik altında, bireylerin gelirlerinin kaynakları ve hane halklarının sınıfsal konumları gibi değişkenler yok sayılarak, marjinal eşitliklerle dengeye ulaşılmaktadır. Acun'un (2018: 12) ifade ettiği gibi Neoklasik teoride üretim, tüketim ve tasarruf kararları ve piyasa fiyatları bireysel tercihler sonucu oluşmaktadır. Gelir dağılımı eşitsizliği, fiyat, rekabet, maliyet gibi piyasa tarafından organize edilen bir olgu olarak ele alınmaktadır. Diğer taraftan Kazgan (2010: 140) Pareto'nun sisteminde kolektivist toplumun serbest rekabet kapitalizmine oranla maksimum refaha erişme olasılığının daha yüksek olduğunu ifade etmektedir.

1929 Büyük Buhranı, Neoklasik teorinin varsaydığı kendiliğinden tam istihdam dengesine gelme ve piyasa tarafından oluşturulan doğal bir gelir dağılımı eşitsizliği gibi faktörlerin sorgulanmasına yol açmıştır. Bu noktada Keynes'in teorisi, 1914-1945 yılları arasındaki iki paylaşım savaşının yarattığı toplumsal yıkım ile kendi kendini düzenleyen piyasalara olan inancın sonlandığı, uluslararası iktisadi faaliyetlerin çöktüğü ve işsizliğin tarihsel yüksek seviyelere çıktığı iktisadi felaketlerin sonucudur. Keynes, tam istihdam ve gelir dağılımını, kapitalist ekonomilerin en temel sorunları olarak görmüş ve ekonomilerin eksik istihdamda da dengeye gelebileceğini göstermiştir. Keynes, ekonomilerin tam istihdam ve gelir dağılımı gibi iki temel sorunu olduğunu ifade etmekle birlikte daha çok talep üzerinden tam istihdam ile ilgilenmiştir (Uysal, 1997: 31). Bunun yanında, ekonomilerde eksik tüketimin önemli bir sorun oluşturduğunu, devlet müdahaleleriyle (para ve özellikle maliye politikalarıyla) tam istihdamın sağlanıp, kapitalizmin potansiyel işleyişine yeniden kavuşmasına yönelik iktisat politikalarıyla istikrarlı bir ekonomiye olanak sağlanabileceğini ifade etmiştir. Temelde Keynesyen teorinin, konjonktürel iktisat politikalarından oluştuğu söylenebilir. Çünkü kriz sürecinde devlet müdahalesini önermesine rağmen kapitalizm iktisadi olarak içine düştüğü kriz koşullarını atlattığında devletin üstlendiği iktisadi rolü terk etmesi gerektiği fikrini benimsemektedir (Akalın, 2012: 29).

Keynes'te gelir, tüketim ve tasarrufların toplamından oluşmaktadır. Tüketim ve yatırım malları üreticilerinin kârları, bunlara yapılan toplam harcamalar veya satış gelirleri ile üretim maliyetleri arasındaki farktır. Dolayısıyla kâr, sermaye mallarının fiyatlarına bağlıdır. Sürekli bir eksik istihdam dengesinin temelinde ise yatırım ve tasarrufların eşitlenmemesi vardır. Keynes'e göre ekonomideki tasarruf ve yatırım

kararları farklı bireyler tarafından verildiğinden tasarruflar, gelirin bir fonksiyonu olarak kabul edilmekte; yatırımlar ise sermaye sahiplerinin gelecekle ilgili beklentilerince belirlenmektedir (Buğra, 1995: 259). Toplumun parasal geliri ise sermaye sahiplerinin yatırım kararları yanında toplumun likidite tercihi, politika otoritesinin para politikalarıyla ilgili kararları ve işçilerin tüketim tercihleriyle belirlenmektedir.

Ücretlerin belirlenmesinde ise veri üretim tekniği altında emeğin marjinal verimi ve reel ücreti belirleyen efektif talep olduğunu ifade etmektedir. Ücretlerin belirlenmesinde ise parasal ücretlerin aşağıya doğru katılığı (rijitliği) önemlidir. Çalışma ilişkilerinde sendikaların varlığı, asgari ücret düzenlemeleri gibi yasal hükümler ücretlerin katılığının, piyasa mekanizmasının emek piyasasında temizlenmesini engellemektedir. Ayrıca ücretler, yaşam standardının sağlayıcısı olduğundan çalışanlar, ücretlerin azaltılmasına yönelik güçlü tepkiler vermektedirler. Son olarak para aldanmasının varlığı, işçilerin reel değişkenler ile nominal değişkenlere farklı tepkiler vermesine neden olmaktadır (Alpaslan, 2016: 55). Ücret sözleşmeleri yalnızca nakdi ücret üzerinde belirleyici olması ve işçilerin reel ücretlerin değerinden çok nominal değişimlere tepki vermesi söz konusu iken reel ücretler efektif taleple değiştirilebilmektedir. İstihdamın belirlenmesinde de bu reel ücretler etkilidir. Keynes'in kurgusunda sendikalar, asgari ücret yasaları, piyasanın ve işçilerin nominal ücretlerdeki azalmalara karşı gösterdikleri katılıklar, işsizliğin nedeni olabilmektedir. Böylece esnek istihdam dengesinin bir diğer bileşeni gayri iradi işsizlik olarak ortaya çıkmaktadır (Kazgan, 2010: 222). Para yanılması nedeniyle işçilerin nominal ücretlere gösterdikleri tepkiler, enflasyon yoluyla reel ücretler üzerinden kontrol edilebilmektedir.

Keynesyen teori, gelir eşitsizliğinin sermaye sahiplerinin tasarrufları için gerekli olduğunu varsayan klasik okula karşı çıkmaktadır. Keynesyen kurguya göre, görece adil bir gelir dağılımı olduğunda, yüksek marjinal tüketim eğilimine sahip düşük gelirli bireylerin harcamaları toplam tüketimi artıracak; bu da toplam gelir ve istihdamı artıracaktır. Diğer taraftan tasarruflar yatırımlardan eksik olduğunda, tüketim malları talebinin arzını aşması nedeniyle bu malların fiyatları yükselecek ve ücretlilerin reel gelirleri azalacaktır. Bu durumda gelir dağılımı kapitalistlerin reel ücretlerin düşürülmesiyle elde ettikleri ek geliri kullanım biçimlerine bağlı olacaktır.

Yatırım tasarruf dengesi ne kadar çok bozulursa gelir dağılımı eşitsizliği o kadar artacaktır. Eğer kapitalistler elde ettikleri ek gelir ile tüketim malı talebini artırırlarsa gelir dağılımı eşitsizliği daha da derinleşecektir. Kapitalistlerin yatırım tasarruf dengesini sağlayacak bir tasarrufa gitmeleri, yatırımlar aracılığıyla toplam gelirin artışına ve en azından gelir dağılımının daha fazla bozulmamasına neden olacaktır. Diğer taraftan gelir ve istihdam düzeyi veri kabul edildiği ve kısa dönem dengenin fiyat intibakıyla sağlandığı koşulda, yatırımlar çoğaltan aracılığıyla fiyatlar genel düzeyi üzerinde etkili olmaktadır. Parasal ücretler veri iken fiyatlardaki değişme gelir dağılımındaki değişmelerin yatırım-tasarruf dengesini sağlamasına yol açmaktadır (Kazgan, 2010: 221; Akyüz, 1980: 551).

Bu noktada piyasa aksaklıklarının ortadan kaldırılması ve devlet müdahalesiyle reel iktisadi faaliyetlerin düzenlenmesi piyasa mekanizmasının etkin işleyişinin sağlanması bağlamında gerekli görülmektedir. Keynes'in devlet müdahalesiyle tüketimin artırılması ve vergiler aracılığıyla gelirin ikincil dağılımına yönelik politikalar ile düşük gelirli bireylerin desteklenerek tüketim eğiliminin ve efektif talebin artırılması, istihdam seviyesinin yükseltilmesi gerektiğini belirtmek gerekir.

Keynes'in teorik kurgusunda görece ikinci planda kalan gelir dağılımı olgusu, çıktının kâr ve ücret arasında gelir biçimindeki dağılımıyla harcama biçimindeki yatırım ve tüketim arasındaki ikiliğe dayalı Neo-Keynesyen teorilerce ele alınmıştır. Kaldor, tam istihdamın geçerli olduğu bir ekonomide, görece faktör paylarının, yatırım oranı tarafından belirlendiğini ortaya koymaya çalışmıştır. Kaldor modeli yatırımların gelire oranındaki değişimlerin kâr ve ücretlerin gelir toplamındaki görece paylarında neden olabileceği değişiklikleri açıklamaya yöneliktir. Pasinetti, işçilerin ücretlerinden gerçekleştirdikleri tasarrufları, Kaldor'da işçilerin tasarruflarından bir karşılık elde etmemeleri durumunun aksine, kapitalistlerin kullanımına karşılıksız sunmadıklarını ifade etmektedir. İşçilerin, tasarrufları karşılığında ya faiz geliri ya da kâr ortaklığı ilişkisi kurduklarını belirtmektedir (Akyüz, 1980: 653). Sonrasında yatırımlardaki artışların, ekonomide işsizlik olduğunda istihdam ve gelir düzeyini artırdığını, tam istihdam koşulları altında ise gelir dağılımını iyileştirdiğini ifade etmektedir. Böylece yatırımlar, ücretlerin, istihdamın ve gelir düzeyinin değişmesinin belirleyicisi olmaktadır. Kalecki, piyasa yapılarının faktör paylarının belirlenmesi üzerindeki etkilerine odaklanmaktadır. Tam rekabet dışındaki piyasa koşullarında, firmaların

davranışları ve tekelleşme derecesine bağlı fiyatlama davranışlarının faktör payları üzerindeki etkilerini açıklamaktadır. Model, eksik rekabet koşullarında eksik kapasite ile çalışan firmaların varlığı altında istihdam oranının üretim düzeyi ile belirlendiği varsayımı altında işlemektedir. Kalecki'ye göre bir sektördeki emek payının yüksekliği, tekelleşme derecesi ile toplam maliyetler içinde ücret dışı faktörlerin düşüklüğüne bağlıdır. Bu bağlamda hem sektörel yoğunlaşmalar hem de sendikalaşma derecesi gibi unsurlar bölüşüm ve gelir eşitsizliği üzerinde etkilere sahiptir. Daha çok sektörel bir gelir eşitsizliği teorisi olarak ele alınabilecek bu yaklaşımın temel katkısı ise güncel iktisadi yapıya da uygun olan eksik rekabet koşulları altında faktör paylarının belirlenmesidir.

Marksist iktisatta eşitsizliklerin kaynağı üretim araçlarının özel mülkiyetidir. Toplumsal yeniden üretim sürecinde sermaye ile ücretli emek arasındaki ilişki hem üretimi hem de üretilmiş olan metaların üreticiler ile tüketiciler arasındaki bölüşümünü belirlemektedir. Bu bağlamda Marksist iktisatta gelir dağılımı ücret ve kâr arasındaki ilişkilere dayanmaktadır. Kapitalist üretimde ürünlerin değeri üretilmeleri için gerekli ortalama emek zamanıyla belirlenmektedir. Üretim sürecinde emek gücü, kendi değeriyle birlikte bir artık değer üretmektedir ve bu artık değere, üretim araçlarının özel mülkiyeti nedeniyle kapitalistler tarafından el koyulmaktadır. El konulan bu artık değer, emeğin sömürsünü belirlemekte ve sermaye birikiminin kaynağını oluşturmaktadır. Sermaye ile ücret arasındaki bu sömürü ilişkisi bir yanda ürettiğinden daha azına sahip olan işçileri diğer yanda da üretim sürecinde bir katkısı olmamasına rağmen özel mülkiyeti nedeniyle üretilmiş olan değere el koyan kapitalistleri iki toplumsal sınıf olarak karşı karşıya getirmektedir. Değerin üretim sürecindeki bu bölüşümü aynı zamanda eşitsizliğin de temelidir.

Marksist iktisatta, sermaye birikiminin yanında teknoloji de üretim sürecinde ve eşitsizlik ilişkilerinde belirleyicidir. Teknolojik gelişme veya sermayenin organik bileşimindeki artış, emek verimliliğini de artırmaktadır. Emek verimliliğinin artışı yeni istihdam yaratmadan veya ücretlerde yukarı yönlü bir baskı oluşturmada da üretimin artırılmasını olanaklı kılar. Aynı zamanda üretkenlik artışları birim meta maliyetlerini düşürerek, emek gücünün üretim sürecinde yarattığı değer daha fazla bir kısmına kapitalistler tarafından el konulmasına yani sömürünün artışına neden olur. Diğer taraftan verimlilik artışına bağlı olarak yedek işgücü ordusundaki artış işçi sınıfı

içindeki rekabeti yoğunlaştıracağından işçilerin üretim sürecine ve ücretler başta olmak üzere çalışma ilişkilerine dair taleplerini de baskılar. Bu koşullarda emeğin sömürüsü işçiler aleyhine yükselir. Emek sömürüsündeki artış sermaye birikimini hızlandırır. Böylece ücretler asgari geçim düzeyinde kalırken kapitalistlerin kârları ve sermaye birikimi yükselmekte ve üretilmiş olan toplam toplumsal değer giderek daha eşitsiz bir biçimde bölüşülmektedir.

Diğer taraftan sermaye birikimindeki ve kâr oranlarındaki artışa bağlı olarak kapitalistler arasındaki rekabet de giderek gelişmektedir. Rekabetin artışı kâr oranlarında bir azalma eğilimini ortaya çıkarmaktadır. Firmalar hayatta kalabilmek, kârlılığını korumak veya pazar paylarını muhafaza edebilmek için üretim sürecindeki sömürü koşullarını derinleştirmeye başlar. Mevcut üretim biçimine ve teknolojisine bağlı olarak sömürü koşullarının sınırına gelinmesi ve kâr oranlarının düşme eğilimi nedeniyle kapitalist üretim ilişkileri tıkanır ve bir kriz sonrasında yeni üretim tekniğiyle daha kârlı üretim ilişkileri yeniden kurulur. Dolayısıyla Marksist teori içinde gelir dağılımı emek ve sermaye arasındaki mücadeleyle karakterize olmaktadır.

1.2.2. Gelir Dağılımı Tanımı ve Türleri

İktisadi faaliyetlerin temel amacı gelir yaratıcı bir üretimin gerçekleştirilmesidir. Üretim sürecinde yaratılan mal ve hizmetlerin nicelikleri belirli bir dönemdeki toplumsal refahın belirlenmesi açısından iyi bir ölçüttür. Toplumsal refahın nasıl bir gelişme göstereceği, yaratılan ulusal gelirin nasıl dağılacığı, bu dağılımın zamana bağlı seyri ve üretim sürecinde yer alan bireylerin toplumsal üretimden (yaratılan gelirden) kendilerine ne kadar pay düşeceği gelir dağılımına veya bölüşüme ilişkin temel sorulardır (Uysal, 1997: 7). Gelir farklılıklarının açıklanmasına yönelik olan gelir dağılımı, belirli bir ekonomide belirli bir zamanda yaratılan gelirin, kişiler, toplumsal gruplar ve üretim faktörleri arasındaki bölüşümünü ifade etmektedir. Dağılımın hangi düzeyde ele alındığına bağlı olarak gelir dağılımının tanımlamaları farklılaşmaktadır (Devlet Planlama Teşkilatı, 2001: 3; Pehlivan, 2009: 23).

İktisatçılar tarafından kullanılan eşitsizlik ölçütleri, gelir dağılımının geçmişte olduğundan daha eşit olup olmadığı; az gelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkelere göre daha yüksek oranlı bir eşitsizlikle karakterize olup olmadıkları, vergilerin gelir veya servet

dağılımında daha eşitlikçi bir sonuca yol açıp açmadığı gibi oldukça çeşitli ve geniş aralıktaki sorunların yanıtlanması amacıyla kullanılmaktadır (Atkinson, 1970: 244). Gelir dağılımı incelemelerinde en genel karşılaştırmalar ise gelirin, bireyler, toplumsal kesimler, sektörler ve bölgeler arasındaki dağılımı üzerinden gerçekleştirilmektedir.

Kişisel Gelir Dağılımı: Kişisel gelir dağılımı, gelirin iktisadi birimler (kişiler, aileler, tüketici grupları vb.) arasındaki dağılımını ifade etmektedir. Kişisel gelir dağılımında, üretim fonksiyonu dikkate alınmamakta, kişilerin milli gelirden aldıkları pay ve bunun büyüklüğü üzerinde durulmaktadır. Bir ülkede belirli bir sürede yaratılan toplam gelirin hane halkları veya kişiler arasında nasıl bölüşüldüğünün ortaya konulması ve hanelerin sosyal ve ekonomik yapılarında zaman içinde meydana gelen değişikliklerin belirlenmesi açısından önemli bir değişkendir (Uysal, 1997: 8; Devlet Planlama Teşkilatı, 2001: 4). Kişisel gelir dağılımı hesaplamalarında genel olarak toplam gelirin bireyler veya hanehalkları arasındaki eşit olmayan dağılımı gösterilmeye çalışılmaktadır. Kavram, kişisel gelir dağılımındaki bozukluğu vurgulamak amacıyla, gelir eşitsizliği kavramıyla birlikte kullanılmaktadır (Çalışkan, 2010: 93). Gelir eşitsizliği hesaplamalarında, gelirin büyüklüğü dışında, gelirin türüne, sosyo-ekonomik gruplara, mesleklere, sektörler, bölgelere, yaş ve cinsiyete, eğitim durumlarına da yer verilebilmektedir.

Fonksiyonel Gelir Dağılımı: Fonksiyonel gelir dağılımı, toplam gelirden, üretim faktörlerinin (emek, sermaye, toprak, girişimci) aldıkları payı (ücret, faiz, rant, kâr) ifade etmektedir. Toplam gelirin emek, sermaye, toprak ve girişimci gibi üretim faktörleri arasında, farklı üretim faktörlerine üretim fonksiyonlarına bağlı olarak düşen payın nasıl, hangi esaslar ve oranlarda belirlendiğini göstermektedir. Böylece fonksiyonel gelir dağılımı, milli gelirin ücret, toprak rantı, faiz ve kâr olarak ayrımını ifade etmektedir (Uysal, 1997: 7; 2007: 250; Pehlivan, 2009: 24).

Fonksiyonel gelir dağılımı özellikle emek sahipleri ve diğer üretim faktörü sahipleri arasındaki gelir dağılımını analiz etmek amacıyla kullanılan bir kavramdır. Bunun nedenlerinden biri kavramın ilk ortaya atıldığı dönemde daha çok emek gelirleri ve mülkiyet gelirleri olarak ikili bir sınıflandırma üzerinden tanımlanmış olmasıdır. Diğer bir neden ise toplumun büyük çoğunluğunun emek gelirlerine sahip olması ve yüksek gelir düzeyini oluşturan grubun çoğunluğunun ise emek dışı gelirler elde ediyor olmasıdır (Çalışkan, 2010: 93). Esasen iktisadi faaliyete dayalı gelirler,

emek ve sermaye gelirleri olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Emek kesimi ücret alırken, sermaye kesimi gelir olarak kâr, faiz, rant elde etmektedir. Ancak bu çözümleme emek ve sermayenin ayrışma derecesi ve bir ekonominin iktisadi gelişmişlik düzeyiyle doğru orantılıdır. Gelişmiş ekonomilerde toplumsal gelirin ücret ve sermaye olarak ikiye ayrılması daha net gözlemlenebilmektedir ve böylece toplumsal gelir dağılımı incelemelerinde iki kesim üzerinden bir analiz daha kolay gerçekleştirilebilmektedir. Ancak gelişmekte olan ülkelerde bu ayrım belirgin değildir (Kepenek ve Yentürk, 2005: 458). Emek ve sermaye sahipliği üzerinden tanımlanması aynı zamanda fonksiyonel gelir dağılımının belirli bir toplumdaki farklı sosyo-ekonomik gruplar veya sınıfsal gelir dağılımı ilişkilerinin analizi için de kullanılmasını sağlamaktadır.

Sektörel Gelir Dağılımı: Sektörel gelir dağılımı, farklı sektörlerinin toplumsal hasılaya gerçekleştirdikleri katkıyı ve aldıkları payın miktarını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda tarım, sanayi ve hizmetlerin toplam hasıladan aldıkları paylar, bunların uzun dönemli değişimi, devletin hangi sektörler lehine veya aleyhine milli gelirin dağılımını etkilediği sektörel gelir dağılımı ve buna ilişkin olarak yapılan incelemelerce ortaya konmaktadır (Uysal, 1997: 8). Sektör kavramı üretim araçlarının mülkiyeti anlamında ele alındığında sektörel gelir dağılımı, milli gelirin kamu ve özel sektör arasındaki dağılımı ve ülkedeki iktisadi sistemin karakteri hakkında da bilgi sağlar (Pehlivan, 2009: 24).

Öte yandan sektörel gelir dağılımı ülke ekonomilerinin yapısal değişimlerine bağlı olarak ele alınması gereken bir olgudur. Sektörlerin toplam hasıladan elde ettikleri paylardaki farklılık bir eşitsizlik konusu olmaktan çok ülke ekonomilerinin tarihsel gelişimleri ve üretiminin yapısal dönüşümü bağlamında tartışılabilir. Örneğin iktisadi gelişmişliğe bağlı olarak tarımın toplam hasıladan aldığı pay veya toplam hasılaya katkısı azalabilmektedir. Bu sektörel eşitsizlikten daha çok iktisadi gelişme ve ülkenin küresel değer zincirinde kendini konumlandırmaya yönelik yürüttüğü plan ve ekonomi politikalarının bir sonucu olarak ele alınabilir.

Bölgesel Gelir Dağılımı: Bölgesel ya da coğrafi gelir dağılımı bir ülkedeki gelirin, ülkenin değişik bölgelerine farklı oranlarda dağılımını ifade etmektedir. Böylece bölgesel dağılım, bir ülkenin farklı bölgelerinde yaşayan insanların ulusal gelirden ve dolayısıyla toplumsal refahtan aldıkları payı ifade etmektedir (Uysal, 1997: 9).

Gelirin Yeniden Dağılımı: Belirli bir ekonomide gelirin piyasa dinamikleri tarafından belirlenen dağılımına birincil dağılım; politika otoritesi olarak devletin piyasa dinamiklerince belirlenen bu dağılıma müdahale ederek daha eşit kılmak amacıyla gerçekleştirdiği politikalar sonucu oluşan dağılım ise ikincil dağılım olarak ifade edilmektedir. Uysal'ın (2007) belirttiği üzere fonksiyonel, sektörel, kişisel veya bölgesel gelir dağılımı eşitsiz biçimde gerçekleşmektedir ve devlet, gelir dağılımı açısından dezavantajlı grupların koşullarını gözeterek politikalar geliştirmektedir. Devletin ekonomik birim olarak piyasaya gerçekleştirdiği her türlü alım satım işlemi ile karşılıksız transferler, taban-tavan fiyat düzenlemeleri, asgari ücret, tarımsal destekleme gibi politika uygulamaları yeniden dağıtım mekanizmalarıyla, piyasa dinamiklerinin kendiliğinden oluşturduğu birincil gelir dağılımının iyileştirilmesini hedeflemektedir. Bu bağlamda Çalışkan (2010: 94-5) özellikle bir maliye politikası aracı olarak vergi politikalarının, gelir dağılımını daha eşit biçime getirmek için önemli bir politika aracı olduğunu belirtmektedir.

1.2.3. Gelir Dağılımı Eşitsizlik Ölçütleri

Gelir dağılımındaki eşitsizliğin ölçümü ile ilgili bir görüş birliği yoktur. Birçok istatistiksel yöntem kullanılarak farklı ölçümler elde edilmektedir. Ancak eşitsizlik ölçümleri ile ilgili olarak temel aksiyonlar şöyle sıralanabilir:

- Pigou-Dalton ilkesi (Transfer İlkesi): Yoksul kişiden zengin kişiye yapılan gelir transferi eşitsizlikte artışa yol açmamalıdır veya en azından bir azalma meydana getirmemelidir. Ayrıca zenginden yoksula yapılan gelir transferi eşitsizlikte bir azalmaya neden olmamalıdır.

- Gelir ölçeğinden bağımsız olma ilkesi: Eşitsizlik ölçütleri aynı tipteki oransal değişikliklerden etkilenmemelidir. Herkesin gelirinde aynı oranda bir değişiklik varsa eşitsizlik değişmemelidir.

- Nüfus ilkesi: Nüfus artışına karşı sabit kalmalıdır.

- Simetri ilkesi: Kişinin geliri dışındaki özelliklere duyarsız olmalıdır.

- Ayrıştırma ilkesi: Dağılımı oluşturan alt gruplardaki değişiklikler dağılımın geneline de aynı oranda yansımalıdır. Alt gruplarda eşitsizlik artıyorsa eşitsizlik nispi olarak yükselmelidir (Özgüler, 2014: 85).

Dalton (1920: 352) eşitsizliğin ölçümünde temel ayrımı, ölçümü temel bir rakam olan görelî dağılım ile belirli bir gelir birimi cinsinden sonuç veren mutlak dağılım arasında yapmaktadır. Aritmetik ortalamadan, ortalama sapma bu konuda temel ölçümlerden biri olabileceğini ifade etmektedir. Böylece ortalamanın altında ve üstünde olmak üzere dağılım iki parçaya ayrıştırılabilir. Ancak bu durumda yüksek gelirlilerden düşük gelirliye yönelik, ortalama sapmayı azaltacak politika uygulamalarıyla gerçekleştirilebilecek transferler göz ardı edilmiş olacaktır. Bu nedenle ortalama sapma mutlak bir dağılım ölçüsü olarak ele alınmaktadır. Ancak standart sapma (ortalama sapmanın karesi) transferlere duyarlı bir ölçüttür. Benzer biçimde Atkinson (1970: 252-262) geleneksel ölçüm yöntemleri olarak

i) varyans, V^2 ,

ii) varyasyon katsayısı V/μ ;

iii) görelî ortalama sapma, $\int_0^{\bar{y}} |y/\mu - 1| f(y) dy$;

iv) Gini katsayısı, $1/2\mu \int_0^{\bar{y}} [yF(y) - \mu\Phi(y)] f(y) dy$ ve

v) logaritmaların standart sapmasını, $\int_0^{\bar{y}} [\log(y/\mu)]^2 f(y) dy$, saymaktadır. Bu ölçütlerle ilgili olarak eğer aynı ortalamalara sahip dağılımlar varsayılırsa i – iv arası ölçütlerin aynı sıralamanın elde edileceğini ifade etmektedir. Sosyal refah fonksiyonunun biçimi belirlenmeden geleneksel araçlarla gerçekleştirilen ölçümlerin ise dağılımın net olarak belirlenmesini engelleyeceğini belirtmektedir. Dolayısıyla hem Piketty'nin (2014: 260) ifade ettiği üzere sermaye mülkiyeti ve sermaye gelirlerinin dağılımının; emek gelirlerinin dağılımından çok daha yoğunlaşmış ve eşitsiz olması hem de ölçüm yöntemlerine bağlı olarak farklı gelir dağılımı ve eşitsizlik sonuçları söz konusudur.

Gelir dağılımına yönelik olarak pozitif ve normatif olmak üzere iki ayrı yaklaşımdan bahsetmek mümkündür. Pozitif gelir dağılımı, genel olarak istatistiksel analizlerle ilgilenmektedir. Gelir dağılımı ile ilgili soruların açıklanmasında gelir yoğunluk fonksiyonunu kullanmaktadır. Bunlar gelir dağılımı analizi için karakteristik özellikleri ortaya çıkaran olasılık modelleridir. Objektif ölçütler gelirin birbirinden veya grup ortalamasından ne derece ayrıştığını gösterir. Gelir dağılımı konusu içinde üzerinde uzlaşılmamış ya da çözümlenmemiş konular ise normatif gelir dağılımının içeriğini oluşturmaktadır. Normatif ölçütler, ayrıca sosyal refah anlayışı gereği bireyin

fayda fonksiyonuna odaklanmışlardır. Gelir dağılımının adillığının ölçümünde kullanılması gereken kriterler, iktisadi sistemlerin hangisinin en ideal gelir dağılımını gerçekleştireceği, gelirin ne kadarının ve nasıl yeniden dağıtılması gerektiği gibi sorularla ilgilenmektedir.

1.2.3.1. Objektif Ölçütler

Gelir dağılımında eşitsizlik ölçüleriyle ilgili temel objektif ölçütler aşağıda açıklanmıştır.

Değişim Eşitsizliği: Değişim aralığı ölçütü gelir dağılımı hakkında çok genel bir fikir sağlamaktadır. Burada minimum gelir ile maksimum gelir arasındaki fark ölçülmektedir. Maksimum ve minimum iki uç değer dışında diğer değerlerin nasıl değiştikleri göz önüne alınmamaktadır. Böylece en fakir ile en zengin arasındaki farklılık ve zaman içindeki değişimi incelenmektedir. Farkın azalması eşitsizliğin azaldığı; artışı ise yükseldiğini ifade etmektedir.

Aralık Ölçütü: Aralık ölçütü gelir bölüşümü eşitsizliklerini belirlemede kullanılan bir ölçüttür. Gelir dağılımının iki ucundaki değerler, en yüksek ve en düşük gelirler karşılaştırılmaktadır. Aralık ölçütü bu iki düzey arasındaki farkın ortalama gelire oranı biçiminde tanımlanmaktadır. Y_{max} , en yüksek gelir, Y_{min} en düşük gelir ve $\bar{Y}$ ortalama geliri göstermek üzere aralık ölçütü; $AÖ = \frac{Y_{max}-Y_{min}}{\bar{Y}}$ şeklinde ifade edilmektedir. Burada en yüksek ile en düşük arasındaki fark azaldıkça oran sıfıra yaklaşmaktadır ve eşitsizliğin azaldığı anlamına gelmektedir. Ancak bu ölçüt, iki uç arasındaki gelirin frekans dağılımını ihmal ettiği için eleştirilmektedir.

Görelî Ortalama Mutlak Sapma: Görelî ortalama mutlak sapma ile gelir dağılımındaki bütün gelir düzeyleri ortalama gelir ile karşılaştırılmaktadır. Tüm farkların mutlak değerlerinin toplamı bulunarak, bu farkların toplamı toplam gelire oranlanarak görelî mutlak sapma elde edilmektedir. Aralık ölçütünden farklı olarak, görelî ortalama mutlak sapma ölçütünün eksikliği, bu yöntemin ortalamanın aynı tarafında bulunan daha yoksul bir kimseden daha zengin bir kimseye doğru yapılan gelir transferlerine karşı duyarlı olmamasıdır. Görelî ortalama mutlak sapma, $GOMS = \frac{\sum_{i=1}^n |Y_{ort} - Y_i|}{\sum_{i=1}^n Y_i}$ biçiminde formüle edilmektedir. Oran arttıkça gelir dağılımı eşitsizliği

artmakta, sıfıra yaklaştıkça eşitsizliğin azalması anlamına gelmektedir. Bu ölçüt, ortalamanın altında ve üstünde olan bireyler arasındaki gelir transferlerinden etkilenmemesi nedeniyle eleştirilmektedir.

Varyans ve Değişme Katsayısı: Mutlak farkların değerlerinin basit toplamı alınmak yerine, bu farkların kareleri toplandığında ortalama uzaklaşan farkları ifade eder. Diğer şartlar veri iken, daha yoksul bir kişiden daha zengin bir kişiye yapılan gelir transferleri her zaman için varyansı (eşitsizlik ölçüsünü) yükseltir. Bu nitelik eşitsizlik ölçüsü için önemlidir. Varyans katsayısı, gelir transferlerinin eşitsizlik üzerindeki etkisini hesaba katmaktadır. μ ortalamayı, Y_i , i'inci hanenin gelirini göstermek üzere varyans katsayısı $V = \sum_{i=1}^n (\mu - Y_i)^2$ şeklinde hesaplanmaktadır. Bu ölçüt ortalama gelir düzeyinden etkilenmemekte ve ortalamaları çok farklı olan iki dağılımı karşılaştırmada kullanılmamaktadır.

Değişim katsayısı ise uluslararası literatürde oldukça yaygın olarak kullanılmaktadır. İstatistiksel açıdan değişim katsayısı, aritmetik ortalama etrafındaki dağılımı ölçmektedir. Bu ölçüm standart hale getirilerek ülkeler arasında ve zaman içindeki karşılaştırmalarda kullanılabilmektedir. Değişim katsayısı, sıradan sapmalar (Ağırlıksız değişim katsayısı, DK_1) ve nüfus ağırlıklı olarak alınarak (Ağırlıklı değişim katsayısı DK_2) iki şekilde hesaplanmaktadır.

$$DK_1 = \frac{\sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n (y_i - \bar{y})^2}{N}}}{\bar{y}} \quad (1.1)$$

$$DK_2 = \frac{\sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n (y_i - \bar{y})^2 \frac{f_i}{f}}{N}}}{\bar{y}} \quad (1.2)$$

Katsayılar sıfıra yaklaştıkça gelir dağılımı eşitsizliğinin azaldığını ifade etmektedir. Değişim katsayısı her düzeydeki gelirler arasındaki gelir transferlerine karşı duyarlıdır. Varyans katsayısından farklı olarak ortalama gelir düzeyinden bağımsızdır. Ancak gelir farkı çok arttığında transfer etkisini ölçmede yetersiz kalabilmektedir.

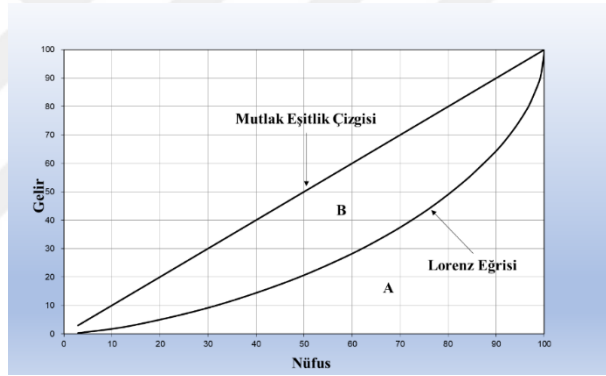
Logaritmik Standart Sapma: Düşük gelir gruplarının gelir transferlerine daha fazla önem verilmesi istendiğinde logaritmik biçim kullanılmaktadır. Bunun nedeni gelirler arttıkça, gelir seviyeleri farklarında daralma meydana gelmesidir. Logaritmik varyans, diğer eşitsizlik ölçütlerine göre düşük gelirlere daha fazla ağırlık vermektedir.

Değişim katsayısı gibi ortalama gelir farklılıklarından etkilenmediğinden gelir dağılımı karşılaştırmalarında sorun yaratmamaktadır. Ölçme birimlerinden bağımsız olması nedeniyle uluslararası ve dönemsel karşılaştırmalarda kullanılabilir.

$$L = \sum_{i=1}^n [(\log \mu - \log Y_i)]^2 \quad (1.3)$$

Lorenz Eğrisi: Belirli bir dönemde ekonomide yaratılan reel gelirin yüzde olarak kişisel bölüşümünü gösteren bir eğridir. Gelir dağılımı eşitsizliğinin grafikte gösteriminde kullanılan Lorenz eğrisi Amerikalı istatistikçi Max Lorenz (1905) tarafından geliştirilmiştir. Eğri, gelir dağılımı çalışmalarında kullanılan ve bazı eşitsizlik ölçütlerinin hesaplanmasında temel alınan grafik gösterim şeklidir.

Şekil 1: Lorenz Eğrisi ve Gini Katsayısı

Kaynak: Tarafımızca hazırlanmıştır.

Toplumda gelirin yüzde yüz eşit dağıldığı koşullarda Lorenz eğrisi mutlak eşitlik çizgisi biçiminde olmaktadır. Gelir dağılımı eşitsizliği arttıkça, eğri mutlak eşitlik çizgisinden uzaklaşarak daha yatık bir eğri biçimini almakta, eşitlik arttıkça eğri mutlak eşitlik çizgisine yaklaşmaktadır. Diğer taraftan Lorenz eğrisi, dikey eksen üzerinde kullanılabilir gelirdeki artışlar konularak dinamik gelir dağılımını ölçmekte kullanılabilir. Böylece belirli bir zamanda vergi yapısında meydana gelen değişimlerin, gelirlerde yol açtığı değişimlere etkisi gözlemlenebilir. Ayrıca yatay eksen üzerinde ise vergilemedeki değişimlerin üst gelir gruplarında daha hızlı veya yavaş bir büyüme oranına yol açıp açmadığı görülebilir.

Lorenz eğrisinin Gini katsayısı ile bağıntı kurmak açısından ifade edilirse, şekildeki B alanının B+A alanına oranı ($Gini = \frac{B}{B+A}$) Gini katsayısını ifade etmektedir.

Gini Endeksi: Resmi eşitsizlik raporları veya istatistikçiler tarafından sıklıkla kullanılan bir gelir eşitsizliği ölçüsü olan Gini, teknik olarak bireylerin gelir veya servetleri arasındaki ortalama mesafeyi ifade eder. Endeks mutlak eşitlik doğrusu ile Lorenz eğrisi arasında kalan alanın oranıdır ve ölçümün uygun biçimde standartlaştırılmasıyla endeks 0 (tam eşitlik) ve 1 (tam eşitsizlik) değerleri arasında tanımlanır. Zaman ve mekân kısıtı olmadan geniş karşılaştırmalara olanak sağlamaktadır. Bu açıdan bir toplumdaki bütün bireylere dair bilgiyi birleştirmesi endeksin güçlü tarafını oluşturmaktadır. Gini endeksi tüm nüfus, alt nüfuslar ve gruplar arası olmak üzere üç farklı biçimde hesaplanabilmektedir. P nüfusu, $y_i (i=1, \dots, n)$ gelir elde eden birim sayısını, G Gini endeksini, $P_j (j=1, \dots, k)$ ise P nüfusunun alt nüfus birimlerini göstermek üzere farklı Gini endeksleri aşağıdaki şekillerle hesaplanabilmektedir.

$$P \text{ nüfusunun Gini Endeksi: } G = \frac{\sum_{i=1}^n \sum_{r=1}^n |y_i - y_r|}{2n^2 \mu} \quad (1.4)$$

$$\text{Alt nüfus } P_j \text{ bağlamında Gini Endeksi: } G_{jj} = \frac{\sum_{i=1}^{n_j} \sum_{r=1}^{n_j} |y_i - y_r|}{2n_j^2 \mu_j} \quad (1.5)$$

Gruplar arası Gini Endeksi (P_j ve P_h arası eşitsizliği hesaplamaktadır.):

$$G_{jh} = \frac{\sum_{i=1}^n \sum_{r=1}^n |y_{ji} - y_{hr}|}{\mu_j + \mu_h} \quad (1.6)$$

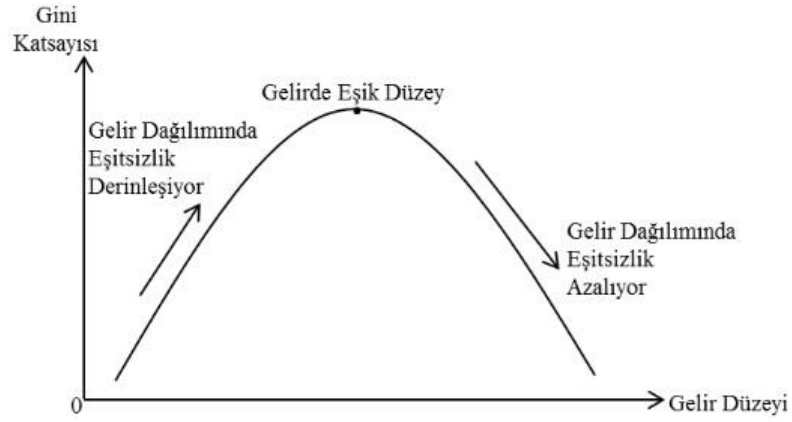
Gini katsayısı, gelir grupları arasındaki gelir transferlerinden etkilenmektedir. Diğer taraftan gelir dağılımı verileri birbirinden farklı dağılımların sonucu olarak ortaya çıkabilmektedir ve endeks alt ve üst gelir seviyelerindeki yığılmaları dikkate almamaktadır. Bu koşulda endeks yalnızca grupların elde ettikleri toplam gelir sabitlendiği zaman, karar vericilerin tercihlerini göstermektedir. Oysa aynı gelir grubuna ait olmayan iki profil karşılaştırıldığında, toplam gelir de hesaba katılmalıdır. Örneğin bir ülke yoksullukta düşen bir Gini katsayısı değeri ile en üst %10'luk kesimin eline geçen gelir payındaki artışla yükselen bir Gini katsayısı değerini eş anlı olarak yaşayabilir. Bu durumda yoksullukta düşen eşitsizlik etkileri ile en üst gelir grubunun artan eşitsizlik etkileri denkleşebilir ve toplam Gini değeri değişmeden kalarak gelir dağılımında bir değişimin olmadığı izlenimini verebilmektedir. Oysa gerçekte,

toplumun ortalama gelir düzeyine sahip kesimleri (orta sınıf) sıkışmaktadır (Alvaredo ve diğerleri, 2019: 24; Kırer, 2011: 77).

Kuznets Katsayısı: Gelir dağılımı ile ekonomik büyüme arasında sıkı bir ilişkinin varlığını varsayan Kuznets eğrisi, gelir seviyesi arttıkça eşitsizliğin önce arttığı, belirli bir gelir düzeyinin ardından azalmaya başladığını ifade etmektedir. Kuznets'in "ters U" hipotezi olarak adlandırılan bu analizde ters U varsayımı tarımda, tarım dışı sektörlerle olan istihdam akışı ile açıklanmaktadır. Tarım dışı sektörlerde verimlilik daha yüksektir ve emek akışı ile üretimin artacağı ve gelir dağılımının daha da bozulacağı ifade edilmektedir. Belirli bir gelir düzeyinin ardından gelir artışının eşitsizliği bu sefer düzeltereği ileri sürülmektedir (Özgüler, 2014: 91). Kuznets'in teorisi, kapitalist gelişmenin ilerleyen aşamalarında gelir eşitsizliklerinin, ülkelerin politik tercihleri ve diğer seçimlerinden bağımsız olarak kendiliğinden azalacağını ve makul bir seviyede dengeye geleceğini ifade etmektedir. Ayrıca politik bir müdahale veya dışsal şoklardan bağımsız olarak, ekonomik kalkınmanın kendi mantığının da aynı sonuca yol açabileceği ifade edilmektedir. Düşüncesi şudur: Eşitsizliğin, sanayileşmenin ilk aşamalarında arttığını ancak kalkınmanın ileri aşamalarında kendiliğinden azaldığı ifade edilmektedir (Piketty, 2014: 15).

Kuznets Katsayısı sektörlerle göre sınıflandırılmış bir Lorenz eğrisi ölçüsüdür. Toplam üretimin sektörler arası yüzde dağılımı ile işgücünün yüzde dağılımına bağlı olarak sektörel dengesizlikleri gösteren bir ölçüdür. Yalnızca iki sektörlü bir ekonomiye uygulanabilmekte ve 0 ile 1 arasında değer almaktadır. Sektörel ortalamanın ülke ekonomisine eşit olduğu durumda katsayı sıfır değerini almaktadır. Sektörel üretim ile sektörel işgücü arasındaki farkların mutlak değerinin, her bir sektörün işgücü içindeki payı ile ağırlıklandırılarak toplamı, sektörel ortalama ücretler arasındaki eşitsizliğin ölçüsü olarak kullanılmaktadır. Buna göre, Y_i i'inci sektörün istihdamdaki payını, X_i i'inci sektörün üretimdeki payını göstermek üzere Kuznets Katsayısı $K = Y_i | (X_i / Y_i) - 1 |$ biçiminde hesaplanmaktadır. Genellikle birinci sektör modern (kentsel/endüstriyel/gelişmiş) sektörü temsil ederken ikinci sektör geleneksel (kırsal/tarımsal/gelişmemiş) sektörü göstermektedir (Kırer, 2011: 77-8; Özgüler, 2014: 92).

Şekil 2: Kuznets'in Ters U Eğrisi

1950'li yılların iyimserliğinin bir ürünü olarak Kuznets'in ters U eğrisinin ekonomik gelişme sürecinde kişi başına gelir ile eşitsizlik arasındaki ilişkiyi gösterdiği varsayımına dayanmaktadır. Verimliliğin ve gelirlerin düşük olduğu tarımsal kesimin başlangıçta istihdamın ve milli gelirin büyük bölümünü oluşturması ve bu kesimin görece olarak daha eşit bir gelir dağılımına sahip olması (toprak mülkiyetinin çok eşitsiz dağılmaması koşuluyla) nedeniyle eşitsizliğin düşük bir düzeyden başladığını varsaymaktadır. Ekonomik gelişmeye bağlı olarak verimliliğin ve ücretlerin yüksek olduğu sanayi kesiminin ağırlığının artışıyla gelir dağılımı eşitsizliğinin önce yükselmesi, kişi başına belirli bir gelir düzeyinin ardından yani yüksek verimliliğe sahip üretim kesimlerinin istihdam payının artışıyla, eşitsizliğin azalmaya başladığını ifade etmektedir. Ancak bu yaklaşımın oldukça tartışmalı olduğu pek çok kuramsal ve ampirik çalışmayla ortaya konulmuştur. Diğer taraftan Ters U eğrisi varsayımının genel bir geçerliliğe sahip olduğu kabul edilse dahi, eğrinin basıklığı, dikliği ve asimetrikliği yani eşitsizlik olgusunun hangi tempoda ve hangi gelir düzeyinde en yükseğe ulaşacağını yanıtlanması gerekmektedir. Toplam eşitsizlik gerek kesimler içi gerek kesimler arası eşitsizliklerin bir sonucu olduğundan toprak mülkiyetinin tarımsal kesimdeki yoğunluk derecesi, istihdamın tarım kesiminden tarım dışı kesime geçiş temposu, bu hareketliliğin ücretler ve ücret farklılaşması üzerinde yaratacağı etkiler önemlidir. Ayrıca tarım dışı sektörlerde sermayenin yoğunluğunun gelişime ve çalışanların niteliklerindeki gelişimi bağlı olarak tarım dışı kesimlerde ortaya çıkacak ücret farklılaşmaları gibi etkenler nedeniyle her ülkede zamanın koşullarına ve ülkeye özgü koşullara göre eşitsizlik dinamiği büyük farklılık göstermektedir (Türk Sanayici ve İş İnsanları Derneği, 2000: 11-2).

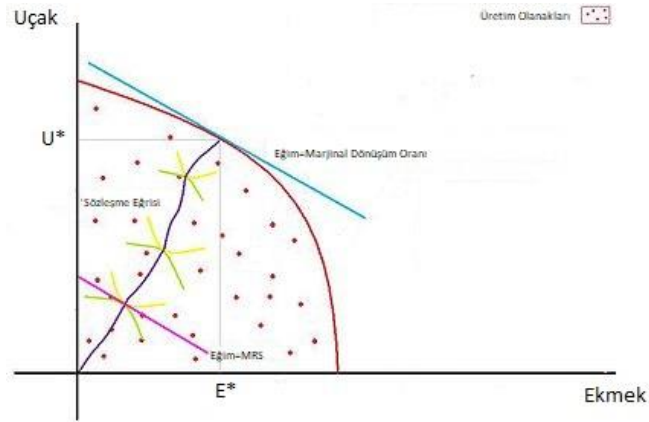
Pareto Kuralı ve Optimumu: Gelir ve servet dağılımı ile ilgili çalışmaların Pareto (1897) tarafından gerçekleştirilen, bütün ülkeler ve tüm zamanlar için geçerli olan, gelir dağılımını yöneten bir yasa ortaya koyma çabasıyla başladığı söylenebilir. Avrupa için gerçekleştirdiği ve toplumun zengin kesimi için servet dağılımının, sonradan Pareto Yasası olarak bilinecek olan, güç yasası kuyruğu (power law tail) izlediğini ortaya koymuştur. Pareto kuralı eğer N belirli bir gelir seviyesinin üstünde gelir elde eden bireyleri temsil ediyorsa ve A ve α sabit ise aşağıdaki gibi ifade edilebilir:

$$N = A/x^\alpha; \quad \log(N) = \log(A) - \alpha \log x \quad (1.7)$$

Başka bir ifadeyle belirli bir gelirin üstünde gelire sahip kişilerin sayısının logaritması, bu gelirlerin logaritmasına karşılık bir grafik üzerinde çizildiğinde, ortaya çıkan grafik α eğimine sahip düz bir doğru olacaktır. Halihazırda 80/20 kuralı olarak da adlandırılan Pareto kuralına göre veri bir çıktı üzerindeki %80'lik etkinin, girdi miktarı içindeki %20'lik etkilerden kaynaklandığını ifade etmektedir.

Pareto optimum gelir dağılımı ise en az bir kişinin gelir durumunu kötüleştirmeden toplumdaki diğer bireylerin durumlarının iyileştirilemediği bir durumdur. Eğer en az bir kişinin geliri diğer bireylerin durumunu kötüleştirmeden iyileştirilebiliyorsa henüz optimum durum oluşmamış demektir. Bu yaklaşımın geçerliliği ancak temelde varsaydığı; tam rekabet piyasası altında, iki üretici/tüketicinin bulunduğu, teknoloji, fiyatlar, ticaret hadleri ile zevk ve tercihlerin veri olduğu, genel dengenin bulunduğu koşullarının varlığı altında mümkündür.

Şekil 3: Pareto Optimumu

Genel Entropi Ölçütleri ve Theil Endeksi: Bir eşitsizlik ölçütünün sahip olması gereken tüm koşulları sağlayan ve bilgi teorisindeki entropi kavramından geliştirilen endekslere genel entropi ölçütleri denilmektedir (Öztürk, 2017: 122). Bilgi teorisindeki entropi kavramından hareketle bir gelir eşitsizliği ölçüsü olarak geliştirilen Theil endeksi, alt gelir gruplarının veya bölgelerin ülkedeki eşitsizliğe katkısının/etkisinin belirlenmesini sağlamaktadır. Düzensizlik ölçmede kullanılan genel entropi sınıfından bir endekstir. Theil endeksinin avantajı, eşitsizliği ülkeler arası ve ülke içi bileşenlerine matematiksel olarak ayrıştırabilmesidir (Gündem, 2014: 214; Türel, 2021: 348). Ülkelerin gelir dağılımlarının karşılaştırılmalarında kullanılmaktadır. Theil endeksi ölçekten bağımsız olma ve transfer ilkesini sağlamaktadır. Zengin bir kişiden yoksul bir kişiye gerçekleştirilen gelir transferi durumlarında bu kişilerin gelir dağılımındaki konumlarından bağımsız olarak endeks aynı oranda küçülmektedir. Dolayısıyla Theil endeksinin değerindeki artış daha yüksek bir eşitsizliği ifade etmektedir. Gelir dağılımında tüm bireylerin eşit pay alması durumunda sıfır değerini alan endeks, gelirin tümüne tek kişinin sahip olması halinde artmaktadır. Temel olarak aşağıdaki formülle hesaplanmaktadır (Özgüler, 2014: 95).

$$T = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \frac{y_i}{\mu} \log\left(\frac{y_i}{\mu}\right) \quad (1.8)$$

1.2.3.2. Normatif Ölçütler

Dalton Ölçütü: Dalton eşitsizlik ölçütü sosyal refahı da kapsamakta ve dağılım sorununa doğrudan sosyal refah fonksiyonu olarak yaklaşmaktadır. Burada n birey arasında dağıtılmış sabit bir toplam gelir varsayılmakta ve toplam sosyal refah bireylerin faydalarının toplamı olarak kabul edilmektedir. Gelirin marjinal faydasının gelir artışına bağlı olarak düşeceği öngörüldüğünde, ölçüt, toplam faydanın fiili düzeyleri ile gelirin eşit dağıtılması durumunda elde edilecek toplam faydaların karşılaştırılmasına dayanmaktadır. Bu bağlamda ölçüt, fiili sosyal refahın maksimum sosyal refaha oranını bir eşitlik ölçüsü olarak kabul etmektedir. Dalton, bireyin faydasını da içbükey bir fonksiyon olarak varsaymaktadır. İçbükey fayda fonksiyonunun varlığı altında zengin bireylerden fakir bireylere doğru gerçekleşen gelir transferleri, transfer edilenin kazancının transfer edenin kaybından daha fazla olması nedeniyle, toplam refahı yükseltmektedir. Herkes için aynı tip fayda fonksiyonu varsayımından hareketle toplam refah maksimizasyonu gelirin eşit şekilde bölüşülmesiyle mümkündür. Tüm gelirler aynı olduğunda maksimum sosyal refah μ 'ye eşit olmaktadır. Buna göre, $u(y_i)$, i 'inci bireyin gelirden elde ettiği faydayı ifade ettiği varsayımı altında Dalton eşitsizlik ölçütü; $D = 1 - \frac{\sum u(y_i)}{\mu}$ biçiminde formüle edilmektedir.

Ölçüm, toplam refahı ele alırken faydaların dağılımını değerlendirmemesi, varsayılan fayda fonksiyonunun spesifik biçimine göre aldığı değerlerin kritik biçimde değişmesi nedeniyle eleştirilmektedir. Fayda fonksiyonunun basit pozitif doğrusal dönüşümlerinin altında dahi değişmez değildir. Bu nedenle Atkinson tarafından alternatif bir ölçüm önerilmiştir (Kırer, 2011: 80).

Atkinson Endeksi: Atkinson, belirli bir sosyal refah fonksiyonu varsayarak çeşitli eşitsizlik ölçütlerini bu sosyal refah fonksiyonu altında yeniden sıralamaya çalışmıştır. Bu endeks normatif eşitsizlik ölçütüdür. ϵ , toplumun eşitsizliğe karşı duyarlılığının derecesini göstermek üzere endeks, $A = 1 - \frac{1}{n} [\sum_{i=1}^n (\frac{y_i}{\mu})^{1-\epsilon}]^{\frac{1}{1-\epsilon}}$ şeklinde formüleleştirilmektedir (Kırer, 2011: 80).

Endeks toplumun eşitsizliğe karşı duyarlılığının derecesine bağlı olarak sonuçlar verdiğinden bu sonuçlar ülkeye ve zamana göre farklılık göstermektedir.

Eşitsizlik caydırıcılığı (inequality aversiveness) olarak da tanımlanan ε 'nin seçimi endeksin değerlendirilmesinden önce önem kazanmaktadır. Çünkü burada ε , eşitsizlik parametresi olarak sıfır ile sonsuz arasında bir değer almaktadır. Sıfır, toplumun eşitsizlik karşısında kayıtsız olduğunu ya da herhangi bir önem atfetmediğini tanımlamaktadır. Diğer taraftan ε 'nin değerinin artması, endeksin düşük gelirli (üst düzey gelirli) arasındaki transferlere daha duyarlı (az duyarlı) olmasına; toplumun eşitliğe o ölçüde duyarlı (duyarsız) olmasına ve toplumun da o ölçüde eşitsiz olmasına neden olmaktadır. Sonsuz değeri ise toplumun gelir dağılımına önem verdiğini ve sadece en düşük gelir grubundaki kişilerle ilgilendiğini ifade etmektedir (Özgüler, 2014: 96; Türk Sanayici ve İş İnsanları Derneği, 2000: 181).

1.3. SERVET DAĞILIMI EŞİTSİZLİĞİ

Servet dağılımı ve eşitsizlik konusunda belirtilmesi gereken ilk olgu, erişilebilen verilerin servetin küresel dağılım düzeyi ve evrimini doğru bir biçimde tahmin etmeyi mümkün kılmadığıdır. Bunun temel nedenleri arasında finansal küreselleşme, vergi cennetlerinin varlığı, servet verilerini açıklayan ve dağılımını tahminleyen uluslararası finansal kuruluşların bu konudaki veri gizliliğine gösterdikleri “özen” ve kullandıkları yöntemlerin şeffaf olmayışı sayılabilir (Alvaredo ve diğerleri, 2019: 234; Zucman, 2019: 110; Jones, 2015: 35). Buna karşın Piketty'nin (2014: 278) belirttiği üzere, sermayenin olduğu yerde her zaman aşırı eşitsizlik söz konusudur. İktisadi eşitsizliklerin temelinde ise büyük ölçüde özel kişi veya kurumlar ile kamuya ait sermayenin mülkiyetindeki eşitsizlikler yatmaktadır. Diğer taraftan çeşitli raporlar ve çalışmalar servet dağılımı ve eşitsizliğinin incelenmesini olanaklı kılmaktadır (Alvaredo ve diğerleri, 2019: 11). Öniş ve Özçelik (2019: 260) güncel verilerin gerek küresel gerekse ekonomiler özelinde servet adaletsizliğinin giderek artan bir eşitsizlik tablosunu ortaya koyduğunun altını çizmektedir.

Servet dağılımı konusunda Oxfam'ın (2016: 2; 2017: 2; 2020: 10) yayınladığı raporlara göre, 2010 yılında 388, 2015 yılında 62, 2017 yılında ise dünyanın en zengin 8 kişisi yeryüzünde yaşayan en yoksul 3,6 milyar insan ile eşit servete sahiptir. 2010-2015 döneminde en zengin 62 kişinin serveti %44 oranında (değer olarak yaklaşık 1,76 trilyon dolar) artmıştır. Aynı dönemde alttaki %50'nin serveti %41 (değer olarak

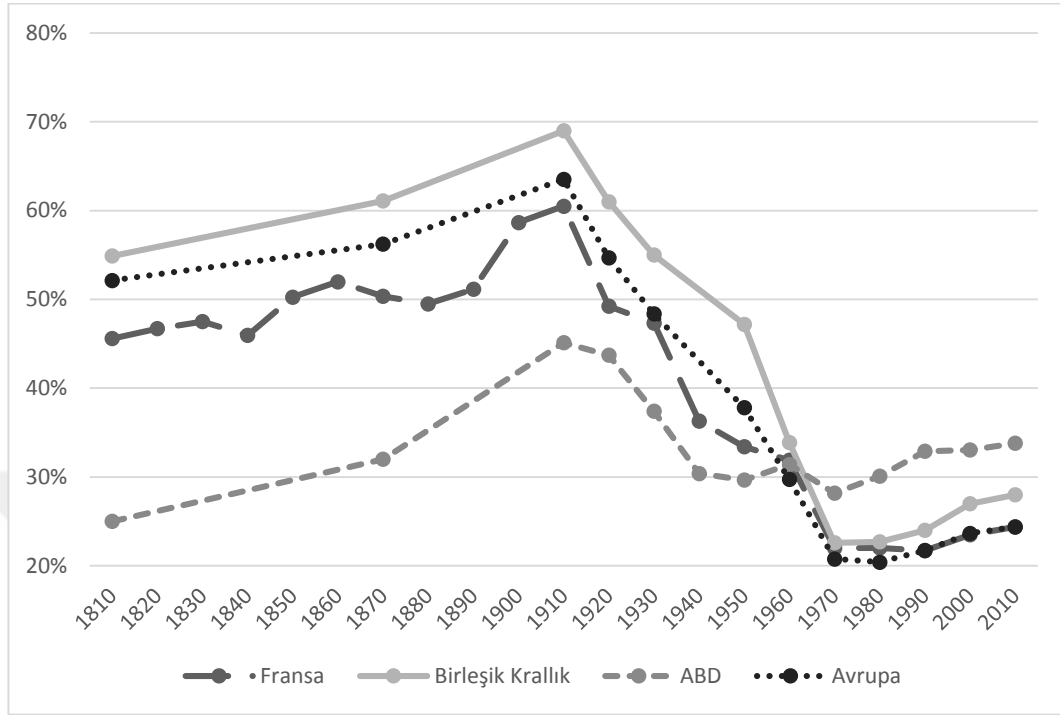
yaklaşık 1 trilyon dolar) azalmıştır. 21. yüzyılın başından bu yana dünya servetindeki artışın yalnızca %1'i, alt %50'ye giderken bu servet artışının neredeyse yarısı en zengin %1'lik dünya nüfusu tarafından ele geçirilmiştir. Ayrıca en fakir %10'luk nüfusun ortalama yıllık geliri, çeyrek yüzyıllık bir sürede her yıl 3 dolardan daha az artmıştır. Günlük gelirleri, her yıl bir sentten daha az artmıştır. 2019 yılında dünyadaki 2153 milyar, 4,6 milyar insanın servetinden fazlasına sahip hale gelmiştir. Dünyanın en zengin %1'lik kesimi 6,9 milyar insanın iki katından fazla servete sahiptir.

Serveti, bir hanenin sahip olduğu finansal ve gerçek varlıklarının değeri eksi borçları biçiminde tanımlayan Credit Suisse'in, (2019) Küresel Servet Raporu'na göre, serveti 1 milyon doları aşan dünyanın en zengin %1'i, dünya servetinin %44'üne sahiptir. Rapor aynı zamanda serveti 10.000 dolardan az olan yetişkinlerin dünya nüfusunun %56,6'sını oluşturduğunu ancak bu nüfusun küresel servetin %2'sinden daha azına sahip olduğunu göstermektedir. Servetleri 100.000 doların üzerinde olan bireyler, küresel nüfusun %11'inden azını oluşturmaktadır ve bu nüfus küresel servetin %82,8'ine sahiptir.

Forbes'a göre 1987 yılında 140'ın üzerinde dolar milyarderi yaklaşık 300 milyar dolar servete sahipken 2013 yılında bu rakamlar 1400'ün üzerinde milyarderin 5,4 trilyon dolarlık servete sahip olduğu bir duruma gelmiştir. Diğer bir ifadeyle 1987 yılında 100 milyon yetişkin başına 5 milyar dolar düşerken 2013 yılında 30 milyar dolar düşmektedir. 1987 yılında milyarderler toplam özel servetin %0,4'üne sahipken 2013 yılında bu oran %1,5'in üzerine çıkmıştır (Piketty, 2014: 467). 2020 yılında ise 2095 milyar 2019 yılına göre 700 milyar dolar servet kaybına karşılık 8 trilyon dolarlık bir toplam servete sahiptirler.

Servet dağılımı ve eşitsizlik bağlamında daha çok dünyadaki en zengin %1'lik veya %0,1'lik dilimlerin sahip oldukları varlıklar veya bunların dünyanın geri kalan yoksul %50'lik kesiminin sahip olduklarının karşılaştırılmasına odaklanılmaktadır.

Şekil 4: En Zengin %1'in Servet Payları (1800-2010)

Kaynak: Piketty (2014), 10. Bölüm için Ek Tablo S10.1, <http://piketty.pse.ens.fr/capital21c>.

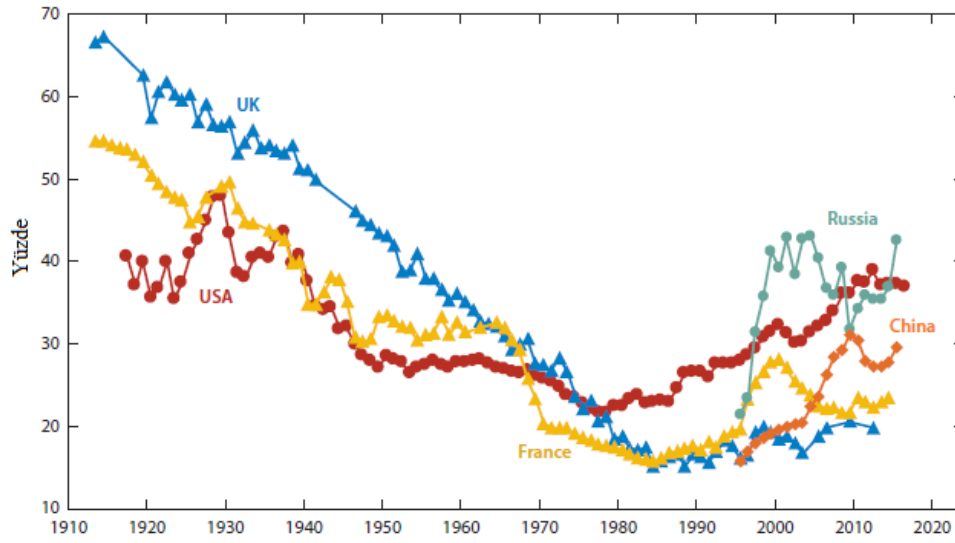
Şekil 4, Fransa, Birleşik Krallık, Avrupa ve ABD'nin en zengin %1'lik kesimlerinin servet paylarını göstermektedir. Buna göre, 1910'lu yıllar servet sahipleri için toplam servetten en yüksek payın elde edildiği dönemlerdir. Ancak Birinci Paylaşım Savaşı'yla başlayan, 1929 Büyük Buhranı'yla derinleşen ve İkinci Paylaşım Savaşı'yla bütünsel bir yıkımla tamamlanan süreç, servet paylarında önemli bir azalmaya neden olmuştur.

Birinci Paylaşım Savaşı sonrasında ABD'de New Deal'in parçası olan çok aşamalı vergi ve gayrimenkullerin vergilendirilmesi, finansal regülasyonlar servetin yoğunlaşmasını sınırlandırmıştır. 1929 Büyük Buhranı ile 1980 arası dönemde Avrupa'yla birlikte ABD'de de servet eşitsizliğinde önemli azalmalar gözlenmiştir. 1914-1945 arasındaki savaşlar, savaşların neden olduğu üretken sermaye ve konut stokunda meydana gelen yıkım ile iktisadi bunalımın getirdiği enflasyon önemli servet şoklarına neden olmuştur. Bu şokları devletleştirme, kira denetimi ve artan oranlı vergi politikaları gibi servet eşitsizliğini azaltmak için tasarlanmış politikalar ile güçlenen sendikalaşma hareketleri izlemiştir. Bu dönemde sermaye/gelir oranında sert bir düşüş yaşanmıştır. Böylece 1910'lu yıllardaki %70'lere varan servet payları 1970'li yıllarda

%30'ların altına inmiştir. 1980 sonrasında servet dağılımının en üstündeki kişilerin servetlerindeki artış ve en düşük gelirliilerin servetlerindeki durağanlık bu ilişkileri tersine çevirmiştir. 1980'li yıllarla birlikte tüm ülkeler açısından en zengin %1'in servet payında önemli artışlar görülmektedir. Hatta ABD için bu artışlar, 20. yüzyıldaki seviyelere yaklaşmaktadır. 1980 sonrası dinamikler de-regülasyonlar ile uygulanmakta olan politikaların tersine çevrilmesiyle ortaya çıkmıştır. En zenginlerin tasarruflarının farklılaşması servet eşitsizliğini artıran bir diğer etmendir. Zengin kesimlerin büyük gelirlerinden tasarruf ettiği parayla finansal varlık satın alması, sermaye gelirindeki yoğunlaşmayı artırdıkça bu etmen eşitsizliği kuvvetlendirmiştir. Böylece daha çok varlık alımı, en yüksek servet paylarının daha yüksek gelir elde etmesine yol açmıştır (Alvaredo ve diğerleri, 2019: 246-8; Jones, 2015: 35-6; Piketty, 2014: 428; Öniş ve Özçelik, 2019: 265). Servet eşitsizliğinin düzeyine ilişkin olarak Piketty (2014: 471) 2010'lu yılların başında dünya genelinde servet dağılımındaki eşitsizliğin, 1900-1910 dönemine doğru Avrupa ülkelerinde gözlemlenen eşitsizliklerle neredeyse aynı seviyede olduğunu ifade etmektedir. En üst %0,1'lik kesimde yer alan nüfusun, dünyadaki servetin yaklaşık %20'sine sahip olduğunu, en üst %1'lik kesimin payının %50, en üst onda birlik kesimin servet payının ise %80-90 arasında olduğunu göstermektedir. Dünya nüfusunun en yoksul %50'lik kesiminin küresel servette dağılımından aldığı pay ise %5'in altındadır.

Şekil 5, en zengin %1'lik kesimin servet payının gösterilmesinde Çin ve Rusya'yı da içermektedir. Böylece tarihsel olarak sosyalizmi tecrübe etmiş iki ülkeden servet paylarının gelişimine dair bilgi vermektedir.

Şekil 5: En Zengin %1'in Servet Payı

Kaynak: Zucman, 2019: 124.

Kapitalist ülkelerin tarihsel süreci bir önceki grafikte uyumlu iken Çin ve Rusya'ya ilişkin kanıtlar, son otuz yılda servet eşitsizliğinde oldukça belirgin bir artışın gerçekleştiğini göstermektedir. Çin'de 1995'te %15'in biraz üzerinde olan servet payı 2015'te %30, Rusya'da %22'nin altında olan oran ise yaklaşık %40'a çıkmıştır. Böylece en zengin %1'lik kesimin servet payı, her iki ülke için de yaklaşık ikiye katlanmıştır. Zucman (2019: 124), bu iki geçiş ekonomisi için %1'lik seviyede Rusya'nın servet payının Çin'den daha yüksek iken %10'luk dilimler göz önüne alındığında iki ülkede benzer payların ortaya çıktığını belirtmektedir. Rusya ve Çin'de kapitalist veya karma ekonomiye geçiş süreci ülkelerin uyguladıkları farklı geçiş stratejileri, özellikle kamu varlıklarının özelleştirilmesinde, farklı ekonomik ve politik biçimler almıştır. Uygulama farklılıklarının sonuçları, Çin'de yavaş bir özelleştirme sürecine karşın Rusya'da net kamu servetlerinde 1990'da milli gelirin yaklaşık %300'ünden 2000'de %70'ine, hızlı ve büyük bir düşüşle sonuçlanmıştır. Bu farklılık aynı zamanda Rusya'daki daha yüksek oranlı servet yoğunlaşmasını açıklamaktadır. Öte yandan 1980 sonrası dönüşüm refah devletinin çöküşü bağlamında ele alındığında özellikle İskandinav ülkeleriyle özdeşleşen kamusal eğitim ve sağlık hizmetleri servet dağılımındaki eşitsizliğin derinleşmesinde bir zıt yönlü etki işlevi görmüştür (Novokmet ve diğerleri, 2018: 109; Öniş ve Özçelik, 2019). Dolayısıyla ülkelerin geçiş

süreçleri veya dönüşüm stratejilerine bağlı olarak servet eşitsizliği bağlamında farklı sonuçlar ortaya çıkabilmektedir.

Piketty (2014: 377-9) 20. yüzyıl öncesinde düşük büyüme hızı ve sermayenin getiri oranının büyüme oranından yüksek seyretmesini, yüksek servet yoğunlaşması olan ekonomilerin temel nedenleri olarak belirtmektedir. Büyüme oranından daha yüksek sermaye getirisi, servet veya sermaye sahipliğinin, emek gelirleri söz konusu olmadan, yıllık gelirin daha küçük bir bölümüyle iyi bir yaşam sürmeye yetecek bir mülkiyeti ortaya çıkarmaktadır. Böylece tasarruf oranları artırıldığında, servet ekonomiden daha hızlı büyüyecektir. Servet eşitsizlikleri ise ya oluşacak ya da derinleşecektir.

Servet dağılımındaki eşitsizliğin kırılma noktası, kapitalist üretim ilişkileri bakımından diğer pek çok yapısal dönüşümün gerçekleştiği bir döneme denk gelmektedir. 1980’li yıllar, gelir eşitsizliğinin yanında neoliberal politikalar ve finansallaşmanın etkisiyle, dünya genelinde servetin, gelirden daha hızlı arttığı ve en büyük servetlerin ortalama servetlerden çok daha hızlı büyüdüğü bir dönemi işaret etmektedir. Dünya Eşitsizlik Raporu’na göre de servet dağılımındaki adaletsizliğin en önemli sebebi 1980 sonrası artan gelir ve tasarruf oranlarındaki eşitsizliktir (Öniş ve Özçelik, 2019: 264). Sermaye gelirlerinin paylaşımındaki yoğunlaşma, emek gelirlerinden oldukça fazladır. Ülkelerdeki servet eşitsizlikleri, emeğin gelirindeki eşitsizliklerden daha büyüktür. Sermaye mülkiyetinin aşırı yoğunlaşmasının, sermaye-emek arasındaki çatışmalı bölüşüm mücadelesinin de temel nedeni olduğu söylenebilir (Piketty, 2014: 362). Ayrıca Alvaredo ve diğerlerinin (2019: 249) belirttikleri bireyler arası tasarruf oranlarındaki eşitsizlikler ile getiri ve büyüme arasındaki farklılaşmalar, uzun vadede servet yoğunlaşmasını belirleyen unsurlardır.

Dolayısıyla servet eşitsizlikleri nispeten çevrimsel bir niteliğe sahip görünmektedir. 1914-45 döneminin şoklarının niteliği ise ayrıca önemlidir. Bu dönemde servet eşitsizliği politika otoritesinin tercihi sonucu uygulanan ekonomi politikalarından çok, savaşlar ve krizin yıkıcı etkisi nedeniyle azalmış görünmektedir. Nitekim sermaye ilişkilerinin sürtünmesiz olarak küresel egemenliğine geri dönüşü 1980’li yıllara bağlanırsa, servet dağılımının en üst diliminin payının ve servet eşitsizliklerinin yeniden yükseldiği görülmektedir. Piketty’nin (2014: 372) vurguladığı üzere en üst onda birlik dilim, 1910’lu yıllarda toplam servetin %90’ına sahipken, bu

oran 1950-1970 döneminde %20-30 seviyesine düşmüştür. Birinci Paylaşım Savaşı'ndan önceki eğilimle karşılaştırıldığında, bu büyük kırılma net biçimde görülür. 1980'den itibaren servet eşitsizlikleri yeniden artmaya başlamıştır. Finansal küreselleşme, serveti ve dağılımını ulusal çerçevede ölçmeyi giderek zorlaştırmaktadır. Servet eşitsizlikleri 21. yüzyılda ulusal değil, küresel bir sorun halini almıştır.

Servetin, yalnızca belirli bir gelir yaratıcı varlık stoku olarak ele almak yerine servet dağılımı ve eşitsizliklerin sosyal, siyasal ve ekonomik sonuçları ile ilişkilerinin incelenmesi servet eşitsizliğinin neden ve sonuçlarının kavranması açısından önemlidir. Çünkü servet eşitsizliği hem gelir eşitsizliğiyle neden-sonuç ilişkisi içindedir hem de hanehalkının bütünü açısından önemli bir “sosyal tabakalaşma” veya sınıfsal boyuta sahip bir ilişkidir. Bu nedenle yalnızca iktisadi seçkinler (en üst %1 veya %0,1’lik dilimler gibi) için değil nüfusun geneli için kavramsallaştırılmadır (Killewald ve diğerleri, 2017: 380; Öniş ve Özçelik, 2019: 262).

Gelirle karşılaştırıldığında servet, nesiller arası bir etkiye sahiptir. Bu nesiller arası etki aynı zamanda servetin üzerinden elde edilen getiri, sahibine sağladığı fırsatlar, ekonomik etki ve siyasi güç gibi farklı ilişkiler üzerinden gerçekleşir. Örneğin başlangıç serveti olarak tanımlanabilecek ebeveynlerin birikim düzeyi, yaşanılan mahallenin ve okul ortamının kalitesini ve evde mevcut olan kaynakları şekillendirerek çocuklara fayda sağlar. Ebeveynlerin mali kaynaklara erişimi, çocukların yetişkinliğe geçişini kolaylaştırabilir. Çocukların eğitimsel ve bilişsel başarıları, alınan eğitimin kalitesi, alternatif eğitim olanaklarına ulaşabilmeleri gibi pek çok koşul, başlangıç servetine bağlı olarak belirlenmektedir (Killewald ve diğerleri, 2017: 390-2; Doren ve Grodsky, 2016; Öniş ve Özçelik, 2019; Pfeffer, 2011). Buna bağlı olarak başlangıç serveti eğitim dolayımıyla kişilerin gelecekte edinecekleri meslek, mesleki kazanım, çalışma saatleri gibi işgücü piyasasının koşullarıyla da ilişkilidir. ABD gibi gelişmiş kapitalist ülkelerde başlangıç servetinin ev sahipliğine ve evin değer artışına bağlı olarak üniversiteye kayıt olma, kaliteli bir üniversiteye yerleşme ve lisans derecesi tamamlama üzerinde etkili olduğu belirtilmektedir (Conley, 2001; Doren ve Grodsky, 2016; Jez, 2014). Ayrıca sağlık hizmetlerinin büyük ölçüde piyasalaştırıldığı ülkelerde kişilerin yaşam süreleri ve sağlık koşulları ile servetleri arasında pozitif bir bağlantının olduğu gözlenmiştir (Öniş

ve Özçelik, 2019: 272). Servet yalnızca iktisadi değişkenleri değil kişilerin evlenme veya birlikte yaşama kararları, çocuk sahibi olma yaşı gibi toplumsal ilişkiler üzerinde de belirleyicidir. Daha fazla servete sahip olan ailelerin üyeleri, kendilerine benzer iktisadi koşullara sahip insanlarla güçlü bağlantılar kuracaklarından bu bağlantılar hem gelirlerini ama aynı derecede önemli olmak üzere evlenilen kişi, evlilik ve doğum gibi kararları şekillendirmektedir. Kadınlar açısından öğrencilikten kalma borçlar, ipotek kredileri veya kredi kartı gibi başlangıç servetini belirleyen koşulların aynı zamanda doğurganlığın gecikmesine veya ebeveynliğe daha geç yaşta adım atılmasına neden olduğu belirtilmektedir (Nau ve diğerleri, 2015; Vespa, 2012; Killewald ve diğerleri, 2017).

Servet dağılımı ve eşitsizliğini gerek geliştirmekte olan gerekse gelişmiş ülkeler açısından etkileyen bir diğer faktör ise finansallaşmadır. Servetin, kişilerin gerçek ve finansal varlıklarının tamamını ifade etmesine rağmen finansal varlıkların iktisadi eşitsizlik üzerindeki etkisi gerçek varlıklardan farklılaşmaktadır. Çünkü servetin büyüklüğü, alternatif yatırım olanaklarına ulaşım, finansal aracılık hizmetlerini satın alabilme ve böylece daha etkin bir portföy dağılımına sahip olma ve etkin portföy yönetimi aracılığıyla daha yüksek getiriler elde edilebilmeyi sağlamaktadır. Ayrıca niceliğine bağlı olarak ölçek ekonomilerinin ortaya çıkabilmesi ortalamanın üstünde getiriler yaratabilmektedir. Finansal birikimin, diğer birikim türlerine göre çok daha hızlı gerçekleşebildiği göz önünde bulundurulduğunda servete sahip olma veya servet büyüklüğünün neden olduğu kümelenme finansal varlıkların diğer varlıklara kıyasla toplumun en zengin kesiminin elinde toplanmasına veya bu kesimin servetlerinde ortalamanın üstünde bir artışa neden olabilmektedir. Bu süreçte finans kesimindeki teknolojik gelişmelere bağlı olarak sermayenin ve yatırımların küresel hareketliliğinin artışı finansal servet sahibi kişilerin alternatiflerini çoğaltmaktadır. Ayrıca servet büyüklüğü bireylerin risk davranışlarını (risk yanlı-risk nötr-riskten kaçınan) belirlemektedir. Getiri karşısında vade esneklikleri nedeniyle daha fazla getiri elde edilmesi, servetin ve aynı anlamda kullanılabilirse sermayenin, dağılımında bir ıraksamaya ve daha çarpık bir dağılıma neden olmaktadır. Böylece mevcut servet eşitsizlikleri de artmaktadır (Öniş ve Özçelik, 2019: 273; Piketty, 2014: 465).

Servet dağılımı aynı zamanda potansiyel olarak bir siyasal güç veya ayrıcalık imkânı da yaratabilmektedir. Siyasi kararlar ve politika tercihlerinin belirlenmesinde,

demokrasi bir rejim biçimi olarak her bir vatandaşın eşit oy hakkına sahip olarak bütçe hakkı üzerinde belirleyici olabilmesini ifade eder. Ancak gelir eşitsizliğinden farklı olarak servet eşitsizliği, zengin bireylerin siyasi kararlar ve politika tercihlerinin belirlenmesinde toplumun geri kalanına göre etkilerinin daha yüksek olmasına neden olmaktadır. Servet eşitsizliğinin sağladığı siyasi statü ve güç, rejimlerin siyasi istikrarsızlıklarıyla bağlantılıdır. Öniş ve Özçelik'in (2019: 272) belirttikleri gibi servet eşitsizliği ile siyasi rejim arasındaki direkt bir ilişkinin varlığı konusunda iddiada bulunmak ampirik olarak mümkün olmasa da özellikle iktisadi yapı kapitalizmi benimsemiş devletlerde, siyasi alan ile servet dağılımı arasında karşılıklı bir ilişkiden bahsedilebilir.

Servet dağılımındaki eşitsizliğin sosyal ve siyasi etkilerinin yanında makroekonomik sonuçları söz konusudur. Servetin büyük oranda toplumun en zengin kesiminde toplanması ve ortaya çıkan kümelenmenin diğer toplumsal kesimlerin aleyhine işlemesi makroekonomik istikrarsızlıklara da neden olabilmektedir. Makroekonomik koşullar, siyasi kurumlar ve kurumsal yapılar refah düzeylerini ve eşitsizliği şekillendirmektedir. Küresel sistemde büyük servet sahiplerinin veya kazananlarının zaten zirvedekiler olduğu gerçeğinden bir kaçış söz konusu değildir.

Yukarıdaki birikim, iktisadi sistemi yukarıdakiler lehine son derece çarpık bir şekle soktuğu açıktır. Gelir ve servet, azalmak veya homojen dağılmak bir yana endişe verici oranda yukarı doğru çekilmektedir. Bu noktada vergi cennetleri, servet yöneticileri sektörü, makroekonomik politika tercihleri gibi pek çok kapitalist ilişki, servet birikiminin sıradan vatandaşların erişim ve denetiminden uzak kalmasına neden olmaktadır (Oxfam, 2016: 3).

Servet eşitsizliklerinin derinleşmesi, mevcut eşitsizlikleri de şiddetlendirmektedir. Yüksek gelir eşitsizliği olan ülkelerin sağlık, eğitim, işgücü piyasasına katılım ve parlamento gibi kurumlarda temsil açısından kadın ve erkekler arasında daha büyük boşluklara sahip olma eğiliminde olduğunu bulgulamıştır. Cinsiyete dayalı ücret farkının, daha eşitsiz toplumlarda daha yüksek olduğu belirtilmektedir. Dünyanın en zengin 62 kişisinden 53'ünün erkek olduğu vurgulanmaktadır (Gonzales ve diğerleri, 2015; Oxfam, 2016: 4). Dolayısıyla iktisadi eşitsizliklerin yalnızca gelir veya servet üzerinden tanımlanması yerine gelir ve servet

eşitsizliğinin ülkenin makroekonomik yapısı üzerindeki etkilerinin de dikkate alınarak açıklanması gerekmektedir.

1.4. PİYASA VE İKTİSADİ EŞİTSİZLİK

Kapitalist üretim biçimi, üretici güçleri geliştirmedeki tarihsel başarısının yanında iş bölümü ve uzmanlaşmanın gelişimi, metaların üretim süreçleri ile gerçekleştirmeleri (tüketimi) arasındaki zorunlu bağın kopmasına ve üretimin giderek daha fazla toplumsallaşmasına neden olmaktadır. Bu toplumsallaşma kavramı üretim ilişkisindeki tüm ekonomik aktörlerin giderek daha fazla birbirine bağlanması, toplumsal olarak tüm bireylerin diğerlerinin kararlarından etkilenmesi hatta bağımlı hale gelmesini ifade etmektedir. Savran'a (2013: 146) göre kapitalizm bunu üç biçimde gerçekleştirmektedir. İlk olarak üretim kararlarının verildiği ölçeği genişletmekte ve üretim sürecinin teknik iş bölümü ile üretimdeki bütün aktörleri birbirleriyle bağlamaktadır. İkincisi üretim dalları ve faaliyetlerini toplumsal iş bölümünü derinleştirerek birbirlerine kitlemektedir. Son olarak toplumsal yeniden üretim sürecindeki teknik ve toplumsal bağları veya buradaki aktörler arasındaki karşılıklı bağımlılığı dünya geneline yaymakta ve ülkelerin üretimlerinin hep birlikte toplumsallaşmasını getirmektedir.

Bu bağlamda toplumsallaşmanın özü, üretim ilişkilerine dair kararların kaçınılmaz olarak karşılıklı etkileşim içinde verilmesi ve bağımlılığıdır. Bununla birlikte üretimdeki özerk karar birimleri, bireyler ile örgütler arasındaki bildirim akımını sağlayacak iletişim ağının gerekliliği ortaya çıkar. Toplumsal bilgilendirme ve düzenleme, potansiyel üreticilerin ve tüketicilerin ihtiyaç duydukları sinyallerin sistematik ve sürekli biçimde ulaşılabilir olmasını sağlamak amacıyla, özerk karar birimleri arasındaki bu bağlantının gerçekleştirilmesine çalışır. Temel bildiriminin *fiyatlar* (mal ve hizmetlerin yanında ücret, faiz, kira, döviz kurunu da içerecek biçimde) olduğu bu iletişim ağı piyasa olarak tanımlanabilir (Akat, 2009: 47; Gallino, 2012: 11-5; Hahnel, 2004: 105; Türk Sanayici ve İş İnsanları Derneği, 1987: 1). Geleneksel bir yaklaşımla iktisadi açıdan piyasa, mal veya hizmet satıcı ve alıcılarının karşı karşıya geldiği; arz ve talebin, doğrudan eşleşmemekle birlikte toplulaştırılmış düzeyde birbirleri etrafında salınarak, çeşitli boylarda dalgalanmalar ve iş

çevrimleriyle kendini gösteren çalkantılı bir eşitlenmeye tabi oldukları mekânlar olarak tanımlanabilir (Emiroğlu ve diğerleri, 2006: 697; Shaikh, 2018a: xi). Öte yandan üreticilerin emeklerinin özgül toplumsal niteliği ancak ürünlerinin değişimiyle ortaya çıkar. Bu nedenle üretilmiş ürünlerin veya nesnelerin meta olarak ilişkiye geçebilmeleri, iradeleri bu nesnelerde somutlaşmış sahiplerinin karşı karşıya gelmelerini gerektirir. Karşılıklı rızaya dayanan, kendi isteği ile metandan ayrılacak biçimde hareket edilen, kişilerin birbirlerinin özel sahiplik haklarını tanıdıkları ve birisinin diğerinin metana el koyamadığı bir fiziksel veya soyut mekân gerekliliği piyasayı koşullar. Bir sözleşmeyle hukuksal olarak bağitlanan ilişki, gelişmiş bir yasal sistemin parçası olsun veya olmasın, iki insan arasındaki gerçek ekonomik ilişkinin kendisidir. Ayrıca hukuksal sözleşmenin konusunu belirleyen şey, bu ekonomik ilişkidir (Marx, 2004: 94-5). Dolayısıyla piyasa değişim değerlerinin üretimine ve eşit değerlerin, karşılıklı rızaya dayalı olarak, bireylerin özgür iradeleriyle, değişim ilişkilerine girdikleri bir alandır. Öyle ki Braudel (2004: 14) piyasayı, bir dışa açılma, serbestleşme ve hatta başka bir dünyaya giriş olarak ifade etmektedir. Piyasa ona göre yüzeye çıkmaktır çünkü insanların faaliyetleri ve artık ürünleri, yavaş yavaş bu dar çatlaktan geçmektedir. Braudel'in cümleleriyle *bu geçiş başlangıçta Kitab-ı Mukaddes'teki deveyi iğne deliğinden geçirmek kadar zor bir iştir. Sonra delikler genişlemekte, çoğalmakta, toplum da koşunun sonunda genelleşmiş bir pazar toplumu haline gelmektedir*. Braudel'e göre piyasa, ilkel dönemlerinde dahi arz ve talebin ve hatta ekonominin olmayacağı; yalnızca ekonomi-dışının içe kapalı kendine yeten hayatının olacağı, bir başkasına başvurmanın tercihli alanıdır.

Akalın (2000: 41) piyasa mekanizması içinde temel bildirimi sağlayan fiyatların; makro düzeyde, bedelsiz bilgi aktarımı, mukayeseli üstünlüklere dayalı kaynak tahsisi ve faktör sahipleri arasındaki gelir dağılımını; mikro düzeyde ise üretim ve dağıtımın finansmanı, firmaların kaynak tahsisi ve tüketiciler arasında çıktının bölüşümü (tayınlanması) işlevini gördüğünü ifade etmektedir. Akat (2009: 49-50) finansal çevrimin, sermaye piyasasının mal piyasasının bir uzantısı olarak, veri kabul edildiği koşullarda, piyasanın kapitalistlerin üretim kararlarını yönlendiren bildirim akımlarından oluştuğunu ifade etmektedir. Yatırılan sermayeye oranla nispi gelir sağlama gücünü gösteren bildirim, kâr oranıdır. Böylece piyasa, sermayenin kesimler arasındaki hareketliliğiyle, toplumsal üretken kapasitenin kesimler arasındaki

dağılımını sağlamaktadır. Kâr oranlarına dayanılarak belirlenen kesimlerin meta miktarı üretimi, aynı zamanda kâr oranlarının eşitlenmesine⁹ de yardımcı olmaktadır. Ayrıca piyasa, toplam toplumsal kârın kapitalistler arasında bölüşülmesini sağlamakta, yani dağıtım ve bölüşüm işlevini görmektedir.

Firmaların üretim ve teknoloji tercihlerine dair kararlarıyla firmalar ile tüketiciler arasındaki mal akımına dair kararları ise mal piyasasında oluşmaktadır. Bu piyasada bildirim birimi mal fiyatlarıdır. Dolayısıyla üretici ve tüketici tercihlerinin aynı zamanda fiyatlar üzerindeki etkilerinin de gerçekleştiği mal piyasaları, kâr oranları, kaynak tahsisi ve toplam toplumsal kârın bölüşümü üzerinde etkilidir. Bu bakımdan mal piyasaları da dağıtım ve bölüşüm işlevine sahiptir. Akat (2009) “toplumsal üretim (ve mübadele) faaliyeti ile bireysel (özel) tüketim faaliyetinin kesiştiği bu süreç[i] *refah bölüşümü*” olarak tanımlamaktadır.

Piyasa dolayısıyla değişim ilişkilerinin toplumsal ilişkilere egemen olması, mesleklerin gelişimi, köylülüğün gerilemesi ve işçi sınıfının büyümesiyle sonuçlanmıştır. Emek gücünün de bir meta olarak ortaya çıkışında piyasanın etkisi yadsınamaz. Emekçiler açısından piyasanın bildirimi ücret düzeyleridir. Emekçiler, üretim sürecine katılıp katılmama kararını ücret düzeylerine göre verdikleri varsayılır ve bu bağlamda piyasa dağıtım işlevini görmektedir. Ancak, özerk birimler arasındaki sözleşme gerçekleştiğinde emekçi özerkliğini yitirir. Üretim sürecinde emek-gücü piyasada değerinin karşılığını alır. Ancak bağımlılık, emekçilerin ücretleri ile emek gücü sepetinin içerdiği metaların fiyatlarının kapitalistler tarafından saptanmasına bağlanır. Üretim sürecindeki metaların değerleri piyasada ortalama kâr oranıyla ve rekabetle belirlenir. Emekçi, emek-gücünün karşılığını ücret olarak alır ve üretim sonucu üretilen metaların toplam değerleri ve kapitalistlerin kârı piyasa koşullarında gerçekleşir. Emekçiler, emek arzı kararları ile toplumsal üründen kendilerine kalan payın büyüklüğünü veya reel ücreti etkileyemezler. Esasen piyasanın bir eşitsizlik dinamiği olarak işleyişi üretim sürecinde gerçekleştirilen sömürü ile ortaya çıkmaktadır. Hukuki anlamda eşit özneler olarak başlayan süreç, üretimde yaratılan toplam toplumsal değer, onun yaratıcıları ile sahipleri arasındaki bölüşümünde eşitler arasında bölüşüm olarak bir eşitsizlik yaratır.

⁹Kâr oranlarının eşitlenmesiyle ilgili olarak bkz. Marx, 2006; Shaikh, 2018a: 60.

Köse ve Öncü'nün (2007: 79) belirttikleri üzere iktisadi bir kurum olarak bağımsız bir piyasa söz konusu değildir. Piyasa, kapitalist öncesi üretim biçimlerindeki gibi mübadele ilişkilerinin düzenlendiği bir kamusal alan olarak vardır veya kapitalizmle birlikte, tekelci özel çıkarların denetimi altında bir kurum olarak. *İlkinde kapitalizm, ikincisinde iktisadın kendi kurallarına göre işleyen rekabetçi piyasa* yoktur. Bu nedenle piyasanın aksaklıklarına bağlı olarak farklı biçimlerde ortaya çıkması dışında, teorik olarak tam rekabetin bütün özelliklerine sahip olduğu koşullarda dahi, üretim araçlarının özel mülkiyeti nedeniyle, bir eşitsizlik dinamiği olduğu söylenebilir. Öte yandan tekelci rekabetin varlığı altında sermaye çevriminin farklı aşamalarında gerçek eşitsizlikler daha görünür olur. Bunun temel nedenlerinden biri de piyasada geçerli olan fiyat mekanizmasının (ex-post işleyişi nedeniyle), iktisadi kaynakların tahsisinde etkinsizliği önlemek yerine bu etkinsizliklerin uzun süreli işleyişini önlemesidir.

Diğer taraftan niteliklerine ve kapsamlarına bağlı olarak farklı piyasa biçimleri söz konusudur. Metaların arz ve talep koşullarına bağlı olarak tam (serbest) rekabet, yasal ve fiili monopol (tekel), oligopol ve tekelci rekabet piyasaları oluşabilmektedir (Aren, 2007: 161). Metaların özelliklerine bağlı olarak emtia, iş gücü veya para ve kredi piyasalarından bahsedilebilir. Mekânsal olarak yerel, iç ve uluslararası piyasalar oluşmaktadır. Ayrıca toplumsal tasarruflar ve fon akımlarını sağlayan araçlar ile bunları düzenleyen hukuki ve idari kurallardan oluşan yapılar mali piyasalar olarak adlandırılmaktadır. Mali piyasalar kendi içinde para, sermaye, döviz ve altın piyasası gibi alt gruplar biçiminde sınıflandırılabilir (Emiroğlu ve diğerleri, 2006: 697).

Serbest piyasa ekonomisinde, özerk birimlerin, çatışan beklentileri ve planları arasındaki uyumsuzlukların ve iletişimlerinin, piyasa mekanizmasıyla çözülmesi beklenmektedir. Bu nedenle, bireylerin toplumsal yeniden üretimdeki işlevlerine, kapitalist, işçi, tüketici vb. bağlı olarak, piyasa mekanizmasının sunduğu sinyallere ve geri bildirimlere göre karar alabilmeleri gerekmektedir. Gallino (2012: 12) potansiyel üretici ve tüketiciler açısından bildirim akışının tam olmasının yanında bu eylemlerin düzenli olarak yinelenmesi gerektiğini belirtmektedir. Polanyi'ye (2011) göre ise piyasanın varlığı piyasa sisteminin varlığıyla eş anlamlı değildir. Piyasa ekonomisi/sistemi, ekonomik faaliyetlerin toplumun kontrolü dışında, kendi kurallarına göre işleyen piyasalar tarafından yönlendirildiği bir sistemdir.

Bu bağlamda piyasa ekonomisinden bahsedildiğinde üretim araçları ve bunların mülkiyetinin özel mülkiyetin konusu olduğu, serbest fiyatların rekabetçi bir yapı içinde merkezi olmayan biçimde oluştuğu, sözleşme hukukunca güvence altına alınmış girişim özgürlüğünün varlığı ve sözleşmelerin ifasının devletin teminatı altında gerçekleştiği doğal bir düzenin oluşturduğu mübadeleler toplumu akla gelmektedir (Akalın, 2000: 40). Piyasa ekonomisi, metaların düzenli üretiminin, dağıtımının ve fiyatlamasının tam bir serbestlik içinde gerçekleştiği, hiçbir denetim aktörü tarafından dolaylı veya dolaysız dayatmanın olmadığı, iktisadi aktörler arasındaki mülkiyet haklarının devrinin sözleşmeye dayalı değişim biçimlerine tabi olduğu, toplumsal ve kurumsal düzenlemeler olarak tanımlanabilir (O'Neill, 2001: 16; Gallino, 2012: 12). Piyasa ekonomisinin, firmaların kâr hedefleri ile ekonomik büyüme ve gelir bölüşümü arasındaki uyum ve paralelliği sağlayabilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Ayrıca iktidarların, piyasa mekanizmasının iktisadi ve felsefi temellerine ters düşmeyen, yönlendirici ve kontrol edici işlevleri piyasa mekanizmasını tamamlayıcı bir unsur olarak değerlendirilmektedir (Türk Sanayici ve İş İnsanları Derneği, 1987: 1).

Tarihsel olarak Klasik politik ekonomi ile piyasa ekonomisine dayalı kapitalist üretim biçimi en etkin ve doğal iktisadi örgütlenme olarak ilan edilmiştir. Kapitalizme özgü iktisadi hesaplama ve rasyonellik zaman ve mekândan bağımsız evrensel olgular (doğal düzen) olarak kabul edilmektedir. O'Neill (2001: 93) piyasanın bir ekonomik kurum olarak insanın iyi yaşamasını en iyi şekilde sağladığı iddiasının A. Smith gibi klasik teorisyenlerden modern Neoklasik ve Avusturya okuluna kadar, yapıları önemli ölçüde farklı olmakla birlikte, iktisadi teorinin her tarihsel aşamasında yer aldığını belirtmektedir. Köse ve Öncü (2007: 81-2) 15. yüzyıl sonrasında maddi hayat, kapitalizm ve piyasanın bir arada varoluşunun, tarihsel olarak kapitalizmde, piyasanın toplumsal alana yerleşik bir alan olduğunu gösterdiğini ifade etmektedir. 18. yüzyıla kadar kapitalizm ve piyasa ekonomisinin küçük bir toplumsal azınlığı etkilediğini ve kapitalizmin bu sürede kendine özgü bir üretim biçimini henüz yaratmadığını belirtmektedir. 19. yüzyılda piyasanın kapitalist katın denetimine girdiğini ve böylece maddi hayattan koptuğunu ifade etmektedirler. Buradaki kritik ayrım, parasal servetin emeğin nesnel koşullarını satın alabilmesiyle, artık “özgürleşmiş” olan emekçilerin emeklerini piyasada para karşılığında değişme zorunluluğuyla karşı karşıya kalmaları;

parasal servetin veya zenginlik birikiminin mantığının parayı gerçekten sermayeye ve sermayeyi de bir toplumsal örgütlenme biçimine -kapitalizme- çevirmeye başlamasıdır. Kendi içsel işleyiş mantığına, yasalara sahip etkin piyasaların rasyonelliğine gerçekleştirilen her türlü dışsal müdahale, fiyat mekanizmasının işleyişinin engellenmesi, sistemin etkinliğini azaltacağından devletin iktisadi ilişkiler ve işleyişten, piyasa ekonomisinin kapitalist kuralları lehine çekilmesi gerektiği ileri sürülmektedir (Desai, 2009: x; Blaug, 1985: 158-161). Ancak örneğin Piketty'nin (2014: 29) temel ıraksama kuvveti olarak tanımladığı, sermayenin getirisinin büyüme oranından yüksek olmasının eşitsizliklerde oynadığı kritik rol, piyasa rekabetiyle ilgili bir durum değildir. Aksine tam rekabet koşullarında $r > g$ temel eşitsizliğin kendini gerçekleştirmek için o denli çok fırsat bulacağını belirtmektedir. İktisadi rasyonalitenin bozulduğu dönemler olarak kriz dönemleri bağlamında Yeldan (2011: 45) krizin kökeninde piyasaların rasyonelliğine müdahale eden hükümetler değil kâr güdüsüyle sınırsız biçimde hareket eden serbest piyasanın akıl dışı davranışlarının yattığını belirtmektedir. Kazgan (2010: 30) piyasa serbestisi ve etkinliğinin, sermayenin kârını maksimize ettiği sürece, belirli bir toplumda veya ülkeler arasında gelir bölüşümü, artan işsizlik, açlık, sefalet ve gelişmekte olan ülkelerde çöken üretim kesimleri gibi konuları incelenmeyecek ögelere dönüştürdüğünü ifade etmektedir. Bunlar iktisadın insan veya toplum yararına değil serbest piyasa ve sermaye kârlılığı için işlediği anlayışını ana akım iktisadın özüne yerleştirmiştir.

İktisatta ana akım Neoklasik yaklaşım, liberal teorinin piyasa merkezli analizinin iktisadi ayağını kurmuştur. Ekonomiyi arz yanlı olarak analiz eden bu yaklaşım, Keynesyenizmin 30 yıllık kısa egemenliği bir tarafa bırakılırsa, uzunca bir süredir iktisat bilimini (içerik ve yöntem bakımından) ve ekonomi politikalarını belirlemektedir. Özellikle refah iktisadı alanında yaşanan gelişmeler, hem piyasanın toplumsal ve bireysel iyiyi yaratmada nasıl temel kurum olarak kurumsallaştırıldığını hem de bölüşüm sorununu dışarıda bırakmanın meşruiyetini sağlama biçimini göstermektedir (Albayrak, 2003: 46). Fiyatlar dışında bildirim akımlarının olmadığı varsayımı, Neoklasik teoride, iktisadi düzeyin, politik ve ideolojik düzeylerden koparılmasını ve nesneler arası ilişkilere indirgenmesini sağlamaktadır (Akat, 2009: 48). Piyasa ekonomisinin teorisi olarak ifade edilebilecek bütünsel bir kavram olan neoliberalizmin çeşitli “bilimsel” biçimleri söz konusudur. Monetarizm (parasalcılık),

arz yönlü iktisat veya rasyonel bekleyişler okulu bu akımın özgün yönleri olan kollarını oluşturur. Ancak bütün bu biçimlerin ortaklaştığı temel düşünceler söz konusudur ki serbest piyasa ekonomisinin ideolojisi bu fikirler etrafında ortaklaşmaktadır. Bu görüşlerin başında kapitalist üretim biçimindeki krizlerin, serbest piyasa mekanizmasının işleyişinin önüne konulan engellerin bir ürünü olduğu görüşü gelir. Çünkü kapitalizmin, genel olarak rasyonel ve uyumlu bir toplumsal sistem olduğu ve iktisadi ilişkilerde ortaya çıkabilecek aksaklıkları veya pürüzleri ortadan kaldıracı mekanizmalara sahip olduğuna inanılmaktadır. Fiyat sistemi aracılığı ile işleyen piyasa, gereksiz müdahalelerle mekanizmalarının çalışmaları engellenmediği koşullarda, her tür dengesizlikleri ortadan kaldırmaktadır. Buna tarihsel örnek olarak, 1945 sonrası dönemde ortaya çıkan sendikaların güçlenmesi, sosyal güvenlik sisteminin toplumun genelini ve kapsayıcı biçimde içermesi, ekonomiye devlet müdahalelerindeki artış, kamu işletmelerinin yaygınlaşması, vergi sistemi reformları ve uluslararası ticarette korumacılık gibi uygulamalar veya politikalar verilebilir. Bu bağlamda piyasa iktisadının temel hedefini Keynesyen dönemin giderek artan harcamaları nedeniyle bu harcamaların karşılanabilmesi için para arzının ulusal gelirin büyüme oranından daha hızlı artırıldığı devlet müdahaleleri, girişimcilik ruhunu engelleyen yüksek oranlı vergiler oluşturmaktadır. Bu nedenle para arzındaki artışların ekonomiyi suni olarak genişletmesine izin verilmemeli, vergi yükü özellikle sermaye üzerindeki yük düşürülmeli, uluslararası alanda dünya çapında meta, para ve sermaye akımlarına karşı ortaya çıkan her türlü engel ortadan kaldırılarak, devlet piyasaya müdahale etmekten vazgeçmelidir (Savran, 2013: 62-3).

Shaikh (2018a: 23) neoliberalizmin piyasaları, her iktisadi ihtiyaca en uygun hizmeti veren, bütün iktisadi kaynakların etkin kullanılmasını sağlayan, gerçekten çalışmak isteyen herkes için tam istihdamı sağlayan, kendi kendini düzenleyici toplumsal yapılar olarak tanıttığını belirtir. Gallino (2012: 11) ise günümüzde gezegen düzeyinde pazarın/piyasanın toplumsal yapısının -yani küreselleşme terimiyle tanımlanan şeyin- ekonomik, siyasal ve kültürel düzeyde G-7'nin yönergeleri, OECD'nin anlaşmaları, IMF'in kuralları, WB'nin ile BIS'in bonoları ve WTO'nun siyasetleri tarafından yönlendirilen ve çeşitli açılardan dayatılan bir olgu olduğunu ileri sürmektedir.

Piketty'nin (2014: 355) de belirttiği üzere piyasalar daima kurumsal hiyerarşiler veya ücret komiteleri gibi kurumlar biçiminde cisimleşmektedir. Pratikte, tam/kusursuz rekabetin olmaması gibi piyasalar da görünmez el tarafından değil bireysel, sınıfsal ve kurumsal mücadelelerin eşanlı sonuçları tarafından biçimlendirilir. Dolayısıyla piyasanın ve özel mülkiyetin serbest işleyişiyle Neoklasik iktisadın rasyonalite ve denge kavramlarına dayanan bilginin asimetrik dağıldığı piyasalarda dışsallıklar yaygın olacaktır. Bu durumda denge yalnızca eşitsiz olmakla kalmayacak; Neoklasik söylemin tersine pareto verimsiz olacaktır (Stiglitz, 2016).

Bu noktada piyasa başarısızlıkları tartışılabilir. Piyasa başarısızlıkları, piyasa ekonomisinin veya mekanizmasının pareto etkin yani birinci en iyi kaynak tahsisinden sapılması ve israfın ortaya çıkmasıdır (Akalın, 2000: 43). Piyasa aksaklıkları, statik ve dinamik olarak iki kategoride toplanabilmektedir. Statik piyasa başarısızlıkları olarak; piyasa aksaklıkları (eksik rekabet piyasaları), kamusal mallar, dışsallıklar, doğal tekeller, ortak mülkiyet konusu kaynakların varlığı, bilgi edinmenin maliyetinin yüksek olması, bazı piyasaların (örneğin derinleşmiş ve çeşitlenmiş finansal piyasalar gibi) var olmaması ve gelir dağılımı eşitsizliklerinin ve yoksulluğun yok edilmemesi statik piyasa başarısızlıkları olarak sayılabilmektedir. Dinamik piyasa başarısızlıkları ile ifade edilen ise, makul bir büyüme haddinin başarılamaması, işsizlik ve enflasyon gibi makro dengesizliklerin varlığı, azgelişmiş ülkelerdeki faktör donatımındaki çarpıklık veya faktör piyasasının işleyişindeki sorunlar nedeniyle kalkınmanın aksaması, yine özellikle azgelişmiş ekonomilerde sermaye piyasalarının olmaması veya yeterli derinliğe ulaşmaması nedeniyle sanayileşmenin finansmanının sağlanamaması gibi olgulardır (Akalın, 2000: 44). Bu koşulların piyasa ekonomisinin tarihsel ve küresel iktisadi gelişimi bağlamında varlığı göz önünde bulundurulduğunda, etkin bir kaynak tahsisinden uzak sonuçlar yaratması ve iktisadi eşitsizliklerin ve yoksulluğun bir dinamiği olduğu belirtilebilir. Nitekim, özellikle 1929 Büyük Buhranının ve daha genel olarak her tarihsel krizin¹⁰ ardından, piyasa müdahalesi düşüncesi/zorunluluğu veya talebi, iki farklı yaklaşımla iktisat politikalarının gündemine girmektedir. O'Neill'a (2001: 96) göre de ideal

¹⁰Eşitsizliklerin artış eğilimi ve politika değişimi bağlamında, bir diğer tarihsel kriz dönemi olarak 1980'li yıllar hem Batı'da ve yükselen ekonomilerde, eşitsizlik ve yeniden bölüşüm politikalarında hem de dünya ekonomisinin geneli için bir kırılmayı ifade etmektedir (Alverado ve diğerleri, 2019: 43).

koşullarından uzaklaşan piyasalar yani piyasa iflaslarının, olumsuz dışsallıkların, piyasaların sağlamadığı kamusal malların vb. olduğu durumlar, piyasalara devlet müdahalesinin gerekçelerini oluşturduğunu belirtmektedir. Burada devlet, ideal piyasaların üretemediği refah iyileşmelerini gerçekleştirmek üzere müdahale etmektedir. Böylece piyasa ekonomisinin, para ve maliye politikaları, regülasyonlar, KİT ve fiyat-istihdam-yatırım politikaları, sosyal refah devleti hizmetleri (eğitim, sağlık, konut vb.) ve yol gösterici planlama ve kısmi kamulaştırmalar gibi müdahale biçimleriyle piyasanın ideal koşullarından sapmalar belirli bir denetim altına alınmaya çalışılmaktadır. İkincisi toplumsal yeniden üretimin ortak üretim araçlarıyla gerçekleştirildiği ve bütün bireylerin emek-güçlerini bilinçli olarak o topluluğun birleşik emek gücü olarak kullandığı, özgür insanlardan kurulmuş, toplumsal emek harcanmasının olduğu bir topluluk biçimine yönelik bir değişim talebidir. Değişim ilişkilerinin ortadan kaldırılmasıyla, toplumun toplam ürününün toplumsal bir nitelik kazandığı (Marx, 2004: 88), kendiliğinden düzenleyici işlev atfedilen fiyat mekanizmasının ve piyasa ekonomisinin dışına çıkılması olarak sosyalizmdir. Pereira (2014: 202) eşitliği, kapitalizmin ortaya çıkması için değil, sosyalizmin üretim araçlarının ortak mülkiyeti olarak tanımlandığı ölçüde, sosyalizmin ortaya çıkışı için bir koşul olarak değerlendirmektedir. Kapitalizm, iddia edildiği üzere harika bir sistem olduğu için değil, ancak devlet tarafından usulüne uygun olarak düzenlenen piyasaların, büyük ve karmaşık ulusal ekonomilerin rekabetçi sektörlerini koordine etmede ekonomik planlamadan daha verimli olduğu için var olan gerçek sosyalizme üstün geldiğini belirtmektedir. Pereira'ya (2014) göre sosyalizmin toplumda var olan orijinal eşitsizliklerle yüzleşmesi ve kapitalizm yaygın eşitsizlikle mutlu bir şekilde yaşarken, zenginlik ve gelirin önemli ölçüde daha az eşitsiz dağılımını sağlaması gerekiyordu. Fakat sosyalist veya devletçi ülkeler hiçbir zaman ekonomik eşitliğe ulaşamamalarına rağmen benzer kişi başına gelir düzeylerine sahip kapitalist ülkelere göre önemli ölçüde daha az eşitsizdiler.

Özgür ve eşit bir toplumun kurulması arayışında piyasanın üretim ilişkileri içindeki konumu tartışılmaktadır. Piyasa ekonomisinin bir eşitsizlik dinamiği olarak ele alınmasının temelinde piyasanın toplumsal zenginliğin ve servetin giderek daha az sayıda kişilerin elinde merkezileşmesini sağlaması vardır. Bu durum ekonomide hem bir tekelleşme yaratacak hem de tekelleşme sonucu ortaya çıkacak

rekabetin daha şiddetli olmasına neden olacaktır. Piyasa ilişkilerinin önüne çıkan her şeyi metalaştırdığı, sendikal haklardan gümrük tarifelerine, refah devleti uygulamalarından sermaye kontrollerine kadar insan yaşamının piyasa ilişkilerine tabi olmayan herhangi bir alanının kalmadığı, dünyanın farklı yerlerindeki, birbirinden bağımsız milyarların kaderlerinin piyasanın kaderine bağlandığı bir dünyada yaşıyoruz. Stiglitz (2016: 27) kendiliğinden işleyen piyasaların, istikrarlı olduklarında dahi, genel olarak adaletsiz görünen büyük eşitsizliklere neden olduğunu ifade etmektedir. Diğer taraftan Stiglitz, iktisadi bir kurum olarak piyasaların kullanılış biçimlerine vurgu yapmaktadır. Kapitalizmin son iki yüz yılında piyasaların insanların hayat standartlarında neden olduğu iyileşmelerde devlet müdahalelerinin payı olduğunu bu nedenle belirtmektedir. Piyasa hem zenginliğin belli ellerde yoğunlaşmasına, çevresel maliyetlerin toplumun sırtına yüklenmesine veya işçi ve tüketicilerin istismarına neden olabilirken, reformlar veya düzenlemelerle kontrol edildiği şartlar altında etkin ve toplumun genelinin refahını artıracak biçimde işletilebileceğini ifade etmektedir. Ancak Köse ve Öncü'nün (2007: 110) de belirttikleri üzere, “her pratik gibi iktisat da politik bir tercihtir”. Dolayısıyla 19. yüzyıl liberalizminin piyasalar dolayımıyla gerçekleştirdiği toplumsal refah önermesi, sınıflara ayrılmış bir toplumun piyasalarda uzlaştırılmasını hedeflemektedir. Emek-gücü dahil her şeyin piyasalaştırıldığı bir dünyada, iktisadın serbest piyasası artık var olan toplumsal eşitsizlikleri değil, piyasanın değer biçtiği eşitlikleri öne çıkarmaktadır.

Walder (1996: 1071) piyasaların eşitsizlik üzerine etkisinin, oluşan piyasa türlerine, varlıklar üzerindeki kontrolün dağılımına, farklı girişim türlerine giriş engellerine, planlı bir ekonominin parçalandığı politik kurallara, ekonominin farklı sektörlerindeki büyüme oranlarına ve tüm bunlar ile fiyat düzeyini etkileyen devlet politikalarına bağlı olduğunu ifade etmektedir.

Ennis ve diğerleri (2017: 7) piyasa ekonomilerinin işleyişinde, çaba, yenilik ve başarı için ödüller yaratan, belirli düzeyde eşitsizliğin gerekli olduğunu ileri sürüldüğünü ancak son dönemdeki iktisadi çalışmaların temel bulgusunun, ortalama ücretlerdeki durgunluk ve nüfusun farklı kesimlerinin gelirleri arasındaki eşitsizlik olduğunu belirtmektedir. Geleneksel olarak zenginlerden fakirlere doğru gerçekleştirilen mali transferlerdeki azalma, insan sermayesindeki farklılıklar veya işçilerin farklı türlerine yönelik talepteki farklılıklar gibi durumlarla eşitsizlikler

açıklansa da artan bir biçimde, piyasanın da iktisadi eşitsizliklerin dinamiklerinden biri olduğuna dair çalışmalar görülmektedir. Bu bağlamda Ennis ve diğerleri (2017) piyasa gücünü, fiyatları ve getirileri rekabetçi seviyelerin üzerine çıkarma yeteneği olarak tanımlamaktadırlar. Piyasa gücünün varlığının, gelir dağılımı üzerinde ikili bir etkiye sahip olduğunu, yalnızca işletme sahipleri için daha yüksek ekonomik kârlar yaratmakla kalmadığını, aynı zamanda tüketicilere daha yüksek fiyatlar dayattığını ifade etmektedirler. Piyasa gücünün bir sonucu olarak müşterilere yüklenen artan marjlar, artan kârlara karşı bir dengeleme payı almadan, mallar için daha fazla ödeyecek olan yoksullara orantısız bir şekilde zarar verecektir. Zenginler, mallar için daha fazla ödeme yaparken, aynı zamanda, genel olarak şirket kârları ve sermaye kazançları akışına daha fazla sahip olduklarından, piyasa gücünden daha yüksek kârlar elde edeceklerdir. Piyasanın ve rekabetin düzenlenmesinin eşitsizlikler üzerine etkisi açısından ise Ennis ve Kim (2016: 133) piyasalarda rekabet eksikliğinin, gelirini temel yaşamsal mallara harcayan düşük gelirli bireyler açısından olumsuz etki ettiğini belirtmektedir. Fiyat ve getirileri rekabetçi seviyelerin üzerine çıkarma yetisi olarak tanımlanan piyasa gücünün, büyüme ve servet dağılımı üzerinde tek el gücünün sınırlanmasıyla olumlu etkiler yapabileceğini vurgulamaktadır.

Furman ve Orszag (2015), firma düzeyinde rantın ekonomi içindeki rolüne ilişkin olarak piyasalarda rekabetin yokluğu ile eşitsizlik arasındaki ilişkiyi incelemektedirler. Piyasanın eksik rekabeti nedeniyle oluşan rantların, firmalar tarafından iktisadi faaliyetlerini sürdürebilmek amacıyla emekten sermayeye kaymasının eşitsizliklerin artışında önemli bir faktör olduğunu vurgulamaktadırlar. Gelir, emek ve sermayenin üretimden aldıkları toplam pay olarak ifade edilirse, gelir eşitsizliğindeki artışın üç kaynaktan ortaya çıktığını belirtmektedirler:

a) Sermayeye giden gelir payındaki artış, eşitsizliği artırır, çünkü yüksek gelirli haneler ortalama olarak gelirlerinden daha büyük bir pay elde ederler.

b) Sermaye gelirindeki eşitsizliğin artışı, sermaye kazançları ve temettü gibi kaynaklardan elde edilen artan sermaye geliri, gelir eşitsizliğini artırır.

c) Emek gelirindeki eşitsizliklerdeki artış, farklı gelir seviyelerinde kazanç sahipleri arasındaki kazanç eşitsizliğindeki artış ifade etmektedir. Bu durum işgücü gelirinin giderek çarpık dağılımıyla da açıklanabilmektedir (Furman ve Orszag, 2015: 3).

Baker ve Salop (2015: 4) eşitsizliklerin, yatırım, yenilik ve çabayı teşvik eden, kazanan ve kaybedenler yaratan ekonomiye dinamizm katan bir kurum olarak piyasanın bir yan ürünü olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca son çeyrek yüzyılda verimlilikteki istikrarlı artışa rağmen saatlik işçi ücretlerindeki durgunluğa bağlı olarak piyasanın kendiliğinden toplumun tüm bireylerine fayda sağlamadığını, eşitsizliğin aynı zamanda sosyal maliyetleri de içerdiğini belirtmektedir. Bu bağlamda rekabet hukuku ve politikaları uygulamalarının, eşitsizlikle mücadelede vergi, işgücü ve ticaret politikalarıyla aynı önemi alması olası olmasa da dağılımın en iyi biçimde nasıl ele alınacağında yol gösterici olduğunu vurgulamaktadır.

Nihayetinde Polanyi'nin (2001: 201-4) ifade ettiği üzere işler oluruna bırakılmış olsa, serbest piyasalar hiçbir zaman ortaya çıkamazlardı. Serbest piyasa, merkezi olarak düzenlenmiş ve kontrol edilen sürekli müdahaleciliğin sınırsız artışından geçmekteydi. Serbest ticaret sanayilerinin devlet yardımlarıyla kurulması gibi laissez-faire ekonomisi bilinçli devlet müdahalesinin sonucudur ve bizatihi bir devlet politikasıdır.

1.5. DEVLET VE İKTİSADİ EŞİTSİZLİK

Kapitalist üretim ilişkileri altında toplumdaki iktisadi eşitsizliklerin düzeyinin ve derecesinin belirleyici olarak ekonomik, toplumsal ve politik güçlerin kavranması önemlidir. Bu noktada devreye politika otoritesi olarak devlet girmektedir. Devlet hem toplumsal normlar ve kurumlar dolayısıyla piyasa güçlerini şekillendirmekte (Stiglitz, 2016: 107) hem de politika otoritesi olarak gerçekleştirdiği makroekonomik politika tercihleriyle ve bu tercihlerin mikro ekonomik sonuçlarıyla, sermaye ile emek arasındaki güç dengesine doğrudan müdahale etmektedir. Shaikh'in (2018a: 48) belirttiği üzere para ve maliye politikasıyla büyüme ve istihdamı etkileyen devlet aynı zamanda vergi sonrası gelir dağılımını değiştirmek için vergi koymakta, gelir aktarımları gerçekleştirmekte, harcamalar yoluyla sağlık, eğitim gibi kamusal hizmetler üzerinden genel gönenç üzerinde etkide bulunmaktadır. Dolayısıyla hem gelir dağılımı hem de iktisadi eşitsizliklerin incelenmesinde devlet yeni bir boyut eklemektedir. Bu nedenle kapitalist bir ekonomide devletin iktisadi ilişkiler içindeki

işlevi ele alınmadan önce devletin tarihsel olarak ele alınışına dair görüşlere değinmek gerekir.

Rousseau, Hobbes ve Locke gibi düşünürler, bireyler tarafından toplumsal bir sözleşmeyle oluşturulmuş, toplumsal iktidar ve güç paylaşımının toplumu oluşturan bireylerin karar ve rızasıyla gerçekleştiği, toplumun rasyonel olarak tasarlanması ve bu mekanizmayı işletecek kurallar bütünü olarak hukukun, pratikte belli bir gruba, seçilmişlere veya iktidar sahiplerine ait olsa da bireylerin ortak akli tarafından gerçekleştirildiği bir yapı tanımlamaktadırlar. Burada insan iradelerinin temsili olan ve boyun eğilen bir irade olarak, yaşam, özgürlük ve mülkiyet biçiminde belirlenmiş temel hakların korunması ve suçluların cezalandırılması amacıyla tesis edilmiş, toplumdan bağımsız ama insanların iyiliği için çalışan bir araç olarak liberal devlet anlayışı ortaya çıkmaktadır (Topuzkanamış, 2019: 66-9; Eroğul, 2014: xxiii; Dişbudak, 2008: 199). Bireyi, ahlaki değerlerin merkezine konumlandırmış liberal devlet görüşüne göre devlet, toplumun üstünde ve dışında konumlandırılır. Liberal devlet görüşü devleti, toplumun üstüne ve dışına yerleştirerek, devlet ve toplum/sivil toplum, kamusal alan ve özel alan ile ekonomi ve siyaset arasında keskin bir ayrım ortaya koyar. Devlet, bürokratlar ve siyasiler tüm toplumsal sınıflardan “bağımsız” biçimde, devlet adına bağımsız kararlar alabilmektedir. Böylece bürokrasinin kendisi, toplumsal iş bölümünün sonucu olarak bir sınıf biçiminde ortaya çıkmaktadır (Dişbudak, 2008: 200; Eroğul, 2014: 31).

İktisadi ilişkiler içinde ekonomik bir aktör olarak liberal devletin konumuna ilişkin A. Smith, devletin müdahaleci ekonomi politikalarını eleştirmesine karşın piyasaların içsel yasaları ve kendi kurallarıyla işleyişinin sağlanmasında devlete önemli bir rol biçmektedir. Toplumun ve barışın korunması (bekçi devlet), kolay ödenir vergilerle adaletin etkin tesisinin sağlanması ve bireyler arasındaki adaletsizlik ve baskının önlenmesi (adalet) ve toplumun herhangi bir bireyinin üstlenemeyeceği kamusal hizmetlerin sağlanması ve sürdürülmesi (kamu hizmetleri) ve bunlara ilişkin kurumların oluşturulması devletin temel görevleri arasında sayılmaktadır. Bunların dışında olayların kendiliğinden meydana geleceği varsayılmaktadır (Hall ve Ikenberry, 2000: 14-5; Köse ve Öncü, 2007: 85).

Liberal yaklaşım devletin bir iktisadi aktör olarak piyasa ekonomisine müdahalelerinde başarısız olduğunu ifade eder. Bunun başlıca nedenleri, çoğunluk

oylmasının oylama paradoksuna yol açtığıdır. Yani kamu sektöründe temel karar alma süreci olan çoğunluk oyunun istikrarlı sonuçlar doğurmasını mümkün görmemektedirler. Diğer yandan bürokratik davranışlar, kamu yararı yerine bireysel çıkarların gözetilmesine ve bunun da etkinsizlik veya israfa yol açtığı ifade edilmektedir. Yine kamu sektöründe piyasa güçlerinin bulunmaması ve vekalet sorununun varlığı, piyasa disiplinine benzer bir örgütlenmeyi engellemektedir. Makro dengesizliklerin önlenmesinde devletin ekonomik müdahalelerinin ekonomik istikrarsızlık ve stagflasyona yol açacağı belirtilmektedir. Sonuçta enflasyon, parasal veya yapısal bir iktisadi sorun olarak değil siyasal bir olgu olarak değerlendirilmektedir. Diğer taraftan demokrasinin, sosyal refah devleti yaklaşımı içerisinde çoğunluğun azınlığı istismarına izin vermesi yani piyasa gelir dağılımını değiştirebilme yetkisinin meclislere verilmesi; neticede rant ekonomisine ve siyasal yolsuzluklara yol açmaktadır. Meclislerin yürütmeyi denetleme organı olmaktan çıkarak, piyasaya paralel ve ona rakip bir gelir bölüşümü zemini haline gelmesi, siyaseti çürütmekte ve israfa neden olmaktadır. Bunun bir nedeni de seçmenlerin piyasada rekabetle oluşan sonuçları oy sandığı aracılığıyla keyfi olarak kendi lehlerine değiştirme olanağına sahip olmalarıdır. Sosyal devlet iddiası ile kişisel ve erdemli malların kamuca sıfır fiyatla arzının, ihtiyaç ve talebin ötesinde isteği harekete geçirmesi ile hem hizmetlerin tayınlanması sorununu yarattığı hem de finansman yetersizliğine yol açarak arz kapasitesini kısıtladığı ortaya çıkmaktadır. Son olarak piyasa dışı işlemlerin de tıpkı piyasa işlemlerinin olduğu gibi bir maliyeti mevcuttur. Piyasa dışı işlem maliyetleri demokratik ülkelerde kamu sektöründe çoğunluk oyunun geçerli olması nedeniyle minimize olacak şekilde çalıştırılmamaktadır (Akalin, 2000: 46-7). Böylece Klasik ekonomi politiğin devleti, toplumsal ilişkiler ve piyasanın işleyişine herhangi bir müdahalede bulunmadan ama piyasa aksaklıklarını/bozukluklarını giderici bir işleve sahiptir. Toplumların yeniden üretimde bölüşüm süreçlerine ve bireyin belirlediği hedeflerine, amaçlarına ulaşmasında devletin tarafsız olmalı, siyasal alan, iktisadi alan içine sızmamalı, bu iki alanın birbirinden bağımsızlaşması gerektiği ileri sürülmektedir (O'Neill, 2001: 41-42; Akat, 2009: 51; Önder, 2007: 202). Mülkiyet hakkı sınırsız sermaye birikimi yani zenginliğin en hızlı büyümesi için gerekli koşuldu. Bu koşul sağlandığı sürece piyasa kendi kurallarına göre çalışacak ve sadece bütün sınıfların refahını artırmakla

kalmayacak aynı zamanda bireysel özgürlüğün temeli olan kültürel, ahlaki ve maddi gelişmenin önü açılmış olacaktır (Hobsbawm, 2008: 440-1). Smith'in analizinde bu koşulları sağlayan iyi hükümet hiç şüphe yok ki mülkiyet sahibi sınıfların garantörü bir sınıf devletiydi (Köse ve Öncü, 2007: 86).

Modern devlet Weber'e göre, toplum üzerinde egemenlik kuran, bürokratik devletin ortaya çıkışı için gerekli olan parasal ekonominin varlığına, piyasa ekonomisinin genel kurallarının işleyişine, bürokrasinin akıl dışı konuları resmi işlerin dışına çıkarmasına dayanan siyasi bir örgütlenmedir (Dişbudak, 2008: 119). Weber, modern devletin belirleyeni olarak bürokratik devlet düzeninin ifade etmektedir. Günlü (2008: 38) Weber'e göre devletin bir kez ortaya çıktıktan sonra sınıfsal açıdan tarafsız bir aygıt haline geldiğini ifade etmektedir. Sonrasında ise bürokrasi kendi gücünü artırma arayışına girer fakat kapitalist sınıf ekonomik olarak en güçlü sınıf olduğundan devlet kapitalist çıkarlara hizmet eder. Bu durumda ayrı bir yapı olarak devletin ortaya çıkışıyla sivil toplumun verili yapısı sabit kalır ve devlet sivil toplum içinde hâkim ilişkilerin mükemmelleşmesi işlevi görür. Weber, sınıfı piyasa ilişkilerine göre konumlandırır. Hall ve Ikenberry (2000: 11) ilk olarak, devleti bir kurumlar bütünü olarak tanımlamaktadır. Bu kurumlar devletin kendi kadrosuyla yönetilir. Devletin en önemli kurumu şiddet ve zorlama aracılığıyla çalışır. İkincisi, bu kurumlar genellikle "bir topluma mal edilen", coğrafi olarak sınırlanmış belli bir bölgenin merkezindedir. Bu bağlamda gerek içerideki ulusal toplumuna bakmak veya toplumsal ilişkileri düzenlemek gerekse de dışarıda, içinde var olmak zorunda olduğu geniş anlamda toplumlarla olan ilişkilerin temel düzenleyicisi olmak zorundadır. Üçüncü olarak, devlet sınırları içinde yönetimi kendi tekeline alır. Bu esas olarak, "tüm vatandaşlarca paylaşılan ortak bir politik kültürün yaratılması eğilimidir" biçiminde tanımlamaktadır. Sonrasında olgun devletlilik ile ifade ettikleri, tüm vatandaşlarını örgütleyebilmiş ortak kültürün olduğu devletleri tanımlamaktadırlar. Aksine üçüncü dünya ülkelerinin pek çok vatandaşının tek bir kültüre ait olmaması, yani hala uluslaşamamaları, sosyal organizasyonlar ve sosyal kimliklerin devlet üzerinde güç sahibi olduğu, sınırları içindeki tüm toplumsal grupları kontrol edemeyen devletleri tanımlamaktadırlar.

Toplumun sınıf temelinde ele alınmadığı, bürokratlar ve siyasilerin bağımsız karar alabildikleri bir süreci tanımlayan açıklamalar kaçınılmaz olarak devlet merkezli

bir bakış açısına sahiptirler. Böylece devlet, bütün vatandaşların devleti olarak karar almaktadır. Herhangi bir sınıfın çıkarını gözetmemektedir. Amerikan sosyolojisinde öne çıkan devletçi analiz, devleti sınıfsal temellerden ayrı bürokratik özerk güç olarak tanımlamakta, güçlü ve zayıf devletlerarası ilişkiyi devlet gücünün, tecrit, iş birliği ve eşgüdüm ve müzakere derecelerine bağlamaktadır. Böylece yeni sanayileşen ülkelerdeki gelişmeci devlet ile yüksek ekonomik ve demokratik kapasite kavramları model kavramına bağlanmaktadır. Plan ve piyasa karşıtlığı geride kalmakta bugünün kapitalist devleti bunu aşmaktadır. Yeni devletçiliğe göre devlet, sınıf güçlerinin bir yansıması değil, sınıflardan özerk etkin bir politika üreticisi olacaktır (Hall ve Ikenberry, 2000; Günlü, 2008: 43). Bu bağlamda Hobson ve Weiss (1999: 67-70) devleti, birbirlerinden farklılaşmış, kamu ve mesleki personelden oluşan, siyasi ilişkilerin bölgesel olarak konsolide bir alanı kaplamak üzere dışarı doğru genişlemesi anlamında merkezde olan, üzerine yönetim tekeli uygulanan, şiddet araçlarının tekeliyle desteklenen vergilendirme araçlarının tekeliyle yetkinleştirilmiş siyasi kurumlar dizgesi olarak tanımlamaktadır. Günlü (2008: 41) artığa el koymanın özgül biçiminden ziyade devleti, bağımsız aktör olarak ele alan devletçi açıklama tarzının kapitalizmin devletle ilişkisini teğet geçmek olacağını ifade etmektedir. Devlet ayrı bir varlık (bürokrasi) olarak kapitalizm ile yan yana yaşar.

Marx'a (1848/2008) göre devlet, devlet gücünü elinde bulunduranların çıkar ve tercihlerinden hareketle politikalar üreten, sınıflara bölünmüş toplumlarla ilişkili, bir tür yönetim makinesidir ve toplumdaki egemen sınıfın çıkarlarına hizmet etmektedir. Devlet, ekonomik olarak üstün olan, üretim araçlarına sahip bulunan sınıfın baskı aracıdır. Bürokratlar ve siyasiler de bu hâkim sınıfın işlerini gören unsurlardan başka bir anlam taşımazlar. Braudel'in (2004) belirttiği gibi "devlet toplumsal ve ekonomik faaliyetlerin düzenlendiği siyasal bir mekândır ve kapitalizm ancak devletle özdeş hale geldiği zaman, yani kendisi devlet olduğu zaman gerçek anlamda bir topluma dönüşmüştür". Eroğul'a (2014: 23) göre de ilk bakışta sınıflı toplumlarda devlet, yerleşik ve zorlayıcı yetkiye sahip, üstün bir iktidar tarafından yönetilen insanların meydana getirdiği bir kuruluş olarak ifade edilebilir. Bu devlette, bir sınıf, diğer sınıfın egemenliği altındadır.

Devlet, sınıf farklılıklarının varlığında, bir zorunluluk olarak ortaya çıkan bir mekanizmadır. Devletin ortaya çıkışının temel koşullarından biri, kendini oluşturan

yurttaşlar topluluğundan ayrı, özel bir kamu gücünün varlığıdır (Engels, 1974: 133). Bir diğer koşul ise zor aygıtının egemen sınıf adına devletin elinde örgütlenmesidir. Zor uygulama tekelinin kurulmasıdır. Dolayısıyla başlangıçta bir sınıfın devleti olarak, mülk sahibi sınıfların mülkiyetini korumak amacıyla icat edilmektedir¹¹. Marx ve Engels'in (1848/2008: 23-40) belirttikleri üzere;

Büyük sanayi ve dünya pazarının oluşmasından bu yana modern temsili devlette siyasi iktidar burjuvazinin elindedir. Modern devlet iktidarı bütün burjuva sınıfının ortak işlerini yöneten bir kuruldur başka bir şey değildir" [...] ve "gelişimin seyri içinde sınıf farklılıkları ortadan kalktığı ve bütün üretim birleşmiş bireylerin elinde yoğunlaştığı zaman kamu iktidarı siyasi niteliğini yitirecektir. Gerçek anlamıyla siyasi iktidar bir sınıfın başka bir sınıfı ezmek için kullandığı örgütlü zordur (Marx ve Engels, 2008: 40).

Genelleşmiş meta üretimi olarak kapitalist toplumda devlet aynı zamanda üretilen artı emeğe el koyma biçimlerine göre biçimlenmektedir. Emek-gücünün bir meta halini alması, tüm üretimin piyasaya yönelik olarak kâr güdüsüyle gerçekleştirilmesidir. Bu durum piyasanın da niteliğini dönüştürür. Artık piyasa, emek-gücüyle birlikte tüm metaların değerlerinin ve değişim koşullarının belirlendiği, sermayenin bir kısmının diğerlerine karşı rekabet üstünlüklerinin sağlandığı bir egemenlik alanı olarak biçimlenir. Dolayısıyla toplumsal yeniden üretimin öznelere yani meta sahiplerinin, iç pazarın sınırlarını yani egemenlik alanları kolektif sermaye adına belirleyecek, koruyacak, denetleyecek ve sürekliliğini sağlayacak bir mekanizma olarak devlet ortaya çıkar. Artı değere zor yoluyla el koymadan, değişim yoluyla ek koyma ilişkilerine geçildiğinde, toplumsal ilişkilerde meta sahipleri arasında her kesime eşit mesafede duruyormuş gibi görünür. Görece özerk konumu, sömürü ilişkilerini ve sınıfsal çelişkileri, düzenleyici ve kural koyucu otoritesi yoluyla gizler. Tahakküm için çıplak zor yerini kitlelerin potansiyel gücünün yönlendirilmesine bırakmıştır (Topuzkanamış, 2019: 78). Hukuk ve yasa karşısında tüm bireyler eşit özneler olarak var olur. Çünkü hukuk ve yasa sömürü ilişkilerini değil sömürünün düzeyini belirleyici düzenlemeler gerçekleştirmektedir. Meta sahipleri

¹¹Engels (1974: 151) "özel mülkiyeti kutsallaştıran ve kutsayan, mülk edinmenin ardarda gelişmiş biçimleri üzerine genel olarak toplum tarafından yasaya uygunluk mührünü vuran bir kurum, sadece toplumda başlamış bulunan sınıflar halinde bölünmeyi değil, ayrıca mülk sahibi sınıfın hiçbir şeye sahip olmayan sınıfı sömürme hakkını ve onun üzerindeki egemenliğini de sürdürüp götüren bir kurum olarak devletin icat edildiğini ifade etmektedir".

olarak her bir bireyin, piyasanın ve toplumsal ilişkilerin işleyişine dair kural ve yasalar karşısında eşit özneler olarak ortaya çıktığı toplumsal ilişkinin düzenleyici mekanizması olarak devlet, toplumsal yeniden üretim ilişkilerine yerleşir.

Diğer taraftan devlet, ulus içinde olduğu kadar uluslararası alanda da sermayeler arasındaki rekabeti düzenleyici bir işleve sahiptir. Belirli bir coğrafyada, belirli bir kâr oranının belirleyiciliği altında işleyen sermayeler arasındaki rekabetin uluslararası alanda başka sermayelere karşı korunması, sermayenin kolektif çıkarlarının o toplumun genelinin çıkarları olarak sunulmasında devlet, ideolojik işleviyle toplumsal ilişkilere müdahale eder. Dolayısıyla ulus içinde özel mülkiyetin korunması ve sömürü ilişkilerinin sürekliliğinin sağlanması, uluslararası ise o ulustaki kolektif sermayenin çıkarlarının gözetilmesi aracılığıyla, kapitalist devlet toplumsal yeniden üretimde bir iktisadi eşitsizlik dinamiği olarak işlemektedir.

Eroğul (2014: 17-34) devletin üç işleve sahip olduğunu belirtmektedir. Birincisi, tüm toplumlarda üretim araçlarının ve üreticilerin korunması ve gelişimi için gerekli koşulları sağlamaktır. İkincisi, egemen sınıfın çıkarlarına hizmet olarak ifade ettiği, sınıflı toplumlarda üretim ilişkilerinin korunması ve geliştirilmesidir. Bu işlev, üretim araçlarının özel mülkiyete konu olduğu toplumlarda, üretim araçlarına aracısız erişebilenler (üst sınıflar) ile bunlara doğrudan erişme olanağından kısmen veya tümüyle yoksun olanlar (alt sınıflar) arasında zorunlu olarak üst sınıfların hizmetinde ve alt sınıflara cephe almış durumdadır. Üçüncü işlev, devletin kendi çıkarına hizmetidir. İş bölümü sonucu siyasal uğraşın kendi ayrıcalıkları için çabalayan (devlet personeli veya bürokrasi gibi) tüm toplumu kapsayan bir aygıt içinde örgütlenmiş özel bir insan kümesinin özgül işi haline gelmesini ifade etmektedir.

Üretim tüm toplumların varoluş koşulu olduğundan, devlet tarafından üretim araçları ve üreticilerin desteklenmesi ister istemez sömürü ilişkilerinin sürdürülebilmesini kapsamaktadır. Üretici güçlerin gelişimi, ülkelerin varlıklı ve yoksul kesimleri ile farklı ülkeler arasındaki varlıklı ve yoksul kesimler arasındaki nispi refah koşullarında neden oldukları eşitsizlikleri değiştirmeyebilir. Ancak sınıfsal sömürüye rağmen üretici güçlerin gelişimi uzun vadede toplumun bütünü lehinedir (Eroğul, 2014: 24). Öte yandan toplumun üretim araçlarından yoksun kesimi varlıklarını sürdürebilmek için çalışmak zorundadırlar. Çalışmaları için üretim araçlarını kullanmaları gerekir. Üretim araçlarının sahipleri ise buyruklarında

çalışmaktan başka seçeneği olmayan bu kitlenin gerçekleştirdikleri ürün fazlasına, özel mülkiyetleri nedeniyle, el koyarak çalışmadan varlıklarını sürdürebilmektelerdir. Dolayısıyla sınıflara bölünmüş toplumlarda, üretim ilişkilerinin yeniden üretilmesini ve korunmasını amaç edinen devlet, sınıflar arasındaki bu zorunlu ve karşılıklı ilişkinin sürekliliğini de sağlamaktadır. Bu nedenle kapitalist devlet bir taraftan kapitalist sınıfın doğrudan çıkarlarını, diğer taraftan da bir bütün olarak sermayenin yeniden üretimini güvence altına almak zorundadır. Son kertede devlet, tek bir sınıfın mutlak temsilcisi olarak ele alınabilse de çelişkili bir toplumun özet biçimi olarak devletin, makroekonomik politika tercihlerinde gösterdiği sınıfsal yakınlık, yeniden ürettiği temel eşitsizliklerdeki işlevini ortaya koyar.

Devlet, sınıflar arasında ve sınıfın kendi içinde, çeşitli (ele geçirmek, bazı etkilerini kırmak, bazılarını güçlendirmek, bazı güçlerini sınırlamak, bazılarını büyütme, reforme etmek, bizzat devleti yok etmek gibi kuşkusuz çoğaltılabilecek) saiklerle girişilen iktisadi dönüşüm ve kararların sınıflar arası ve/veya sınıf içi mücadele alanıdır. Tarihseldir. Toplumsal hiyerarşi ve güç ilişkilerinin sürekli yeniden kurulduğu dinamik, bir mekanizmadır (Alpaslan, 2016: 102; Dişbudak, 2008). Makroekonomi politikalarının yönlendirilip, değiştirildiği bir mücadele alanı olarak devlete dair unutulmaması gereken bir diğer nokta devlet alanının sınıfların eşit olarak oyuna katıldıkları bir alan olmadığıdır. Sınıflar arası ve sınıf içi mücadeleler iktisadi mantık gereğince farklılıklar gösterebilmektedir ve bu sınıf içi çıkar farklılıkları nedeniyle burjuvazi kendi içerisinde de mücadele etmektedir. Bu mücadeleyi kimin kazanacağı sermaye birikiminin özelliklerine ve sermayenin iç ve dış bağlantılarına göre belirlenecektir.

Yukarıdaki birinci işlev, iktisadi hasılanın büyütülmesi iken ikinci işlev iktisadi hasılanın bölüşümünde sınıflar arasındaki paylaşımı göstermektedir. Bu durum devletin, makroekonomik politika tercihleri, devletin kimin devleti olduğu ve çıkar çatışmasına sahip sınıflar arasındaki güç mücadelesi ile eşit güçler arasında zorun kullanım derecesi üzerinden iktisadi bir aktör olarak eşitsizliklerin yeniden üretilmesinde, derinleştirilmesinde veya azaltılmasındaki işlevini de göstermektedir. Bu ilişki çalışmanın üçüncü bölümünde Goodwin iş çevrimleri modelinin tercih edilmesindeki nedenlerden biridir.

Devletin iktisadi ilişkiler içindeki yeri genellikle klasiklerde sınırlı bir alanda faaliyetlerini sürdüren ve ekonomiye müdahale etmeyen bir birim olarak tanımlanırken Keynesyenlere göre ekonominin merkezine oturarak geniş bir müdahale alanına sahip bir iktisadi aktör olarak değerlendirilmekte, diğer ekonomik düşünce ekollerinde bu iki uç nokta arasında bir yerde tanımlanmaktadır. Oysa müdahale etmezken, bizatihi ekonominin içindeyken ve “gerektiğinde” kendisini gösterirken de kapitalist devlet, egemen sınıf adına sermaye birikiminin sağlanması için gerek düzenleyici gerekse de bir zor aygıtı olarak işlemekte veya işletilmektedir. Devlet, burjuvazinin kamu kaynakları üzerindeki mücadelesinin mekânıdır. Ekonomi politığının tarihsel perspektifiyle değerlendirdiğimizde devlet, talebin düştüğü, sermayenin değersizleştiği ve yıkıldığı, kitlesel işsizliğin ortaya çıktığı bir dönemde ana akım kuramın imdadına Keynesyen eksik tüketim politikalarıyla yetişmiştir. Devlet, eksik tüketim bağlamında toplumun tüketemediğini tüketirken, piyasada aşırı üretilmiş hale gelen sermaye birikiminin gerçekleşmesine yani savaş nedeniyle kopan alım-satım ilişkisinin kurulmasına aracılık etmekte, 1980 sonrasında “bir şeye karışmazken” de Şili’de, Yunanistan’da, Arjantin’de ve Türkiye’de fazlasıyla toplumsal ve ekonomik hayata karışmış ve sermaye birikiminin önündeki engelleri – iktisadi bağlamda de-regülasyonlar ile bir zor aygıtı olarak devletin emekçi kesimin hem haklarının hem de kendisinin tasfiyesinde kullanılması – kaldırmıştır. Ayrıca her kriz döneminde ana akım iktisadın Keynesçi politikaları çağırıp; genişleme dönemlerinde devlet müdahalelerini ekonomik etkinsizlikle tanımlaması, devletin iktisadi ilişkiler içindeki yerini ve kapitalist üretim ilişkilerinin yeniden üretilmesi bağlamında mevcut eşitsizlikleri yeniden üreten ve sürdürülebilir kılan bir dinamik olduğunu kanıtlamaktadır. Devlet iktisadi ilişkiler içindeki rolüyle “taraf olmadan” asimetrik sonuçlar yaratmaktadır.

1.6. İSTİHDAMDA (EMEK PİYASALARINDA) EŞİTSİZLİK

Toplumda üretim araçlarının özel mülkiyetine sahip olmayan sınıf açısından emek gücünün yeniden üretiminin tek yolu, insan hayatının önemli bir kısmını da kapsayan, çalışma ilişkileridir. İşgücü piyasası, bir meta olarak emek gücünün mübadele ilişkilerine tabi olduğu mekânı ifade etmektedir. Emek gücünün özellikli bir

meta oluşu bu piyasanın kendine özgü niteliklerinin bulunmasına neden olmaktadır. Böylece istihdam piyasasındaki eşitsizlikler toplumun büyük bir kısmı için önemli bir aktüel olguyu oluşturmaktadır.

İstihdamda eşitsizlik, gelire, doğrudan veya dolaylı etkide bulunan, çalışma ilişkilerinde ortaya çıkan eşitsizlikleri ifade etmektedir. Bunlara örnek olarak ücretler, çalışma süreleri, istihdam olanakları, sendikalaşma oranları, kayıt dışı istihdam, toplu sözleşmeler, ücretlilerin pazarlık güçleri, iş kazaları ve işe bağlı sağlık sorunları, kadınların, azınlıkların, engellilerin, gençlerin ve çocukların işgücüne katılımındaki ayrışma ve farklılıklar, işsizlik oranları gibi etkenler belirtilebilir. Ayrıca işgücü piyasalarının yapısını belirleyen istihdam biçimlerindeki farklılıklar (formel-enformel ve ücretli-ücretsiz istihdam gibi), esneklik, heterojenlik, bağımlılık, eğretilik, güvencesizlik gibi işgücü piyasalarının enformelleşmesiyle bağlantılı değişkenler ve bu değişkenlerin gelire olan etkileri, ortaya çıkan eşitsiz ilişkileri tanımlamaktadır (Candaş, 2010: 47-86; Erdut, 2005). Ayrıca teknolojik gelişmeler, küreselleşme, ticaretin serbestleştirilmesi ve ülkelerin giderek daha dışa açık ekonomilere dönüşmesi, finansal de-regülasyonlar ve kişisel gelir vergisi oranları gibi makroekonomik politika değişkenleri istihdam piyasalarında eşitsizliğin nedenleri olarak belirtilmektedir (Jaumotte ve Buitron, 2015: 4-5; Akyüz ve diğerleri, 2002: 1).

İstihdamda eşitsizlik, kapitalist üretim biçimine ve sermaye birikim rejimine bağlıdır. Üretim araçlarının özel mülkiyetinin sahipliğiyle ayrılan iki sınıfın varlığında sermaye birikimi, işçinin ürettiği artı değere üretim araçlarının sahipliğine dayanılarak kapitalist tarafından el konulması ve bu el konulan değer genişlemiş yeniden üretim sürecinde kullanılmasıyla sağlanmaktadır. Sermaye birikimi hem kendisinin hem de toplumsal ilişkinin yeniden üretiminin temelini oluşturmakta ve sınıfsal bir ilişki olarak ortaya çıkmaktadır.

Kapitalist üretim öncesi dönem açısından tarım gerek çıktı gerek istihdam açısından büyük öneme sahiptir. İlkel birikim ele alındığında sermaye birikiminin bu erken aşamaları tarımsal nüfusun mülksüzleştirme yoluyla topraktan kopararak özgür üreticilerin veya serflerin “özgür” ücretli emekçiler sınıfına dönüşmesini sağlamıştır. Devletin ekonomi dışı zor ilişkilerine dayanan bu süreç, yükselen yeni sınıf olarak kapitalistlerin ihtiyaçlarını karşılayacak biçimde öncelikle çitleme yoluyla topraksız emekçilerin, “*ücret mevzuatı ve 1834 tarihli kötü şöhretli Yoksullar Yasası ile doruğa*

çıkan sapkın 'sosyal güvenlik' sistemleriyle" yaratılan yeni mülksüz sınıfın toplumun yeni üretici gücü olan fabrika ilişkisine, fabrikanın gerektirdiği disiplin ve itaate uyumlulaştırılmasıyla tamamlanmıştır (Fine ve Filho, 2011: 88). Bu noktada fabrika sistemi yalnızca bir teknik gelişme değil mülksüzleştirilmiş köylülerin ve bağımsız zanaatkârların, özgür ücretli işçilere dönüştürülmesi tamamlayan bir toplumsal üretim ilişkisidir. Çünkü fabrika yeni çalışma koşulları yaratmaktadır. Fine ve Filho (2011: 93) fabrika içinde makinelerin giderek kendi disiplinlerini uygulamaya başlamasıyla emek sürecini parçaladığını belirtmektedir. Böylece üretim süreci başarıları yönetim kurulları, bankalar ve hissedarlar tarafından belirlenen yöneticiler, gözetmenler, muhasebeciler, puantörler ve amirler hiyerarşisi içinde sermaye ajanları tarafından denetlenen bir kışla biçimine dönüşmektedir. Üretim sürecinde işçinin tamamıyla üretimde kullanılan makinenin edilgen bir parçasına, bir eklentisine dönüşmesiyle fabrika içi derinlemesine iş bölümü ve emek süreçleri üzerindeki gerek biçimsel gerekse gerçek boyunduruk olarak adlandırılan süreçler bütünüyle tamamlanmış olmaktadır.

Kapitalist üretim biçiminin genelleşmesiyle bir yandan iş bölümü ve uzmanlaşma giderek derinleşirken diğer yandan da istihdamdaki eşitsizliklerin zemini ortaya çıkmaktadır. Temel niteliklerini korumakla birlikte, bunalım dönemleri, kapitalist üretim ilişkilerinin farklı nitelikler kazandığı belirli dönüşümlerden geçtiği, ana kırılma noktalarını oluşturmaktadır (Aslan, 2012: 25). Küresel olarak kapitalizmin yarattığı krizler ve üretim ilişkilerinin yeniden yapılanması, işgücü piyasalarının niteliklerinin belirlenmesinde de tarihsel kırılma dönemleridir.

1850-1914 yılları sermaye birikiminin yaygın olarak gerçekleştiği ve kapitalizmin rekabeti önceleyen düzenlemelerle yeniden üretimine devam ettiği bir dönemdir. Birinci Paylaşım Savaşı ve 1929 Büyük Buhranı ile birlikte bu yaygın birikimin gerçekleştiği dönem son bulmuş, üretim biçimi olarak kapitalizm kendini yeniden yapılandırmaya gitmiştir. İki paylaşım savaşı sonrası döneminin egemen sermaye birikim rejimi fordizmdir.

1945-1970 döneminde Fordist birikim rejimi, üretim tekniğinde ve teknolojilerinde gerçekleşen dönüşümle kitlesel üretim genelleşmiştir. Ülkelerin artan üretkenlikleri ve kitlesel mal üretimi, emeğin bir talep unsuru olarak ele alınmasına neden olmuştur. Bu dönemde üretici güçlerdeki yüksek oranlı gelişime talep

koşullarının uyumlulaştırılması, istihdam piyasasının yeniden düzenlenmesini içeren politikaları gündeme getirmiştir. Piyasa ilişkilerinin tam istihdamın sağlanmasında yetersiz kalması, üretim, yatırım ve tüketimin artırılması amacıyla, efektif talebi destekleyecek politikaların gündeme gelmesine neden olmuştur. Bu nedenle devlete, politika otoritesi olarak işlevsel ve kurumsal roller yüklenmiştir (Uyanık, 2008: 211). Bu dönem istihdam piyasalarında düzenlemelerin yoğun olarak gerçekleştiği, çalışma ilişkilerinin ve işçi sınıfının sosyal haklarının güvenceli bir biçimde yükseldiği bir dönemdir. Fordist birikim rejimine uygun piyasa ilişkilerin yaratılması, istihdam piyasalarında fiyatlar ile ücretler arasındaki uyumun birikim rejiminin denge noktalarından biri olarak emek verimliliklerine ve fiyatlara endekslenmesiyle sonuçlanmıştır. Ücretler, kitlesel üretim ile kitlesel tüketim arasında uzun dönemli bir istikrarlandırıci olarak düzenleme işlevi kazanmış ve bu işlevi gerçekleştirecek biçimde belirlenmiştir. Birikim rejiminin ve üretim ile tüketim arasındaki dengenin istikrarı açısından emekçi kesimin tüketim biçimi yaşamsal önem kazanmıştır (Aslan, 2012: 99). Bu dönemde ücretler baskılanmak yerine bir talep unsuru olarak desteklenmiştir. Böylece realizasyon sorunu yaşanmadan ekonominin gelişiminin olanaklı kılınabileceği düşünülmektedir. Diğer taraftan Fordist üretim biçiminde emeğin vasıflı/vasıfsız veya kafa emeği/kol emeği biçimindeki ayrımı ücretlerin olarak farklılaşmamasına neden olmuştur. Toplu sözleşmelerle ücretler arası farklılaşmanın önüne geçilmiştir. Farklılaşmamış ücretler türdeş tüketim olgusunu ortaya çıkarmıştır. Devletin kamusal hizmetlerle tüketim sürecine dâhil olması güvenceli istihdam üzerinden ücretlerin sürekliliğini sağlamıştır. Böylece emek piyasasındaki rekabetçi koşulların yanında toplu iş sözleşmeleriyle, düzenli ve sürekli bir tüketimin gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir. Bu durum kârların sürekliliği ve birikim rejiminin devamlılığı içinde önemli bir unsur olmuştur (Aslan, 2012: 107).

1970’li yıllarda yaşanan krizler sonucu ortaya çıkan stagflasyon ile Keynesyen politikalar ve güvenceli istihdam hedefleri terk edilmiştir. Gelişmekte olan ülkelerdeki ithal ikameci içe dönük sanayileşmenin neden olduğu artan finansman ihtiyacı, petrol ihracatçısı ülkelerin elindeki sermaye ile karşılanmıştır. Uluslararası sermaye akımlarındaki artışa bağlı olarak özel finansal piyasaların küresel önemi ve etkisi artmıştır. Bu dönemde bir uluslararası borç krizinin patlak vermesiyle politika tasarımı neoliberal dönüşüm adı verilen 1980 sonrası sürecin temelleri atılmıştır.

Özellikle finansal bağlar üzerinden gelişmekte olan ülkelerde bu dönemde politika tasarımlarında bir kırılma yılı olmuştur (Uyanık, 2008: 212). 1980’li yıllarla birlikte ilk somut belirtileri ortaya çıkan yeni birikim ve düzenleme rejimi, 1990’ların başından itibaren kurumsallaşmıştır. Sermayenin yeniden yapılanmasını simgeleyen 1980 sonrası süreç, Fordist dönemin “sosyal devlet” anlayışını erozyona uğratarak, emek örgütlenmelerini parçalamıştır. İktisadi aktör olarak devlet bu süreçte emek ve sermaye arasında bir çıkar dengesi sağlama rolünden vazgeçmiştir. Post-Fordist dönemin esneklik algısı işgücü piyasası açısından kuralsızlaştırma ve güvencesiz çalışma ilişkileriyle ortaya çıkmıştır. Temel amaç emeğin üretimi gerçekleştiren özne olma işlevinden çıkarılarak üretim sürecini kontrol eden nesne durumuna dönüştürülmesidir (Aslan, 2012: 167). Emek süreçlerindeki bu esnekleşme ücretler üzerinde etkili olmuştur. Ücret esnekliği, ücretlendirmenin performansa dayalı şekilde gerçekleştirilmesi işçilerin hem kendileriyle hem diğer işçilerle rekabet içine girmelerine neden olmaktadır. Emek süreci ve ücret ilişkileri, piyasa ilişkilerine tabi bir üretim faktörü olarak ele alınmıştır. İçinde taşıdıkları gelir eşitsizliği, çalışan yoksulluğu, çocuk işçiliği gibi sosyal ve toplumsal ilişkilerden arındırılarak serbest fiyatlandırma ilişkisine tabi hale gelmiştir.

Sermaye birikimi, krizler ve kapitalizmin yeniden yapılanma süreçleri istihdam biçiminde değişimlere neden olmuştur. 1990 ve 2000’li yılların makroekonomik politika tercihleri güvenceli ve istikrarlı istihdam ilişkilerine odaklanmıştır. Temiz’e (2004: 55) göre kapitalist üretim ilişkilerinin cari düzeyinde istihdam veya emek piyasaları katmanlaşmış, esneklik uygulamalarıyla ücretler baskılanmış, yeni istihdam biçimlerinin yaratılmasıyla işgücü kutuplaştırılmıştır. Eğreti istihdam olarak nitelenen, kırılgan, istikrarsız, güvencesiz ve geçici nitelikli bir yeniden yapılanma söz konusudur. Aynı zamanda istihdam piyasalarındaki bu dönüşüm yalnızca gelişmekte olan veya azgelişmiş ülkelerin sorunu değil küresel kapitalizmin istihdam piyasalarına yönelik genel bir uygulaması olarak değerlendirilmektedir. Kapitalizmde ekonominin enformelleştirilmesi veya enformel ekonomik faaliyetlerdeki artış ile formel ekonomik faaliyetlerdeki daralma genel, kalıcı ve yapısal bir nitelik kazanmıştır (Erdut, 2005: 12; Kapar, 2007: 83). Enformel ekonomi, devlet denetiminin dışında kalan, vergilendirilmeyen, genelleşmiş bir yoksulluğun bulunduğu, güvencesizliklerin yüksek olduğu, korumanın bulunmadığı, çalışma ilişkisine dair sosyal güvenlik ve

örgütlenme başta olmak üzere hakların uygulanmadığı bir alan olarak ifade edilebilir (Kapar, 2007: 84). Benzer biçimde Erdut (2005: 12) enformel sektörü, formel istihdamdan dışlanan işgücü fazlasının yasa ile düzenlenmemiş, geçimlik ekonomik faaliyetleri biçiminde tanımlamaktadır.

Sermayenin tarihsel hareketi ve yeniden yapılanması, üretimde emek gücüne olan bağımlılığın giderek azaltılması eğilimindedir. Emek gücüne olan bağımlılığın azaltılmasıyla üretim sürecindeki istikrarsızlıklar veya dönemsel dalgalanmalara karşı sermaye, kendi yeniden üretim sürecini güvenceye almaktadır. Üretimin emek gücüne olan bağımlılığının azalması ve yedek sanayi ordusundaki genişleme, sermaye sahipleri tarafından işçilere karşı bir pazarlık unsuru olarak ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla bu süreçte uygulanan teknikler, teknolojiler, stratejiler ve politikalar bütünü, işgücü piyasasındaki eşitsizliği artırmaktadır.

1980 sonrasındaki ihracata dönük sanayileşme ve küreselleşmenin etkisiyle dünya piyasalarındaki entegrasyonun artışı ve finansallaşma ile küresel fon hareketliliğindeki genişleme aynı zamanda ekonomilerin kapitalizmin kendisini yeniden yapılandığı post-fordist birikim rejimine uygun ekonomik mekânlar olarak üretim ve istihdam piyasalarını biçimlendirmiştir. Ekonominin genelinden başlayarak istihdam piyasalarının kuralsızlaştırılması ve ekonominin enformelleşmesi, esasen istihdamda eşitsizliğin temel değişkenlerini ortaya çıkarmaktadır. Esneklik, heterojenlik, güvencesizlik, eğretilik, istihdam biçimleri (ücretli ya da ücretsiz çalışma olarak) gibi bir dizi dönüşüm bu eşitsizliğin bütünsel bir olgu olarak ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Kapar (2006: 23-24) üzerinde genel bir uzlaşma olmamakla birlikte farklı iktisadi ekollerin istihdam piyasasına dair genel bakışlarının üç başlık altında toplanabileceğini belirtmektedir. Birincisi işgücü piyasasını bir meta piyasası olarak kabul eden yaklaşımdır. İkinci olarak işgücünün farklı nitelikleri olan bir meta olduğunu ve buna bağlı olarak işgücü piyasasının farklı özelliklere ve kendine özgü bir işleyişe sahip bir meta veya üretim faktörü piyasası olduğunu belirten görüştür. Üçüncü olarak işgücü piyasasının bir meta piyasası olmadığı ve diğer piyasalardan yapısal nitelikleri gereği ayrıldığını savunan yaklaşımdır. Ancak kapitalist üretim ilişkileri altında emek gücü, özellikli bir metadır ve bu özellikli niteliği gereği diğer meta piyasalarındaki gibi mülkiyetin devri veya belirli bir süreliğine el değiştirmesi sonucu piyasadaki mübadele

ilişkileri sonlanmaz. Hatta üretim sürecinde veya emek gücü metanı devralan açısından kullanım boyunca belli bazı yükümlülükler (örneğin işçi sağlığı ve işçi güvenliği koşullarının denetimi ve sağlanması gibi) yeni başlar.

İstihdam piyasalarının kurlsızlaştırılmasına dair iki temel yaklaşımdan hareket edilebilir. Aşırı düzenleme yaklaşımı, enformelleşmeyi, politika otoritesi olarak devletin piyasa ekonomilerine müdahalesi nedeniyle ortaya çıkan etkinsizlik veya aksaklıkların sonucu olarak görmektedir. Bu yaklaşım enformel faaliyetlerdeki artışı işletmelerin formel faaliyetlerindeki, işgücü standartlarının uluslararası çalışma koşullarına uygun olarak düzenlenmesinin yarattığı maliyet baskıları gibi maliyet artışları nedeniyle baskı altına alınan girişimciliğin bir sonucu olarak ele almaktadır. Politika otoritesince gerçekleştirilen kamusal düzenleme veya müdahaleler aynı zamanda piyasa aksaklıklarına karşı kamusal mal ve hizmetler ve telafi edici mekanizmalarla birtakım korumalar da yaratmaktadır. Aşırı düzenleme yaklaşımı, kamusal müdahalelerin ikili bir nitelik taşıdığını ve enformelleşmenin küçük ölçekli işletmeler ile emek yoğun sektörlerde yaygın olduğunun açıklanması amacıyla kullanılmaktadır. Ayrıca işletme ölçeğindeki artış ve sermaye yoğun üretim alanlarında mülkiyeti koruyan, sözleşmeleri zorunlu kılan, düşük maliyetli finansman olanaklarına erişimi kolaylaştıran sosyal kurumlara dahil olma gereksinimi veya tekelleşme riski artmaktadır. Bu nedenle formel çalışma ilişkilerinin getirisi götürüsünden yükseğe enformelleşmenin gerilemesi beklenebilmektedir (Erdut, 2005: 30).

Diğer taraftan yeni liberalizm yaklaşımı, enformelleşmeyi kapitalist işletmelerin gelirlerini artırma çabasının bir sonucu olarak değerlendirmektedir. Çalışma ilişkilerinin esnekleştirilmesi, işgücü maliyetlerini azaltırken, iş ve gelir güvencesinin, sosyal korumanın ve işçilerin pazarlık güçlerinin zayıflatılmasına neden olmaktadır. Makroekonomik olarak işgücü piyasalarının kurlsızlaştırılması işsizlik sorununa bir çözüm olarak değerlendirilmekte ve kısıtlayıcı düzenlemelerin kaldırılmasıyla ekonomik büyümeyi teşvik edeceği belirtilmektedir. İşgücü piyasalarındaki enformelleşmenin temel nedeni olarak işgücü standartları ve işgücü piyasasına yönelik koruyucu düzenlemelerin yarattığı katılıkları öne sürmekte ve işgücü esnekliğinin kurlsızlaştırma politikalarıyla sağlanmasının bu sorunlara bir çözüm olacağını belirtmektedir. Esneklik ve enformelleştirme sonucu oluşan düşük ücretler işgücü piyasalarındaki denge sağlayıcı mekanizma olarak ele alınmaktadır.

İşgücü piyasaları esnekleştğinde çalışanların düşük ücret ve kötü çalışma koşullarına karşı dirençleri azalmakta ve bu koşulları kabul etmeleri kolaylaşmaktadır. İstihdamın kuralılaştırılmasının temel unsurları güvencesizlik, esneklik, heterojenlik, istikrarsızlık, bağımlılık kavramlarına dayanmaktadır. Böylece formel piyasalardaki istihdam sorunu, bir gelir elde etmek için çalışmak zorunda olan işçilerin enformel piyasalarda istihdamıyla çözülmektedir (Erdut, 2005: 30).

Güvencesizlik, bir yandan düşük büyüme oranları ve yüksek işsizlikle birlikte artan bir olgu iken diğer taraftan işgücü piyasasının yapısal bir özelliğidir (Kapar, 2006: 36). Güvencesizlik üretim sürecinde iş üzerindeki kontrolün azalması veya kaybedilmesi, aynı gelir düzeyinin elde edilebilmesi için daha fazla çalışılması, ücret artışlarının azalması, iş sürecindeki niteliklerin yitimi ve sonuçlara ilişkin belirsizliğin artması şeklinde pek çok boyuta sahip bir olgudur (Temiz, 2004: 59; Kapar, 2006:37-8). İstihdam piyasalarındaki kuralısızlığın veya enformelleşmenin artışıyla birlikte istihdam ilişkilerindeki güvencesizlik de artmaktadır. Güvencesizliğin artışı ise öncelikle istihdam olanaklarında kendini gösterir. İşsizlik oranlarının yüksek olduğu ve işte kalınan sürelerin düşük olduğu bir istihdam piyasasında işgücü piyasası güvencesizliğinden bahsedilebilir. Çalışan kişiler açısından işten çıkarılma koşullarındaki yasal kolaylıkların artışı iş güvencesizliğinin ifadesidir. Dolayısıyla iş bulmanın yanında bulunan işte kalıcılığın giderek belirsizleşmesi veya yasal güvencelerin zayıflaması güvencesizliğin ifadesidir. Öte yandan uzun süre aynı işte çalışmak işçiler açısından farklı bir güvencesizlik nedeni oluşturmaktadır. Uzun süre aynı işle meşgul olunması durumunda hem yeni ve değişen teknolojilere uyum yetisi azalmakta hem de kapitalist üretim ilişkilerindeki gelişmelere bağlı olarak kişinin mesleği ortadan kalkabilmektedir. Dolayısıyla kişilerin niteliklerini aynı zamanda istihdam piyasalarındaki gelişmelere uyumlu bir şekilde yenileyebilmeleri meslek kaybı gibi bir durumla karşı karşıya kalmamaları açısından önemli hale gelmektedir. Bu durum mesleki güvencesizlik kavramıyla ifade edilmektedir. Bunlara ek olarak işçi sağlığı ve güvenliği koşullarındaki denetimsizlik veya işle ilgili vasıfların yitimi de istihdam piyasasındaki güvencesizlikleri artıran nedenler arasındadır. Güvencesizliği ifade edecek en önemli somut kavram olarak ise istikrarlı ve düzenli bir gelirin olmaması sayılabilir. Kişilerin düzenli, insan onuruna yakışır biçimde veya daha doğru bir ifadeyle emek gücünün kendini aynı niteliklerle bir sonraki güne yeniden

üretebilmesini sağlayacak bir gelire sahip olmamaları gelir güvencesizliği ile ifade edilmektedir. Standart istihdam ilişkilerinin yeniden esnek ve belirsiz bir biçimde biçimlendirilmesi, güvencesizliği artırmakta, güvencesizlik ise işçilerin pazarlık koşullarını zayıflatmakta ve gelirden başlayarak çalışma koşullarına kadar istihdam ilişkisinin tüm kısımlarında eşitsizliklerin artmasına neden olmaktadır. Eşitsizliklerdeki artış ise tüm bu sürecin yeniden üretilmesine neden olmaktadır. Doğrusal bir nedensellikten bahsedilememekle birlikte bu koşullarda güvencesizlik ile eşitsizlikler arasında giderek derinleşen helezonik bir sarmalın istihdam piyasalarına egemenliğinden bahsedilebilir.

İstihdam piyasalarında eşitsizliğin temeli olan ve kapitalist üretim biçiminin yeniden yapılanmasında önemli bir belirleyiciliğe sahip olan bir diğer kavram esnekliktir. Mikro elektronikteki gelişmelerin üretim teknolojilerine etkisiyle otomasyonun gelişimi, hızlı üretim yapan, kaliteli ürün üreten, talepteki değişimlere neredeyse anında cevap verebilen, stoksuz ve tam zamanında üretim gerçekleştiren ve ürün çeşitliliğinde büyük bir artışı da beraberinde getiren bütünsel bir sistemin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Üretimin bilgisi ile üretim tekniğinin, üretim sürecine uygulanması olarak teknolojiye dönüşüm, emek gücünün üretim sürecindeki örgütlenmesini, üretim araçlarıyla ilişkisini, sınıf içi ilişkilerini ve üretim sürecindeki rolünü dönüşüme uğratmıştır. Ongan (2005: 96) tüketimin taleplerinin daha etkin bir şekilde karşılanması amacıyla üretim süreçlerinin daha esnek bir biçime getirilerek, emek gücünde ve makinede esnek uzmanlaşmanın ortaya çıktığı, bilgi ve iletişim teknolojilerinin üretim süreçlerindeki kullanımlarının son derece yaygınlaştığı bu üretim biçimiyle tam zamanlı ve standart-sürekli istihdam ihtiyacının ortadan kalkmaya başladığını, oluşan yeni iş ve uzmanlık alanları ile standart dışı istihdam biçimleri yaygınlaştığını ve istihdam piyasalarını esnekleştirmeye yönelik uygulamaların arttığını belirtmektedir. Uyanık (2008: 215) üretim ilişkilerinin neden olduğu işgücü talebindeki esneklikle birlikte çalışma ilişkilerinde de geleneksel belirsiz süreli hizmet sözleşmelerin yerlerini belirli süreli, dönemsel veya geçici nitelikli hizmet sözleşmelerine bıraktığını ifade etmektedir. Kısmi zamanlı, geçici veya mevsimlik çalışma, taşeron işçiliği, evde veya tele çalışma gibi farklı biçimlerde ortaya çıkan atipik istihdam biçimiyle sermaye işgücünün sosyal maliyetlerinden kendisini kurtararak kâr oranlarını artırma imkanına kavuşmuştur. Böylece işçiler

arasında üretimin gerektirdiği yüksek nitelikli teknik bilgiye sahip olanlar (çekirdek işgücü) ve nitelik gerektirmeyen emek yoğun işlerde çalışan (çevre işgücü) biçiminde bir ikili ayrım ortaya çıkmaktadır.

İşçi sınıfının iç yapısındaki bu farklılaşma istihdamdaki eşitsizliklerin temelinde yatan bir diğer olgu olan heterojenleşmeyi ortaya çıkarmaktadır. Erdut (2005: 18) esnekliğin doğal sonuçlarından biri olarak değerlendirdiği heterojenleşmeyi, istihdam statüleri, verimlilik, nitelik, diğer sektörler ve devletle olan bağlantılardaki çeşitlilik olarak tanımlamaktadır. İstihdam ilişkilerindeki heterojenleşmenin artışıyla birlikte ücretlerde, sosyal güvenlik kapsamından yararlanmada, emeklilik koşullarında ve diğer pek çok alanda belirli süreli ve düzenli ücretli istihdam ilişkileri, istihdam piyasasındaki ağırlığını ve kapsayıcılığını giderek yitirmektedir. Böylece benzer işi yapan emek gücü arasında dahi, dil, din, ırk, cinsiyet, çalışma süreleri, yaş ve toplu sözleşme kapsamına dahil olup olmama gibi pek çok istihdam ve çalışma ilişkisiyle doğrudan bağlantılı olmayan koşullar üzerinde çeşitli eşitsizlikler yaratılabilmektedir.

Standart istihdam ilişkilerinin farklılaşmasıyla kısmi süreli, geçici, mevsimlik, belirli süreli veya kendi hesabına çalışma gibi farklı çalışma ilişkilerinin yaygınlaşması beraberinde standart istihdam ilişkisine göre çok daha fazla düzeyde güvencesiz, istikrarsız, belirsiz ve değişkenlik içeren çalışma koşullarının istihdam piyasalarında yaygınlaşmasına neden olmaktadır. Bu yeni istihdam biçimleri çalışma ilişkilerinde eğreti istihdam olarak tanımlanmaktadır (Temiz, 2004: 56).

Dolayısıyla özellikle 1970’li yılların krizlerinin ardından kapitalist birikim rejimindeki dönüşüme bağlı olarak istihdam piyasalarında ortaya çıkan yüksek rekabet gücü, istihdam edilebilirlik, esneklik gibi kavramlarla tanımlanmış yeni çalışma ilişkileri ücretli çalışanlar açısından daha eşitsiz istihdam koşullarına neden olmaktadır. Kapitalist üretim biçiminin küresel olarak derinleşen ve şiddetlenen rekabet sonucunda emek üzerindeki kontrol rejimindeki bu dönüşüm, hızla değişen rekabet koşullarına uyum sağlayabilen, üretim sürecinin gerektirdiği niteliklere sahip olabilecek biçimde kendini eğiten ve güncelleyen esnek bir emek gücünün yaratılmasını gerektirmiştir. Oğuz ve Ercan (2010: 14) emek gücünün niteliklerindeki bu yenilenmenin dört temel mekanizmaya dayandığını belirtir. Bunlar değişen piyasa koşullarına ayak uydurabilme için uyumluluk, işçilerin farklı işler arasındaki

hareketliliği ve aynı işin daha az emek gücüyle gerçekleştirilebilmesi için çok fonksiyonluluk, emek gücünün değersizleştirme stratejisi olarak işten çıkarma kolaylığı ve tüm bunların gerçekleşmesinin zemini olarak esnekleşmedir. Dolayısıyla istihdam piyasaları yalnızca ücretlerin, emek gücünün fiyatı olarak bir sinyal görevi gördüğü ve emek gücü arz ve talebinin piyasaların temizlenmesiyle birlikte sürekli dengede olduğu bir meta piyasası olarak ele alınamayacak kadar farklı bileşenlerin belirleyiciliği altında işleyen bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Diğer taraftan sermaye birikim rejimindeki dönüşümle birlikte farklı istihdam piyasası ilişkilerinin ortaya çıkışı istihdam piyasalarını aynı zamanda sınıf mücadelesinin dinamik bir alanı olarak ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenle de toplumun geniş kesimlerini kapsayan bir ilişki olması ve bireylerin toplumsal yeniden üretimleri için ihtiyaç duydukları gelirin elde edildiği bir alan olması, bu alandaki eşitsizliklerin bireylerin genel olarak karşı karşıya kaldıkları toplumsal eşitsizlik biçimlerinin temelinde yatan nedenler olarak ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

1.7. EĞİTİM EŞİTSİZLİĞİ

İnsan, toplumsal yeniden üretimini gerçekleştirmek için tarihin ilk dönemlerinden bu yana yaşam kaynaklarının bulunması, yeniden üretimi ve toplumsal artığın artırılmasına yönelik bir arayış içindedir. Doğayla olan mücadelesinde doğanın ona sağladıklarıyla yetinen insan, binlerce yıllık hareketinde yeni alanlara göç etmiş, yeni kaynaklar bulmuş, tohumları ıslah etmiş, hayvanları evcilleştirmiş, madenleri işlemiş, makineler icat etmiş, kendisi yerine düşünecek ve planlayacak yapay sistemler yaratmıştır. Toplumsal yeniden üretim için harcanan çabalar, aynı zamanda üretimin bilgisinin kuşaklar boyunca birikimli olarak artışı sağlamıştır. Bu çabaların bütünü üretimin bilgisini oluşturmaktadır. Üretimin gelişimi, üretimin bilgisini de artırmış ve bu, bilginin yeniden üretimi için gerekli olan eğitim faaliyetlerinin gerçekleştirilmesini zorunlu kılmıştır (Karadeniz, 1977: 7-28). Aylar (2007: 18) toplumsal yeniden üretimde kurumsallaşmamış olsa da toplumsal ve mekânsal gerçekliğe ilişkin bilginin üretilmesi ve sonraki kuşaklara aktarılmasında; insanın hayatta kalmasından toplumsal ilişkileri kavraması ve toplum içinde bireyin konumunun belirlenmesine kadar pek çok toplumsal ilişkinin gelişiminin, belirli bir işlevi yerine getiren eğitim etkinliğiyle

gerçekleştirildiğini ifade etmektedir. Ayrıca eğitimin genel amacının bireyi, çocukluktan yetişkinliğe kadar var olan toplumsal koşullara uygun olarak taşıması gereken toplumsal rollere hazırlamak olduğunu belirtir. Modern anlamda eğitimi Aksoy ve diğerleri (2011: 61-2) devletin sorumluluğu ve/veya denetiminde bulunan okullar veya benzeri kuruluşlar yoluyla gerçekleştirilen öğretim etkinliği olarak ifade etmektedir. Başka bir ifadeyle eğitim, toplumsal yeniden üretimin gerçekleştirilmesi amacıyla, belirli bir ürün veya üretimle sonuçlanması beklenen ve bir üretimin gerektirdiği bilgi ve beceriler ile insanın bilgilendirilmesi ve donatılmasına yönelik faaliyetlerin bütünüdür.

Tarihsel olarak her dönemde egemen sınıfların denetimi ve belirleniminde gelişmekle birlikte farklı niteliklere sahip olan eğitim süreçleri söz konusudur. Giddens'a (2005: 487) göre sanayileşmiş ülkelerin halklarının çoğunluğu için güvence altına alınmış ve öğrenciler için özel olarak inşa edilen binalarda öğrenim gördükleri formel eğitimin ortaya çıkışı oldukça uzun bir süre gerektirmiştir. Uzun dönemler boyunca eğitim, ona zaman ve para ayırabilecek toplumun azınlık kesimleri için ulaşılabilir olmuştur. Dolayısıyla eşitlik olgusunun toplumsal bir talep olarak ortaya çıkmadığı, özellikle de eşitsizliklerin doğal, değişmez, tanrısal olgular olarak kabul edildiği dönemlerde eğitim, var olduğu toplumsal yapıdaki üretim ilişkilerine göre biçimlendiğinden, yalnızca toplumdaki seçkinlerin ulaşabileceği bir şey olarak ele alınmıştır. Aylar (2007: 19) ilk çağda toplumsal iş bölümünün büyük oranda oluşmadığı veya derinleşmediği ve üretimin daha çok toprağa bağımlı ve birkaç temel aletle gerçekleştirilebildiği koşullarda eğitimin özellikli bir mekân (okul) ve bir eğitici (öğretmen) gereksinimi yaratmadığını belirtmektedir. Buna karşılık eğitim faaliyetlerinin örneğin Yunan, Mısır ve Çin gibi uygarlıklarda yönetici elitlerin pratik becerilerinin geliştirilmesi amacıyla seçkinlere ve erkeklere açık bir kurum olduğunu ifade etmektedir. Bowles'a (1999: 14) göre kapitalist üretim öncesi toplumlarda üretimin bilgisinin çocuklara aktarımı, temel üretici birim olarak aile üzerinden gerçekleştirilmektedir. Eğitim, kuşaktan kuşağa oldukça ağır ilerleyen bir süreçtir. Sanayileşme sürecinin başlangıcına kadar toplumun eğitim için kaynak ayıramayacak kesimlerin çocukları açısından eğitim, yetişkinlerin günlük pratiklerinin ve toplumsal alışkanlıklarının taklidiyle gerçekleştirilen bir faaliyet olmuştur. Küçük yaştan itibaren çocuklar açısından eğitim belirli bir zanaat edinme, ev işlerinde veya toplumsal

yeniden üretimin gerektirdiği çeşitli alanlarda bir beceri kazanma biçiminde gerçekleşmiştir. Buyruk (2008: 9) bu dönemde okulların toplumsal işlevinin daha çok din adamlığı, devlet görevlisi veya askerliğe uygun seçkinlerle sınırlı vasıflı birey yetiştirmek olduğunu belirtmektedir.

Sanayileşme ile birlikte eğitimin üretim için olduğu ilkesi daha net olarak ortaya çıkar. 19. yüzyılda Sanayi Devrimi'yle birlikte toplumun üretici güçlerindeki sıçramalı gelişim, kapitalist üretimin ve fabrika sisteminin toplumun bütününe etkisi altına alması, aynı zamanda dağınık ve kırsal alandaki insanların kentlerde merkezileşmeleri, kentlerin mekânsal olarak genişlemesi ve nüfusunun kalabalıklaşmasıyla sanayiye dayalı ekonominin gerektirdiği nitelikli işgücünün sağlanması kitlesel bir formel eğitim-öğretim faaliyetinin kurumsallaşmasını getirmiştir. İş bölümü ve uzmanlaşmanın derinleşmesi üretim için gerekli olan bilgiyi, ebeveynler tarafından veya onların günlük pratiklerinin yinelenmesi ve alışkanlıklarının tekrarıyla öğrenilebilir olmaktan çıkarmıştır. Bowles (1999: 14-15) kapitalist üretim ilişkilerinin genelleşmesiyle birlikte temel üretici birim olarak ailenin rolünün zayıfladığını belirtmektedir. İktisadi gelişmeyle birlikte, fabrika sisteminin gerekliliklerine uygun olarak disiplin, dakiklık, aile dışındaki kontrolün kabulü ve bir başkasının işine gösterilen toplumsal sorumluluk gibi niteliklerin ve yeni mesleki becerilerin öğretilmesi artık okulda gerçekleştirilmektedir. Okul, işyerlerinin toplumsal gerekliliklerine göre biçimlendirilmekte ve eğitim alan kişilerin toplumsal iş bölümüne uyum sağlayacak biçimde eğitilmeleri sağlanmaktadır. Toplumsal dönüşüm, insanın toplumsal rolünü de değiştirmiştir. Fransız devriminin etkisiyle ortaya çıkan eşitlik, özgürlük ve milliyetçilik gibi değerlerle uyum içinde, mülk edinme özgürlüğünü tanıyan, kapitalist üretim biçiminin insanı olan yurttaşlık görevlerinin temelleriyle uyumlu, hızlı değişen koşullara uyum sağlayan, rekabetçi, yaratıcı ve girişimci bireyin ortaya çıkarılması gerekliliği de kendini dayatmıştır (Aylar, 2007: 20). Ayrıca herkese açık bir toplumsal ilişki olarak eğitim, görünüşte toplumsal konum, meslek, zenginlik, doğum ile değil kişinin kendi çabası ve yetenekleri doğrultusunda kazanılan bir toplumsal ilişki olarak sunulmaktadır. Ancak Buyruk (2008: 2) yapılan çeşitli araştırmalarda okula devam etme, başarılı olma, kazanılan toplumsal konum, meslek veya zenginlik gibi durumların bireysel zekâ veya yetenek sonucu değil, çocuğun içine doğduğu ailenin içinde yer aldığı toplumsal ve çevresel

koşullara, sosyoekonomik kökenlerine ve sınıfsal özelliklerine bağlı olarak biçimlendiğini ifade etmektedir.

Toplumlar açısından eğitimin amacı, bireyin tarihsel ve toplumsal olarak geçerli olan koşullara uygun biçimde taşınması gereken toplumsal rollere hazırlanmasıdır. Ünal (2013: 14) eğitim sisteminin amacının bireyin toplumsallaştırılarak temel değer ve normlarda benzeşmesini ve toplumsal iş bölümüne uygun bir uzmanlaşma sağlaması olduğunu ifade etmektedir. Tarihsel olarak üretim ilişkilerine göre biçimlenmiş farklı niteliklere sahip eğitim süreçlerinden bahsedilebilmektedir. Kapitalizm öncesi dönemler açısından toplumsal eşitsizliklerin doğal, evrensel, değişmez hatta kısmen tanrısal bir durum olarak değerlendirilmesi eğitimde eşitsizlik tartışmalarını bu dönem açısından görece anlamsız kılmaktadır. Çünkü bu dönemde eğitim faaliyetleri yalnızca toplumun azınlık bir kısmı olan yönetici elitler için sağlanmaktadır. Buna karşın bir kurum olarak eğitimin her daim sahip olduğu ortak örneğin egemen sınıfın denetiminde ve belirleniminde olması gibi özellikler de söz konusudur. Bu bağlamda kapitalist üretim biçiminde Ünal (2013: 9) modernleşme ve/veya sanayileşmenin sonucu olarak modern eğitimin ortaya çıkan yeni toplumsal koşulların gerekliliklerini veya ihtiyaçlarını karşılamak üzere biçimlendirildiğini ifade etmektedir. Bu açıdan eğitime yüklenen iki temel işlev emek gücünün yeniden üretimi ve modern toplumun vatandaşlarını yetiştirmektir. Bu nedenle eğitim ile ilgili yapıların ve süreçlerin denetlenmesi, biçimlendirilmesi eğitimin toplumsal ve iktisadi rolü bağlamında kapitalist üretim biçiminde daha önemli hale gelmiştir. Dolayısıyla eğitim, var olan toplumsal eşitsizlikler altında toplumsal bağlam ve koşullardan ayrı düşünülemeyecek ve toplumsal eşitsizliklerin yeniden üretilmesindeki işlevi unutulmadan ele alınması gereken bir olgudur (Aylar, 2007: 18).

Kavramların tanımlanması kimi zaman ne olmadıklarının ifade edilmesiyle daha açık gerçekleştirilebilmektedir. Eğitimde eşitsizliğin tanımlanmasından önce eğitimde eşitliğin neyi ifade ettiği belirtilirse; eğitimde eşitlik, farklı toplumsal kesimlerin eğitim imkânlarından eşit nitelik ve nicelikte yararlanabilmeleri ve bu koşulların toplumda sağlanabilmiş olma durumu (Aylar, 2007: 10) biçiminde tanımlanabilir. Bu bağlamda eğitimde eşitsizlik, toplumsal olarak her bir birey için

eğitim imkânlarının ulaşılabilir olmaması ve bireylerin eğitim olanaklarından eşit nicelikte ve nitelikte yararlanamaması biçiminde ifade edilebilir.

Bununla birlikte özellikle eğitim sosyolojisi alanında eğitim-birey-toplum ilişkisini ele alan üç temel kuramdan bahsedilebilmektedir: İşlevci kuram, Çatışmacı kuram ve Yorumcu kuram. İşlevci ve çatışmacı kuramlar makro bir perspektifle eğitim sürecini ele alırken yorumcu kuram mikro bir perspektife sahiptir (Tan, 1991; 1993).

İşlevci kuramın yöntemsel açıklaması işlev, sistem, kurumlar ve roller üzerine kuruludur. Bu kuramda işlev, belirli bir sistemin dengesi veya varlığı için bir gereklilik veya zorunluluğun yerine getirilmesini ifade etmektedir. Sistem, parçaların birbirine bağımlılığı ve bütüne olan katkılarının tanımlanması için kullanılmaktadır. Kurama göre az çok belirli bir düzenle işleyen toplum, temel sorunların çözümü için gerekli yolları bulmuş demektir. Çözüm yollarının sürekli mekanizmalara dönüştürülmesiyle kurumlar ortaya çıkarmaktadır. Organik bir bakış açısıyla toplumu insan bedenine benzeten kuramın temsilcileri (örneğin Durkheim) kurumların (örneğin eğitim ile ekonomi, aile, siyaset), organlar gibi belirli bir işlev ve karşılıklı düzenli bir bağımlılıkla çalışmaları gerekliliğini ileri sürmektedir. Kurumların kendi içerisindeki en küçük birimleri ise yine organik bir analogi ile rol (insan bedenindeki hücreler gibi) olarak tanımlanmakta ve rollerin de tüm sistemin çalışmasında önemli olduklarını belirtmektedir. Ancak toplumun, insan organizmasından farklı işleyişi bu kuramı kültür veya toplumsallaşma gibi kavramların analize dâhil edilmesine yöneltmiştir (Tan, 1991: 559-560).

Böylece işlevciler, toplumsallaşma sürecinde insanların, belirli norm ve değerlerin içselleştirilmesi yoluyla rol beklentilerini yerine getirmelerinde, eğitimin aile, toplumsal sınıf, siyasal düzen ve ekonomi ile ilişkisini kurmaktadır. Okul kültürü ve rol kuramı yoluyla eğitimin toplumsal işlevini ve meşrulaştırıcı rolünü incelemektedirler. Kurama göre toplumsallaşma ile toplum düzeni sağlanmakta ve rollerin bağlandığı kurumlar düzenli olarak çalışmaktadır (Tan, 1991: 559-560; Buyruk, 2008: 15).

İşlevci kuram, önceki toplumlardan farklı olarak kapitalist toplumda eğitim, ekonomik gelişmenin gerçekleştirilmesi için gerekli bilgi ve beceriye sahip bireylerin yetiştirilmesi ve yetenekli kişileri diğerlerinden ayrılıp seçilerek daha fazla çaba gösteren, azimli bireylerin daha yüksek toplumsal konumlara gelmesini sağlayan etkin

bir araç olarak ele almaktadır. Bu bağlamda eğitimde yetenek ve çabaya verilen önemle fırsat eşitliğinin gerçekleştiği bir toplum yaratılmasının olanaklı olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda kuram, meritokratik eğitim geleneğinin, toplumsal kökenin etkisinden bağımsız olarak yetenek ve çabayla bireylerin yüksek toplumsal konumlara gelmesinin olanaklı olduğu iddiasındadır.

Eğitimde eşitlik genel olarak fırsat eşitliği ilkesiyle açıklanmaktadır. Fırsat eşitliğine göre herkes yetenekleri ölçüsünde eşit olarak eğitimden yararlanabilir. Bunun önüne konulmuş bir engel söz konusu değildir. Böylece yasal olarak sınırlandırılmadığı koşullarda herkesin eşit şansa yarışabileceği varsayımına dayanmaktadır. Fikirselsel olarak liberal kökenlere sahip bu yaklaşımda, bireylerin yetenekleri arasındaki farklılıkların doğuştan taşınan özellikler olduğu ve eşitsizliğin nedeninin bireysel faktörlere bağlı olduğu ifade edilir. Toplumsal hareketlilik için yeterli alanın bulunduğu koşullarda bireylerin farklı niteliklerine bağlı olarak farklı alanlarda uzmanlaşacakları, eğitimin gerektirdiği nitelik ve maliyetler farklı düzeylerde karşılanabileceğinden bunların ödüllendirilmelerinin de (örneğin statü, ücret vb. sonuçlarının) farklı düzeylerde gerçekleşeceği belirtilmektedir. Böylece doğal olarak bir eşitsizliğin ortaya çıkışı önlenememekle birlikte adil bir işleyişe sahip eğitim alanıyla bireylerin önlerine çıkan fırsatları değerlendirmelerine bağlı olarak eğitim sisteminin optimizasyonu söz konusu olabilmektedir. İşlevci tabakalaşma kuramıyla örtüşen bu açıklamalara göre toplumda eşitsizlik kaçınılmazdır.

Buna karşılık Tan (1991: 560-561) işlevci yaklaşımı, ortak noktaları toplumu dengeye yönelik bir sistem olarak ele almakla birlikte dört grup altında açıklamaktadır. Birinci grup sanayi toplumunun öznelcilikten evrenselciliğe ve yüklenmeden başarmaya geçişte örgün eğitimin rolünü incelemiştir. Temsilcilerini A.P. Jensen, H.J. Eysenek ve R. J. Herrnstein'in oluşturduğu bir diğer grup, zekâyâ kalıtsal bir olgu olarak bakmakta ve eğitsel ve ekonomik başarıyla ilişkisini analiz etmektedir. C. Jencks ve A. Gouldner'in görüşleriyle şekillendiği belirtilebilecek üçüncü grup, eşitsizliğin farklı bağlamlarını birbirinden bağımsız olarak ele alan ve eğitim reformlarının eşitlikçi bir toplum yaratmadaki etkisizliklerine odaklanmaktadır. Bu gruba göre toplumsal sistemler ile parçalar birbirinden görece bağımsızdırlar. Son olarak P. Bourdieu, A. L. Stinchcombe ve J. S. Coleman'ın bazı çalışmalarınca

benimsenen grubun odağı okulların, örneğin eşitsizliklerin yeniden üretildiği mekânlar olarak, diğer toplumsal gruplar açısından işlev bozucu etkileridir.

Çatışmacı kuram, temelinde Marksist ve Weberyen görüşlerin yattığı ve bu farklı bakış açılarının eğitim sisteminin fırsat eşitliği maskesi altında egemen seçkinlerin kendi ayrıcalıklarını sürdürmeye yöneldiği anlayışında birleşen açıklamalardır. Tan (1991: 565) çatışmacı yaklaşımın üzerinde uzlaştığı görüşleri şu şekilde sıralamaktadır:

1) Toplumu oluşturan kesimler arasında karşıt çıkarlara dayalı temel bir çatışma vardır. Bu çatışma toplumsal değişimin motorunu oluşturur. Çatışma kuramı, sistemin karşıtlıklarını ve denge bozucu odaklarını bulmayı amaçlar.

2) Gruplar kendi aralarında eğitimi egemenlikleri altına almak için de mücadele ederler. Bu mücadelede taraflar eşit değildir. Fırsat eşitliği aldatmacası ayrıcalıklı kesimlerin üstünlüklerini gizlemeye yarar.

3) Eğitimin temel amacı mesleğe yönelik bilişsel becerilerin öğretilmesi değil, uygun değerlerin benimsetilmesi yoluyla mevcut düzenin desteklenmesidir.

Dolayısıyla çatışmacı kuram, eğitimin toplumsal hareketlilik, mesleki bilgilerin kazandırılması ve ortak toplumsal değerlerin ve tavırların oluşturulması açısından önem arz etmesine rağmen okulların, toplumsal çıkarların değil egemen seçkinlerin kitleler üzerindeki denetiminin sağlanmasına yaradığını ifade etmektedir. Bu görüş özellikle alt yapı olarak toplumsal yeniden üretim ilişkilerinin toplum üzerindeki egemenliğinin sağlanmasında farklı DİA'lerden biri olarak eğitimi tanımlayan Althusser'in üst yapı kurumları olarak devletin ideolojik aygıtları tanımlamasından etkilenmektedir. Fırsat eşitliği kavramsallaştırması aracılığıyla toplumdaki ayrıcalıklı kesimlerin eğitimsel olarak kendi tekel konumlarını korumak ve sürdürmek için göz boyayıcı bir durum yarattıklarını ve böylece bireylerin başarısızlıklarının kendi zekâlarıyla, tembellikleriyle ilgili bir bireysel olgu olduğunu ifade etmektedir. Eğitimde ortaya çıkan başarı farklılıklarında okul içi süreçlere ve öğretim yöntem ve programlarının tasarımlarının eleştirisine odaklanmaktadırlar. Çatışmacı kurama göre toplumun alt kesimlerinin veya alt toplumsal sınıfların çocuklarının aleyhine olacak biçimde tasarlanmış bir egemen eğitim sistemi söz konusudur. Genel bir sınıflandırma ile ifade edildiğinde eğitim-eğitici-eğitilen bütünlüğünün günlük pratiklerini belirleyen Durkheim'da toplum, işlevci kuramda

toplumsal gereksinimler iken çatışmacı kuramda ise ekonomi, sınıf çatışması ve ideoloji olmaktadır. Böylece eğitim sürecinin sonucu çatışmacı kuramda mevcut toplumsal üretim ilişkilerinin devam ve sürekliliğinin sağlanması olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu makro bakış açılarına, bireyi toplumsallaşmanın bir ürünü olarak görmeleri, buna bağlı olarak kişinin yaratıcı etkinliklerinin görmezden gelinmesi ve özgürlüğünün yok sayılması, makro bakış açısının bireyin yaşamındaki çeşitliliği ve karmaşıklığı yansıtmaması ve günlük eğitim pratiklerinin gerçekte yönetici seçkinlerin istekleriyle çok az ilişkili olması gibi nedenlerle eleştiriler yöneltmiştir. Bu eleştiriler mikro perspektife sahip yorumcu kuramın açıklamalarında toplanmaktadır.

Yorumcu kuram, toplumsal gerçekliğin sıradan insanlar arası etkileşimlerin sonucu olduğu önermesine dayalı olarak etkileşim kuramı, görüngübilim (fenomenoloji) ve etnometodolojiden etkilenecek bireylerin gündelik pratiklerindeki anlamları, okul-içi yaşantıları odaklarına alarak araştıran eğitime mikro sosyolojik olarak yaklaşan kuramlardır (Tan, 1993). Bu bağlamda yöntemsel olarak makrososyolojik çözümlemeleri eleştirmekte ve analizlerine yaratıcı, özgür, etkin insan ile başlamaktadırlar. Yapısal sorunları geriye iterek, eğitim sosyolojisinin odağına mikro sosyolojik sorunları koymaktadırlar. Eğitim ile toplumun sınıfsal, teknolojik, aile yapıları arasındaki ilişki yerine derslikteki eğitim süreç ve içeriklerini gözleyip betimlemeye çalışmışlardır. Dışsal, nesnel etmenler yerine anlam uzlaşmalarını incelemektedir (Tan, 1993: 81).

Yorumcu kurama göre toplumun ve toplumsal ilişkilerin belirleyicileri gündelik yaşam pratikleridir. Toplumu bireylere indirgenebilir bir bütün olarak ele alan bu yaklaşımda eğitim ancak öğretici ve eğitilenin gündelik pratiklerinin incelenmesiyle anlaşılabilir bir durumdur. Çünkü gündelik pratiğin bütünüyle toplum tarafından belirlenemeyeceğini bizzatıhi bireylerin gündelik pratikleri ve bu pratiklerin örüntülerinin belirli düzeyde özgür ve bağımsız biçimde bireyler tarafından üretilebildiğini ileri sürmektedirler. Anlam'a odaklanmalarının temelinde yöntemsel varsayımları bulunmaktadır. İnsan davranışlarının anlaşılması yine bireylerin davranışlarına yükledikleri anlam'ın kavranmasıyla olanaklıdır. Ayrıca yorumcular anlam'ı kültür veya toplum tarafından belirlenmeyen kişiye özel bir olgu olarak

kavramaktadırlar. Dolayısıyla insanlararası etkileşimlerden oluşan gündelik pratikler mikro düzeyde bir eğitim analizini ortaya çıkarmaktadır (Tan, 1993: 82).

Makro düzeyden mikro düzeye yönelimle eğitimdeki eşitsizliklerin sınıfsal analizi yerine tek başına sınıfsal nitelikleriyle açıklanmayan taraflarının da çözümlenebileceği gündeme gelmektedir (Buyruk: 2008: 27). Ancak Özsoy (2002: 63) yorumcu kuramın eğitimde eşitsizlik olgusunun çözümlenmesine getirdiği en önemli katkıyı, eğitimdeki eşitsizliğin gündelik sıradan bir okul günü, ders saati veya teneffüste nasıl gerçekleştiğinin kavranmasını sağlaması olarak ifade etmektedir. Mikro düzeyde, makro ölçekteki yapısal eşitsizliklerin gündelik pratiklerdeki gerçekleşme biçimlerinin analizini önermeleri önemlidir. Ancak Tan (1993: 84-89) yorumcu kuramın mikro ilişkilerin toplumsal bağlamlarını kuramamalarının eleştirilmelerine neden olduğunu belirtir. Aşırı mikro odaklı bakış açıları insanlararası etkileşimlerin tarihsel ve toplumsal bağlamlarını kurmalarında eksikliklere neden olmuştur. Tan (1993) bu durumu “insan etkileşimini hava boşluğunda inceleme” biçiminde ifade etmektedir.

Buyruk (2008: 28-30) yorumcu kuramın, eğitimin, toplumsal eşitsizlikler ve kapitalist üretim ilişkilerinin yeniden üretilmesindeki rolünü vurgulayan makro kuramlardan etkilenerek bu kuramlara mikro bir içerik kazandırmaya yönelik ve toplumsal yeniden üretim sürecinde ve kültüründe derin ayrılıklar ve gerilimlerin varlığını ifade eden çalışmaları belirtmektedir. Böylece makro ölçekteki kuramların bireyi pasifleştirmesi ve mikro düzeydeki kuramların da insanlararası etkileşimlerin tarihsel ve toplumsal bağlamlarını kuramamaları, toplumsal ilişkiyi analiz eden yapısalcı ve nesne ile öznenin diyalektik birliğini vurgulayan (Bourdieu) kuramlar ortaya çıkmıştır.

Bu bağlamda eğitimde eşitsizlik, makro yapının sınırlarını çizdiği ve içinde gerçekleşen mikro etkileşimlerin ortaya çıkardığı bütünsel bir yapı olarak ortaya çıkmaktadır. Eğitim, içinde bulunduğu toplumun ekonomik, politik ve ideolojik yapısıyla etkileşim içindedir. Bu nedenle eğitimde eşitsizliğin temel nedenlerinden biri bireysel yetenek ve kabiliyet temeline dayalı toplumsal yapısıyla kapitalist üretim ilişkileri ve bu ilişkilerin yapısal özellikleridir. Yetenek farklılıkları temelinde değerlendirildiğinde toplumdaki her bireyin eşit düzeyde eğitim alması gereksizleşmektedir. Bireyin ileride başarısız olacağı bir sürecin maddi ve manevi

maliyetleri ön varsayılarak yetenek ve zekâ açısından yeterli donanıma sahip olmayan bireyler açısından böylece eğitim bir temel hak olmaktan fikirsel olarak çıkarılmaktadır.

Bireyler her ne kadar belirli farklılıklara sahip olabilseler de bu farklılıkların ortaya çıkmasında bireyin veya ailesinin sahip olduğu maddi olanaklar, eğitime bakışları, bireylerin içinde bulundukları cinsiyet, etnik aidiyet gibi toplumsal değişkenler bu eşitsizlikte etkilidir. Ayrıca bireylerin toplumsal sınıfları benzer eğitim düzeyindeki farklı öğrenciler arasında farklı sonuçlar yaratmaktadır.

Eğitim ve eşitsizlik gibi geniş kapsamlı olgular bir arada düşünüldüğünde eğitimde eşitsizliğin göstergeleri olarak çeşitli veriler kullanılabilir. Saboe (2019: 52-60) eğitim eşitsizliğinin gösterilmesinde girdiler ve çıktılar olmak üzere iki genel kapsamlı kategorinin sunulabileceğini ifade etmektedir. Eğitim eşitsizliğinin göstergesi olarak girdi ölçütleri, eğitim için gerçekleştirilen harcamalar, öğretmenlerin nitelikleri ve sayıları, okulların fiziksel ulaşılabilirlikleri, ortalama eğitim süresi gibi ölçütlerdir. Çıktı ölçütleri olarak ise gelir ve sağlık gibi bireysel çıktıların yanı sıra emek üretkenliği, demokrasi, sosyal istikrar gibi toplumsal değişkenler sayılabilmektedir. Ayrıca Saboe, eğitim için tasarlanmış bir Gini katsayısı ile ülkeler arasındaki zamana bağlı eğitim eşitsizliğini ölçmektedir.

Bowles (1999: 15-6) ABD eğitim sistemi için yaptığı açıklamalarında üst toplumsal sınıftan öğrencilerin alt toplumsal sınıftan öğrencilere göre daha fazla eğitim aldıklarını, okulda geçirilen yılların sayılarındaki farklılıklar üzerinden açıklamaktadır. Benzer bir durum gelir düzeyi ile koleje giden öğrenciler arasında da gözlenmektedir. Ayrıca okula yıl bazında daha fazla devam eden öğrencilerin alt toplumsal sınıflara göre eğitimsel kamu harcamalarından daha fazla yararlandıklarını, bu durumun var olan eşitsizlikleri derinleştirdiğini belirtmektedir. Diğer taraftan ilköğretim düzeyinde yoksul çocukların devam ettikleri okulların çeşitli açılardan (araç-gereç, kitap, öğretmen vb.) dezavantajlı konumda olduklarını, okulların coğrafi yerleşimleri ve okulların bulundukları bölgelerdeki hanehalkının gelir düzeyi ile ilişkili olarak çeşitli eşitsizliklerle karşı karşıya olduğunu ifade etmektedir.

Bu bağlamda eğitimde eşitsizlik pek çok farklı değişken ve ölçüm ile ifade edilebilmektedir. Eğitim koşullarındaki eşitsizlik aynı zamanda eşitsizliklerin iktisadi dinamiklerinin gelir ile bağlantılı olarak en önemli unsurlarından biridir. Ayrıca

eğitimde eşitsizliklerin ortadan kaldırılmasıyla ilgili reform girişimlerinin mevcut üretim ilişkilerini ve kurumlarını sorgulamadan veya göz önünde bulundurmadan gerçekleştirilmemeleri gerekmektedir. Çünkü eğitim sistemindeki veya eğitimdeki eşitsizliğin kaynağı, eğitim sistemindeki çarpık ve eksik uygulamalar, politika otoritelerinin hatalı kararları kadar; ekonomik yapı ve sınıfsal farklılıkların bu eşitsizliğe etkileridir.

1.8. SAĞLIK EŞİTSİZLİĞİ

Sağlık, tıp yanında sosyolojinin, ekonominin ve siyaset biliminin ilgi alanına giren bir konudur. Hastalığın ve sağlığın tanımlanması yanında genel olarak sağlık problemlerinin mikro veya makro ölçekte ortadan kaldırılması çeşitli disiplinlerin geniş bir perspektifte (toplumsal ihtiyaçlara bağlı olarak sağlık hizmetlerinin yeniden düzenlenmesi, sağlıkla ilgili kamusal politikaların oluşturulması veya toplumsal olarak sağlığın geliştirilmesi vb.) ilgisine mazhardır. Aynı zamanda sağlık, tanımlanması oldukça zor ve karmaşık kavramlardan biridir (Somunoğlu, 1999: 52). Abelin (1986: 358) sağlığın, sosyal ve fiziksel etkenlerle bütünlük içindeki biyolojik ve mental işlevler bütünü olduğundan yalnızca ölüm ve hastalıkla tanımlanmasının mümkün olmadığını belirtmektedir. Sağlığın korunmasının ötesinde geliştirilmesi gerekliliğini, sağlığın geliştirilmesinin yalnızca hastalıkların kontrolü ve önlenmesiyle sınırlı olmayıp genel olarak sağlıkla ilgili kaynakların güçlendirilmesi gereğini ifade etmektedir. Böylece Lafaille'in (1995: 35-39) vurguladığı üzere sağlık bilimlerinin gelişimi, yalnızca birey olarak insanın merkeze alındığı bakış açısından toplumun ve bir bütün olarak toplumsal ilişkilerin merkeze alındığı bir düzeye doğru gerçekleşmiştir. Sağlığın biyolojik bir süreç olmasının yanında toplumsal ilişkiler bütünü içinde tanımlanması ve sağlık olgusuna yaklaşımın birey olarak insan ve hastalık odaklı tıbbi kapsamdan diyalektik ve toplumsal bir bağlama doğru gelişimini olanaklı kılmıştır. Belek (1998: 27-28) bireysel sağlığın, kişinin içinde yaşadığı toplumsal ilişkilerle karşılıklı bir etkileşiminin olduğunu, bu nedenle toplumsal dışsallıkların bireysel sağlık üzerindeki etkilerinin kabul edilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Dolayısıyla bireyi çevreleyen toplumsal ilişkilerin gerekli niteliklere sahip olması ve sağlık durumuna ilişkin standartların bireyden çok topluma, toplumsal

ilişkilere göre belirlenmesi gerekmektedir. Mazgit (1998: 12-13) sağlığın toplumsal bir amaç olduğunu, belirli bir meta üretim alanı olduğunu ve ülkenin kalkınma dinamikleriyle bağlantılı olması nedeniyle ekonomik bir olgu olarak ele alınması gerektiğini ifade etmektedir. Ayrıca belirli bir ülkedeki sağlık sisteminin biçimlendirilmesinde makroekonomik politika otoritelerinin, sağlık hizmetinin üretimine yönelik (kamusal, piyasa mekanizması aracılığıyla veya bu ikisinin bir bileşimi olarak) tercihleri ile üretilen hizmetin finansmanına dair yaklaşımları tümüyle politik karar alma süreçleriyle gerçekleştirildiğinden, sağlığın aynı zamanda politik ve ideolojik boyutlara sahip olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda Dünya Sağlık Örgütü'nün (DSÖ) sağlığı, yalnızca hastalık (disease) veya sakatlığın (infirmary) yokluğu değil, fiziksel, ruhsal ve sosyal yönden tam bir iyilik hali olarak tanımlaması, sorunun içeriğini geniş kapsamlı ele alması açısından önemlidir. Böylece sağlık, sağlık hizmetleri yanında, sosyo-ekonomik belirleyiciler olarak ifade edilebilecek erken çocuk gelişimi, iş ve yaşam koşulları, sosyal ve fiziksel çevre, yaşam biçimi, kültür ve nitelikli sağlık hizmetlerine ulaşım gibi pek çok sosyal belirleyicinin bütünsel etkileşimi sonucu ortaya çıkan bir olgu olduğu söylenebilir.

Bu bağlamda sağlığın ölçülmesinde bireysel ve toplumsal düzeyde yaşamsal olaylar, sağlık hizmetlerinin kullanımı, sosyal güvenlik gibi sağlık sisteminden doğrudan elde edilebilen veriler söz konusudur. Ancak bu veriler tıbbi nitelikli olmaları, profesyonel sağlıkçılar tarafından hazırlanmaları nedeniyle bireylerin kendi sağlıkları, sağlık sistemi ve çevreleri hakkında değerlendirme yapmaları için yetersiz olması, yalnızca sağlık sisteminin kapsadığı kişiler veya toplumsal kesimler için düzenlenmiş olmaları, yaşam biçimi ve çevresel koşullar konusunda pek az bilgi vermesi nedeniyle yeterli görülmemektedir. Bu nedenle sağlık araştırmaları (health surveys) gibi alternatif araçlar geliştirilmiştir. Böylece sağlık durumunun bireysel algılanışı, yetiyitlikliği durumları, yaşam tarzına ilişkin bilgiler, çevre sağlığı ve sağlık hizmetlerinin kullanımına yönelik bilgilerin üretilmesi olanaklı olmuştur.

Sağlık olgusunun karmaşık yapısı onu ölçmeye yarayacak araçları da karmaşıktır ve çeşitlendirmiştir. Temel olarak sağlığın ölçülmesi, bireysel ve toplumsal düzey olarak ikiye ayrılabilir. Bireysel sağlık düzeyi fiziksel, psikolojik ve sosyal sağlığın ölçülmesine yöneliktir. Bireysel sağlık düzeyindeki ölçümler, sınıflandırmalarına bağlı olarak üç grupta toplanabilmektedir. Jenerik araçlar olarak

tanımlanan ilk grup, sağlığı genel olarak değerlendirmeye y6neliktir. Bu gruptaki 6l6ekler bireyi fiziksel, psikolojik ve sosyal y6nleriyle bir b6t6nl6k i6inde değerlendirmeye 6alışmaktadırdır. Boyuta 6zel ara6lar, bir işlevin yeterliliğini tanımlamaya y6nelik 6l6eklerdir. Sağlık tanımındaki boyutları tek tek ele almaktadırlar. Son olarak duruma 6zel ara6lar, belli bir hastalık durumundaki işlevleri tanımlamaya y6nelik olabildiğince daraltılmış 6l66m y6ntemlerini ifade etmektedir. Bunlar belli bir hastalık durumunda o hastalığa bağlı sınırlanan işlev alanlarının ne derece sınırlanmış olduğunu veya tedavi sonrasında bu sınırlamaların ne derece aşılmış olduğunu değerlendirmeye 6alışmaktadırdır (Belek, 1998: 34-42).

Sağlığın toplumsal d6zeyde 6l66lmesinde Noack ve Abelin'in (1987: 92) sağlık gelişiminin 6l66lmesinin genel amacını daha y6ksek d6zeyde bir sağlık potansiyeli ve sağlık dengesinin sağlanmasıdaki faaliyetlere ve programlara bir ara6 sağlamak olduğunu ifade etmektedirler. Ayrıca sağlık dengesi (health balance), sağlık kaynakları (health resource) ve sağlık potansiyeli (health potential) kavramları 6zerinden g6sterge ve 6l6eklerin geliştirilmesini 6nermektedir.

Sağlık dengesi, normal koşullar altında bireyin veya toplumsal grubun, 6eşitli bireysel ve 6evresel etkenler sonucu, dışsal bozucu etkenlere rağmen ortaya 6ıkan biyolojik ve mental işlevlerdeki dinamik bir denge durumunu deneyimleme eğilimini ifade etmektedir. Soyut bir kavram olması nedeniyle niceliksel olarak 6l66lmesi b6y6me-gelişme, s6bjektif iyilik, g6nl6k yaşam aktiviteleri, yaşam umudu gibi pozitif g6stergelerin sonu6ları 6zerinden ger6ekleştirilmektedir. Negatif g6stergeler olarak hastalık ve 6l6m sayılabilir. Sağlık kaynakları, bireye sunulan ve birey tarafından sağlık potansiyelini oluşturmak ve bunu korumak amacıyla kullanılan kaynakları ifade etmektedir. Sağlık potansiyeli kavramı ise dinamik dengenin s6rd6r6lmesi veya bozulduğuunda yeniden kurulması i6in gerekli olan sağlıkla ilişkili 6eşitli davranış bi6imleri veya kapasite olarak tanımlanmaktadır. Yeterli gelir, barınma ve beslenme, fiziksel uygunluk, duygusal istikrar ve sosyal entegrasyon gibi kaynakları ve bu niteliklerin belirli bir derecedeki kararlılığını g6stermektedir. Aynı zamanda sağlıklı bir yaşam tarzı s6rd6rmek ve toplum sağlığı programlarına ve sağlık kaynaklarının iyileştirilmesine y6nelik sosyal ve politik faaliyetlere katılmak gibi sağlıkla ilgili s6re6leri de ifade eder. Dış etkenlerle bozulan sağlık dengesinin yeniden sağlanması becerisini g6steren sağlık potansiyelini 6l6mede ise fiziksel performans testleri

kullanılmaktadır. Ayrıca sağlık potansiyeli için bağışıklama, sigara-alkol tüketimi, beslenme alışkanlıkları da kullanılmaktadır. Bütünsel olarak değerlendirildiğinde sağlık dengesi ve sağlık potansiyeli daha çok birey düzeyine ilişkin; sağlık kaynakları ve yaşam koşullarıyla ilgili ölçümler ise sınıflandırmanın toplumsal boyutuyla ilişkili ölçümleri tanımlamaktadır (Noack ve Abelin, 1987: 92-94; Belek, 1998: 43-46).

Dolayısıyla sağlık, yalnızca tıbbi olguların veya durumların belirlenmesi ile değil aynı zamanda toplumsal ilişkinin pek çok farklı boyutuyla ilgili (örneğin bebek ölüm hızı, çocuk ölüm hızı ve doğumda beklenen yaşam süresi gibi) bilgi sağlayan çeşitli göstergelerle de ölçülmektedir. Bu bağlamda sağlıkta eşitsizlik, ölçümlerdeki ayrımı ve bu ayrımın toplumsal ilişkilerdeki farklı etkilerini değerlendiren bakış açılarıyla ifade edilmektedir.

Sağlıkta eşitsizliğin tanımını genel olarak “bireyler ve toplumun değişik kesimleri arasında ekonomik, siyasal, sınıfsal, mesleksi, dinsel, kültürel veya benzeri sağlığa etki eden sosyal etmenlerin ve/veya sağlık sistemindeki, sağlık hizmetlerine ulaşımındaki yetersizlikler nedeniyle bireylerin ve/veya toplumun sağlığında önlenabilir ve kabul edilemez farklılıklar veya bozulmaların oluşması” biçiminde yapılmaktadır¹² (Kocabaş, 2014: 10; Şimşek ve Kılıç, 2012: 117). Belek (1998: 102) kapsamlı bir tanımlama ile sağlıkta eşitsizlikleri “doğal değil, toplumsal nedenlerden kaynaklanan; doğal nedenlerin ise ancak toplumsal nedenler dolayısıyla etki gösterdikleri; önlenabilir, önlenebilir olduğu için de kabul edilemez nitelikte olan; bireysel değil toplumsal bir bağlam içinde saptanması, ele alınması, incelenmesi, savaşılmaması gereken; bu nedenle de tüm bu süreçte ekonomi, sosyoloji, politika gibi sağlık dışı disiplinlerin de etkinliğinin gerektiği; yalnızca sosyal, politik ve ekonomik değil, aynı zamanda ahlaki bir sorun olarak da kavranması gereken; toplumsal gruplar arasındaki sağlıkla ilgili farklılıklar” biçiminde tanımlamaktadır.

Dolayısıyla sağlıkta eşitsizlik birincisi herkesin, gereksinimi olduğu anda, gereksinimi kadar sağlık hizmeti alamama durumunu ifade eden sağlık hizmetlerindeki eşitsizlik ile sağlık alanında eşitsizlik yaratan sosyal etmenlerin olumsuz etkilerinin kontrol edilmesi, azaltılması, en aza indirilmesi veya tümüyle ortadan kaldırılmasını ifade eden sağlığın sosyal belirleyicilerinde eşitliğin sağlanamamasının birliğinden oluşmaktadır. Bu bağlamda sağlıkta eşitsizlikler

¹² Sağlıkta eşitsizliğin hazırlayıcı nedenleriyle ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bkz. Öztekin, Zafer (2018).

yalnızca sağlık hizmetlerindeki veya yalnızca sosyal eşitsizlikler özelinde algılanmaması gerekmektedir.

Belek (1998: 55-56) sağlıkta eşitsizliği açıklayan üç önemli kuramı tıbbi model, epidemiyolojik model ve sosyo-politik model olarak tanımlamaktadır. Geleneksel model, sağlık halini hastalık durumunun yokluğu biçiminde tanımlayan tıbbi odaklı bir yaklaşımdır. Sağlıkta eşitsizliği tıbbi bakım hizmetinin eşitsiz kullanımı sonucu ortaya çıkan bir olumsuzluk olarak değerlendirmektedir. Epidemiyolojik model, sağlık ve hastalığa, toplumsal düzeydeki istatistikleri kullanarak yaklaşan ve neden sonuç ilişkilerini bireysel düzeyde değil toplumsal düzeyde kuran bir bakış açısıdır. Esas vurgu koruyucu tıp uygulamalarına yapılarak, bölgesel sağlık düzeyi farklılıkları ciddi toplumsal farklılıkların bir göstergesi olarak kullanılmaktadır. Eşitsizliklerin giderilmesinde sağlık alanıyla sınırlı kalarak, temel uygulamaların sağlık kaynaklarının toplumsal gereksinimlere göre yeniden dağıtılması, riskli gruplara yönelik özel tıp uygulamalarının geliştirilmesi gibi organizasyonel yöntemlerin geliştirilmesi gerekliliğini belirtmektedir. Sosyo-politik model, epidemiyolojik modeldeki vurguları kabul etmekle birlikte ortaya konulan neden sonuç ilişkilerinde toplumsal yapının ve onun içsel güç ilişkilerinin belirleyiciliğine vurgu yapar. Sosyo-politik modelde sağlıktaki eşitsizlikler, sosyo-ekonomik eşitsizlikler olarak tanımlanmakta ve eşitsizliklerin önlenmesi veya ortadan kaldırılması için refah politikaları, genel yaşam standartlarının iyileştirilmesi veya yükseltilmesi gibi reformcu önerilerden sistemin mevcut üretim ve mülkiyet ilişkilerinin bütünsel olarak ortadan kaldırılmasına değin bir dizi devrimci öneri ortaya konulmaktadır. Bu bağlamda ekonomik gelişme yerine, insanın temel gereksinimlerinin temel alındığı daha çok kapitalist üretim ilişkilerinin dizginlendiği bir toplumsal yapı önerileri söz konusudur.

Sağlıkta eşitsizliğin temel nedenleri sınıflı toplum yapısı, kapitalist üretim ilişkileridir. Sınıflı toplum yapısı ve kapitalist üretim ilişkilerinin oluşturduğu makro evrene ek olarak literatürde küreselleşme, emperyalizm, özelleştirmeler ve neoliberalizm (Belek, 1998; Öztekin, 2018; Şimsek ve Kılıç, 2012) gibi etkenler de sağlıkta eşitsizlik ilişkilerinin temel nedenleri olarak sıralanmaktadır. Ara nedenler olarak verimsiz sağlık hizmetleri, gelir dağılımı bozuklukları, çalışma koşulları, eğitim, kültür, toplumsal cinsiyet sayılabilir. Ayrıca görece bir önceki nedenlerin

sonuçları olmaları bağlamında yoksulluk, göç, konutsuzluk, açlık, savaş, işsizlik vb. pek çok neden sağlıkta eşitsizliğin belirleyenleri arasındadır. Eşitsizlikle ilgili önemli bir nokta da daha fazla gereksinimi olan toplumsal kesimlerin veya sınıfın ödeme güclüğü veya bilgisizlik nedeniyle sağlık hizmetlerine erişememesi, yoksul bireylerin yaşadığı bölgelere daha az sağlık yatırımı yapılması gibi ters hizmet kuralının işleyişi sonucu ortaya çıkan eşitsizliklerdir (Şimşek ve Kılıç, 2012: 119). Tüm bu işleyiş sonuç olarak hastalık, sakatlık ve ölüm durumunu toplumsal olarak ortaya koymaktadır.

Dünya genelinde sağlıkta eşitsizlik çalışmalarında standart bir ölçüt veya bir değerlendirme yöntemi olmamakla birlikte eşitsizliklerin derecesi temel olarak doğumda beklenen yaşam süresi, çocuk ölüm hızları, ölüm nedenleri, sağlık hizmetlerinden yararlanma gidi değişkenlerle ölçülebilmektedir (Öztek, 2018: 3). Diğer taraftan ölçümlerde pek çok bağımlı ve bağımsız değişken kullanılmaktadır. Örneğin sağlık durumu (mortalite, morbidite, engellilik), sağlığı etkileyen risk etmenleri, sağlık algısı ve sağlık hizmetlerinin kullanılabilirliği ve erişilebilirliği başlıca bağımlı değişkenler olarak ifade edilmektedir. Bu değişkenler aynı zamanda sağlık durumuna ilişkin eşitsizlikler olarak sınıflandırılmaktadır. Bunun yanında öğrenim, gelir, meslek, toplumsal sınıf, konut özellikleri, sosyal güvence durumu, etnik yapı, yaşamı kolaylaştırıcı araçlara sahip olma durumu ve bazı bireysel ve bölgesel eşitsizlik endeksleri bağımsız değişkenler olarak kullanılmaktadır. Bu değişkenler de sosyo ekonomik etmenlere bağlı eşitsizlikler olarak ifade edilmektedir (Şimşek ve Kılıç, 2012).

Bu bağlamda hastalığın bireysel bir olgu olmayıp toplumsal bir sorun olduğunu ifade eden, hastalıkla mücadele ve hastalığın ortadan kaldırılmasının toplumun yükümlülüğünde olduğunu vurgulayan toplumcu (biyo-psiko-sosyal) tıp anlayışı ve sağlıkta eşitsizlikleri sosyal etkenler bağlamında ele alan sosyo-ekonomik düzey ile birlikte değerlendirildiğinde sağlıkta eşitsizlik temelinde kapitalist üretim ilişkilerinin ve onun kâr mantığının yattığı karşılıklı etkileşimlerin sonucu olarak ortaya çıkan bir toplumsal olgudur. Şimşek ve Kılıç'ın da (2012: 119) belirttiği üzere eşitsizliğin temelinde etnik, kültürel veya bölgesel farklılıklardan çok toplumun sınıfsal veya sınıflı yapısı yatmaktadır. Bu nedenle sağlıkta eşitsizlik ölçümlerinde kullanılan değişkenlerden bağımsız olarak eşitsizliğin temelde sınıfsal farklılıklardan kaynaklandığı gözden kaçırılmamalıdır. Sağlıkta eşitsizlikleri azaltmanın yolu sınıfsal

farklılıkları azaltarak sağlık hizmetlerini daha ulaşılabilir ve kapsayıcı hale getirmek olmakla birlikte farklı toplumsal örgütlenmelerin eşitsizlikleri ortadan kaldırmadaki işlevleri de göz önünde bulundurulmalıdır.

1.9. TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTSİZLİĞİ

Toplumsal cinsiyet, biyolojik cinsiyetten farklı olarak, kadın ve erkeğin sosyal ve kültürel açıdan tanımlanmasını ve toplumların bu iki cinsiyeti birbirinden ayırt etme biçimini, cinsiyetlere yüklediği toplumsal rolleri tanımlamak için kullanılan bir kavramdır. Kadınlık ve erkeklik değişmez bir biyolojik temele sahiplerse de cinsiyetin biyolojisi üzerine kurulu toplumsal bağlama göre değişen ilişkiler söz konusudur ki bu da toplumsal cinsiyet olarak gerçekleşmektedir (Ecevit, 2011: 4; Bora, 2011: 37; Saygılıgil, 2016: 9). Toplumsal ilişkilerin sonucu oluşan ideolojik ve kültürel bir durum olarak kadınlık ve erkeklik hallerini ifade eden toplumsal cinsiyet kavramı, özellikle feminist çalışmalar sonucu kadınlar ile erkeklerin arasındaki güç ilişkileri ve eşitsizlikleri sorgulayan bir kavram olarak düşünülebilir. Aynı zamanda toplumsal cinsiyet, toplumsal pratikte yeniden üretilmekte ve pratiğin sonuçlarını etkilemektedir (Küçükbaşol, 2014: 14). Bora (2011: 22), cinsiyetin son derece karmaşık toplumsal ilişkiler ağı içinde kurulduğunu ve biyolojik cinsiyetlerin referans alınarak toplumsal cinsiyet kavramının anlaşılmasının mümkün olmadığını ifade etmektedir. Çünkü kavram, cinsiyetin toplumsal bir inşa olduğu fikrine dayanmaktadır. Kadınlık ve erkeklik doğuştan gelen biyolojik özelliklerden çok, toplumsal birer kurgu olarak ele alınmaktadır. Dolayısıyla toplumsal ilişkiler içinde kurulan cinsiyet fikri, araştırmanın odağını bireylerden ilişkilere yönlendirmektedir.

Ecevit (2003: 83) toplumsal cinsiyet eşitsizliğini, kadın ve erkeğin, aile, çalışma, eğitim, sağlık, hukuk, siyaset ve din gibi toplumsal kurumlar içinde kaynakların, fırsatların ve gücün kullanımındaki eşitsizlikler olarak tanımlamaktadır.

Toplumsal cinsiyet temelli eşitsizliklerin başında ise cinsiyete dayalı ayrımcılık gelmektedir. Ayrımcılık, Vatandaş'a (2007: 33) göre, esasen sosyolojide etnik ve ırk ilişkileri bağlamında kullanılan ve herhangi bir bireyi, grubu, görüşü veya toplumu ifade edebilen ötekine karşı oluşan davranışı ifade etmektedir.

Cinsiyet ayrımcılığı ise, erkek egemen toplumlarda, toplumsal cinsiyet rollerine göre, kadın ve erkeklerin farklı görev ve sorumluluklarla yüklenerek, toplumsal iş bölümünün katı biçimde cinsiyete dayalı olarak yeniden biçimlendirilmesini, belirli işlerin belirli insan gruplarına bölüştürülmesiyle oluşturulmuş toplumsal yapıyı ve sosyal, kültürel, politik ve ekonomik alanlarda kadınların erkeklere göre daha düşük konumlarda tutulmasına yönelik davranışların bütününe ifade etmektedir. Ecevit (2003: 83) toplumsal yeniden üretimde erkeklerin üretimle ilgili piyasa içi rollerde görev alırken, kadınların çocuk doğurma ve yetiştirme, hanenin günlük işleri ve hane üyelerinin ertesi günün üretim sürecine hazırlanması gibi biyolojik ve toplumsal cinsiyet temelli, piyasa dışı rolleri üstlendiğini ifade etmektedir. Böylece evde gerçekleştirilen işlerin somut bir ürün ile sonuçlanmaması, çabuk ve kolay tüketilmeleri, kâr sağlamamaları ve bir çalışma ilişkisi sonucu gerçekleşmemiş gibi görünmeleri, hane dışı dünyadaki eşitsizliklerin ve iktidar ilişkilerinin hane içindeki sürekliliğinin de nedenlerini oluşturmaktadır.

Diğer yandan iki cins arasında doğuştan bulunması gerektiği düşünülen toplumsal önyargılar, toplumsal cinsiyetin oluşmasında çocukluktan itibaren öğretilen cinsiyet kalıplarıyla etkili olmaktadır. Benzer bir ifade BM kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW) madde 1’de bulunmaktadır. Sözleşmeye göre;

“Kadınlara karşı ayrımcılık” terimi siyasal, ekonomik, sosyal, kültürel, kişisel veya diğer alanlardaki kadın ve erkek eşitliğine dayanan insan haklarının ve temel özgürlüklerin, medeni durumları ne olursa olsun kadınlara tanınmasını, kadınların bu haklardan yararlanmalarını veya kullanmalarını engelleme veya hükümsüz kılma amacını taşıyan veya bu sonucu doğuran cinsiyete dayalı herhangi bir ayırım, dışlama veya kısıtlama anlamına gelir.

(<https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/kefe/docs/cedaw.pdf>).

Cinsiyete dayalı ayrımcılık doğrudan veya dolaylı olarak gerçekleştirilebilmektedir. Doğrudan ayrımcılık, cinsiyet temelli davranış farklılığını ifade etmektedir. İşe alımlar, ücretlendirme, terfiler gibi durumlarda gözlemlenen uygulamalar bunun en açık örnekleri olarak belirtilmektedir. Dolaylı ayrımcılık ise biçimsel olarak eşitlikçi görünen davranış ve/veya uygulamaların kadınlar üzerinde

sonrasında ortaya çıkan ayrımcı etkilerini tanımlamaktadır. Özellikle toplumsal cinsiyet açısından yansız olmayan kanun, politika ve programların, kadın ve erkek arasındaki yaşam biçimi farklılıklarını görmezden gelerek uygulanmaları dolaylı ayrımcılığın ortaya çıkışının nedenleri arasında sayılabilir (Küçükbaşol, 2014: 20). Diğer taraftan belirli bir talep karşılığında, istenen şeyin verilmesi için belli şartların öne sürülmesi, işten çıkarma oranlarının kadınlarda daha yüksek olması, doğum nedeniyle kadınların kariyerlerine ara vermek zorunda kalmaları, doğum izinlerinin tam uygulanmaması, iş yerinde kreş ve anaokulunun bulunmaması yine çalışma alanlarında kadınların özel ihtiyaçlarını giderme amacıyla uygun mekanların olmaması gibi pek çok farklı uygulama dolaylı ayrımcılığın sonuçları olarak ortaya çıkmaktadır. Özellikle cam tavan olarak kavramsallaştırılan, kadınların iş sürecindeki çabalarından bağımsız olarak erkekler kadar hızlı yükselememeleri ve yüksek pozisyonlarda tercih edilmemeleri, çalışma yaşamındaki toplumsal eşitsizlik etkilerinin en açık sonuçlarındanıdır.

Toplumsal cinsiyet ve eşitsizlik ilişkisinin yeniden üretildiği ve derinleşmesine neden olan en temel uygulama ise kız çocuklarının okullaşma oranları ve eğitim süreleridir. Kız çocuklarının okula gönderilmemesi aynı zamanda eğitim eşitsizliğiyle birleşmekte, eğitim ve toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri kadınların eğitim ve çalışma yaşamından dışlanmalarıyla bağımsız bir gelire ulaşmalarını da engellemektedir. Bu durum kadınların gelir dağılımı açısından erkeklere oranla daha yoksul olmalarıyla sonuçlanmaktadır. Atkinson'un (2018: 36) belirttiği üzere cinsiyete göre kazanç farklılıklarındaki eğilim değerlendirildiğinde eğitim kazanımları gibi farklı ödemeyi adil kılacak ve ayrımın sebebini doğrulayacak niteliklere atfedilebilecek farklılıklar ayırt edilmelidir. Atkinson'a göre tarihsel olarak cinsiyete dayalı ödeme farkındaki genel daralma eğiliminin ardındaki büyük faktör, kadınların eğitim seviyesindeki artıştır. Buna rağmen toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin temelindeki bir diğer unsur, aynı sektörde benzer işleri yapan kadın ve erkekler arasındaki gelir farklılıklarıdır. Eşit işe eşit ücret ilkesi bu bağlamda sağlanamamaktadır. Cinsiyete dayalı ücret farkı, kadınlar ve erkekler arasındaki ücret veya gelir farkını gösteren bir ölçüttür. Bu aynı zamanda bir eşitsizlik ölçütüdür ve eşit işe eşit ücret kavramından daha geniş bir tartışmayı kapsamaktadır. Son olarak gelir elde eden kadınların, harcama kararlarını kendilerinin verememeleridir (Şimşek, 2011: 119-121). Böylece kadınların toplumsal haklar,

fırsatlar ve olanaklardan yararlanmada karşı karşıya kaldıkları eşitsizlikler, daha da derinleşmektedir.

Üstün (2011), piyasa içi rollerin her iki cins tarafından üstlenildiği hallerde dahi cinsiyete dayalı iş bölümünün varlığını sürdürdüğünü, cinsiyete dayalı iş bölümünün, kadınlarla erkekleri farklılaştırmakla kalmadığını, aynı zamanda toplumsal kaynaklara erişimlerini de etkilediğini ve eşitsiz kıldığını ifade etmektedir. Bu eşitsizlik, cinsiyete dayalı çeşitli ayrımcılık ve engellemelerle pekiştirilmekte, sadece kadınların değil, bütün toplumun ekonomik, siyasal ve kültürel gelişmesi önünde ciddi bir engel haline gelmektedir.

Toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümü; yalnızca kadın ve erkeklerin toplumsallaşma süreci içerisinde üstlendikleri farklı işlerin bir bütünü veya her iki cinsin adil şekilde sorumlulukları paylaşımı olarak kabul edilemez. Bu iş bölümü aynı zamanda, ayrımcılık içermekte ve eşitsizliklere yol açmaktadır. Çünkü kadınların ve erkeklerin emeklerine eşit değer verilmemekte, eşit ücretlendirilmemektedir. Toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümü toplumun kadın ve erkeğe uygun gördüğü rollerden kaynaklandığından bunun değişmesi için o toplumdaki kadın ve erkek rollerinin değişmesi gerekmektedir.

Diğer taraftan cinsiyet eşitsizliğiyle ilgili önemli kavramsallaştırmalardan biri de “kadının görünmeyen emeği” tartışmasıdır. Acar-Savran ve Demiryontan (2012: 10-11) kadının görünmeyen emeğini, cinsiyete dayalı iş bölümü ve toplumsal cinsiyet ilişkileri çerçevesinde harcanan bir emek biçimi olarak tanımlamakta ve patriarkal yapının temellerinden birini oluşturduğunu ifade etmektedir. Kapitalist patriarka tarafından aile, ev içi özel alan ve bu alandaki cinsiyetçi iş bölümünün toplumsal olmayan doğal bir alan olarak kurulması ve bu alandaki ilişki ve pratiklerin, kadınların yaptıkları işler olarak doğallaştırılmaları, bu eylemlerin birer iş olarak değil davranış biçimi olarak tanımlanmasına neden olmaktadır. Ev içi çalışma düzeninin, belirli bir mesai saatine sahip olmaması, çalışmayla dinlenmeyi, iş zamanıyla boş zamanı, iş yapmakla sevgi paylaşmayı ayırıştırmanın olanaksız olması neyin ortak bir yaşamı yeniden üretmek için neyin çeşitli zorunluluk ve tehditler karşısında gerçekleştirilen görevler olduğunun açıkça görünmemesiyle sonuçlanmaktadır. Bora (2011: 21) kadınlığın, içinde yaşanan kültürde yaş, eğitim, sınıf gibi değişkenlerden bağımsız olarak, ev üzerinden tanımlandığını ve yeniden üretildiğini ifade etmektedir. Ancak

sınıf aidiyeti bu ilişkilerin yaşanma biçimi ve derecesi üzerinde oldukça etkilidir. Diğer taraftan kadının bu emeğinin karşılıksız bir emek oluşu, bu emeği hem görünmez kılmakta hem de kadınların ekonomik olarak bağımsızlaşmalarının önünde bir engel oluşturmaktadır. Tüm bu nedenlerle kadının görünmeyen emeği olarak tartışılan bu edimlerin tümü aynı zamanda toplumsal cinsiyet temelli eşitsizlikleri üretmekte ve yeniden üretmektedir.

Bu bağlamda toplumsal cinsiyet eşitsizliği, dünya genelinde sosyal, ekonomik, yasal ve siyasal haklar bağlamında varlığını sürdürmektedir. Yalnızca kadın ve kız çocuklarını etkilememekte, aynı zamanda ülkenin demokratikleşmesinin ve kalkınmasının önünde ciddi bir engel oluşturmaktadır. Bu eşitsizlikler toplumsal cinsiyet eşit(siz)liği endeksleriyle hesaplanmaktadır.

Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi (GII), üreme sağlığı (anne ölüm oranı ve ergen doğum oranı), güçlendirme (her bir cinsiyetin parlamentoda sahip olduğu koltuk oranı ve 25 yaş üstü kadın ve erkeklerin en azından ortaöğretim görme oranları) ve iş gücü piyasası (15 yaş üzerine kadın ve erkeklerin iş gücüne katılım oranları) değişkenlerine bağlı olarak kazanımlar üzerinden kadın ve erkekler arasındaki eşitsizliği ölçmektedir. Endeksin sıfır değeri, kadın ve erkeklerin eşit ücret aldıklarını; bir (1) değeri ise ölçülen tüm boyutlarda kadınlar veya erkeklerin diğerlerine kıyasla olabildiğince kötü olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, GII değeri ne kadar yüksekse, kadınlar ile erkekler arasındaki eşitsizlikler ve kadınların ve kız çocukların sağlık, eğitim, iş gücü piyasası, siyasal temsil gibi konularda uğradıkları ayrımcılıkların, niteliklerinin ve seçim özgürlüklerinin geliştirilmesini engellemesiyle ortaya çıkan insani gelişme kaybı o kadar fazla olacağı ifade edilmektedir.

Tablo 1: Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi

Bölgeler/Yıllar	Arap Devletleri	Doğu Asya ve Pasifik	Avrupa ve Merkez Asya	Latin Amerika ve Karayipler	Güney Asya	Sahra-altı Afrika	Dünya
1995	0,684	...	0,488	0,510	0,704	0	0,547
2000	0,662	0,376	0,444	0,486	...	...	0,521
2005	0,615	0,348	0,381	0,450	0,612	0,619	0,493
2010	0,577	0,331	0,319	0,429	0,572	0,601	0,473
2011	0,572	0,330	0,311	0,424	0,567	0,593	0,467
2012	0,562	0,327	0,301	0,417	0,562	0,592	0,463
2013	0,550	0,320	0,296	0,408	0,566	0,584	0,457
2014	0,547	0,318	0,292	0,402	0,546	0,584	0,454
2015	0,540	0,313	0,290	0,397	0,538	0,579	0,449
2016	0,535	0,312	0,284	0,393	0,529	0,576	0,446
2017	0,534	0,312	0,279	0,389	0,518	0,573	0,442
2018	0,531	0,310	0,276	0,383	0,515	0,572	0,439
2019	0,518	0,324	0,256	0,389	0,505	0,570	0,436

Kaynak: UNDP, HDI, <http://hdr.undp.org/en/data#>

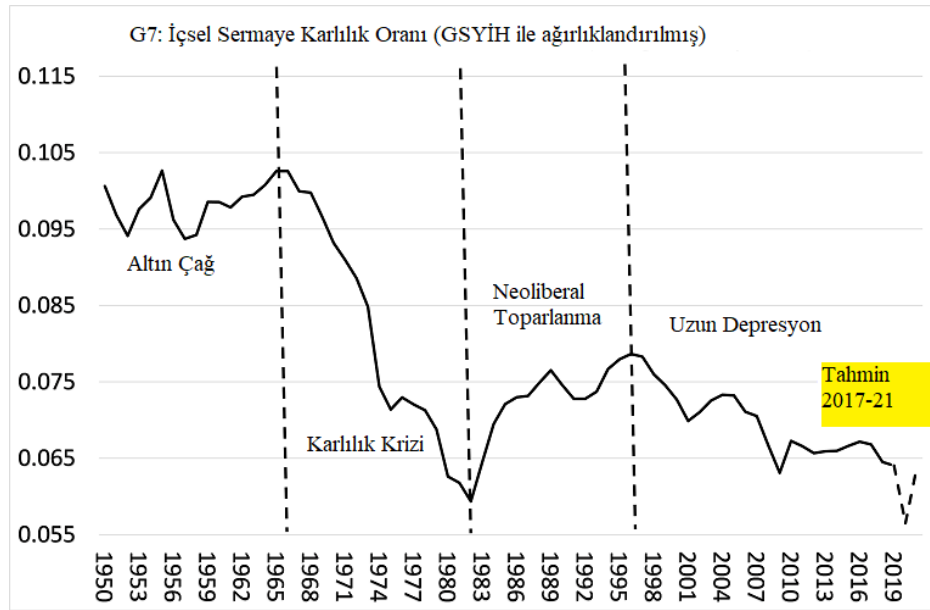
Küresel ve bölgesel bazda değerlendirildiğinde 2000’li yıllar toplumsal cinsiyet eşitsizliğinde görece bir iyileşmenin sağlandığı dönemlerdir. 2019 yılı dünya değeri 0,436 iken bu değerin altında yer alan bölgeler Latin Amerika (0,389), Avrupa ve Merkez Asya (0,256) ve Doğu Asya ve Pasifik (0,324). Dünya ortalamasına göre yüksek toplumsal cinsiyet eşitsizliğine sahip bölgelerin başında Sahra-altı Afrika (0,570) başı çekerken onu Arap Devletleri (0,518) ve Güney Asya (0,505) izlemektedir. Bunula birlikte bölgeler dışında değerlendirildiğinde OECD ülkeleri (0,205) değeriyle oldukça düşük bir cinsiyet eşitsizliği değerine sahiptir. İnsani gelişmişlik düzeyi ile karşılaştırıldığından çok yüksek gelişmişlik düzeyine sahip ülkeler 2019 yılında 0,173, yüksek gelişmişlik düzeyine sahip ülkeler 0,340, orta düzeyde insani gelişmişlik düzeyine sahip ülkeler 0,501 ve düşük insani gelişmişlik düzeyine sahip ülkeler 0,592’lik bir cinsiyet eşitsizliği endeksi değerine sahiptir. Aynı zamanda gelişmekte olan ülkeler 0,463 değeri ile dünya ortalamasıyla aynı düzeyde iken en az gelişmiş ülkeler 0,559 ile Güney Asya ve Sahra-altı Afrika ile benzer bir toplumsal cinsiyet eşitsizliğine sahiptirler. Bu bağlamda insani gelişmişlik ile cinsiyet eşitsizliği arasında ters yönlü bir ilişki olduğu ifade edilebilir.

1.10. TARİHSEL OLARAK EŞİTSİZLİK

İktisadi eşitsizliklerle karakterize kapitalist bir dünyada yaşıyoruz. Bu eşitsizlikler durağan bir tarihsel zamanda gerçekleşmemekte; uzun dönemli azalış ve artış çevrimleriyle ortaya çıkmaktadır. İktisadi eşitsizlikler tarihsel olarak eğitim, sağlık gibi başka alanlarda yaşanan değişimlerin hem nedeni hem de sonucu olmuşlardır. Dolayısıyla zenginliğin oluşumu ve paylaşımının tarihi, bir ülkenin genel tarihinin gerçek bir okumasını sunar (Piketty, 2014: 293; De Zwart, 2019: 314). Bu bağlamda kapitalist gelişmenin çevrim ve evreleri, iktisadi eşitsizliklerin tarihselliğini kavramaya yardımcı olabilir.

Kapitalizmin dönemselleştirilmesi konusunda farklı kriterlere bağlı, geniş bir literatür söz konusudur. Marx (2006) kapitalist üretim biçimindeki hareketin temel dinamiğini kâr oranlarının düşme eğilimi yasasıyla açıklamaktadır. Bu bağlamda bir dönemselleştirme kapitalist üretim biçiminin dinamikleri, hareketi, krizleri ve yeniden toparlanma evreleri göz önünde bulundurularak, kâr oranlarının seyrini belirleyen, sermayenin organik bileşimindeki sıçramalı evrimlerin gerçekleştiği tarihsel kriz dönemleri üzerinden gerçekleştirilebilir.

Şekil 6: G7 Ülkelerinde Sermayenin Kârlılığı

Kaynak: Michael Roberts, <https://thenextrecession.wordpress.com/>

Şekil 6, gelişmiş ülkelerin kârlılıklarının seyrini göstermektedir. Kâr oranlarındaki tarihsel seyirler aynı zamanda kapitalist üretim ilişkilerinin dönüşümü konusunda tarihsel kırılma dönemlerinin göstergeleri olarak ele alınabilir. İktisadi sistemler gelişimlerinin kimi dönemlerinde aksaklıklar veya durgunluklar yaşamaktadırlar. Bu aksaklık veya durgunluk dönemlerinin aşılması iktisadi sistemlerin işleyiş biçimlerinde belirli değişiklikleri gerekli kılar. Sosyal devlet uygulamaları ve Keynesyen uzlaşıyla karakterize olan Altın Çağ, 1970’li yılların tarihsel kriziyle ve durgunluk içinde enflasyonu ifade eden stagflasyonun yaşanmasıyla son bulmuştur. Kâr oranlarının düşüşü, kapitalist üretim biçimini zorunlu olarak yeni üretme biçimlerine, teknolojik devrimlere (1970’li yılların teknolojik devrimi üretim süreçlerinde bilgisayar teknolojilerinin ve çipin kullanılmasıdır), yeni üretim ve politika stratejileri geliştirmeye zorlamıştır. Böylece Kazgan’ın (2016: 11) da belirttiği üzere hazırlıkları 1970’li yıllarda başlayan ve 1980’de neredeyse küresel bir ekonomi politikası olarak yürürlüğe giren neoliberal politikalar olarak adlandırılan bir dizi dönüşüm, 1970’li yılların tarihsel krizinin etkilerinin toparlanması, telafi edilmesi veya engellenmesi amacıyla uygulamaya konulmuştur.

Kapitalizmin evrelerine dair Baran ve Sweezy (1966) piyasa rekabeti kriterini benimsemişler ve liberal bir aşama ile tekelci aşama biçiminde bir ayrıma gitmişlerdir. Bell (1973) dönemselleştirmesini endüstriyel kapitalizm ve post-endüstriyel kapitalizm kavramları üzerinden gerçekleştirmiştir. Arrighi (1994) kapitalizmin tarihini dört ana sistemik birikim döngüsüne bölmüştür. 14. yüzyıldan 16. yüzyılın başına kadar olan Ceneviz döngüsü; 16. yüzyılın sonundan 18. yüzyılın ortalarına kadar Hollanda döngüsü; 18. yüzyılın ikinci bölümünden 20. yüzyılın başına kadar olan İngiliz döngüsü ve 20. yüzyıldaki Amerikan döngüsü, sistemik birikim dairelerine bağlı olarak aynı zamanda küresel hegemonyanın hareketini sunmaktadır. Pereira (2014) ilk sanayileşen ülke olması nedeniyle Britanya’yı referans almış; teknikteki ilerleme ile tekniğin kâr ve ücret oranlarıyla olan ilişkisini temel kriter olarak belirlemiştir. Bu kriter üzerinden uzun bir ilkel birikim dönemi olarak merkantilist kapitalizmin ardından kapitalist üretim ilişkilerini beş aynı evreye bölmüştür. Birinci evre 1750’lerde başlayan Endüstri Devrimidir. İkinci evreyi 1801-1850 arası dönemi ifade edecek biçimde Marksist evre olarak tanımlamaktadır. 1851-1945 Klasik

Kapitalizm dönemidir ve üçüncü evreyi oluşturur. 1946-1972 arasındaki Altın Çağ dönemi dördüncü evredir. 1973-1979 dönüşüm krizinin ardından 1980 sonrası yılları tanımlamak üzere Kapitalizmin Neoliberal yılları beşinci evreyi oluşturmaktadır.

Pereira (2014) üretimin teknik süreçlerinin bağımsız değişken olarak ele alındığı; teknik ilerleme, kâr oranı ve ücret oranı arasındaki ilişkileri, davranışlarını ve sonuçta ortaya çıkan eşitsizliği bir aşağıdaki tablo yardımıyla özetlemektedir. Tablo 2, bağımsız değişken olarak sermaye kullanımından sermaye tasarrufuna geçme eğiliminde olan teknik ilerlemedir. Kâr oranı -ikinci evre dışında- sabit varsayılmaktadır. Ücret oranı ve fonksiyonel eşitsizlik bağımlı değişkenlerdir.

Tablo 2: Kapitalist Gelişme ve Eşitsizlik Evreleri

Kapitalist Gelişmenin Evreleri	Teknik Süreç*	Kâr Oranı**	Ücret Oranı***	Eşitsizlik****
1. Endüstri Devrimi (1750-1800)	Sermaye-kullanımı	Sabit	Düşüyor	Artıyor
2. Marksist Evre (1801-1850)	Sermaye-kullanımı	Düşüyor	Sabit	Sabit
3. Klasik Kapitalizm (1851-1945)	Nötr	Sabit	Üretkenlikle birlikte artıyor	Sabit
Kriz (1929-1945)				
4. Kapitalizmin Altın Yılları (1946-1972)	Sermaye-tasarrufu	Sabit	Üretkenliğin üzerinde artıyor	Azalıyor
Kriz (1973-1979)				
5. Neoliberal Yılların Değişkenleri (1980-2008)	Sermaye-tasarrufu	Sabit	Üretkenliğin üzerinde artıyor	Azalıyor
Neoliberal Yılların Etkin Değişkenleri	Sermaye-tasarrufu	Sabit	Sabit	Artıyor

Not: *Y/K: Milli Gelirin Sermaye Stokuna Oranı, ** R/K: Getirinin Milli Gelire Oranı, *** W/L: Ücretlerin İstihdama Oranı, ****R/Y: Getirinin Milli Gelire Oranı.

Kaynak: Pereira, 2014: 210.

Pereira (2014) Tablo 2’de üretim sürecindeki teknolojik gelişme, kâr oranlarının seyri ve ücretlerin emek verimliliğine göre artışları üzerinde bir eşitsizlikleri açıklamaktadır. Buna göre teknolojik gelişme, ücretleri baskılayacak koşullarla birlikte gerçekleştiğinde kârlılık değişmediğinde dahi eşitsizlik artmaktadır. Çünkü emek gücünün toplam toplumsal değerden aldığı pay görece olarak azalmaktadır. Diğer yandan sermaye tasarruflu bir teknolojik gelişme karşın verimlilikten daha yüksek oranlı ücret artışları tarihsel süreçte eşitsizliğin azalmasının

koşulu olarak ortaya çıkmaktadır. Öte yandan sermaye tasarrufu ve sabit kâr oranlarıyla beraber ücret oranlarının da sabit kalması, toplumsal kesimlerin elde ettikleri toplam toplumsal değer bağlamında düşünüldüğünde görece olarak eşitsizlikleri artırmaktadır.

Eşitsizliklerin tarihsel seyrine odaklanıldığında De Zwart (2019: 313) eşitsizliğin 1347'deki veba (kara ölüm) salgını öncesinde en yüksek düzeyine ulaştığını, salgının nüfusta neden olduğu büyük oranlı azalma ile dünya genelinde işçilerin ücretlerinde bir iyileşmeye neden olduğunu ifade etmektedir. 17. yüzyılda eşitsizlikler bir kez daha yükselmiştir. Bu sefer yüksek nüfus artışının, toprak sahipleri karşısında işçilerin konumlarını zayıflatması bu artışın nedeni olmuştur. 19 ve 20. yüzyılda eşitsizliklere ilişkin veriler dünya genelinde çoğalmıştır. Örneğin ABD için geç 18. yüzyıldan 1860'lara kadar sürekli artan sonrasında Büyük Buhrana kadar durağan bir seyir izleyen eşitsizlikten bahsedilebilmektedir.

Endüstri Devrimi evresinde, köylülüğün mülksüzleştirme veya ilkel birikim uygulamaları aracılığıyla manüfaktürlerde işçileşmesi ve buna bağlı olarak ücretlerin ya geçimlik düzeyde kaldığı veya yedek sanayi ordusunun işçi sınıfı arasında neden olduğu rekabete bağlı olarak ücretler üzerindeki baskısı nedeniyle azalması sonucu eşitsizlik artmaktadır. Pereira (2014: 210) Sanayi Devrimi veya makineleşme dönemini köylülerin sanayi işçilerine dönüşmesi yani klasik proleterleşme dönemi olarak tanımlamaktadır. Emek yerine tekniğin veya mekanizasyonun ikame edildiği bu dönemde, ücret oranlarının üretkenlikten daha yavaş büyümesi veya düşmesi sonucu eşitsizlik artmaktadır.

İkinci aşama sermaye kullanımının devam ettiği ve ücretlerin geçimlik düzeyine ulaşması nedeniyle daha fazla düşürülemediği bir dönemdir. Bu nedenle, eşitsizlik sabitken kâr oranının zorunlu olarak düşmesi aynı zamanda Marx'ın kâr oranlarının düşme eğilimine karşılık gelmektedir. Bu dönemde kârlılık, tarihsel olarak oldukça yüksek düzeylerden, yatırımları teşvik etmeyi sürdürebilecek bir düzeye gerilemiştir. Ücretlerin, teknikteki ilerlemenin sermaye kullanımını telafi edecek biçimde işgücü verimliliğindeki artışın altına düşmesi, azalan kâr oranlarına karşılık sabit ücret oranları ve eşitsizliklere neden olmuştur (Pereira, 2014: 211). Ayrıca firmaların sahip oldukları teknoloji, üretici güçlerdeki gelişmeye bağlı olarak yeni teknolojilerin ortaya çıkışıyla görece olarak daha az üretken hale gelecektir. Emekğin

yerine görel verimliliği düşük makinelerin ikamesi emeğin görel üretkenliğini artıracak, ancak çıktı sermayesi oranı düşecektir. Sonuç olarak, sermaye stokunun ortalama üretkenliği azalacak ve ücret oranı geçim düzeyinde sabit kaldıkça, nihai kâr oranı düşecektir.

Üçüncü Klasik Kapitalizm aşamasında, teknik ilerleme sermaye kullanımından nötr sermaye oranına (sabit çıktı-sermaye oranı) doğru değişmiştir. Kâr oranının sabit kaldığı da göz önünde bulundurulduğunda, ücretler de olduğu gibi üretkenlikle birlikte artmalıdır. Böylece gerçek ücretlerde bir artış ve sabit eşitsizlik ortaya çıkmaktadır. Kâr oranlarının etkisi bağlamında iki dünya savaşının yarattığı yıkımlar, 1930'lardaki Büyük Buhranın yol açtığı iflaslar ve bu dönemde yürürlüğe sokulan çeşitli kamu politikalarının, 1914-1945 döneminde sermaye/gelir oranında ciddi bir düşüşe ve sermaye gelirlerinin milli gelirden aldığı payda ciddi bir azalmaya sebep olduğunu belirtilmektedir (Piketty, 2014: 293-307; Atkinson, 2018: 50). Böylece gelir hiyerarşisinde en üst onda birlik kesimin içinde sermaye gelirleri daha baskın hale gelmiştir. Savaş dönemlerinin ekonomik faaliyet üzerindeki yıkıcı etki aynı zamanda enflasyonda artış, reel ücretlerin ve satın alma gücünün daralmasıyla sonuçlanır. Yüksek enflasyon, en düşük ücretlerin enflasyondan daha fazla korunmalarına yönelik politikalara karşın, ücretlerin paylaşımında ciddi değişikliklere yol açabilir. Örneğin iki dünya savaşında da sermayenin milli gelirden aldığı paydaki (sermaye/gelir oranındaki) ve ücret eşitsizliklerindeki azalma eşzamanlı olarak gerçekleşmiştir.

Kapitalist gelişmenin dördüncü evresinde, II. Paylaşım Savaşı'ndan sonra kapitalizmin altın yıllarında (1946-72), teknik ilerleme, mütevazı bir şekilde sermaye tasarrufu haline gelmiştir. Doğrudan, işgücü ile makine ikamesine odaklanmak yerine, esas olarak eski makinelerin yerine daha üretken ve daha az maliyetli makinelerin kullanıldığı belirtilebilir. Kapitalizmin altın çağında, özellikle savaş sonrası dönemde Avrupa'da, zengin ülkelerde eşitsizlik azalırken, kâr oranının sabit ve kapitalistler için çekici kalmasının bir nedeni de budur. Eşitsizliklerdeki bu düşüş İkinci Paylaşım Savaşı döneminde ortaya çıkmış, bunun yanında 1945-1970 arasında eşitleyici güçlerin ürünü olarak da devam etmiştir. Kâr oranının sabitliği, sermayenin üretkenliği arttığı için emeğin üretkenliğinden daha hızlı yükselen ücretlerle tutarlıdır. Nitekim, o dönemde gelişmiş ekonomiler yüksek büyüme oranları ve finansal istikrar yaşarken, eşitsizlik açıkça azalmıştır (Pereira, 2014: 211). Bilinçli politikalar dahil, eşitleyici

mekanizmaların işlemeyi bırakması veya tersine dönmesi Atkinson'un eşitsizlik dönemeci olarak adlandırdığı 1980 sonrası durumu ortaya çıkarmıştır. Nitekim o dönemden sonra eşitsizlikler birçok ülkede yükselişe geçmiştir (Atkinson, 2018: 2). Diğer taraftan Piketty (2014: 290) 20. yüzyılda eşitsizliklerdeki düşüşün, tamamen sermayenin yüksek getirisindeki, başka bir ifadeyle kâr oranlarındaki, düşüşe bağlı olduğunu belirtmekte ve yüksek sermaye gelirlerindeki düşüşün gerçeklememesi durumunda bu yüzyıldaki gelir eşitsizliğinin azalmayacağını ifade etmektedir.

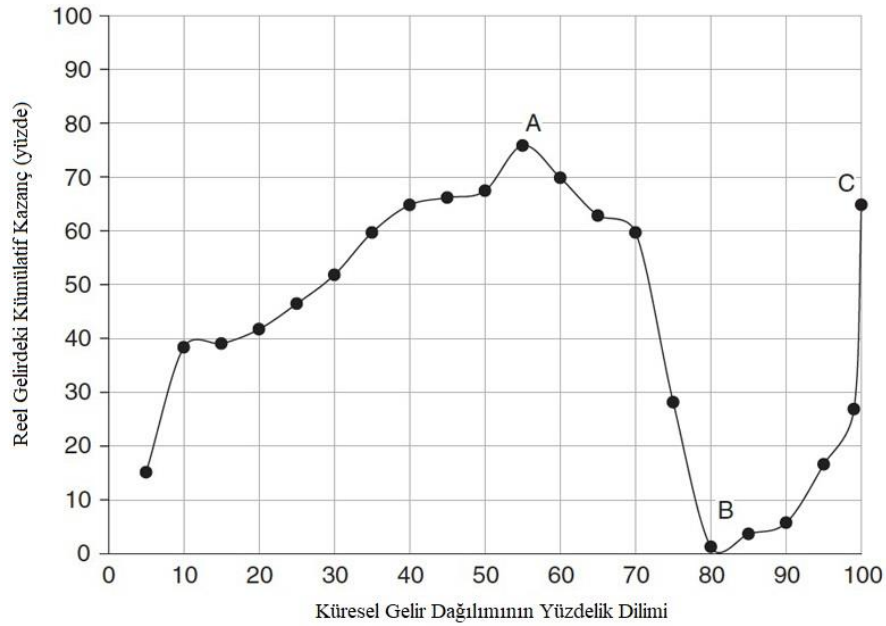
1970'li yıllar ve özellikle 1973-79 dönemi düşen kâr oranlarıyla karakterize olmuş bir dönemdir. 1980 sonrası, neoliberal yıllarda, ücretler ve maaşlar üretkenlikten daha fazla artarken kâr oranlarının sabit kalmasını sağlayan sermaye tasarruflu teknik süreç devam etmesine rağmen eşitsizlikler artmıştır. Çünkü yalnızca neoliberal politikalar değil, aynı zamanda uluslararası emek gücü hareketliliği ve gelişmekte olan ülkelerin nihai mal ihracatı nedeniyle ortaya çıkan rekabet, ücretlerin neredeyse durgun seyretmesine neden olmuştur. Pereira (2014: 217) sermaye tasarrufu sağlayan teknik ilerlemeden elde edilen artığın, rantiyeci kapitalistler ve profesyonel sınıfın en üst kesimi, özellikle nüfusun en zengin %2'si, tarafından ele geçirildiğini belirtmektedir.

Dolayısıyla krizin ardından, kâr oranlarının tatmin edici düzeye geri dönmesi ve sermayenin üretkenliğindeki artışla, uzun dönemli sabit kâr oranları varsayımıyla ücretlerin, üretkenliğin üzerinde arttığı bir dönemin ortaya çıkışı makul bir beklentidir. Ancak bu dönemde gerçekleşen ücretlerin neredeyse sabitliğidir. Aslında sabit bir kâr oranı ve artan bir çıktı-sermaye oranı varsayıldığında, ücretlerin verimlilikten daha hızlı artmaya devam etmesi ve eşitsizliğin düşmeye devam etmesi gerekmektedir. Ancak ücretler sabit kalmış ve eşitsizlik artmıştır. Parlak Altın Yıllar kasvetli neoliberal yıllara dönüşmüştür. Diğer taraftan, zayıf toplam talep ve enflasyondaki artışın neden olduğu stagflasyonun yol açtığı kâr oranlarındaki azalmaya verilen küresel yanıt neoliberalizm ve finansallaşma olmuştur. Bunun yanında iktisadi liberalizmin yeniden egemenliğini ilan etmesi, piyasa odaklı kurumsal reformların (özelleştirme ve deregülasyon) benimsenmesi, mevcut ilerici gelir vergisi sistemini düzleştirilmesi, ticari işletmelerin işten çıkarılmaları zorlaştıran iş sözleşmelerini daha "esnek" hale getirmesiyle iş sözleşmelerinde güvencesizleştirme, esnekleştirme, özellikle ücretli çalışanlar açısından, refah devletiyle hatırlanan, evrensel sosyal

hizmetlerin kapsamının daraltılması dönemin eşitsizlikleri derinleştirici temel uygulamalarıdır. Finansal gelişmelerle birlikte, rant veya servet geliri elde edenlerin ve spekülâtif ve riskli finansal araçları yönetenlerin ücretlerindeki artış, eşitsizlikleri daha da arttırmıştır. Bunların yanında artan rekabet, işgücü tasarrufu sağlayan teknolojiler, işçilerin kapitalistler karşısındaki görelî güçlerinin azalması ücretlerin bu dönemde durağan kalmasını sağlarken, verimlilikte de bir önceki evreye göre düşük ancak artan bir seyir ortaya çıkmıştır. De Zwart'ın (2019: 313) belirttiği üzere 1979 yılında 0,35'lik Gini endeksiyle ABD'de eşitsizlikler tarihsel olarak en düşük seviyesini görmüş ve sonrasında düzenli bir artış eğilimi göstermiştir. Benzer biçimde Avrupa için 19. yüzyılda artan bir eşitsizlik, iki dünya savaşı dönemi boyunca bir azalma ve 1970'lerin sonu ve 1980'lerden sonrasında yeniden artış biçiminde bir eşitsizlik salınımından bahsedilebilmektedir.

Bu salınımın en somut göstergelerinden biri, Milanovic'in "Fil Eğrisi" olarak adlandırılan grafiğidir. Şekil 7, gelirdeki kazanç yüzdesini orijinal gelire göre çizerek, ele alınan dönemde hangi gelir gruplarının, küreselleşmeden elde edilen kazançlardan, en fazla yararlandığını göstermektedir.

Şekil 7: Küresel Gelir Düzeyine Göre Kişi Başına Reel Gelirdeki Görelî Kazanç 1988-2008

Kaynak: Milanovic, 2016: 11

Şekil 7’de yatay eksen, küresel gelirin yüzdesel dağılımını, en solda en yoksul en sağda ise en zenginler olmak üzere göstermektedir. Dikey eksen ise 1988-2008 döneminde reel gelirdeki kümülatif büyümeyi göstermektedir. Böylece küresel olarak iki temel kırılma yılları olan Berlin Duvarı’nın yıkılışı ile küresel kriz dönemini kapsayan yüksek küreselleşmenin yaşandığı yirmi yıllık bir dönemi kapsamaktadır. Şekildeki A noktası, küresel gelir dağılımının medyanı civarındadır. 1988-2008 döneminde, gerçek gelirlerin en çok küresel gelir dağılımının medyanı civarındaki insanlar için arttığını göstermektedir. A noktasındaki kişiler ele alınan dönemde yaklaşık %80’lik artışlarla, en yüksek reel gelir artışını yaşamışlardır. Milanovic, bu yüksek gelirli bireylerin çoğunun, gelirleri %50 ile %80 arasında artan Çin, Hindistan ve Endonezya gibi gelişmekte olan Asya ekonomilerindeki orta sınıfların bir parçası olduğunu ifade etmektedir. Bununla birlikte, büyüme yalnızca medyana yakın olanlar için değil, aynı zamanda %40-60 arasındaki yüzdelik dilimlerin kapsadığı bireyler için de yüksek oranlı gerçekleşmiştir. Bu aralık dünya nüfusunun beşte birine denk gelmektedir (Milanovic, 2016: 18). Diğer yüksek kazançlı grup, gelirleri %65 oranında artan küresel gelir dağılımının en tepesindekilidir. Gelirlerinde neredeyse hiç artış göstermeyenler, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika’daki gelişmiş ülkelerin alt orta sınıflarıdır. Küresel nüfusun en fakir yüzde beşi de bu yirmi yıl içinde gelirlerinde yalnızca küçük kazançlar görebilmiştir.

Eşitsizliklerin tarihsel çevrimi onları ortaya çıkaran veya azalmalarına yol açan nedenlerle ilgili tartışmaları ortaya çıkarmıştır. Scheidel (2017) eşitsizliklerin ancak geniş ölçekli şiddet veya yıkımlarla eşitlenebileceğini ifade etmektedir. Eşitleyici güçlere örnek olarak dışsal şoklar olarak nitelediği, kitlesel seferberliğin ilan edildiği savaş durumları, dönüştürücü devrimler, devletin çöküşü ve ölümcül salgınları vermektedir. Benzer bir ifade Piketty’nin (2014) eşitsizlikleri genel olarak iktisadi çevrimle aynı yönde hareket eden bir olgu olarak değerlendirmesinde görülmektedir. İktisadi genişlemenin gerçekleştiği evrelerde, kârların milli gelir içindeki payının artmakta, yüksek ücretlerin primler ve ikramiyeler de dahil olmak üzere düşük ücretlere göre daha fazla yükselmekte iken iktisadi yavaşlama veya resesyon dönemlerinde bunların tam tersinin gerçekleştiğini ifade etmektedir. Dolayısıyla savaşlar benzeri büyük ölçekli yıkımlar eşitsizliklerin azaldığı durumların aşırı halleri olarak ele alınmaktadır. Diğer taraftan Milanovic (2016) kentleşme, okullaşma

oranının artışı, nüfusun yaşlanması ve buna bağlı olarak, eğitim, sağlık veya kamusal mallara yönelik kamu harcamalarındaki artış ile yüksek vergilendirme politikalarının eşitsizliği azaltan iktisadi faktörler olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca I. Paylaşım Savaşı gibi eşitsizlikleri eşitleyici geniş ölçekli yıkıma neden olan dışsal şokların aslında içsel unsurlar olduğunu ifade etmektedir. Milanovic'e (2016: 95-6) göre savaş öncesi yüksek eşitsizlikler, hem yüksek gelire sahip seçkinlerin yüksek tasarruflar gerçekleştirmesine hem de düşük gelire sahip alt sınıflardan iç talebe sınırlı katkı gelmesine neden olmuştur. Böylece sermayenin kendine daha fazla kâr elde edebileceği alanlar aramaya başlaması, diğer olası rakiplerin savaş pahasına dışlanmasını gerektirmiştir. Her durumda savaşın ardından ücretlerdeki eşitsizliklerin azalması ortadan kalkmaktadır. Nitekim ücret hiyerarşilerinin ortadan kaldırılması hem kamusal alanda hem de özel sektörde ücretlerin yeniden toparlanması iki savaş sonrası dönemin en önemli politik, toplumsal ve ekonomik meseleleri arasında yer almıştır.

Kapitalizm, kâr oranlarının gerekleri tarafından belirlenen bir organize üretim ve bölüşüm biçimidir. Teknolojik ilerlemenin yansız olduğu veya çıktı sermaye oranının sabit olduğu varsayımı altında eşitsizlikleri azaltmak, ücretlerin emek üretkenliğinden daha hızlı artmasını gerektirir. Bu kâr oranlarında düşüşe yol açmaktadır. Diğer taraftan faiz oranları temel alındığında, ekonomik büyüme, beklenen kâr oranına bağlı hale gelir. Kâr oranlarının yatırımları teşvik edecek ve tarihsel koşullara göre belirlenmiş tatmin edici bir seviyeye ulaşmadığında, toplumsal olarak yatırımlar gerçekleşmemektedir. Bu, eşitsizliğin azaltılmasında temel etkenlerden biri olarak değerlendirilen büyümenin yavaşlayacağı ve ücretlerin üretkenlikten daha hızlı artmak yerine sonunda düşeceği anlamına gelir (Pereira, 2014: 204). Dolayısıyla tarihsel olarak iktisadi eşitsizliklerin dinamikleri, teknolojik değişim, küreselleşme ve ekonomik gelişmelerden kaynaklanmaktadır. Eşitsizliklerdeki artış aynı zamanda devletin iktisadi ilişkilerdeki konumu ve seçkinlerin bireylerden rant elde etme becerisinin artışıyla da ilişkilidir. Bu bağlamda kısa dönemde eşitsizliklerin azalmasına yönelik küresel bir beklenti söz konusu değildir. De Zwart'ın (2019: 322) da belirttiği gibi küresel tarih, ölüm ve yıkımın eşitsizliği nasıl azalttığını gösteren örneklerle doluyorsa da aynı zamanda işçilerin

kendileri için örgütlendiği, daha iyi çalışma koşulları hatta başka bir dünya için mücadele ettikleri örneklerle de doludur.

1.11. DEĞERLENDİRME

Kapitalist üretim ilişkilerinde eşitsizliklerin iktisadi dinamiklerinin anlaşılması ve analizi bir bilim olarak ekonomi politiğin konusudur. Nitekim Ricardo (2008: 1) yeryüzünün tüm ürünlerinin, toplumdaki üç sınıf arasında bölüşüldüğünü; toplumun gelişmişlik düzeyine bağlı olarak bu toplam ürünün sınıflar arasındaki (rant, kâr ve ücret olarak) dağılımının oldukça farklı oranlarda gerçekleşeceğini ifade ettikten sonra, “söz konusu dağılımı düzenleyen yasaların saptanması[nın], Siyasal İktisat’ın temel sorunu” olduğunu ifade etmektedir. Benzer biçimde Shaikh (2018: 65) artan eşitsizliğin kapitalist üretim biçiminin dünya çapında genel bir özelliği olduğunu 19. yüzyıl ortalarında ve neoliberal dönemdeki gibi, kapitalist gelişmeyle birlikte hızlandığını belirtmektedir.

Eşitsizlikler, toplumsal alanda pek çok farklı biçimde gerçekleşmektedir. Çalışmanın bu kısmında iktisadi eşitsizlik kavramının efradını cami bir tanımlaması yapılmaya çalışılmıştır. Eşitsizlikler yalnızca gelir ve servet üzerinden değil bağlantılı olduğu düşünülen diğer sosyo-ekonomik faktörlerle etkileşimi içinde açıklanmıştır. İktisadi eşitsizlik kavramını iktisadi faaliyetler bağlamında ele almak gerekir. Temel iktisadi faaliyetler üretim ve tüketimdir. Bunun dışındaki tüm iktisadi faaliyetler üretim ve tüketimin türevleridir. Bir başka ifadeyle üretim ve tüketim dışındaki iktisadi faaliyetler, üretimin veya tüketimin, “şimdi veya sonra” daha uygun koşullarda yapılabilmesi amacıyla gerçekleştirilmektedir. Dolayısıyla iktisadi eşitsizlik, üretim ve tüketim faaliyetleri bağlamında harekete geçirilebilir kaynakların eşitsizliği olarak ifade edilebilir. Buna göre iktisadi eşitsizlik kavramı; gelir eşitsizliği, servet eşitsizliği, mülkiyet eşitsizliği, eğitim eşitsizliği, sağlık eşitsizliği, ilişkisel eşitsizlik (network anlamında eşitsizlik), toplumsal eşitsizlik vb. kavramların tümünü kapsayan kök bir durumu ifade etmektedir.

Toplumsal ilişkiler ekonomik, politik ve ideolojik alanların bütünsel belirlenimi içinde gerçekleşen davranış ve karar alma süreçlerinin bütünüdür. Bu nedenle iktisadi eşitsizliklerin, politik, sosyolojik karar ve değer yargılarıyla birlikte

temelde iktisadi ilişkilerin bir sonucu olarak kavranması gerekmektedir. Çünkü politik, sosyolojik veya ideolojik karar alma süreçleri, iktisadi politika tercihleri, politika belirlenim süreçleri, politikacıların karar alma süreçlerinin etkilenmesi gibi bir dizi dolaylı olarak iktisadi ilişkileri etkileyecek alanlara müdahaleyi amaçlamaktadır. Dolayısıyla toplumsal yasalar belirli eğilimlere sahip zorunluluklar olduğundan ve gerçekleşme süreçleri ile biçimleri zaman zaman farklılaşabildiğinden, iktisadi eşitsizlikler, genel olarak deterministlik görülmesine rağmen, iktisadidir.

Bu bağlamda iktisadi eşitsizlik, gelir düzeyleri ve bunlardaki farklılıklar kadar gelirin elde edilme biçimi, gelir elde etmek için bireylerin hangi metaların mülkiyetine sahip oldukları, nasıl bir toplumsal üretim biçimi altında gelir elde edici faaliyetlerde bulundukları ve toplumsal yeniden üretim sürecindeki konumları gibi pek çok soyutlamanın eşanlı belirlenimi altında kendini göstermektedir. Bu çalışmada iktisadi eşitsizlik olgusu, bireylerin meta sahipliğine bağlı olarak toplumsal yeniden üretim sürecinde bulundukları konumlarına göre karşı karşıya kaldıkları iktisadi ve toplumsal bir olgu olarak ele alınmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

EKONOFİZİK YAKLAŞIMI

Çalışmanın bu bölümünde amaç eşitsizliklerin iktisadi dinamiklerinin çözümlenmesinde ekonofizik temelli yaklaşımların uygunluğunun ortaya konulmasıdır.

2.1. İKTİSAT VE FİZİK ETKİLEŞİMİ: EKONOFİZİK YAKLAŞIMI

Bir bilginin gerçekliğinin, geçerliliğinin veya doğruluğunun ölçütü, nesnel gerçekliği bütün yönleriyle, ilişkileriyle, çelişkileriyle olduğu gibi ve hareketi içerisinde açıklayabilme yetisidir. Bu ise ancak buna uygun bir yöntemle elde edilebilir. Bilimsel yöntem, insanlığın zaman ve mekân boyutu içinde, kendisini ve kendisi dışındaki dünyayı, ilişkilerini, gerçekleşen olay ve olguları anlamak, kavramak ve bilmek için geliştirdiği düşünce biçimlerinden biridir. Beşikçi (2013: 15) genel olarak yöntemi, belirli bir araştırma ve incelemede kullanılan gözlem, deney, ölçme gibi eylemsel işlemler ile hipotez, teori kurma, bunlardan gözlemlenebilir sonuçlar elde etme ve sonuçlardan tekrar olgulara dönerek test etmek gibi zihinsel işlemlerin meydana getirdiği bütün biçiminde tanımlamaktadır. Bu bağlamda herhangi bir özel bilim dalında inceleme konusu olan nesnenin bilinmeyen yönlerini ortaya çıkarmak veya değiştirmek için izlenen yol ve kullanılan araçlara genel olarak yöntem denir. Böyle bir yöntemin geliştirilebilmesi ancak nesnenin birçok belirlenimi olduğu, sonsuzca devindiği, değiştiği, geliştiği, bir biçimden başka bir biçime dönüştüğü, gelişen bilimler tarafından kanıtlandıktan sonra icat edilebilmiştir.

Ana akım iktisadın¹³ yöntemini de bu yaklaşımın iktisadi olguları ve piyasa mekanizmasını ele alış biçiminden saptamak mümkündür. Neoklasik yaklaşımda tüketim, üretim ve bölüşüm gibi iktisadi olgular bireysel kararlar ve seçimler sonucu ortaya çıkmaktadır. Bireysel karar ve seçimler arasındaki ilişkiler ve denge, yalnızca talep ile belirlenen kıtlık fiyatlarının geçerli olduğu fiyat mekanizmasıyla

¹³1870 ve sonrasında değer yasasındaki marjinalist dönüşümle birlikte ortaya çıkan Neoklasik iktisat okulunun genel kabul görmüş paradigması ve sonrasında bu okulun ve paradigmalarının devamı sayılabilecek modern görüşlerin iktisat bilminde temel öğreti olarak kabul edilmesi nedeniyle çalışmada Neoklasik iktisat okulu “ana akım” iktisat olarak kabul edilmiştir.

sağlanmaktadır. Fiyat mekanizması, veri kaynakların optimal dağılımıyla, fayda ve kâr maksimizasyonu hedefleri arasındaki uyumu sağlayarak toplumsal ve iktisadi dengeyi gerçekleştirmektedir. Hareket noktası olarak birey ve onun kararlarıyla başlayan etkileşimler sonunda toplumsal ve ekonomik dengeye ulaşmaktadır¹⁴. Belirli normlar çerçevesinde tanımlanan bir rasyonellikle gerçekleşen bireysel kararlar ve seçimler, iktisadi faaliyet tüketim olduğunda fayda maksimizasyonu, üretim olduğunda ise kâr maksimizasyonunu amaçlamaktadır. Toplumsal ve iktisadi denge, eş marjinallik ilkesi ile bireysel dengenin sonucunda ortaya çıkmaktadır. Bu noktada tüketici bireyin her mala yaptığı harcamanın son biriminden elde ettiği fayda ile üretici bireyin üretim faktörlerine yaptığı harcamanın son biriminden elde ettiği kazanç eşitlenmektedir. Diğer yandan mallar ve üretim faktörleri arasındaki sürekli ikame, mal ve üretim faktörlerinin tam bölünebilirliği ve azalan getiri ilkeleri altında tüketimde marjinal fayda ve üretimde marjinal verimlilik ilkeleri geçerli olmaktadır. Azalan marjinal fayda ve verimlilik varsayımı hem tüketici hem de üretici karar ve seçimlerindeki maksimizasyon amaçlarının gerçekleşmesinin gerekli bir koşuludur. Bu nedenle Neoklasik yaklaşımı marjinallik ilkesinin nitelediği söylenebilir. Neoklasik iktisadın temel önermeleri eş marjinallik ilkesi, azalan marjinal fayda ve verimlilik ile tam rekabet koşullarının uygulamasından türetilmiştir. Teorinin çekirdeğinde değişimin ilkeleri ve tüketimin öznel koşulları yer almaktadır. Üretim sürecindeki maliyetler, en geniş anlamda bir fedakârlık ve vazgeçme olarak değerlendirilir. Belirli bir kaynağın belirli bir kullanımdan çıkarak başka bir kullanıma aktarılması halinde elde edilen ve vazgeçilen kazançların eşitlenmesi hem tüketici hem de üretici karar ve seçimlerinde temel bir ilke olmakta ve üretim maliyeti bir alternatif maliyet ile tanımlanmaktadır. Bu yöntem bağlamında bölüşüm ilişkileri, bir faktör fiyatlandırması sorunu olarak ortaya çıkmaktadır. Neoklasik okul, fayda yaklaşımından hareketle mal talebine, buradan faktör talebine ve fiyatına yönelerek değişim oranlarının veya fiyatların bölüşümden bağımsız belirlenmesine odaklanmaktadır. Böylece bölüşüm bireyler arasında ve üretim faktörleri arasında ikili bir biçimde belirlenmektedir. Bölüşüm her

¹⁴Yegorov (2007), sanayi ve piyasa ekonomisinin ortaya çıkışının, tutucu/muhafazakâr politika, kültür ve ekonomiden özgürleşmiş bir bireye ihtiyaç duyması nedeniyle, egemen grupların liberal ekonomiyi topluma empoze etmek istedikleri her zaman bu atomik birey varsayımını ortaya attıklarını belirtmektedir. Ona göre atomistik birey ve rasyonelite düşünceleri, yeni politik düzenin/işleyişin ve yeni ekonomik düzenin/işleyişin meşrulaştırılması biçimindeki yükselen burjuvazinin iki temel ideolojik sorununu çözmektedir.

ne kadar toplumsal ve kurumsal etkenlerin etkisi altında ele alınsa da bunların oluşum ve etkileme mekanizmaları yöntem dışında tutulmakta ve sorun faktör fiyatlarının belirlenmesine indirgenmektedir. Bu fiyatlama sorunu toplumsal ve kurumsal etkenlerden bağımsız olarak ele alınmakta ve üretimin nesnel koşullarına bağlı olarak çözümlenmektedir. Böylece dinamik bir makro analizin yerine mikro-statik bir analiz kullanılmaktadır. Mikro-statik, kaynakların ve bölüşümün veri olduğu koşullar altında, denge durumunun özelliklerini incelemekte ve farklı denge durumlarını birbiriyle kıyaslamaktadır. Benzer biçimde birikim, bireylerin gelecekteki tüketim ile bugünkü tüketim arasındaki öznel tercihleri sorunu olarak ele alınmaktadır. Birikim ile teknolojik gelişme arasındaki dinamik ilişkiler bu yöntemde statik bir çerçeveye oturtularak, sürekli ikame ve bölünebilirlik ilkeleri bağlamında üretim faktörlerinin göreceli kıtlık derecelerine göre sınırsız teknik seçiminin mümkün olduğu bir çerçevede incelenmektedir (Akyüz, 1980: 91-97; Ertuğrul, 2014: 399-401).

Bu noktada araştırmanın yöntemi ile araştırma teknikleri kavramlarını birbirine karıştırmamak gerekir. Belirli bir araştırma için kullanılan teknikler, amaca ulaşmak için başvurulmuş araçlardır. Gözlem, deney, ölçme vb. araştırmanın teknikleridir. Yöntem ise belirli bir amaca ulaşmak için uygulanan zihinsel ve eylemsel bütünlüktür. Dolayısıyla belirli bir iktisadi olgunun veya olayın incelenmesinde başvurulmuş yöntem ile araçlar birbirinden farklıdır.

İktisadi sistemlerin farklı biçimlerde veya ölçeklerde analizi mümkündür. İktisadi araştırmalarda uygulanan ana tekniklerden biri de ekonometridir. Ekonometri, iktisat teorisinin iktisadi değişkenler arasında varsaydığı ilişkilerin, gözlemsel olarak doğrulanması amacıyla iktisadi verilere matematiksel ve istatistiksel metodların uygulanmasıyla, iktisadi teori, matematiksel modelleme ve sayısal hesaplamaların bileşiminden oluşan bir disiplin olarak tanımlanabilir¹⁵ (Schinckus ve Akdere, 2015: 92; Krishnakumar, 2008: 105; Gujarati, 2009: 1). 1930'lu yıllarda ekonometrinin ortaya çıkışı, iktisadi kuramların matematikselleştirilmesine yönelik ilk girişimi işaret etmektedir. O dönemde fayda kavramı hem teorik hem de yöntemsel bir işlev

¹⁵Ekonometri, ekonomik ölçüm anlamına gelen bir sözcük olarak ilk kez Norveçli İktisatçı Ragnar Frisch tarafından 1926'da kullanılmıştır. Ancak bir bilim dalı olarak ekonometrinin gelişiminin 1930'lu yılların başında gerçekleştiği kabul edilmektedir. Öncesinde ise özellikle 1870-1930'lu yıllar arasında iktisadi verilerin derlenmesi, verilerin istatistiksel ve iktisadi anlamda yorumlanması, değerlendirilmesi, iktisat kuram ve önermelerinin verilerle uyumluluğunun araştırılması istatistiksel iktisat veya uygulamalı iktisat olarak adlandırılan çalışmalarla gerçekleştirilmektedir (Uygur, 2006).

üstlenmekte ve enerjinin matematiksel metaforu (benzetmesi) olarak kavranmaktadır. Fayda kavramı, klasik determinizme dayanan iktisadi dengenin statik teorisinin gelişimini kuvvetlendirmektedir (Schinkus ve Akdere: 2015: 90). Aynı zamanda teorik olarak ekonometriye yönelik ekonomi politigin değer teorisinin, marjinalist iktisadın fayda temelli değer yaklaşımıyla ikame edilmesiyle gerçekleşmiştir (Özyiğit ve Çivi: 2013). 1950'li yıllarda ekonometrik uygulamalar, ekonominin çevrimsel düzenliliklerinin yine ekonomik istatistiklerde saklı olduğuna inanmışlardır. İstatistiksel analiz yalnızca vurgulanan çevrimlerin doğasını belirlemek için değil aynı zamanda teorik olarak ortaya atılan nedensel ilişkilerin doğrulanması, kanıtlanması ve oluşturulması amacıyla kullanılmıştır. Dolayısıyla ekonometrisyenler, görünen gerçeklik yerine veriye dayalı iktisadi varsayımlarını test etmektedirler. Erken dönem finansal ekonometriciler tarafından kullanılan yöntem, doğrusal regresyonun aşağıdaki biçimde kullanımıyla karakterize olmaktadır:

$$\alpha y_t = \beta x_t + e_t \quad (2.1)$$

Burada y_t içsel (bağımlı) değişkenleri belirten vektör, x_t dışsal (bağımsız) değişkenlerin vektörü ve e_t de hataları tanımlayan vektördür. α ve β ise değişkenlerin katsayı matrisleridir. Her ne kadar ekonometrisyenler veriye dayalı bir yöntem kullandıklarını ileri sürseler de belirli bir sistemin yapısal eşitliklerinin tanımlanması parametre katsayılarında önsel kısıtlar gerektirmektedir (Schinkus ve Akdere, 2015: 92). Ayrıca ekonomi teorisinde biçimlendirilmiş sistemlerin başlangıç koşullarının oluşturulmasıyla ilgili olarak model, gerçek fenomen hakkında apriori (önsel) bir hipotez olmaktadır. Böylece ekonometrik yöntem, ekonomik gerçeklere referansla varsayımsal olarak tanımlanan apriori bir ifadeyi belirtmektedir. Ekonometrik çalışmalar, ekonometrisyenlerin test etmek istedikleri iktisadi teorilerden türetilebilecek aşamaların, katsayıların veya değişkenlerinin parametrelendirilmesini gerektirmektedir. Böylece i) iktisadi analizin olasılıksal etkileri ve ii) dengenin örtük varlığı konusunda, iktisat teorisiyle bağlantılı olarak gerçekleştirilen, temel varsayımlar ekonometrik olarak bütünleştirilmiştir. Zaman serileri tahminlerinde, ekonometrisyenler, değişkenliklerini başka bir dağılımla açıklayan bir ana eğilimin varlığı ile ilişkili olan denge düşüncesinin tanımlanmasında temelde Brownian hareketi kullanmışlardır. Bu yönlemsel eğilimler, ekonometrik serilerde ortaya çıkan

uç, limit değerlerle başa çıkmada özel tekniklerin önünü açan çağdaş ekonometrinin kilit noktalarıdır.

Diğer taraftan ekonometrinin veri toplamaya dayanması onun ampirik olarak nitelendirilmesi için yeterli bir koşul değildir. Çünkü ampirizm, yalnızca varsayımsal bir akıl yürütme veya sezgi üzerinde durmak yerine, tüm hipotezlerin ve teorilerin doğal dünyanın gözlemlerine karşı test edilmesi gereken bir yöntemi ifade etmektedir. Bu bağlamda ekonometri temelde Gaussyen eğilimlerin varlığı varsayımı üzerine kuruludur. Anormal verilerin (Gaussyen dağılımın dışındaki veriler) tespit edilmesi durumunda veri madenciliğine başvurarak, beklenen ortalamaların sıfır olmasını sağlamaktadır. Bu durum ekonometrinin, iktisadi olgular açısından belirli bir apriori davranış varsaydığını göstermektedir. Ancak yöntemsel olarak ekonofizik ise istatistiksel mekaniğin, kompleks, karmaşık sistemlerin makroskobik evrimlerinin ve davranışlarının istatistiksel olarak açıklanmasına genişletilmesi olarak tanımlanabilir (Yakovenko, 2008). Bu nedenle ekonofizik açısından anormal veriler söz konusu değildir. Bunlar yalnızca gerçeklikle ilişkili veriler olarak ele alınırlar ve yöntemsel bir apriori-izm'den (ön varsayıcılıktan) kaçınmaktadırlar. Ekonometrisyenler fiyat değişikliklerinin sıfıra yakın kurtosis (mezokurtik dağılım) ile lognormal olasılık dağılımına uyduğunu varsaymaktadır. Bu, apriori bakış açısı, büyük dalgalanmaların küçük bir olasılığa sahip olduğunu ima eder. Oysa gerçek veriler, pozitif kurtosis ve aşırı olayların meydana gelme ihtimalinin daha yüksek olduğu leptokurtik dağılım göstermektedir (Mandelbrot, 2004). Ekonofizik yöntemsel olarak ekonometri gibi mikro ekonomik bir bakış açısına sahip değildir. Ekonofizik, iktisadi sistemleri olgusal olarak analiz ederek bu sistemlerin dinamiklerini, mikroskopik düzeydeki oldukça fazla sayıda heterojen etkileşimin makro sonuçları biçiminde kavramaktadır. Karmaşık sistemlerdeki aşırı (uç/limit) değişimlere odaklanmaktadır. Bu nedenle gözlenen verilerle başlayarak, finansal çöküşler/krizler gibi aşırı olayların meydana gelebileceği modeller geliştirmektedir. Ekonofizik, istatistiksel özelliklerin evrenselliği üzerine kuruludur. Güç yasaları (Power Law), etkileşen parçaların davranışının makro sonucu olarak görülebilir. Bu etkileşimler mikroskopik detaylardan bağımsızdır ve sadece birkaç makroskopik parametreye bağlıdır. Gözlemleri istatistiksel olarak güç yasasıyla tanımlanabilen aşırı değişimlerin varlığı incelenmektedir. Bu yapıların özellikleri, istatistiksel biçimlerine referansla Lévy

süreci¹⁶ olarak tanımlanan güç yasasıyla ifade edilmektedir. Dolayısıyla ekonofizik yöntem olarak iktisadi sistemleri, istatistiksel makro-kalıpların (modellerin) belirlenmesi yoluyla olgusal olarak tanımlanmasına odaklanmaktadır. Bu bağlamda ekonofizikçiler tarafından tanımlanan dünyada Gaussyen etkiler söz konusu değildir. Daha leptokurtik bir dağılımın kullanılmasıyla uç (aşırı/limit) olayların önemli bir ortaya çıkma ihtimalinin olduğunu bulmaktadırlar. Böylece ekonomideki uç (aşırı/limit) olayların dikkate alınması, Gaussyen çerçevenin istikrarı sağladığı durumlarda, uç (aşırı/limit) olayların ortaya çıkmasını düşük bir olasılık olarak değerlendirmektedir. Ekonofizik yaklaşımda ise karmaşık sistemlerden kaynaklanan potansiyel aşırı olaylar göz önünde bulundurulmaktadır.

Ekonofizik bağlamında iktisadi aktöre dair psikolojik varsayım da farklılaşmaktadır. Neoklasik iktisat içinde rasyonellik özsel bir nedensellik olarak ortaya çıkmakta ve birey davranışlarını belirlemektedir. Bu perspektifte, tüm makro-fenomenler, birlikte/planlı bir biçimde hareket eden birçok nedenin toplam etkisinin, tek başına hareket eden sebeplerin her birinin etkisinin toplamı ile aynı olduğu homopatik bir nedensellikten kaynaklanmaktadır. Ekonofizikçiler rasyonel-birey teorisiyle ilgilenmemektedirler. İstatistiksel özelliklere uyan piyasa bileşenleri göz önünde bulundurularak, ekonofizikçilerin çoğu, oldukça zor olan yatırımcıların bireysel psikolojilerinin modellenmesi işinden kaçınmaktadırlar. Sistem yalnızca makro düzeyde gözlemlenebilir analiz edilebilmektedir. Ekonomik ve finansal sistemler, etkileşimleri mikroskobik ayrıntılardan bağımsız olan gözlemlenebilir özellikler üreten birçok bileşeni içerir. Schinckus ve Akdere (2015) ortaya çıkan özelliklerin, yalnızca bireysel davranışların toplamı ile karakterize edilemeyeceğinden heteropatik bir nedenselliğe dayandığını belirtmektedir. Ekonofiziğin ise ekonominin hiçbir dışsal aktör veya faktörün etkisi olmadan kendi kendine düzenlenen bir sistemle ilişkilendiğini ifade etmektedir. Son olarak ekonometrinin temel kavramları ve modelleri açıkça merkezi limit teoremine dayanırken ekonofizikçiler tarafından tercih edilen istatistiksel yöntemin büyük sayılar yasasına dayandığını belirtmektedir.

¹⁶Lévy süreci, durağan ve bağımsız artışlarla (fark değişikliklerle) zaman stokastik bir süreçtir. Lévy, Gauss'un istatistiksel yapısını, birikimleri bağımsız ve durağan olan ve $P(X > x) = x^{-\alpha}$ biçimindeki güç yasasını takip eden, yeni bir dağılım sınıfı geliştirmek üzerine çalışmıştır. Bu durum bir değişkenin olasılığının x 'ten büyük olması halinde bozulma yasasını izlediğini ifade eder. Bu denklemde, α , güç yasasının karakteristik üssüdür (bu parametre, potansiyel değişikliklerin duyarlılığına işaret ettiği için bir istikrar göstergesidir).

Ancak verili bir sistemde, iktisadi birimlerin karşılıklı etkileşimleri için mikroskobik denklemler yazmak neredeyse imkansızdır. Bu noktada istatistiksel fiziğin stokastik dinamikler, kısa-uzun dönemli korelasyonlar, benzerlik, ölçeklendirme gibi kavramları, sistemin mikroskobik tanımlamalarına çözüm üretmeksizin, aynı ekonomik sistemin küresel davranışlarının anlaşılmasını olanaklı kılmaktadır (Sharma ve diğerleri, 2011: 2; Mantegna ve Stanley, 2000). Klasik ekonomi, rasyonel bireyler, görünmez el, piyasaların etkinliği vb. pek çok aksiyom haline gelmiş sınırlayıcı varsayımlar üzerine kuruludur. Ancak gerçekte piyasalar varsayıldığı kadar etkin değildir. Bireyler kısa döneme aşırı odaklanmış ve uzun dönem açısından kör/öngörüsüz olabilmekte veya uzun dönemi iktisadi motivasyonlarının oluşumunda dikkate almayabilmektedirler. Toplumsal baskılar ve düzensizliklerle güçlenen sapmalar/hatalar kitlelerin kolektif irrasyonel davranışlarına neden olabilmektedir (Sharma ve diğerleri, 2011: 2). Bu bağlamda ampirik gözlemlerin matematiksel modellerle uyumsuz hale gelmeleri modellerin yenilenmesini veya tümüyle terk edilmesini gerektirmektedir. Diğer yandan insan davranışlarını modellemek, doğa yasalarını modellemenin yanında neredeyse imkânsız olsa da istatistiki düzenliliklerin ortaya çıktığı geniş nüfus kitlelerinin davranışlarını incelenmesi ekonofiziğin kullandığı yöntemler açısından mümkündür.

Çalışmanın bu bölümünde ilk kez Mantegna ve Stanley (2000) tarafından, fizik biliminden türetilen yeni kavramsal yaklaşımların çeşitliliğini sınavarak, iktisadi problemler üzerinde çalışan fizikçilerin çalışmalarından oluşan, çok disiplinli (multidisipliner) bir alan olarak tanımlanan ekonofizik kavramı ile ilgili metodolojik bilgi verilmektedir. Bu kapsamda öncelikle iktisat-fizik ilişkisinin tarihine ve ekonofizik kavramının ortaya çıkışına odaklanılacaktır. Ardından ana iktisadi okulların fizik kökenleri incelenerek, aynı zamanda iktisat biliminin tarihsel gelişiminde fizik bilimi ile olan ilişkisinin temellerine odaklanılacaktır. Ekonofizik kavramı genellikle istatistiksel fiziğin, iktisadi sorunlara uygulanmasını ifade etmektedir. Bu bağlamda ekonofizik metodolojisi altında iktisat ile fiziğin yöntemsel ilişkisi incelenecektir. Bu çerçevede temel istatistiksel dağılımlar açıklanacaktır. Sonrasında çalışmanın temel odağını oluşturan iktisadi eşitsizliklerle ilgili temel modeller ve ekonofiziğin gelir ve servet dağılımı konusundaki uygulamaları literatür

taramasıyla açıklanmaktadır. Bölüm ekonofizik kavramının iktisadi eşitsizliklerin analizinde kullanımıyla ilgili genel değerlendirmeye son bulmaktadır.

2.1.1. Ekonofizik Kavramı

Ana akım iktisat, tercih ve karar verme problemleri üzerinde odaklanmıştır. Bu durum ekonomik süreçlerin fiziksel yorumu için iki genel yön içerir. Birincisi kıtlık unsurlarına odaklanmaktır ve gerçekliğin yalnızca belirli bir kısmıdır. İkincisi hanehalkları, finansal piyasalar ve devlet kurumları gibi çeşitli karar birimlerinin davranışlarına odaklanmaktır. Böylece iktisadi ilişkilerin sonuçları, iktisadi sistemin doğasından gelen ve içsel mekanizmaların bir sonucu olarak değerlendirilmektedir.

Karmaşık bir sistem olarak iktisadi ilişkiler çeşitli insan davranışlarına ve bireyler arası etkileşimlerin içine, politik, ideolojik ve kültürel biçimlerde gömülü bir yapı olarak ele alınabilir. Sermaye sahipleri, işverenler, işçiler, tüketiciler diğer taraftan sermaye malları makineler, fabrikalar, araştırma merkezleri bunun yanında doğal kaynaklar, finansal sistem, iletişim ve ulaştırma ağlarının her biri geniş ölçekli karmaşık sistemler ortaya çıkarmaktadır. Tüm bu sistemler, çeşitli ölçeklerde kalıcı yapısal değişimlerle karakterize olup, fiziksel bakış açısıyla termodinamik dengeden uzak bir evrimi göstermektedir. Dolayısıyla mikroskobik ölçekten başlanarak, karmaşık bir sistemin evriminin daha büyük ölçekte, makroskobik düzeyde açıklanması gerekmektedir. Ancak bu çaba, sistemin kaotik harekete sahip unsurlarının, makroskopik ölçeklerde belirgin olan kolektif olgulara etkilerinin gösterilmesini gerektirmektedir.

Doğru mikroskobik ölçeklerin yanı sıra uygun makroskobik ölçeklerin tanımı belirsiz bir problem olarak görülebilir. Örneğin ekoloji, moleküler seviyeden hayvanların ve insanın ekonomik sistem ve toplumlarınkine uzanan bir hiyerarşiyle ele alınabilir. Ancak, bu nihayetinde mikroskobik seviyede karmaşık bir sistemi tanımlamak için, kimsenin üstesinden gelemeyeceği muazzam miktarda bilgi ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır. Bu bağlamda makroskobik bir açıklama, verilerin güçlü bir şekilde sıkıştırılmasını sağlar. Artık mikroskobik hareketle değil, büyük ölçeklerdeki özellikler ile ilgilenilmektedir.

Karmaşık sistemlerin işlenmesindeki bir diğer sorun, ilgili niceliklerin gelecekteki evrimi hakkında bazı tahminlere izin veren ilişkilerin kurulmasıdır. Bu amaca yönelik olarak, çevrenin yeterince büyük bir kısmını içerecek biçimde, karmaşık bir sistem belirli bir zamanda izole edilebilir. Böylece yalıtılmış sistemin anlık hali, sistemin sonraki evrimi için başlangıç koşulu olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla yalıtılmış sistemin, içerilen karmaşık ilişkilerin tarifi için yeterince büyük olduğu koşulda, matematiksel açıdan karmaşık sistemin gelişimi iyi tanımlanmış bir başlangıç problemine gömülür (Shulz, 2003: 2-10).

Bu noktada ekonofizik, esas olarak fizikçiler tarafından açıklanan yasa, geliştirilmiş olan teori ve metotları, belirsizlik, stokastik süreçler ve doğrusal olmayan/sapmalı (nonlinear) dinamiklere sahip iktisadi sorunların çözümü amacıyla kullanan disiplinler arası yeni bir araştırma alanıdır. İktisadi gerçekliğin somut tahlili amacıyla, iktisadi neden ve sonuçları fiziksel neden ve sonuçlarla açıklamaya çalışır. Ekonofiziğin temel araçları çoğunlukla istatistiksel fizikten alınan olasılıksal ve istatistiksel yöntemlerden oluşmaktadır. Ekonofizik, istatistiksel fiziğin fikirlerini, modellerini, kavramlarını ve hesaplama yöntemlerini niteliksel ekonomi alanına uygulayan bir disiplinler arası alandır (Burda ve diğerleri, 2003: 1; Sharma ve diğerleri, 2011: 2; Lux, 2008; Rosser, 2008; Carbone ve diğerleri, 2007: xii; Bentes, 2010: 3; Schinkus ve Akdere, 2015: 94; Afşar, 2013: 37; Kırer, 2011: 18-20; Ulusoy, 2008: 9). Bu iktisadi sorunlar, finansal piyasaların mikro yapıları ve finansal piyasalarda getirilerin dağılımı, ekonomik şokların dağılımı ve büyüme oranları, finansal balonların ve krizlerin ekonometrisi, firma büyüklükleri dağılımı ve büyüme oranı, teorik makroekonomi alanında gelir ve refah dağılımı ve şehir büyüklüklerinin dağılımı şeklinde sıralanabilir (Chakraborti ve diğerleri, 2011: 991; Eren: 2011: 23). Coelho (2007: 1) ekonofiziği, borsa fiyatları veya refah dağılımı gibi iktisadi sorunların analizinde istatistiksel fiziğin araçlarının ve fizik kavramlarının iktisadi ve finansal konulara uygulanması olarak tanımlamaktadır. Ekonofiziğin iki temel alana ayrılabilceğini belirtmektedir: i) daha başat olarak gördüğü borsa çalışmaları veya finansal piyasalar ile ilgili çalışmalar, ii) belirli bir toplumdaki servet ve gelir dağılımıdır. Yakovenko (2008: 2), ekonofiziği, istatistiksel fiziğin yöntemlerini ekonomi ve finansın sorunlarını çözmek için uygulayan disiplinler arası bir araştırma alanı olarak tanımlamaktadır. Her ne kadar ekonofizik kavramı fiziğin çeşitli bilim

dallarına uygulanmasından bir analogi ile türetilmiş olsa da fizik yasalarına tamı tamına uyduğu söylenememektedir. Ekonofizik daha çok istatistiksel fizik alanında geliştirilen matematiksel yöntemlerin, çok sayıda bireyin oluşturduğu karmaşık ekonomik sistemlere uygulanmasıdır. Bu nedenle olasılık teorisinin uygulamasının bir dalı olarak düşünülebilir. Ekonofizik, iktisadi olguları karmaşık bir sistem olarak ele almaktadır. Karmaşık sistemler ise çok değişkenli olmak zorunda değildir. Sistemin unsurları arasında yoğun bir etkileşim olan ve az sayıda değişkene sahip sistemler, sistem unsurları arasında düşük düzeyli etkileşimin olduğu çok sayıda değişkene sahip sistemlere göre çok daha karmaşık olabilmektedir. Progoine ve Stengers (1998), karmaşıklığı sistem unsurları arasındaki etkileşim üzerinden değil sistem davranışları üzerinden tanımlamaktadır. Karmaşık sistemler gerçekliği, ancak bir süreç olarak betimleyebilir. Ancak bu noktada istatistiksel fiziğin, matematiksel istatistikten odak, yöntem ve sonuçları açısından oldukça farklı olduğu göz önünde bulundurulmalıdır¹⁷. Schinckus (2010) ekonofiziği, fizik temelli çeşitli kavram ve modelleri ekonomik olgulara uygulayan hibrit bir disiplin olarak tanımlamaktadır. Ayrıca ilk bakışta oldukça geniş çeşitlilikteki fiziksel modellerin iktisada aktarılması olarak görünmesine rağmen, metodolojik/yöntemsel açıdan istatistiksel fiziğin sayısal yöntemlerinin, kavramlarının, modellerinin ve fikirlerinin uygulandığı niceliksel bir yaklaşım olarak değerlendirmektedir. Fizik ile ilişkili bir alan olarak ekonofiziğin, karmaşık bir sistem olarak ekonominin içsel mikroskopik etkileşimlerinin makroskopik özellikleri ortaya çıkarmasına odaklanan; karmaşık ekonomik sistemlerin makro düzeylerinin ortaya çıkışlarını kurdukları modellerle açıklamaya çalışan, bu ilişkileri ve özelliklerini istatistiksel olarak ifade eden bir araştırma alanı olduğunu vurgulamaktadır.

İktisadi olguların iktisadi bireyler arasındaki etkileşimler sonucu oluşması ve bu etkileşimlerin belirli yasalara bağlı olması, belirli bir somutu oluşturan moleküllerin etkileşimi içinde ele alındığı istatistik mekanik ile benzerlik kurulmasına neden olmuştur. Ekonofiziğin tanımlanması biraz daha genişletildiğinde basit bir analoginin

¹⁷Her ne kadar Yakovenko (2008: 2) ekonofizik ile ilgili olarak “Fizik alanında kökenlerini bulan niteliksel bir bilim olarak ekonofizik, bilgisayar ve internetin yayımlanmasıyla ulaşılabilir hale gelen büyük miktardaki finansal ve ekonomik verinin niteliksel analizine vurgu yapmaktadır. Ekonofizik kendisini ekonomi politiğin dar ve ideolojik biçimlerinin laf kalabalığından ayırmakta ve ekonometriye yakınlaşmaktadır” biçiminde bir yargıya sahip olsa da bu ifadeler katılmak mümkün değildir. Tartışmanın kapsamı tezin içeriğini aşmakla birlikte herhangi bir yöntem ya da ölçümle elde edilen iktisadi olguların ekonomi politikten ve ideolojik içerikten azade olması mümkün değildir.

ötesinde, iktisadi olguların incelenmesinde yeni bir kavramsal çatı üretmek ve ortaya çıkan yeni bilim paradigmasının geliştirdiği yöntemleri kullanmanın bir yolunun ekonofizik olduğu belirtmek mümkündür (Afşar, 2013: 138). Özellikle istatistiksel fiziğin, termodinamiğin¹⁸ 2. yasasından hareketle türettiği tersinmezlik/geriye dönmezlik, entropi (dengesizliğin ölçümü) gibi kavramların iktisada yansması veya iktisat tarafından içerilmesi heterojen bireyler, doğrusal olmama (nonlinearity), rastlantısallık, stokastisite gibi kavramlarla gerçekleşmiştir (Eren, 2011: 22).

Ekonofizik temel olarak modern fiziğin en önemli araştırma alanlarından olan istatistik fizik ve istatistik mekaniği kullanmaktadır. İstatistik fizik, çok sayıda parçacık veya alt sistem içeren makroskobik sistemlerin ortaya koyduğu karmaşık davranışların fiziksel özelliklerini incelemektedir. Fiziksel olguların açıklanmasında olasılık yöntemlerini kullanan bir yaklaşımdır. Tek bir elektronun özellikleriyle veya davranışlarıyla değil, örneğin Avogadro sayısı kadar (yaklaşık 6.02×10^{23}) parçacık veya alt sistemin oluşturduğu, elektronlardan oluşan sistemin davranışlarıyla ilgilenmektedir. Bu nedenle istatistiksel fizikte, incelenen fiziksel özellikler makroskobik özelliklerdir ve bunlar genelde ortalamalardır. Bir başka deyişle atomik davranışlardan makroskobik sistemlerin özelliklerinin elde edilmesi, istatistik fiziğin konusunu oluşturur. Makroskobik sistemlerin temel özellikleri incelendiğinde bunlar mikroskobik detaylardan bağımsızdır. Dolayısıyla istatistiksel fizik bu makroskobik büyüklükler arasındaki ilişkilere odaklanmaktadır. Böylece istatistik fizik,

¹⁸Termodinamik, Yunanca *therma* (ısı) ve *dynamis* (güç) kelimelerinin bileşiminden meydana gelen enerjinin bilimi olarak tanımlanabilir. Enerji kesin olarak tanımlanamamakla birlikte genel olarak, iş yapabilme yetisi veya bir değişikliğe yol açan etken olarak tanımlanmaktadır. Termodinamiğin dört temel yasası bulunmaktadır.

0. Yasa: eğer iki sistem birbiriyle etkileşim içindeyken aralarında ısı ya da madde alışverişi olmuyorsa bu sistemlerin termodinamik dengede olduğunu belirtir. İlk olarak 1931 yılında Fowler, R. H. tarafından, 1. ve 2. Yasadan yaklaşık yarım yüzyıl sonra ortaya atılmış, temel bir bilgidir ve bu nedenle sıfırıncı yasa olarak adlandırılmaktadır.

1. Yasa: Bir sistemin iç enerjisindeki değişim, sisteme verilen ısı ile sisteme çevre tarafından uygulanan iş toplamıdır. $U_2 - U_1 = Q + W$ ile ifade edilebilecek bu yasa aynı zamanda “Enerjinin Korunumu” olarak bilinmektedir. Diğer bir ifadeyle enerji yoktan var edilemez, var olan enerji de yok edilemez; sadece bir şekilden diğerine dönüşür. Enerji, cins değiştirmektedir.

2. Yasa: Hiçbir enerji, kayba uğramadan cins değiştiremez. Yani, enerji bir durumdan diğer bir duruma geçerken bir miktar enerji kaybolmaktadır. Diğer bir ifadeyle “Bir ısı kaynağından ısı çekip buna eşit miktarda iş yapan ve başka hiçbir sonucu olmayan bir döngü elde etmek imkânsızdır”. (Kelvin-Planck Bildirisi) ya da “Soğuk bir cisimden sıcak bir cisme ısı akışı dışında bir etkisi olmayan bir işlem elde etmek imkânsızdır”. (Clausius Bildirisi) Buna “entropi” denmektedir. Yani termal olarak izole edilmiş büyük bir sistemin entropisi hiçbir zaman azalmaz. Dolayısıyla düzensizlik ya değişmez ya da artar.

3. Yasa: bir maddeyi mutlak sifıra kadar soğutmanın imkânsız olduğunu belirtir. Sıcaklık mutlak sifıra yaklaştıkça bütün hareketler sifıra yaklaşır. Dolayısıyla mutlak enerjisiz bir ortam elde etmek mümkün değildir. En soğuk ortamda bile bir sıcaklık söz konusudur/vardır.

termodinamiğin, mikroskobik parçacıklar ve onların etkileşimleri ile daha açık anlaşılmasını olanaklı kılmaktadır. Mikroskobik sistemlerde ise, sistemi oluşturan mikro unsurların konumları ve momentumları önem taşımaktadır. Temel nokta ise mikroskobik seviyede/düzeyde sisteme dair detaylar bilinmeden, makroskobik sistemlerin davranışları hakkında bilgi edinilebilmesi ve söz söylenebilmesidir (Afşar, 2013: 138). Örneğin bir su molekülünün temel bazı fizik prensipleriyle davranışı tamamen anlaşılabilir. Ancak pek çok su molekülünün bir araya gelişleriyle oluşan su damlası düşünüldüğünde, havanın belirli bir derecede soğumasıyla bu su damlası bir kar tanesine dönüşmektedir. Kar tanesinin altıgen simetrisi, su moleküllerinin kolektif davranışlarının bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu noktada milyarlarca molekülün bir arada olduğu durumda tek tek her bir parçacığın hareketinden farklı bir organize davranış sergilemektedir. İstatistik fizik böylesi bağlantıları ortaya koymaya ve açığa çıkarmaya çalışmaktadır. Mikroskobik perspektifte ise makroskobik ortalamalar mikro unsurların özellikleri ve etkileşimleri yoluyla elde edilir.

İstatistiksel fiziğe, iki farklı yaklaşım söz konusudur. Bu bakış açılarından birincisi termodinamiktir. Termodinamik, mikroskobik detaylarla ilgilenmeden, deneysel sonuçlara dayanarak makroskobik değişkenler arasındaki ilişkileri tutarlı matematiksel yapılarla/kalıplarla ifade etmeye çalışan bir teoridir. İkinci bakış açısı istatistiksel mekanik ise, mikro düzeyden makro düzeye taşıyan bir terimdir (Kabakçıoğlu, 2007: 3-4). Tong (2012: 1) istatistiksel mekaniği, fiziğin mikroskobik yasalarını, makroskobik ölçekte doğanın açıklanmasına dönüştüren bir sanat olarak tanımlamaktadır. Mikroskobik özellikler/gözlenebilirler ile makroskobik özellikler/gözlenebilirler arasındaki ilişkiyi kurma imkânı verdiğini ifade etmektedir. Mikroskobik özelliklerden hareketle, makroskobik özellikleri nasıl ortaya çıktığını anlamaya çalışmaktadır. Bu temel bakış açısının, aynı zamanda termodinamiğin deneysel gözlemlere dayalı olarak kurduğu matematiksel yapıyı mikroskobik özelliklerden hareketle yeniden üretmesi gerekmektedir (Kabakçıoğlu, 2007: 4-5; Afşar, 2013: 138-140). İstatistiksel mekanik fiziğin hem klasik hem de kuantum mekaniğinin kuralları ile istatistiğin süreç ve ilkelerini birleştiren ve makroskobik sistemlerin, onların mikroskobik bileşenlerinin davranışları ve nitelikleri temelinde, ölçülebilir özelliklerini tahmin etmeyi ve açıklamayı amaçlayan, bir dalıdır.

İstatistiksel mekaniğin temeli, termodinamiğe dayanan, istatistiğin ilke ve yöntemlerini klasik ve kuantum mekaniğinin yasaları ile birleştiren fiziğin bir dalıdır. İstatistiksel mekanik, istatistiksel fiziğin eşitlikleri, kavramları ve yöntemleriyle termodinamiğin yasalarını, olasılık kullanarak yeniden üretmektedir. Ancak termodinamiğin ikinci yasası olan entropi termodinamikte deneysel bir sonuçken, istatistiksel mekanikte sistemin mikro düzeyde dağılımının fonksiyonudur. İstatistik mekanik, deney ve gözlemlerle elde edilen makroskobik sonuçların mikroskobik etkileşimler sonucu nasıl oluştuğunun matematiksel altyapısını kurarak, klasik dinamik ve termodinamik prensiplerin birbiriyle uyumlu olduğunu ortaya çıkarmıştır. Makroskobik sistemlerin ölçülebilir özelliklerini, sistemi oluşturan mikroskobik bileşenlerin özellik ve davranışlarına dayanarak açıklamayı amaçlamaktadır. Ancak sistemi oluşturan parçacıkların tek tek davranışlarıyla ilgilenmek yerine, aynı türden çok sayıda parçacığın ortalama davranışlarını inceler. Bu nedenle de olasılık kuramının yasalarından fazlasıyla yararlanmaktadır. Örneğin entropi salt termodinamik bir değişken değil, zamana bağlı tersinmez tüm sistemlerin bir özelliği halini almaktadır (Afşar,2013, 139-140; Karaoğlu, 2009: 8-15). Toplum bilimlerinde istatistiklerin elde edilmeye başlanması ve toplumsal olguların ortalamalar üzerinden tanımlanması, istatistik fiziğin kurucularından Maxwell'in gazların dinamiğini, sistemi oluşturan parçacıkların ortalamaları ile açıklamaya girişmesine sebep olmuş ve istatistik fizik bir bilim dalı olarak belirmeye başlamıştır (Afşar, 2013: 139).

İstatistik mekaniğin iktisadi ilişkilere bütünsel bir biçimde ilk uygulaması, politik iktisadın temellerine ilişkin olarak deterministik olmayan bir sistem oluşturmaya çalıştıkları Farjoun ve Machover'in (1983) çalışmasıdır. Çalışma kâr oranı üzerine yoğunlaşmış ve kâr oranları, içsel bir olasılıksal yasaya göre rastlantısal (random) hareket eden bir değişken olarak ele alınmıştır. İstatistiksel bir değişken olarak tanımlanan kâr oranı, istatistik mekaniğin analiz araçlarıyla incelenmiştir. Hem Marksist hem de Neo-klasik iktisatta kâr oranlarının eşitlenme eğilimi çerçevesinde, iktisadi aktörlerin etkileşim hızlarındaki farklılık göz önüne alınarak kapitalist ekonomilerde her sektörde aynı kâr oranının ortaya çıkmayacağı sonucu elde edilmiş, kadim iktisadi sorunsallardan olan toplulaştırma sorunsalına farklı bir yanıt üretilmiştir.

Cockshott ve diğerleri (2009: 139-147), iktisadi olguların ele alınmasında matematiksel denge yerine, istatistik mekanikte kullanılan istatistik dengenin devreye sokulmasının daha gerçekçi sonuçlar üreteceğini ileri sürmekte ve kurdukları analogilerle, istatistiğin iktisatta kullanımında yeni bir araştırma alanı önermektedir. Kurdukları analogilerden biri temel bir ekonomi ile ideal gazlar arasındadır ve bu iki farklı olgu arasında önemli benzerlikler bulunmaktadır. Mimkes (2006), termodinamik yasalarını iktisat için üretme girişiminde bulunmuştur. Enerjinin korunumu ilkesi olan termodinamiğin 1. yasası, iktisatta üretimin sermaye dengesine karşılık gelmektedir. İktisadi artık, artığı elde etmek için gerekli sermaye stoku değişimi ile iş için gerekli olan girdilerin farkına eşittir. Termodinamiğin ikinci yasası olan entropi ise üretim fonksiyonuna karşılık gelmektedir.

Ekonofizik, iktisadi olguların açıklanmasında iktisat ve fizik arasındaki ilişkinin en son biçimini ifade etmektedir. Bu bağlamda sonraki kısım bu ilişkinin tarihine odaklanmaktadır.

2.1.2. Fizik-İktisat Etkileşimi ve Ekonofizik Kavramının Tarihçesi

Ekonofizik çalışmaları 1990'ların ortasında, fiziğin bir alt dalı olan istatistiksel fizik alanında çalışan bir dizi fizikçinin, ekonominin ve özellikle finansal piyasaların neden olduğu karmaşık problemlerle mücadele etmeye karar vermesiyle başlamıştır. Kavramın ilk ortaya çıkışı H.E. Stanley tarafından 1995 yılında, Kalküta'da düzenlenen "Karmaşık Sistemlerin Dinamikleri" (Dynamics of Complex Systems) konferansında, ekonomi ve fizik alanları arasındaki bir analogi ile gerçekleşmiştir¹⁹. İktisat ile Fizik bilimleri arasındaki etkileşim, aynı zamanda iktisadın bilimleşme sürecini ifade etmektedir ve 300 yılı aşan bir tarihe sahiptir. Ekonofizik kavramı bu uzun birlikteliğe rağmen yaklaşık 25 yıl önce ortaya çıkmış yeni bir tanımlamadır.

Fiziğin sosyal bilimlerle olan ilişkisi, Kopernik'in enflasyon davranışlarını incelediği, sonrasında Greshnam Kanunu olarak bilinecek olan yasanın teorik temellerini kurduğu 1526 yılına kadar götürülebilir (Bentes, 2010: 2; Yakovenko, 2008: 1). Fizik biliminin tarihsel gelişiminde iki temel köşe taşından bahsedilebilir.

¹⁹Ayrıca bkz. Stanley HE et al (1996) Anomalous fluctuations in the dynamics of complex systems: from DNA and physiology to econophysics. Physica A, Vol. 224, p. 302–321.

Bunlardan ilki 17. yy. Bilim Devrimi olarak adlandırılan; Galileo, Descartes ve Newton tarafından temelleri kurulan klasik fizik, diğeri ise kuantum mekaniği ve görelilik (relativity) temelindeki 20. yüzyıl fiziğidir (Kırer, 2011: 5; Mirowski, 1984: 365). Özellikle Newton (1643-1727) tarafından kütle çekim yasasının (evrensel çekim yasası) açıklanmasıyla yalnızca genel olarak bütün bilimlerde evrenin anlaşılmasında rasyonalizme, deneyselliğe, determinizme ve tümevarıma dayanan bir yöntem ortaya çıkmıştır (Pereira ve diğerleri, 2017: 252). Newton'un hareketin yasalarını ortaya koymasıyla ölçülebilir değişkenler arasındaki deterministlik ilişkilerin kurulması, dünyaya ilişkin parametrelerin gözlemler aracılığı ile klasik fizik tarafından hesaplanabileceği düşüncesi döneme damgasını vurmuştur. Descartes'in üç-boyutlu, zamansız ve tersinir evreninin mekanik süreçleri açıklanmıştır. Böylece klasik mekanik ekonominin bir modeli olmasa da ekonomik bir model olarak değerlendirilebilir (Sebba, 1953: 260-1). Progogine ve Stangers (1998), Newton mekaniğinin yaygınlaşmasıyla evrenin yalnızca mekanik terimlerle tanımlandığını ifade etmektedir. Newton sonrası dönem, yöntemsel olarak, doğada rastgeleliğe yer bırakmamaktadır. Bu dönemin temel çabasının evreni anlamaktan çok, evrene hâkim olmak olduğunu ve evren hakkındaki bilinmezliklerin ve belirsizliğin bilgi eksikliğinden kaynaklandığını ifade etmektedirler. Böylece bütün, parçaların toplamı olarak ele alınmakta ve kompleks bir yapının parçalara ayrılarak basit alt sistemler yardımıyla açıklanabileceği belirtilmektedir.

1870-1930 yılları arasında fizik ikinci bilimsel bir devrimine girmiştir. Maxwell tarafından geliştirilen sonuçlardan hareketle, J. W. Gibbs (1839-1903) ve L. Boltzmann (1844-1906), geniş parçacık topluluklarının istatistiksel özelliklerinin bir sonucu olarak termodinamiği mikroskobik düzeyde tanımlamak için istatistiksel yöntemleri kullanarak, istatistiksel mekanik ve istatistiksel termodinamik olarak bilinen teorileri ortaya koymuştur. Aynı dönemde klasik mekanik ile Maxwell'in elektromanyetik teorisi arasındaki çelişkiler, A. Einstein'ın (1879-1955) 1905'te özel görelilik teorisi olarak bilinen bir çözüm önermesine yol açmıştır. Eşzamanlı olarak M. Planck (1858-1947), N. Bohr (1885-1962), E. Schrödinger (1887-1961) ve Einstein, mikro dünyayı tanımlamak için kuantum mekaniğinin temelini oluşturmuşlardır. İstatistiksel yöntemlerin kuantum mekaniğine uygulanmasıyla, Klasik veya kuantum fiziksel sistemleri tanımlamak için istatistiksel yöntemlerin

kuantum mekaniğine uygulanmasıyla istatistiksel fizik ortaya konulmuştur (Ribeiro, 2020: 4). Fizikteki bu değişim Hollinsworth, R. ve Mülller K. H. (2008: 400) tarafından aşağıdaki Tablo 3 ile özetlenmiştir.

Tablo 3: Bilim I ve Bilim II Arasındaki Farklar

	Bilim I	Bilim II
Bilimin Başlıca Alanları	Klasik Fizik	Evrimsel Biyoloji ve Karmaşıklık/Kompleksite Bilimi
Teorik Amaç	Genel, evrensel kurallar	Örnek (pattern) biçimlendirme ve tanımlama
Teorik Perspektif	Aksiyomatik, İndirgemeci	Olgu, gerçeğin çeşitli düzeylerinde eşzamanlı olarak içiçe girmiş durumda
Tahminleme kapasiteleri veya öngörü yapabilme yeteneği	Yüksek	Düşük
Karmaşıklık	Düşük	Yüksek
Ontoloji	Düalizm	Monoizm, çok karmaşık mimari ile birlikte
Değişimdeki Perspektif	Durağanlığı, denge durumundaki doğrusal olguyu vurgulamakta	Dinamizm, açık sistemler, dengeden uzak işlemi vurgulamakta
Dağılım Olgusu	Normal dağılım üzerinde durmakta, dağılım çan eğrisi biçiminde	Kıt ve uç noktadaki olayların üzerinde durmakta, güç yasasına uyumlu olgulara duyarlı
Mikro-Makro Ayrımları	Mikro ve makro düzey süreçler ayrık ve farklı görülür	Makro olgular, ortak mikro düzey davranışlardan meydana gelmektedir
Disiplinler arası araştırma potansiyeli	Düşük	Yüksek
Başlıca Metaforlar	Saatler	Karmaşık ağlar, canlı hücreler, bulutlar
Sosyal ve Doğa Bilimleri Arasındaki Bilişsel Uzaklıklar	Yüksek	Orta
İlham veren bilimciler	R. Descartes, I. Newton, A. Smith	C. Darwin, I. Prigogine, G. Edelman

Kaynak: Hollingsworth ve Müller, 2008: 400.

Fizik biliminin bu tarihsel gelişimi ile iktisadın tarihsel gelişimi arasında yakın benzerlik veya bağlar bulunmaktadır. Özellikle 18. ve 19. yüzyıl klasik fiziği, iktisat üzerinde önemli etkilere sahiptir. Klasik iktisatçılar, Öklid geometrisi ve Newton fiziği temelinde, gerçeğin idealize edildiği modellerin inşa ve manipülasyonu sonucu elde edilen bilginin tümünden-gelimci sistematikleştirilmesiyle, disiplinlerini fizik yöntemlerine göre yeniden modellemeye çalışmışlardır (Kırer, 2011: 6). İktisadın yapısal özelliklerinden biri de diğer doğa bilimleriyle karşılıklı etkileşimin aracılığıyla zenginleşmesidir. Buna verilebilecek örneklerden biri Adam Smith’in “görünmez el” kavramını ortaya atışında, Darwin’in (1809-1882) biyolojik uyum ve doğal seçim süreçlerinde rekabetin düzenleyici bir gizli güç olduğu hipotezinden esinlenmesidir. Diğer taraftan Hetherington’a (1983: 498) göre de A. Smith, ekonominin genel yasalarını keşfinde doğrudan Newton’un hareketin doğal yasalarını keşif sürecindeki örneklerinden ve çalışmalarından esinlenmiştir. Smith’in modeli esasen genel bir

mekanik denge modelidir. Dolayısıyla bu ilişki aynı zamanda iktisat fizik ilişkisinin temeli olan denge kavramının önemini de ortaya koymaktadır.

Literatür açısından pek çok ünlü fizikçinin iktisadi ve finansal sorunlara olan ilgisini gösteren örnekler söz konusudur. Adam Smith'in Milletlerin Zenginliğini yayımlamasıyla, klasik iktisadın ortaya çıkışından bugüne, fizikçiler ile iktisadi sorunlar arasındaki etkileşim devam etmektedir. Daniel Bernoulli (1738) insanların tercihlerini tanımlamak için fayda düşüncesini ortaya atmıştır. Pierre-Simon Laplace (1812), ekonomide rastlantısal veya öngörülemezlik gibi görünen olayların, oldukça öngörülebilir ve temel yasalara olan uyumluluklarının gösterilebilir olduğu fikrini ortaya atmıştır. Adolphe Quetelet (1835), ilgi alanını, Laplace'ın düşüncelerini veri setlerindeki kalıpların varlığına uygulayarak ekonomik sorunlardan sosyal problemlere genişletmiştir. Ayrıca fiziksel yasaların insan davranışlarını ve ekonomiyi yönlendirebileceği düşüncesini kuvvetlendirmiştir. Aynı zamanda çağdaşı Aguste Comte (1798-1857), "sosyal fiziği" bilimsel bir alan olarak ilk tasarlayan kişidir. Ekonomik olguları bireylerin istatistiksel davranışları açısından anlamak üzere ilk girişimler, J. C. Maxwell (1831-79) ve L. Boltzmann, (1844-1906) tarafından temelleri oluşturulan istatistiksel mekanikten etkilenmiştir. Böylece A. Marshall (1842-1924) ve F. Edgeworth (1845-1926) gibi pek çok iktisatçı, iktisadi sistemlerin fiziksel sistemler gibi bir dengeye ulaşabileceği kavramını bu fizikçilerin çalışmalarından hareketle detaylandırmışlardır. 1871 yılında W. S. Jevons, iktisadın gelişimini fayda ve kişisel çıkarın mekaniğine benzer biçimde planlamıştır. Walras, kıtlık kavramının matematikselleştirilmesi için çalışmış ve diğer koşullar veri iken fiyatların talep edilen miktar ile ters ve arz edilen miktar ile doğru orantılı olduğunu varsayarak piyasa ilişkilerinin Newton'un bir modelini uygulamaya çalışmıştır (Kırer, 2011: 8-9). Irving Fisher, Neo-klasik iktisadın ortaya çıkışında önemli role sahiptir. 18. yüzyıl sonlarında ve 19. yüzyılda J. L. Lagrange, W. R. Hamilton ve diğerleri, Newton'un teorilerini analitik mekanizmanın daha modern teorilerine çevirmişlerdir. Bu durum iktisatçıları da etkileyerek, iktisadın matematiksel olarak şekillenmesinde kullanılmıştır (Burda ve diğerleri, 2003: 2). Luis Bachelier (1900), doktora tezinde "rassal yürüyüşün" (matematiksel etkin piyasalar modeli) formülasyonunu gerçekleştirmiştir. Çalışması spekülasyon piyasalarında opsiyon fiyatlaması için bir ilk niteliğindedir ve finansal piyasalar için oldukça önemlidir. Aynı zamanda iktisadi veri tabanında Brownian

Hareketi teorisini geliştirmiştir. Bachelier'in ardından A. Einstein, rastgele yuruyüşu matematiksel olarak formülleştirmiştir. Ettore Majorana (1938) öngörölü bir biçimde istatistiksel fiziğin yöntemlerinin sosyo-ekonomik olgulara uygulanmasının olanaklarına ve tehlikelerine dikkat çekmiştir. Nobel Ödüllü (1969), ekonometrinin ve makroekonominin kurucuları arasında olmasının yanında gelir dağılımı ve optimal toplumsal işleyişle ilgili çalışmalar gerçekteştirmiş olan Jan Tinbergen yine bir fizikçidir. Leon Walras ve Vilfredo Pareto'nun ekonomik denge üzerine yaklaşımları mekanik dengenin fiziksel temellerine dayanmaktadır. Diğer taraftan Vilfredo Pareto'nun 1897'de yazdığı *Cours d'économie Politique* ile gelir ve refah dağılımıyla ilgili olarak GSYİH veya bir ülkedeki şirketlerin büyüklükleri gibi değişkenlerle bağlantılı çalışmalar yapılmıştır. Pareto, farklı ülkeler ve şehirler arasındaki refah dağılımının pareto endeksi olarak bilinen benzer bir α kuvvetiyle güç yasası dağılımı gösterdiğini ileri sürmüştür (Coelho, 2007: 5; Pereira, 2017: 252). İktisat ve fizik ilişkisinde Pareto'nun çalışması yüksek ve düşük gelir dağılımlarının ilişkisinde güç yasasının geçerli olduğunu vurgulamasıyla bir dönüm noktasıdır (Yakavenko, 2008). Spekülatif fiyat teorisindeki en devrimci dönüşümlerden biri Mandelbrot'un, fiyat değişimlerinin Gaussyen dağılım yerine durağan Levy dağılımını izlediği hipotezidir. Poincare (1854-1912), kaotik davranışların temellerini kurarak, o döneme değin finans teorisi içinde kabul gören varlık fiyatlarının zaman serilerinin tahmin edilemezliği düşüncesine karşı, tahmin edilemezliğin olasılığına işaret etmiştir. Böylece kaos teorisi, teorik fiziğin ana çalışma alanlarından biri haline gelmiştir (Sharma ve diğerleri, 2011: 3-4; Carbone, Kaniadakis ve Scarfone, 2007: xi). Tüm bu gelişmeler özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısında istatistiksel mekaniğin gelişimini sağlamıştır. J. C. Maxwell, L. Boltzmann ve J. W. Gibbs bu sürecin öne çıkan fizikçileridir. Atomların varoluşu ve istatistiksel özelliklerini açıklamak için gelişmiş matematiksel yöntemler kullanmışlardır. Bir gazın içindeki moleküllerin vektörel hızlarının dağılım olasılığı (Maxwell-Boltzmann Dağılımı) veya farklı enerjili durumların genel olasılık dağılımı (Boltzmann-Gibbs Dağılımı) bunlara örnek olarak gösterilebilir (Kırer, 2011: 10; Yakovenko, 2008).

Ancak iktisat ve sosyal bilimlerin doğa bilimleriyle kurduğu bu karşılıklı etkileşim 1930'larda kesilmiş ve 1980'li yıllara değin iktisat ve sosyal bilimlerin varlıklarına ayrıksı biçimde devam etmiştir. Gaussyen dünyadaki bir diğer dönüşüm

bilgisayar tekniklerinin gelişimiyle ortaya çıkmıştır. Bilgisayarların, hızı, işlem genişliğini ve veri toplanmasındaki exponansiyel artışı önemli biçimde artırması ekonomilerin ve piyasaların birbirlerini daha yakından izlemesini olanaklı kılmıştır. Böylece sapmalara neden olan pek çok çözümü zor birliktelikler ekonomilerde görünür hale gelmeye başlamıştır. İktisatçıların geleneksel açıklamaları yerine fiziğin yöntem ve araçlarını öncelikle finansal verilere sonrasında ise daha genel ekonomik sorunlara uygulamışlardır. 1950’li yıllarda A. Alchain, 1971’de N. Georgescu-Roegen ve 1981’de K. Boulding’in iktisada evrimsel bakış açısıyla yaklaşımları ve 1982 yılında Nelson ve Winter’in çalışmaları izleyen dönemde iktisat içinde evrim kavramını yeniden öne çıkarmıştır. 1984 yılında Santa Fe Enstitüsü’nün kurulması ve karmaşıklık iktisadının ortaya çıkışı, Etmen-Temelli Hesaplamalı İktisat çalışmalarının bilgisayar teknolojileri ile birleşmesi bu iki ayrık bilim arasındaki boşluğun kapanmasına neden olmuştur (Kırer ve Ercan, 2015: 28).

1980’ler ile finansal verilerin büyük ölçekte ulaşılabilir hale gelmesiyle, homojen iktisadi bireyler ve denge yaklaşımına dayalı iktisadi çözümlemeler yerine özellikle finansal piyasalarda kendini gösteren heterojen iktisadi birey ve dengeden uzaklık durumlarını dikkate almaya başlamışlardır. Dalgalanmalar konusunda Gaussyen ilkelerin sapmalı davranışları ve aşırı tahminleri 1987 yılında Kara Pazartesi Çöküşünden, 1998 yılındaki Ağustos ve Eylül krizlerinden ve 2007-8 yılındaki krizden sorumludur. Ancak bu şoklar aynı zamanda Poincare’in çok önceden dikkat çektiği, doğrusal olmayan/sapmalı etkilerin önemini, kaotik davranışların temellerinin kurularak sapmalı bir sistemde öngörülemezliğin olasılığı konusunu gündeme getirmiştir. Tüm bu gelişmeler büyük ölçekli ve anlık verilerle uyumlu yeni yöntemlerin ortaya çıkmasını gerektirmiştir. Özellikle düzenlilikler ve geleneksel olmayan ilişkiler arayan yöntemler açısından fizikten geniş ölçüde ödünç alınan bu yöntemler zorunludur (Sharma ve diğerleri, 2011: 3-4). Nitekim 1980’lerde karmaşıklık sürecinin iktisat tarafından yeniden hatırlanması, değişme, doğrusal olmama (nonlinearity), kendi kendine organize olma (self organization), süreksizlik, rassallık (randomness), birbirini etkileme gibi kavramların yeniden iktisat tarafından içerilmesiyle sonuçlanmıştır.

1970’li yıllarda doğa bilimciler, mikroskobik etkileşimlerin makroskobik davranışların kalıplarının ortaya çıkışını belirlediği, “karmaşık uyumcu sistemlerin”

(complex adaptive systems) varlığını teorileştirmişlerdir. Geleneksel dinamik sistemler ile karmaşık uyumcu sistemler arasındaki göreceli farklılık, dinamik davranışların, sistemin içsel yapısı nedeniyle tekil bireylerin mikroskobik hareketlerinin sonucu kendiliğinden ortaya çıkmasıdır. Böylece 20. yüzyılın sonunda iktisatçıların ekonomik olguları modelleme deneyimleri ana akım teoriler ile önemli ölçüde farklılaşmıştır. Rasyonel birey varsayımı iktisadi insanın platonik, aşırı basitleştirilmiş idealist bir biçimi olarak algılanmaya başlanmıştır (Carbone, Kaniadakis ve Scarfone, 2007: xii). Bu koşullarda ekonofizik, disiplinler arası bir araştırma alanı olarak, iktisadi problemlerin çözümünde istatistiksel fizikçiler tarafından geliştirilen teori ve yöntemleri uygulayan bir alan olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda ekonofizik ile uğraşan bilimciler, hisse senedi piyasaları ve sosyoekonomik sistemlerde ortaya çıkan toplam davranışları tanımlamak için ölçeklendirme, evrensellik, faz geçişleri ve sızma gibi kavramları ve modelleri uygulamaktadırlar.

İktisat ve fiziğin tarihsel etkileşimine dair açıklamaların ardından izleyen üç kısımda klasik, Neoklasik ve Marksist iktisadın fizik teorisindeki gelişmeyle olan etkileşimleri ve fiziksel kökenlerine yönelik yöntemsel açıklamalar yapılacaktır.

2.1.3. Klasik İktisadın Fizik Kökenleri

Kapitalist üretim biçimi 16. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Aynı dönem insan düşüncesinde bir devrimin gerçekleştiği Rönesans'ın ortaya çıktığı dönemdir. Doğrudan tecrübeye ve doğanın gözlemlenmesine dayalı bir bilim ve felsefe talebi, modern Batı doğa bilimlerinin gelişiminin habercisidir. 16. yüzyıl Rönesans'ı, skolastiğin ve Hristiyanlığa uyarlanmış Aristoteles fiziğinin terk edilmesiyle 17. yüzyılda matematiksel fiziğin ortaya çıkışı arasında geçen iki yasa, iki logos arası bir dönem olarak değerlendirilmektedir (Bumin, 2014: 12). Bu geçiş döneminin temel belirleyicileri özgür bireye verilen büyük değer yani bireysellik; antikçağın teolojik bağlarına ve amaçlarına bakılmaksızın özgürce tartışılması; yalnızca mantık ve tecrübeye dayalı bir bilim ve felsefenin ruhani karakterinden arındırılması yani dünyevilik (Störig, 2011: 265). 15 ve 16. yüzyıllarda icatlar (özellikle pusula, barut ve matbaa) ve keşiflerin (Amerika'nın ve Hint deniz yolunun keşfi, Macellan'ın

dünyanın çevresini dolaşması) etkisi aynı zamanda Avrupa'nın dünyanın büyük bölümüne yayılarak "sayısız başka uygarlığın" varlığı düşüncesini ortaya çıkarmıştır. Böylece dönemin akılsallık anlayışı derinden sarsılmış ve Aristoteles fiziği yerine bir başkasının koyulmasını düşüncesi oluşmuştur. Rönesans, doğanın düşünülmeden önce duyulduğu ve bu duygunun Skolastiğin duymak yerine bilmek isteyen akla zorla kabul ettirdiği çerçeveleri yıktığı bir ara dönem olarak tanımlanabilir. 1573 yılında Tycho Brahe'nin yeni bir yıldızın doğuşunu bildirmesi, 1610 yılında Galilei'nin ayın yüzeyini incelemesi ve samanyolunun bir yıldız kümesine dönüşmesi gibi gözlemsel sonuçlarıyla, gökyüzü tanrısal bir mekân olmaktan çıkmaktadır. Diğer taraftan Kepler'in gezegenlerin yörüngelerine dair bulguları; Copernicus'un matematiksel bir varsayım niteliği taşıyan güneş merkezli sistemine eklenmekte ve Galilei'nin geliştirdiği yeni hareket ve gravitasyon kuramıyla artık bu varsayım bir fizik kuramına dönüşmektedir (Bumin, 2014: 18). Ortaya çıkan yeni matematiksel fiziğin önerdiği evren tablosuyla doğa, 16. yüzyıldaki tanrıçalık mertebesinde 17. yüzyılda bir makine haline gelmektedir. Doğa artık insanın kullanımına, sömürüsüne açık ve sınırlarına sonuna kadar erişilebilir bir konu haline dönüşmektedir. Bu dönem zamanda Isaac Newton'un (1642-1747) ve klasik fiziğin çağıdır. Kısmen insani kısmen endüstriyel devasa sırtlara basarak yükselen Newton, kalkülüs'ü kullanarak hareketin üç kanununu ortaya koymuştur. Bunlar aynı zamanda açık ve anlaşılabilir bir dünya anlayışının temel taşlarındandır. Bu anlayış Newton'un da çağdaşları gibi devasa bir makine olan dünya anlayışını ortaya koymasına neden olmuştur. Dönemindeki teknolojik buluşlar, matematik uygulamalarına verilen değerin artışı, mekanikteki gelişmeler ve özellikle endüstride makine kullanımının giderek yaygınlaşması Newton'un doğal ve mekanik bir düzen ilkesini benimsemesindeki temel etkenlerdir (Crease ve Goldhaber, 2016: 13-4).

Galilei ve Descartes'ten önce bilim ve o bilimin temellendirmesini yapan felsefe için bilgi sorusu, bilginin konusuna yöneliktir. Orta çağda fizikçi, Tanrı'nın eseri üzerine düşünmekte, oradaki eğilimleri, ereklere bulup ortaya çıkarmaya çabalamaktadır. Temel amacı ise Tanrı'nın bilgisine yakınlaşmaktır. Bu tez, doğru bilginin ancak doğruyu bilmekle yani hakikatin bilgisine ulaşma yolundaki bir çabayla mümkün olduğudur. Galilei ile gerçekleşen dönüşüm ise şeylerin biçimlerine ve özüne dayalı nitel doğa düşüncesinden, nicele yönelik yeni doğa düşüncesine geçişle,

“nasıl?” sorusunu sormasıdır. Böylece “nasıl?’ın” tespit edilmesi için bütünlük içindeki hareketin süreci, süresi, hareketi engelleyen engeller gibi ölçülebilir etkenlere ayrılarak, deneyler ve ölçümlerle bu etkenlerin nicel ilişkileri incelenmektedir (Störig, 2011: 268). Bilme süreci, neyin bilindiğinin önemi olmadığı, nasıl bilindiğinin önemli olduğu biçiminde radikal bir şekilde dönüşüme uğramıştır. Doğru bilginin kaynağı, bilginin konusundan değil, yönteminden geldiği savı öne çıkmaktadır²⁰. Modern bilimlerin kurucusu olan ilke budur. Felsefeden bağımsızlaşmayı sağlayan düşünme tarzı böylece yöntem sorunu üzerinden tartışılır. Neyin bilindiğinin değil nasıl bilindiğinin önemli olduğu biçimindeki sav bilme edimini konusundan ve bununla birlikte hakikatin peşinde koşan ediminden özgürleştirmektedir. Her türlü tikel konu bilinebilir. Önemli olan tikel konunun nasıl bilineceğine dair sağlam bir yöntemin varlığıdır. Bu yöntem, henüz incelenmeyen bir olguyu, olduğu gibi kabul etmek ve olguya ait elde edilen her türlü niceliksel bilgiyi, ilişkiselliği ve bağlantısallığı bilinen niceliklere indirgemektir (Stremlin, 2007: 33).

Doğru bilginin konusundan değil yönteminden kaynaklandığı kabul edildiğinde, nesnesinin ne olduğundan bağımsız olarak, incelenen nesneden kişiye kesin sonuçlar veren bir yöntem aranır. Bu bağlamda ikinci adım gözleme dairdir. Çünkü gözlem kendi başına bilgi vermez. Gözlem denilen şey görülen şeylerin tanımlarını fazlalaştırır. Gözlemin bilgi verebilmesi için ilk olarak gözlemin çerçevesinin çizilmesi gerekir. Diğer taraftan çizilen çerçeve içerisindeki her şeyin hesaplanabilir olması gereklidir. O halde yöntem, gözlenen gözleme alanını hesaplamayı mümkün kılacak bir yöntem olmalıdır. Böylece gözlemlenen, deneylenen cisimleri bir uzama yerleştirerek görülebilir. Artık serbest dolaşan şeyler değildirler. Çizilen çerçeve içerisine, mekâna yerleşmişlerdir. Ve böylece her gözlemlenen anda hangi konumda oldukları hesaplanabilir. Galilei’nin bilimi, gözlem ve deneyime dayanarak değil, Aristoteles’in basamaklı, içinde doğal yerleri barındıran niteliksel, fiziki mekân anlayışının yerine Euklides’in sonsuz, eş türden ve soyut mekân anlayışını geçirerek kurması, bilimsel devriminin mekân anlayışından gerçekleştiğini

²⁰Galileo ve Descartes arasında bu konuda bir ortaklık da söz konusu olduğu söylenebilir. Galileo’nun engizisyonda yargılanmasına neden olan şey bu bağlamda, bilme iddiasının hakikatin bilgisinden uzaklaştırılmasıdır. Çünkü hakikati bilgisine ulaşamayarak da bilmenin mümkün hale gelmesi yani “hakikatin bilgisini bilmesek de olur ama bilebiliriz” biçimindeki önerme ile aynı anda olan “tanrıyı bilmesek de evreni bilebiliriz” iddiasıdır ki bu diğer taraftan her türlü tinsel düşünce açısından son derece büyük ve önemli bir isyandır.

göstermektedir²¹ (Bumin, 2014: 29). Kant'ın uzay cisimlerine dair “böylesine olağanüstü cisimler sonsuz evrende var olsalardı bile, hiçbir koşulda bizim muhayyilemize, deneyim alanımıza giremezlerdi. Eğer girebilselerdi, bizim tarafımızdan ya uzamsal nesneler olarak algılanırlar veya hiç algılanmazlardı. Sahip olduğumuz duyu organlarının yapısı, nesneleri yalnızca uzaydaki biçimleriyle, uzamlar ve süreklilikler olarak (zaman biçiminde) algılayabilmeye müsaittir” biçimindeki yargısı tam da bu bilme ediminin biçimine veya bilmenin (an sich) kendinde şeylerin bilgisinden çok yöntemin bu olgularla veya şeylerle kurduğu ilişki arasında gerçekleşebileceğine dair düşüncesini ortaya koymaktadır (İlyenkov, 2009: 70).

Yöntem Galilei’de, bilimdeki bilmeye yönelinen şeyi bilginin malzemesi kılan şeydir. Bilmek istenilen konuyu kendi başına herhangi bir değer taşıyan bir şey olmaktan çıkarıp bilginin malzemesi haline getirir. Böylece matematikteki bağıntılar kurulur. Artık bu hesaplamalarla elde edilen sonuçlar kesin, evrensel ve şüphe götürmez bilgilerdir. Doğru bilgi, malzemesini doğru bir şekilde yerleştiren, içeriksiz bir yöntemle, elde edilebilir bir şeydir. Bilgi, bilen öznenin bilmeye yöneldiği alanı kendi tasarım alanına almasıdır. Bu nedenle bilinen şeyin, o neyse, o olma halinden çıkarılıp, kendine ait kılınması, tasarlanması gerekmektedir. Tasarlamak veya tasarım, eldeki bir malzemenin nasıl biçimlendirileceğini ifade eder. Böylece modern bilginin kaynağı olan yöntem, esasen düzenleyici bir etkinlik olarak bilimi tarif etmektedir. Bilmek tasarlamak biçimine dönüştüğü anda, bilmek aslında yerleştirmek, tanımlamak, sınırlamak yani tarif etmek ve dolayısıyla biçimlendirme aracılığıyla düzenleme olmaktadır. Modern bütün bilimler esasen bir düzenleme ve biçimlendirme etkinliğidir. Modernite ile bilmek, düzenlemektir. Akıl artık evreni bilebilir haldedir. Modern akıl ve/veya modern bilim ve aslında yöntem kavramını doğuran şey budur. Çünkü bildiği evren aslında düzenlediği evrendir. Tasarımı dışındaki evren ise onu ilgilendirmez.

²¹Örneğin marsın bir mekânda dolaşımı gözlenerek nasıl hareket ettiği tespit edilebilir. Böylece mekandaki değişim içerisinde ele alınan nesne gözlemlenebilir. Artık kişiye düşen görev, bu nesnelerin neden hareket ettiği, nasıl hareket ettiği, nasıl birbirlerine çarpmadıkları ya da nasıl ve/veya kim tarafından yaratıldıkları gibi sorunlarla uğraşmaksızın, tüm cisimlerin hareketini hesaplamaktır. Çünkü hareket aslında bir yer değiştirmedir ve her yer değiştirme aslında bir konum değişikliğidir. Konum değişikliği de mekânda gerçekleşir. Öyleyse bilme için bilmek istenen konunun mekâna yerleştirilmesi gerekmektedir.

Modernite ile yöntemden bahsedilirken aynı zamanda teknik bir gözlükten bahsedilmektedir. Nasıl bakılacağını belirleyen bu bakış açısı ilk etapta tikel gibi görünür ama bilimsel bakış açısı dendiğinde bu tikellikten kurtulmuş evrensel geçerliliğe sahip bir bakış açısı haline geliverir. Yani her türlü tikel bakış açısının kendisi içerisinde nötralize olacağı evrensel bir gözlük sunulur insanlığa. Yöntem içeriksizleştirilerek ve konusuna ilişkin bilme edimini nötralize ederek, bilginin değer üretme etkinliğinden tümüyle düzenleyici bir etkinliğe dönüşmesine yol açmıştır. Modern bilimler, bilmek için bilen bilimler değildir. Modern bilimler bir şey için bilen bilimlerdir. Böylece hem bilgi araçsallaşır ve hem de o bilgiyi elde eden akıllı araçsallaştırır. Çünkü artık söz konusu olan tümüyle hesaplayıcı teknik bir akıldır, mühendisliktir. Akıl, moderniteden önce hakikati nasıl keşfedeceği üzerine kara kara düşünen akıl iken ve “Büyük” meseleleri varken; artık çok daha basit bir etkinliğe indirgenir yani hesaplama kapasitesi. Bu durum aynı zamanda akla dair sanki kendisinden büyük bir taviz vermiş gibi bir görünümü ortaya koyarken; diğer yandan akıllı, evreni daha önce hiç düzenleyemeyeceği kadar düzenleyebilen bir güç haline getirir.

Dönüşümle birlikte mühendis-bilim insanı doğanın mekanizmasını bilmekte ve ona benzer yeni makineler üreterek kendisi de bir mühendis gibi doğayı yaratmış olan yaratıcının izinden gittiğini düşünmektedir (Bumin, 2014: 24). 1620’lerle birlikte ortak düşünce artık doğanın bir makine ve bilimin de bu makineyi kullanma ve yeni makineler üretme sanatı olduğudur. Bilimci, bir mühendis haline gelerek, matematiksel fiziği düşünmektedir. Galilei ile birlikte gerçekleşen devrim, teoriden pratiğe geçiş olarak tanımlanabilir. Matematik, artık Pitagorasçılarda olduğu gibi sayıların erdemleri üzerine düşünen veya Aristoteles’teki gibi yalnızca mükemmel daireler çizen gök cisimlerine uygulanabilir bir bilim olarak gören anlayışın yerine, onu doğanın dili olarak tasarlayan bir anlayışa tabidir. Bu değişimin ürünü olan homo faber’in doğanın yeni düşünce kategorilerini doğaya, hayata ve maddeye uygulama girişimi, modernlik adı verilen süreci başlatır (Bumin, 2014: 25). Modernite olarak bahsedilen şey aslında modern düşünmeyi kendisinden önceki gelenekten tümüyle ayıran kopuşu ifade eder. Esasen, bilimin statüsü ve niteliğine dair olan bu kopuş aynı zamanda epistemolojik bir kopuştur.

Bu noktada doğa biliminin fiziksel dünyayı açıklayışına benzer biçimde toplumsal dünyanın yasalarını ortaya koyabilecek açıklayabilecek bir toplum bilimi yaratma çabasıyla karakterize olan Comte; pozitivizm kavramıyla birlikte metafiziğe sırt çevirerek “gerçek” bir bilimsel yöntem geliştirmeye çalışmıştır. Comte, toplumun incelenmesinde tıpkı doğa bilimlerinin incelenmesinde fizik veya kimyanın kullanılışındaki gibi kesin bilimsel yöntemlerin kullanılması gerektiğini savunmaktadır.

Pozitivizm, temel ilkesi, bilinenden, gerçek olandan, ‘pozitiften’ yola çıkmak ve bunun dışına çıkan tüm açıklamaları ve soruları yararsız addederek bir kenara atmak olarak tanımlanmaktadır (Störig, 2011: 443-44). Pozitivizm, bilimin yalnızca doğrudan deney yoluyla bilinebilen, gözlenebilir büyüklüklerle ilgilenmesi gerektiğini ileri sürmektedir (Giddens, 2005: 7). Pozitif olgular olarak karşımıza fenomenler çıkmaktadır ve fenomenler felsefe ve tüm bilimlerin sınırlarını oluşturmaktadır. Burada olguları araştırırken yapılabilecek şey yöntemsel olarak önce fenomenler olarak bilinen olguları fenomen olarak kabul etmektir. Daha sonra bu fenomenleri belirli kanun veya yasalara göre düzenleyerek son olarak kavranan kanun veya yasalardan yola çıkıp gelecekteki fenomenleri tahmin etmek olacaktır. Dolayısıyla pozitivist bilimin konusunu insanın karşılaştığı ve duyularıyla algıladığı olgular oluşturmaktadır. Temel amaç ise var olan olgular veya fenomenler arasındaki ilişkilerin tanımlanmasıdır. Çünkü bilimsel süreçte temel açıklama ancak bir şeyi başka bir şeye göre tarif etmekle olanaklıdır. Örneğin yer çekimini kütle ile veya kütleyi yer çekiminin gücü ile ifade etmek gibi. Dolayısıyla pozitivist çaba, deney veya gözlemlerle bu olgular veya fenomenler arası ilişkilerin keşfedilerek yasalar haline getirilmesi ve ardından bu yasalarla gelecekteki olası durumlara karşı insanın kendisini planlamasını veya uyumlaştırmasını olanaklı kılmaya çalışmaktadır. Pozitivizmde olgunun özünün veya gerçek nedeninin sorgulanması gereksizdir. Olgular bizim dışımızdaki fenomenler olarak vardılar ve biz olguları duyumsadığımız biçimiyle ancak kabul edebiliriz.

Pozitivizm bir araştırma yöntemi olarak üç aşamalı bir süreci tanımlar. İnsanın dünyayı anlamaya dair temel yaklaşımı pozitivist görüşe göre, bilginin her dalının sırasıyla geçtiği üç aşamayla; ilk olarak teolojik veya kurgusal evre, ikinci aşama metafizik veya soyut evre ve üçüncü ve son aşama da bilimsel veya pozitif evre ile

gerçekleşmektedir. Bilginin gelişimi bu üç durumdan geçişle sonal olarak pozitif evreye ulaşmasıyla mümkün hale gelmektedir.

Teolojik evre kendi içerisinde üç aşamaya ayrılmaktadır. İlk evre nesnelerin canı ve ruhu olduğu düşüncesidir. Bu evre aynı zamanda animizm evresidir. Ardından şeylerden ve olaylardan oluşan sınıflar, fenomenler, arkalarında duran doğaüstü tek bir kuvvete bağlanmaktadır. Böylece her bir fenomen kendi tanrısıyla ortaya çıkar. Deniz, ateş, rüzgâr, hasat tanrıları gibi. Bu evre politeist (çok tanrıcı) evreye denk düşer. Teolojik durumun en üst evresine ise insanın, en yüce tek bir varlığı ve bu varlığın eylemliliğini, sayısız tanrıların yerine geçirmesiyle ulaşılmaktadır. Böylece monoteist (tek tanrıcı) evreye geçilmektedir. Teolojik aşamada düşünceler, dinsel düşünceler ile toplumun tanrının isteğinin bir dile gelişi olduğu inancı tarafından yönlendirilmektedir. Esas olarak Comte'un da bir insanlık dini ortaya koymaya çalıştığı bu bağlamda söylenebilir. Ancak pozitivist yöntem daha sonra burjuvazinin elinde bilimin temel yöntemi olarak algılanmış vaaz edilmiş ve gerçek gerçeklik olarak bilimsel alanı hegemonyası altına almıştır.

Metafiziksel veya soyut evre, doğa üstü güçler yerine soyut kuvvetlerin, kavramların ve varlıkların getirildiği evredir. Teolojik durumun değiştirilmiş bir biçimi olarak var olan bu evrede fenomenlerin kaynağı kabul edilen tek bir genel varlıkla düşünüldüklerinde, tek tanrıcılığa eşit en yüksek aşamaya ulaşmayı ifade etmektedir. Ancak burada olgular ve fenomenler arası ilişkilerin nedenselliklerinin belirli soyutlamalarla açıklanması söz konusudur ki bir anlamda doğaya geçişi ifade etmektedir. Başlangıçta ruhsal olan veya en yüce varlığın eylemliliği biçiminde var olan süreç, metafizik evrede her ne kadar tam anlamıyla değişmese de soyutlamalar yoluyla nesnel doğayla kurulan ilişkiye geçişin bir ara evresini ifade etmektedir.

Üçüncü evre olan pozitivist aşamada ise ister teolojik ister metafiziksel olsun, mutlak bilgiye ulaşma çabasının yararsızlığı kabul edilmektedir. Bu aşamada evrenin kaynağının ve sonal amacının veya tüm şeylerin fenomenlerin arkasında yatan gerçek özün araştırılmasından vazgeçilir. Bunun yerine gözlem ve akıl kullanılarak, benzerlik ve ardılık ilkelerini veya kanunları bilinen olgularda bulunmaya çalışılır. Pozitif evrede açıklamak artık yalnızca ayrı olguları genel bir olgu ile ilişkilendirmektir. “Tek bir genel olgunun tüm ayrı fenomenleri, örneğin yerçekimine tabi edildiklerinde, pozitif basamağın Comte'un ideal olarak gördüğü ve tektanrıcılık veya her şeyi

kapsayan doğa metafiziğine eşit sayılabilecek en yüce amacına ulaşılmış olur (Störig, 2011: 445). Pozitivist bilim anlayışı tarihsel süreçte, toplumlarda ve bilimin tarihsel dönemlerinin tümünde bu üç aşamayı görür ve sınıflandırmalarını buna göre düzenlemektedir. Onun temel yöntemi bilginin üç evresine bağlı olarak değişen veya dönüşen toplumsal yapılar ve bilim olarak tarif edilebilir.

İktisadın; ortaya çıktığı koşullar göz önüne alındığında; birincisi manüfaktürden fabrikaya geçiş ile birlikte makinenin ve makineleşmenin üretim süreci ve üretim ilişkileri üzerindeki dönüştürücü etkisinin gerçekleştiği koşullar, ikincisi düşünce alanında modernite ile birlikte bilme ediminin bir yöntem bağlamında büyük bir dönüşüm geçirdiği ve son olarak pozitif bilimler açısından matematik ve fiziğin, “bilimselleştiği” bir dönemin toplumsal alandaki ilişkileri inceleyen bir bilim olarak, tüm diğer alanlarla bütünsel ve karmaşık ilişkiler içinde ortaya çıkmıştır.

Bilimleşme süreci göz önüne alındığında Klasik iktisadın kökenlerinde Newton fiziği ve Öklid geometrisinin etkisi son derece büyüktür. Kapitalist üretim ilişkilerinin gelişimi, aydınlanma felsefesinin ortaya çıkışını sağlamış ve iktisadın bir bilim olarak kabul edilmesi; insanın evreni anlama çabasının o güne kadar ki doruk noktası olan aydınlanma düşüncesi ve bu düşünce içindeki en önemli bilim dallarından biri olan fiziğin etkisiyle gerçekleşmiştir (Afşar, 2013: 141; Birner, 2002: 68). Böylece yöntemdeki aydınlanma ile gerçekleşen dönüşüm ve fizik biliminin Newtongil yasaları klasik iktisadın temelinde iki olgu olarak ortaya çıkar. Ekonominin genel yasalarını keşfinde doğrudan Newton’un hareketin doğal yasalarını keşif sürecindeki örneklerinden ve çalışmalarından esinlenmiştir. Newton’un teorisi, yöntemsel olarak Bacon’ın ampirizmi ile Descartes’in tümdengelimci yönteminin bir sentezidir. Sürekli hareket halinde devinen gerçeğin statik bir resminin gerçeğe özdeş olduğu varsayımı, matematiği doğa felsefesinin temel aracı haline getirmiştir. Kant’ın deyişiyle, doğa felsefesinde ne kadar matematik varsa o denli gerçek anlamda bilim vardır (Stremlin, 2007: 28-9). Klasik iktisatçılar, matematikselleştirilmeye ve büyük ölçüde tahmin yapmaya elverişli olan genel mekanik modellerle temsil edilen bir modern ekonominin hesaplanabilir özellikleri ile büyük bir keşif gerçekleştirmişlerdir. Gelişmekte olan kapitalist sistem iktisadi süreçleri hızlı bir şekilde rasyonel ve hesaplanabilir biçime dönüştürürken aynı zamanda onlara daha önce sahip olmadıkları bir toplumsal egemenlik de bağışlamıştır (Sebba, 1953: 261-2). Bu bağlamda kurucu öge olarak

Adam Smith'in modeli esasen genel bir mekanik denge modelidir. Dolayısıyla bu ilişki aynı zamanda iktisat fizik ilişkisinin temeli olan denge kavramının önemini de ortaya koymaktadır. Smith'in doğal fiyatı, piyasada oluşan diğer fiyat biçimlerini, ücretleri, mal fiyatlarını ve diğer piyasa sinyallerini kendine çeken bir merkez olarak tanımlaması ve bu ilişkiyi evrensel bir yasa üzerinden kurgulaması da Newton'un merkezi çekim yasasının iktisada içerilmesinin örneklerinden biridir. Adam Smith'in "görünmez el" kavramı, Darwin'in (1809-1882) biyolojik uyum ve doğal seçim süreçlerinde rekabetin düzenleyici bir gizli güç olduğu hipotezinin iktisada içerilmesinin sonucudur. Smith'in arz ve talep yasalarında Newton'un her etkinin bir tepki yarattığını tanımlayan hareket yasalarından üçüncüsü ile ilgili benzerlikler görülebilmektedir. Bu dönem iktisadında fizikçilerin doğayı mekanik modellemeleri ve açıklamalarına benzer olarak toplumun mekanik modellenmesi temel yöntemlerden biridir (Sonüstün ve Gül: 2012: 37).

Böylece yeni oluşan sosyal bilimler, yöntem olarak doğa bilimlerinden analogilerle veya onları taklit ederek bilimselliklerini ispatlamaya çalışmaktadırlar. Klasik politik iktisatçılar, gerçekliğin idealize modellerinin manipülasyonu ve inşasıyla elde edilen bilginin tündengeline göre sistematikleştirilmesiyle, bilinçli olarak fiziğin yöntemleri üzerinden teorilerini yeniden modellemeye çalışmışlardır. Elde ettikleri bilimsellik ile ampirik olarak doğrulanabilir, değerlerden bağımsız ve evrensel bilgi üretme yolunda inceledikleri iktisadi ve/veya toplumsal ilişkileri meşrulaştırmışlar ve işlevsel yeterliliklerini sağlayarak bilimler arasında yerlerini almışlardır (Mielants, 2007: 66; Afşar, 2013: 142-3).

2.1.4. Neoklasik İktisadın Fizik Kökenleri

"Marjinalist Devrim" olarak da adlandırılan Neoklasik iktisat esas olarak birbirinden bağımsız ancak aynı dönemde, Jevons, Menger ve Walras tarafından gerçekleştirilen, statik mikroekonominin temel yapı taşı olarak azalan marjinal fayda prensibini esas alan çalışmalarıyla ortaya çıkan iktisadın yeni biçimini tanımlamak amacıyla kullanılmaktadır (Blaug, 1985: 294). Newton'un mekanikten 19. yüzyıl fiziğine geçiş ile klasik iktisattan Neo-klasik veya Marjinalist iktisada geçiş arasında güçlü bir bağ söz konusudur (Çakır, 1998). Newton'un mekaniğin yanında fiziğin

enerji bilimine olan ilgisindeki artış, mevcut paradigmayla uyumsuz özellikler barındıran termodinamiğin doğmasına neden olmuştur. Neo-klasik iktisadın ortaya çıkış nedenlerinden biri de fizikteki bu dönüşümdür (Afşar, 2013: 145; Kırer ve Eren, 2015: 33). Bu bağlamda Neo-klasik teori, termodinamik ve diferansiyel hesap ile tanımlanabilir. Neo-klasik iktisatçıları bir araya toparlayan en belirgin özellik marjinalist analizi kullanmalarıdır. Bu dönüşümle birlikte iktisadi bireyler marjda analiz edilmeye başlanmış, tek tek bireylerden oluşan atomize bir toplum yapısı oluşturulmuş ve fayda sübjektif bir olgu olarak ele alınmaya başlanmıştır. Bu bağlamda fizik bilimine ait kavramların iktisada uygulanması, diğer taraftan değer teorisinin yeniden biçimlendirilmesi olarak düşünülebilir (Bilir, 2017: 132). Neo-klasik teori ile iktisadi sorun veya etkinlik sorunu, veri zamanda kıt kaynakların fırsat maliyetlerini yansıtacak biçimde dağıtılmasına dönüşmüştür. Neo-klasik modeller veri zamanda çalışmaktadır bu anlamıyla modeller zamansızdır. Bireyler, sınıflar olarak değil, faydalarını maksimize edecek biçimde tekil olarak hareket ederler. Fayda maksimizasyonunda marjinal değerler matematiksel olarak (türev, integral, diferansiyel vb.) hesaplanmaktadır. Bu rasyonel bireyler, hiç kimsenin değiştirmeye gerek duymadığı bir genel denge durumuna ulaşmayı hedeflemektedirler (Eren, 2011: 20; Erkan, 2016: 27). Böylece teorisinin temel mantığı, üretim, tüketim ve birikim, ekonomik bireylerin bireysel karar ve seçimleri sonucu ortaya çıkmaktadır ve fiyat mekanizması bu karar ve seçimler arasındaki uyum ve dengeyi sağlamaktadır (Akyüz, 1980: 91). Böylece ekonomik değişkenler arasındaki çok sayıdaki ilişkinin çözümlenmesi bir genel denge tasarımı içinde gerçekleştirilmeye başlanmış; iktisadi dünyaya ilişkin değişkenler nicelikselleştirilmiş ve bu nicelikler, mekanik analogilerle matematiksel modeller altında ifade edilmeye başlanmıştır (Öziş, 2016: 1244).

Neo-klasik iktisadın egemen çizgisi termodinamiğin iktisada uyarlanmasıdır. Örneğin kıtlık kavramı ve Fisher'ın miktar kuramı, termodinamiğin birinci yasasının iktisada uyarlanmasıdır. Samuelson, iktisatta marjinal kavramını türev, diferansiyel problemine indirgeyerek, maksimizasyon kavramını, optimizasyon problemi olarak görmüştür. Özellikle 1950'li yıllarda Arrow-Debreu ile üst düzeye çıkan matematik kullanımıyla iktisatta dengenin varlığı ve kararlılığı temel analiz konusu haline gelmiştir. Bunun için sabit nokta kuramından faydalanılmıştır. Ayrıca Nash dengesi de kanıt olarak gösterilmiştir (Eren, 2011: 16). Başka bir örnek olarak Neo-klasik

tüketim teorisi verilebilir. Tüketim teorisi enerjinin korunumu yasasından türetilmiştir. Fayda kavramı, enerji yerine ikame edilmiştir. Sistemdeki potansiyel ve kinetik enerji toplamının sabitliği, mal düzlemindeki mal miktarlarına çevrilmiştir. Belli bir enerji düzeyinde enerji türleri arasındaki dönüşüm, belli bir fayda düzeyinde mal miktarları arasındaki dönüşüme indirgenerek sistemin denge noktası bulunmaya başlanmıştır. Sistemde kinetik enerji, tüketicinin bütçesine karşılık gelmektedir. Klasik mekanığın iş-güç-enerji konusu, Neo-klasik ekol tarafından geliştirilen fayda teorisine aynen aktarılmıştır (Afşar, 2013: 145).

Walras'ın iktisadi kurgusu ele alındığında Kartezyen felsefenin önemli bir yer kapladığı anlaşılmaktadır. Walras'a göre bilim evrensel karakteristiğe sahip olguları konu edinmelidir. Bu açıdan değerlendirildiğinde Koppl'a (1992: 17) göre bu Kartezyen anlayış mekanik bir fiyat teorisinin oluşturulmasına ve teorisinin Kartezyen fiziğin bir dalı olarak değerlendirilmesine; bu durumun ise empirik olarak test edilmesi zor bir denge teorisinin inşasıyla sonuçlanmasına neden olduğu söylenebilir. Bunun yanında Kartezyen felsefenin bir uzantısı olarak Walras'ın pozitivist bilim anlayışını benimsediği söylenebilir (Bilir, 2016: 133). Afşar'a göre (2013: 145) Walras, mekanik ve iktisat arasındaki ilişkiyi, fayda ve terazi arasında kurguladığı matematiksel bir analogiyle analiz etmektedir. Bu analogiyle malların marjinal faydaları ile fiyatların oranının eşitliğine ulaşmaktadır. Dolayısıyla Walras, niceliksel olarak ölçülemeyen psikolojik faktörlerin (fayda vb.), ölçülebilir büyüklükler (fiyat vb.) cinsinden ifade edilmesiyle iktisatta ölçüm sorununun üstesinden gelinebileceğini savunmaktadır.

Mirowski (1984) iktisadın tarihsel gelişiminde, enerjinin korunumu yasasının iktisat tarafından keşfinin önemli olduğunu belirtmektedir. 19. yüzyılın sonlarında enerji kavramının ortaya çıkışı, fayda kavramıyla kurulan benzerlikle Neo-klasik iktisadı biçimlendirmiştir. Brahmachari (2016: 3) 20. yüzyılın ortalarında pozitivizm ve yanlışılamacılığın iktisadın yöntemi üzerinde derin bir etkide bulunduğunu belirtmektedir. Bu etkiyi 1950'li yıllarda M. Friedman'ın çalışmalarıyla ve pozitif iktisadın, fiziksel bilimlerin herhangi biri gibi açık bir biçimde objektif bir bilim olduğu veya olması gerektiği ifadesiyle temellendirmektedir. İktisadın Fisher denkleminde ($P.T \equiv M.V$) paranın dolaşım hızı olarak ifade edilen V, fizikteki hız (velocity) analogisi kullanılarak oluşturulmuştur. Ayrıca Fisher (1925: 85) fizik ile iktisat arasındaki kavramsal analogileri aşağıdaki tablo ile özetlemektedir.

Tablo 4: Fisher'in Fizik-İktisat İlişkisi

Mekanik	İktisat
A Particle/Parçacık	An Individual/Birey
Space/Uzay- Mekân	Commodity/Mal- Meta
Force/Güç	Marg. Ut. or disutility/Marjinal Fayda veya Yararsızlık- İstirap
Work/İş	Disutility/İstirap
Energy/Enerji	Utility/Fayda

Kaynak: Fisher, I. (1925). *Mathematical Investigations in the Theory of Value and Prices*. New Haven: Yale University Press.

Fisher'in analogilerinde, iş veya enerjinin = kuvvet x uzay'a eşit olduğundan hareketle iktisattaki karşılığı olarak, fayda = marjinal fayda x mal eşitliği kullanılmaktadır. Fizikteki kuvvetin vektörel bir büyüklük olarak tanımlanmasının iktisada yansması marjinal faydanın vektörel bir büyüklük olarak tanımlanmasıyla gerçekleşmektedir. Kuvvet ve marjinal fayda aynı zamanda vektörlerin toplamına eşittir. Fayda veya faydasızlık, iş ve enerji gibi skaler olarak tanımlanır. Orijinden verili bir noktaya hareket eden bir parçacık tarafından gerçekleştirilen toplam iş, eksen boyunca dirençli güçlerin integrali ile tanımlanırken; iktisadi dünya verili bir durumda varsayılan bireyin toplam faydasızlığı mal eksenini boyunca marjinal faydasızlıkların integrali ile bulunmaktadır. Toplam enerji, etkili güçlerin integrali olarak tanımlanabilirken; toplam fayda da marjinal faydaların integrali ile ifade edilmektedir. Denge, fiziksel olarak net enerjinin minimum olduğu noktada veya her eksenindeki zıt kuvvetlerin birbirlerine eşit olduğu noktada sağlanırken, iktisadi olarak denge tanımlaması kazancın maksimum olduğu noktaya veya her eksenindeki marjinal faydaların ve faydasızlıkların eşit olduğu noktada gerçekleşmektedir (1925: 85-6).

Burada Pozitivizm ile Tarihsel Materyalist Diyalektik arasına bir ayrım koymak gerekir. Tıpkı materyalizmde olduğu gibi pozitivistler de olguyu olduğu gibi kabul ederler, bireyin dışında var olan sürecin nedenselliklerini incelemektedirler. Ancak pozitivizmde belirtildiği üzere olgunun veya karşı karşıya kalınan fenomenlerin özünün ve/veya gerçek nedeninin sorgulanmasına girilmemektedir. Oysa tarihsel materyalist diyalektik bir yöntem bireyin dışında onun haricinde var olan bir şey ile karşı karşıya kalındığında maddeci bir bakış açısıyla her ne kadar onu olduğu gibi

kabul etse de onun özüne ve onu ortaya çıkaran veya var eden gerçek nedensel ilişkilerin incelenmesini zorunlu kılmaktadır. Kabul ile başlayarak aynı şekilde kabul edilen diğer olgular arasındaki ilişkiler incelenebilir. Böylece bizim dışımızda ve bizden ayrı olarak var oluşa sahip belirli olguların ortaya çıkış koşulları incelenerek, olguları benzerlik ve ardılık ilkelerine göre ilişkilendirip sıralayarak birleştirebilir veya ilişkilendirebilir. Pozitivist bilim algısına göre, olgular arasındaki benzerliklerden kaynaklanan sabit ilişkiler kavramları verirken; olguların ardılıklarını belirleyen ve birbiri ardına oluşlarını açıklayan ilişkiler ise kanunları ortaya koymaktadır.

Yöntem, ancak bilmeye yöneldiği alanın maddi yaşam alanı olduğunda eleştirel olmaya yönelebilir. Aslında Marx'ın praxis ile gerçekleştirdiği modernite eleştirisinin temeli budur. Dolayısıyla maddi hayatın kendisi, onun neyi temsil ettiği görülmeden salt niceliksel olarak düşünülemez. Yöntemin ilişkilendiği nesnesinin maddi hayatın kendisi olduğu göz ardı edilmemelidir. Aksi durumda bu aslında meşrulaştırıcı muhafazakâr bir bilim olur. Oysa bilim olan bitenin aslında ne olduğunu göstermek için onun aslında hangi değeri temsil ettiğini de göstermesi yani rakamların değil maddi çelişkileri göstermesi gerekir.

Dolayısıyla yöntem, kendi başına kutsallaştırıldığında, bilginin tek kaynağı haline getirildiğinde, yöntem de kişiyi yönetir. Bilmeye yönelinen şeyin değerli olduğunu yani maddi hayatın kendisinin somut çelişkilerin kendisi olduğu ve esas olanın o olduğunu düşünüldüğünde yöntem olsa olsa bir araç haline dönüşür. Bütün mesele bu yöntemi amaç haline getirmekle alakalı bir şeydir. “Çünkü gerçeğin bilgisine ulaşmayı sağlayan analiz yöntemi, “soyutlamaya” dayanır. Soyutlama, gözle görülür elle tutulur olguların, birçok belirlenimi olduğu için karmaşık olan somutluğunu, belirlenimlerine ayırarak çıplak gerçekliği içerisinde görme imkânı verir. Bu nedenle başlangıçta somut bir nesne olan meta, belirlenimleri olan kullanım değeri ve değişim değeri biçimleri açısından ayrı ayrı ele alındığında, aynı metanın, aynı emeğin iki farklı niteliğinin (soyut emek somut emek) diyalektik birliği olduğu ortaya çıkar. Emeğin belirli bir biçimde harcanması ile belirli bir süre harcanmış olması somut metaı kullanım değeri ile değer somut birliği haline getirir. Kullanım değeri ile değer arasındaki çelişki, çözümlendikçe kapitalizmin bütün çelişkilerinin kaynağı olduğu da ortaya çıkar. Soyutlama, bir indirgeme değil, somutu oluşturan

belirlenimlerin özel bilgisine ulaşma yoludur. Somutlama ise genellemeden veya parça bütün ilişkisinde olduğu gibi tümevarımdan farklı olarak soyut belirlenimlerin nasıl görüngülere dönüştüğünü ortaya çıkarma etkinliğidir. Tıpkı, Marx'ın metanın analizini tamamladıktan sonra, paranın ortaya çıkışını, paranın sermayeye dönüşümünü, genel kâr oranının oluşmasını anlatma biçiminde olduğu gibi. Böylece olguları akıl tarafından çerçevesi belirlenmiş önsel uzamsal ve mekânsal sınırlılıklar içerisine yerleştirerek matematiksel bağıntılarla açıklamak yerine, ele alınan şeyin kendi hareketi içerisinde somutluklarından bu anlamıyla tabi olduğu belirlenimlerden soyutlanarak açıklanabilir.

Felsefe, bilim ve yöntem üzerinden bu uzun tartışmanın temel amacı iktisadın bilimselliği ile ilgilidir. Nesneyle kurulan ilişkinin belirleyici olarak tarihsel materyalist diyalektik yöntemin kullanılması iktisat literatüründe fazla rastlanan bir yol değildir. Hatta metodoloji tartışmaları dahi iktisat bağlamında pozitivizmin ötesine geçememektedir. Dolayısıyla iktisat alanında yöntem meselesi araca indirgenerek kullanılan ampirik araçların kendileri yöntem olarak ifade edilmektedir. Diğer taraftan bilimleşme çabası içindeki iktisat sürekli olarak doğa bilimleriyle ilişkilene zorunluluğu hissetmektedir. Bu nedenle biyoekonomi, nöroekonomi gibi pek çok disiplinler arası alanlar ortaya çıkmaktadır. Oysa tarihsel materyalist diyalektik bir yöntemle iktisadın kendisi bizatihi bir bilim olmaktadır. Çünkü yöntem nesnel gerçekliğin, olaylar ve olgular arası ilişkilerin analizini hareketi içinde tarihsel olarak ortaya koymaktadır. Ayrıca sosyal bilimler alanında tarihsel materyalizm veya diyalektik gibi kavramlar ideolojik olarak yaftalanmakta ve bilimsel olmayan alanın konuları olarak görülmektedir. Çünkü ideolojik olguların objektifliklerini yitirerek bilimsel olamayacakları düşünülmektedir. Oysa ideolojik olma ile objektiflik birbiriyle çelişen kavramlar değildir. Sınıflı bir toplum yapısında esasen her olgu her fikir özetle her şey ideolojiktir. Ancak objektiflik nesneyle kurulan ilişkide ortaya çıkar. Bu da yöntemdir. Bu nedenle bir sosyal bilimci ideolojik olabilirken ele aldığı olguyu veya olayı objektif olarak inceleyebilir. Asıl sorun çıkardığı sonuçları bilimsel etiğe uygun olmayan biçimde manipüle ederek sunup sunmaması meselesidir.

2.1.5. Marksist İktisadın Fizik Kökenleri

Bilimler, somut düzeyde algıladıkları olguları, kavramlar ve kavramlar arası ilişkiler kurarak soyut düzeyde açıklamaya çalışır. Bu nedenle açıklamaya çalıştığı olguyu hareketi içinde kavramaya çabalar. Çünkü değişim bir harekettir ve hareket halinde olmayan hiçbir şey yoktur. Somut olarak algıladıkları hareketi açıklamak için soyut olarak kurguladıkları hareketi kullanırlar. Dolayısıyla kapitalizm, iç içe geçmiş hareketler bütünü olarak kavranabilir ve bu hareketlerin bütünü olarak açıklanmalıdır.

Gündelik pratiklerde işe giden, alışveriş yapan, savaşan, göç eden insanlar ile israf edilen ürünler, yeni açılan, terk edilen veya kapanan fabrikalar, yükselen veya yıkılan binalar gibi pek çok hareket söz konusudur. Aynı zamanda küresel düzeyde kurumları, yasaları, yönetimleri ve sınırları değişen ülkeler söz konusudur. Marksizm tüm bu hareketi ve iktisadi ilişkileri, kapitalist üretim ilişkilerinin hareketi içinde inceler. Dolayısıyla hareket duran bir toplumda değil devinen ilişkiler içinde gelişir. Bu devinim kendini sermayenin hareketinde gösterir. Nitekim Köse ve Öncü (2007: 78) iktisat gibi toplumsal gerçekliği anlama ve açıklama iddiasındaki düşünce sistemlerinde analitik ve diyalektik yaklaşımlar açısından değerlendirildiğinde ortaya bilmeye yönelik iki farklı yönetsel konumun çıktığını ifade etmektedir. İlki Lukacs'ın (1998) "burjuva bilimi" olarak adlandırdığı analitik yönelimli ve sonuçlarını analitik olarak ifade eden yöntem; diğeri ise bütünlük kavramından yola çıkarak bu bütünün hareket dinamiğini belirleyebilmek için analitik bir çerçeve oluşturan ve bu çerçeveye dayanarak bütünü soyut düzeyde yeniden kuran yöntemdir.

Ekonomi politik, en geniş anlamda ülkeden ülkeye (mekânsal) ve her ülkede kuşaktan kuşağa (zamansal) değişen, toplumun maddi yaşam araçlarının üretiminin, değişiminin ve bölüşümünün evrimini yöneten yasaların bilimidir. Bu değişimin her derecesine özgü yasaları ayrı ayrı inceler. Durmadan hareket halindeki değişen bir olgunun içinden her zaman geçerli bazı yasalara ulaşmaya çalışır. Kapitalist üretimin yasalarının sonucu olan toplumsal uzlaşmaz karşıtlıkların derecesinden çok, kaçınılmaz sonuçlara doğru katı bir zorunlulukla işleyen eğilimlerini konu edinir. Bu nedenle aynı zamanda özsel olarak tarihsel bir bilimdir (Marx, 2004: 16-7; Engels, 2003: 227-8). Tarihsel olarak çağlarının koşullarının ve gereksinmelerinin bir dışavurumu olarak değil ama ölümsüz usun dışavurumu olarak ele alan, üretim ve

değişim eylemlerinin yasalarını, bu eylemlerin tarihsel koşullar tarafından belirlenmiş bir biçimin değil ama insan doğasından türeten, doğanın ölümsüz yasaları olarak değerlendiren, doğası üretim ve ticarete dayanan ve tarihsel olarak güçlenmekte ve egemenliğini ilan etmeye başlamakta olan burjuvazinin gerekliliklerinin teorileri olarak nitelenebilecek, klasik ekonomi politiğin eleştirisi olarak ortaya çıkan Marksist ekonomi politik, klasik okuldan türeyen ancak aynı zamanda ondan kopan bir bilim olarak tarih sahnesine çıkar (Engels, 2003: 232-3; Desai, 2009: 3).

Marksist iktisat, kapitalist üretim ilişkilerinin kuramsal ve tarihsel analizi ve tarihsel maddeciliğin ayırt edici yöntemini içermektedir (Jones, 2012: 322). Bu tarihsel analiz ve yöntem, varlıklarının toplumsal üretiminde insanları aralarında zorunlu kendi iradelerinden bağımsız ilişkiler kurmalarıyla ele alır. Kapitalist üretim tarzı, üretim ilişkileri ile maddi üretici güçlerin belirli bir gelişme derecesiyle örtüştüğünü ifade eder. Böylece kapitalist üretim ilişkileri evrensel ve ebedi olmayan bir iktisadi örgütlenme biçimi olarak, insan ile doğa ilişkilerinde ulaşılan ve aşılabilecek bir toplumsal aşama olarak ortaya çıkmaktadır. Üretim ilişkileri, toplumsal iktisadi yapı, hukuki ve siyasal üst yapının üzerinde yükseleceği bir somut temeli oluşturmaktadır. Maddi yaşamın üretim tarzı, toplumsal, siyasal ve entelektüel yaşam sürecini koşullandırmaktadır. Buna göre, Marksist iktisat, tarihi maddeciliğin bir uğrağı, maddeci tarih ve toplum biliminin kapitalist üretim biçiminin temel insan-insan ilişkilerinin ve çelişkilerinin analizine uygulanmasıdır. Bu sistem altında, toplumsal maddi üretici güçler ile mevcut üretim ilişkileri veya başka bir ifadeyle bunların hukuki ifadesi olan mülkiyet ilişkileri arasındaki uyumsuzluk veya çatışmalar, değişimin zorunlu dönemlerini ortaya koymaktadır. İktisadi temeldeki değişim, bütün bir üst yapıyı alt üst eder. Bu nedenle tarihsel dönüm noktalarında, üretim koşullarının maddi alt üst oluşu ile hukuksal, siyasal, artistik veya felsefi üst yapının biçimlenişi ele alınmaktadır. Toplumsal üretim ilişkilerinin en son uzlaşmaz biçimi olarak burjuva üretim ilişkileri, kapitalist üretim biçiminin, kendi içinde geliştirdiği üretici güçler ile aynı zamanda bu karşıtlığı çözüme bağlayacak maddi koşulları yaratmasını ve bu dönüşümün olanaklarını, dinamiklerini ve yasalarını analiz eder. İktisadi ilişkilerle birlikte toplumların ve onların tarihsel dinamizmlerine ışık tutan genel bir kuramı da ortaya koymaktadır. Bu kuram tarihsel maddeciliktir (Marx, 2005: 39-40; Desai, 2009:

xi; Duménil ve Lévy, 2009: 93). Böylece Marksist iktisadın yöntemle olan bağı açıklanabilir.

Bilgi, doğanın insan tarafından yansıtılmasıdır. Bu yansıtma bir dizi soyutlamayı, kavramsallaştırmayı ve yasalaştırmayı gerektirir. Ancak, doğa sonsuzca devingen ve değişken olduğu için bu soyutlamalar, kavramsallaştırmalar ve yasalaştırmalar göreceli kalır. Deney alanı genişledikçe bilgi de genişler. Kendiliğinden şeyler, bizim için şeyler haline dönüştürüldüğü oranda mutlak, bilginin içerisinde göreceli hale gelir. Herhangi bir özel bilim dalında, inceleme konusu olan nesnenin özellikleri tarafından belirlenmiş, somutu oluşturan belirleyenlerin ortaya çıkarılması, bir şeyin bilinmeyen yönlerinin incelenmesi ve keşfi veya değiştirmek için izlenen yol ve kullanılan araçlara genel olarak yöntem denir. Nesnel gerçekliğin bilgisini, nesnenin birçok belirlenimi olduğu, sonsuzca devindiği, değiştiği, geliştiği, bir biçimden başka bir biçime dönüştüğünü dikkate alarak ortaya çıkarma aracı olan diyalektik yöntem, esasen Hegel'in icadıdır. Ancak Hegel, bu yöntemi tinin hareketini anlamak için kullanmıştır veya bu yöntemi kullanarak, her şeyi tinin hareketinin görünümleri olarak açıklamıştır. Materyalist diyalektiğin, Hegel diyalektiğinden farkını, bu bağlamda felsefe ile bilim arasındaki yöntem farkını oluşturmaktadır. Marx'a göre, bütün önceki felsefeden bağımsız olarak yaşamaya devam eden bilim düşüncesi, diyalektik ve genel mantıktır. Geri kalan her şey tarihe karışıp gitmiştir. Diyalektik yöntem ve genel mantık, bilim düşüncesi ve yasası olarak ele alınmalıdır.

15. yüzyılın ikinci yarısında içinde burjuvazinin gelişeceği monarşilerin kurulmasıyla dünyanın eski sınırları aşılmış; dünya, gerçekten ilk kez keşfedilmeye başlanmıştır. Dünya ticaretindeki gelişmeler el zanaatlarından manüfaktüre geçişin temellerini atmış; manüfaktür, büyük ölçekli modern sanayinin başlangıcı olmuştur. İnsanların düşünceleri üzerindeki kilise egemenliğinin yıkılması ve Yunan felsefesinden beslenen özgür düşüncenin ortaya çıkışı 18. yüzyıl materyalizmine gidecek yolu hazırlamıştır. Doğa biliminin tanrı biliminden kopuşu bu tarihte başlamaktadır (Engels, 2010: 32). Güneş sisteminin, ondalık ve modern sayıların, ilk cebir bilgilerinin ve simyanın mirasının üstüne en temel doğa bilimi olan yer ve gök cisimlerinin mekaniği ve bu bilimin yardımcısı olarak matematik yöntemlerinin bulunması ve geliştirilmesi bilimi olan Descartes ile analitik geometri, Napier ile logaritma, Leibniz ve Newton ile diferansiyel ve integral hesaplarının temel özellikleri

ortaya konulmasıyla gerçekleşmiştir. Güneş sistemi ve gökbiliminde Kepler gezegenlerin hareketlerinin yasalarını ve Newton maddenin hareketinin genel yasalarını formüle etmiştir. Akışkan ve gaz cisimlerin mekaniği tekrardan ele alınmış, optik dışında fizik, temel ilerlemelerini sergilemiştir. Bu dönemi özellikle belirleyen şey, temel noktası doğanın mutlak değişmezliği anlayışı olan, kendine özgü bir genel görüşü geliştirmesidir. Başlangıçta gizemli bir ilk itişle harekete geçirilen doğa veya gezegenler ve onların uyduları, bir kez var olduktan sonra her şey sona erene dek, önceden kararlaştırılmış yörüngeleri üzerinde dönmeye ve başlangıçtaki varlıklarını bir şekilde korumaya devam edeceklerdir. Evrensel bir gravitasyonun etkisiyle yıldızlar, bulundukları yerde sabit ve hareketsiz olarak sonsuza dek kalacaktır. Descartes'in dünyada var olan hareket niceliğinin değişmezliği ilkesi, fiziksel kuvvetlerin, mekanik kuvvetin, ısıнын, ışığın, elektriğin ve manyetizmin, hatta kimyasal kuvvetin belli koşullar altında herhangi bir kuvvet kaybına uğramaksızın birbirine dönüştüğünün ortaya konmasıyla kanıtlanmıştır. Böylece özel fizik kuvvetler, fiziğin sözde değişmez türleri, maddenin belli yasalara göre birbirine geçen değişik, farklı hareket biçimlerine ayrılmıştır (Engels, 2010: 34-40).

19. yüzyılın ortalarından itibaren matematikte, gök biliminde, fizikte, kimyada ve biyolojide bir dizi başarıya ve buluşa imza atılmıştır. Yeni olgular ve doğa yasaları ortaya konmuştur, yeni teoriler ve varsayımlar kabul edilmiştir, yeni bilim dalları ortaya çıkmıştır. Engels (2010: 8) doğa bilimindeki bu başarılı gelişmesindeki üç ilerlemeyi şöyle belirtir: organik hücrenin bulunması, enerjinin sakınımı ve dönüşümü yasasının bulunması ve Darwincilik. Modern doğa bilimin felsefeden devraldığı hareketin yok olmazlığı ilkesiyle maddenin hareketi artık yalnızca salt kaba mekanik hareket olarak tanımlanmamaktadır. Maddenin hareketi, ısı ve ışık, elektrik ve manyetik gerilim, kimyasal bileşim ve ayrışım, yaşam ve son olarak bilinç biçiminde ifade edilmektedir. Yeni doğa görüşüyle bütün katılık tümüyle giderilmiş, sabitlik tümüyle ortadan kaldırılmış, sonsuz olarak görülen bütün özgülük geçicileştirilmiş, doğanın tümünün, sonsuz akım ve çevrimsel bir gidiş içinde hareketli bir şey olduğu gösterilmişti. Engels'e göre böylece Yunan felsefesinin büyük kurucularının görüş tarzına; en küçük unsurdan en büyüğüne, kum zerreciklerinden güneşlere,

protistadan²² insana kadar, doğanın tümünün öncesiz ve sonrasız yaşama geliş ve gidişte, kesintisiz bir akımda, bitmek bilmez bir hareket ve değişim içinde varlığa sahip olduğu görüşüne, bir kez daha dönülmektedir. Yalnızca temel bir farkla: Yunanlılarda parlak bir sezi olan şey, artık deneyle pekiştirilmiş kesin bir bilimsel araştırmanın sonucu olarak daha kesin, daha açık biçimde ortaya çıkmaktadır (Engels, 2010: 42-48).

20. yüzyılda Kuantum fiziği ise klasik fiziğin esaslı bir eleştirisi ile yenilenerek fiziğin kabuk değiştirmesine neden olmuştur. Felsefe alanında veya fizikteki bu son dönüşümün toplum bilimlerindeki yöntemsel karşılığı da bilimsel sosyalizmin kurucuları olan Marx ve Engels tarafından diyalektik materyalizm ile kurulmuştur. Nitekim Karabıyık (2018: 306) diyalektik materyalizm ile kuantum fiziğinin, fizik ve felsefede benzeri işlevlere sahip olduklarını belirtmektedir. Zira kütle ve enerjinin maddesel özün farklı görünüşleri olduğu, başka bir ifadeyle madde ve enerjinin eşdeğerliliğini ifade eden çağdaş fizikteki en önemli ilerlemelerden biri olan özel görelilik kuramıyla Einstein'ın meşhur eşitliği diyalektik materyalizmin modern fizikteki dayanaklarından biridir (Karabıyık, 2018: 307). Bu bağlamda diyalektik, doğanın, insan toplumunun ve düşüncenin genel hareket ve gelişme yasalarının biliminden başka bir şey değildir. Diyalektik mantık, diyalektik yöntem olarak somutlaşmıştır. Diyalektik yöntem, diyalektik düşünme ve uygulama tekniğidir. Doğal, toplumsal ve bilinçsel bütün olgular diyalektik gelişme yasalarıyla oluşur. Bu oluşumu anlamak için ona diyalektik yöntemle yaklaşmak zorunludur. Diyalektik bu nedenle gelişmenin yasası olduğu kadar onu inceleme yöntemidir. Aynı zamanda gerçekliği değiştirme yöntemidir. Çünkü bir şeyin nasıl oluştuğu bilinince onun nasıl değiştirileceği de bilinir hale gelir. Herhangi bir olgunun incelenmesinde diyalektik yöntemi kullanmak, o olguya diyalektik bilgilerle bakmak demektir.

Tarihsel materyalist diyalektiğin yasaları vardır; karşıtların birliği ve savaşımı, nicelikten niteliğe geçiş ve olumsuzlamanın olumsuzlanması. Gerek düşünce alanında gerek doğada gerekse toplumdaki tüm olgu ve ilişkiler bu yasalar yardımıyla anlaşılmalı, kavranmaya çalışılır. Bu nedenle mutlak ve nispi diye nitelenebilecek maddi bir varoluş biçimi yoktur. İşgünü temelinde ele alındığında, işgününün gerekli

²²Protista, Hæckel'in sınıflandırmasına göre, tekhücreli ve hücresizlerden oluşan ilkel organizmaların yaygın bir grubudur ve bitkilere ve hayvanlara ek olarak organik yaşamın üçüncü dalını oluşturur (Engels, 2010: 351).

emek zamanının üzerindeki kısmı mutlak artı değer olarak görünür. Ancak, aynı artı değer, ücretlerden bakılınca nispi artı-değer olarak görünür. Soyut ve somut diye bir maddi varoluş biçimi yoktur; ancak, meta ilk başlangıçta, kullanım değeri ve değişim değeri, soyut emek somut emek vb. gibi birçok belirlenimin birliği olduğundan somuttur. Ancak aynı meta, bir bütün olarak kapitalist sistem inceleme konusu edildiğinde en soyut şey olarak görünür. Diyalektik kavrayış çok yönlü ilişkisel kavrayıştır. Metafizikçi için nesneler ve onların düşüncedeki yansılarını birbirinden ayırmışlardır, birbirlerinden ayrı olarak incelenmeleri gerekir. Bir şey ya vardır ya yoktur. Neden ile sonuç birbirine karşı sav durumundadır. Ancak daha yakından bakıldığında neden ile sonucun ancak tekil olaylarda geçerli olduğu, oysa aynı tekil olay, evrenin bütünüyle olan genel ilişkisi içerisinde düşünüldüğünde birbirleriyle rastlaştıklarını ve sürekli yer değiştirdiklerini; evrensel etki ve tepki göz önüne alındığında neden ile sonucun birbirine karıştığı, burada sonuç olan şeyin orada neden ve orada neden olan şeyin burada sonuç olduğu anlaşılır. Böylesine süreçlerin hiçbiri metafizik yöntemin çerçevesine giremez. Oysa diyalektik yöntem, nesneleri ve onların betimlenmelerini, düşünceleri; ilişkileri, sıralanmaları, hareketleri, başlangıçları ve bitimleri içerisinde kavrar. Bilimlerin gelişimiyle oluşmuş diyalektik yöntem bilimselliğinin aksine Metafizik yöntem, kurgusaldır. Kurgusal soyutlamalarla oluşmuştur. Hiçbir zaman da bilimlerle bağdaşamamıştır (Eroğul, 2014: 4).

Diyalektik yöntemin birçok uygulama biçimi vardır. En genel şekilde ifade edilecek olursa araştırma yöntemiyle sunum yöntemi birbirinden farklıdır. Araştırma yöntemi, görüngüsel olarak var olan ilişkiyi, olguyu anlamak için, cari olgusal biçiminden hareketle geçmişe doğru ilerler. Olgunun daha önceki biçimlerini, ilk ortaya çıkışını, onu ortaya çıkaran koşulları hareketi içinde ele alır. Görünenin altındaki yasalara ulaşmaya çalışır. Sunumu tam tersi olmakla birlikte birçok farklı bağlamı içermektedir.

Birincisi, diyalektik yöntem somuttan soyuta ve tekrar somuta varan bir yol izler. Birçok yasanın etkisi altında olduğu için somut olarak görünen nesne/olgu, bütün belirlenimleri ayrı ayrı analiz edilerek (soyutlanarak) en soyut haline getirilir ve soyutun bilgisiyle somut düşüncede yeniden inşa edilir. Böylece, başlangıçtaki somuta göre, soyutlamalardan sonra düşüncede inşa edilen somut, soyutun da bilgisini içeren bir somut haline gelir.

İkincisi diyalektik yöntem, tümden gelerek tme varır. Ancak bunu kavramlar dünyasında yapmaz. En genel olgudan/ilişkiden yola çıkarak bu genelin parçası olan olguları ve ilişkiler analiz edilerek ayrıntılara iner ve tekrar bunları birleştirerek yasalara ulaşmaya çalışır. Bu nedenle Marx, kapitalist üretim biçiminin analizine metadan başlamıştır. Çünkü, meta, kapitalist toplumun hcreci, kapitalizmin tüm çelişkilerini içinde barındıran, en genel ilişki biçimidir. Buradan hareketle değer biçimlerini, parayı, sermayeyi, artı değeri ve kapitalizmin diğer kategorilerini çözümler ve sermayenin analizini tamamlar.

Üçüncüsü, diyalektik yöntem mantıksaldan hareket ederek tarihseli inşa eder. Yani, olayları, tarihte ilk ortaya çıktığı biçimiyle ele alarak incelemeyi. Bunu yapabilmek için tarihte ortaya çıkmış olan tüm ilişkileri biliyor olmak gerekir. Bu mümkün olmadığı için mantıksal olarak önce olandan başlayarak tarihsel olgularla, bulgularla bunu destekler.

Dolayısıyla bilim, yasa koyucu biçimde örgütlenmiş bilgidir. Bu nedenle belirli bir yönteme dayanır ve pratikte doğrulanır. Bunu sağlayabilmesi için ise nesnel olması, kişiden kişiye değişen bir yorumla, sübjektif olarak yorumlanamaması gerekir. Bilim aynı zamanda geneldir. Özel olayları değil, olaylar topluluğunu açıklar ve olaylar topluluğunu açıklayabildiği için ve o ölçüde özel bir olayı açıklayabilir. Öte yandan bilimsel bilgi kesindir. Bilimsel çelişkiye düşmeksizin aksi iddia edilemez. Bu nedenle bilim, hangi düşünce biçimiyle veya saikle gerçekleştirilirse gerçekleştirilsin, bir yorumlama etkinliği değildir; yöntemle elde edilen ve pratikte doğrulan bilgidir. Bilimsel anlayış ele alınan gerçeğin farklı yönlerinin veya bölümlerinin modellenmesiyle veya analiziyle gerçekleşir. Modelin amacı gerçekliğin birebir görünümünü yansıtmak, tüm unsurlarını, büyüklüklerini veya oranlarını tam olarak işin içine dahil etmek değildir. Bu unsurların kesinleşmiş yönlerini ortaya çıkarmak ve eğilimlerini saptamaktır. Bu nedenle gerekli olmayan veya tali değişkenler soyutlanır. Gözlem, kapsamı ve doğruluğu geliştirilmek için büyütülür. Model paradoksal olarak hem gerçekçi değildir hem de gerçeğin anlaşılması için anahtardır. Dolayısıyla bilimsel düşünme belli bir zihinsel disiplin gerektirir. Kişi bu disiplinle her şeyden önce gerçeğe dönük bir sorgulama gerçekleştirir. Tutarlı ve ihtiyatlı yargılarla olgulara dayanmayan uluorta genellemelerden kaçınır. Bilimin bir başka özelliği ise birikimli olmasıdır. Her çağın bilim insanı, kendisinden önceki bilimsel keşifleri temel alarak

ilerler; felsefede olduğu gibi önceki bilimsel bulgulardan, kavram setinden bağımsız, kendisine özgü bir sistem kurmaz. Bilimin ortaya koyduğu yasalar, belirli koşullar altında geçerlidir; buna da doğa bilimlerinde “normal şartlar altında” (NŞA), tarih veya iktisat bilimlerinde ise “ceteris paribus” (diğer tüm değişkenler/durumlar sabitken veya varsayılan koşullarda) denir. Bütün zamanlarda, her koşulda geçerli olan bir yasa yoktur; bu felsefenin “mutlak” anlayışıdır.

Yöntem tartışmasına dair açıklamalar bağlamında yöntem ile araç ilişkisinde ampirik uygulamanın yeri tartışılabilir. Toplumun anlaşılmasında yöntem olarak tarihsel materyalist diyalektik, matematiksel olarak ifade edilirken, yasaların determinist sınırları ile yasaların belirlediği bu determinist sınırlar içindeki stokastik süreçlerin karşılıklı ilişkilerini tanımlayabilecek bir biçime sahip olması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Sosyal yapı belirli yasalara sahiptir. Bu yasalara göre işleyen yapı aynı zamanda çok sayıda olasılıksal gerçekleşmeyi de gösterebilir. Bireyler arası ilişkilerin alanı olarak mikro alan ile bireyin yapıyla kurduğu ilişki olarak makro alan hem belirli yasalara sahipken hem de yasaların sınırlayıcılıkları altında sonsuz olasılıkta süreçleri gerçekleştirebilmektedir. Bu nedenle ampirik olarak kullanılacak aracın diyalektik yönetime uygun olması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bu noktada yöntemsel olarak modern fiziğin analiz araçları ile Marksist teorinin yöntemleri arasında bir analogi ile bilimsel analizlerin gerçekleştirilebileceği düşünülmektedir.

İktisat ve fizik etkileşimi bağlamında değerlendirildiğinde kuantum fiziği, klasik fiziğin esaslı derecede eleştirilip fiziğin kabuk değiştirmesine neden olurken felsefe alanında benzer bir kabuk değiştirme diyalektik materyalizm ile gerçekleşmiş (Karabıyık, 2018: 307) ve bunun iktisat alanındaki etkisi Marx’ın, kapitalist üretim biçiminin sistematik ve bütünsel analizini gerçekleştirdiği ekonomi politığın eleştirisi ile ortaya çıkmıştır. Marksizm ile ekonofizik arasındaki ilişkileri Farjoun ve Machover (1983) olasılıksal ve istatistiksel yöntemlerin analize içselleştirilmesiyle politik iktisadın temelleri için determinist olmayan bir teorik çerçeve ortaya koyarak gerçekleştirmiştir. Böylece maliyetler, fiyatlar ve kârlar gibi piyasa değişkenleri determinist sayısal nicelikler olarak belirlenmek yerine her biri rassal ve kendi olasılık dağılımına sahip değişkenler olarak tanımlanarak, niceliksel analize olasılıksal süreçlerle diyalektik yöntem dahil edilmektedir. Benzer biçimde Cogliano ve diğerleri (2020: 16) olasılıksal bir politik iktisadın oluşturulmasında istatistiksel denge

kavramının ve olasılıksal yaklaşımın kapitalist ekonominin işleyişine dair ilgi çekici ve yeni bakış açıları sağlayabileceğini ifade etmektedir. Nitekim kapitalist üretim biçiminin evrilen toplumsal yapılarına ilişkin araştırmalarda, akılcı seçimlere sahip değişmeyen bir tür temsili iktisadi aktörün davranışlarının yinelenen toplumsal sonuçları yerine toplumsal bütünü ne atomistik parçaların bir toplamı ne de onlardan bağımsız, kendinde bir varlığa sahip bir biçimde ele almayan ancak parçaların yapılanmış, görece kararlı, karşılıklı bağımlılığıyla somut ve tarihsel bir oluşum olarak parçalar arası ve parça bütün ilişkilerini anlama ve açıklamayı amaçlayan diyalektik yöntem, marksist iktisadın fizik kökenlerini ortaya koymaktadır (Shaikh, 2018: 8; Köse ve Öncü, 2007: 84).

2.2. EKONOFİZİK VE İKTİSADIN YÖNTEMSEL İLİŞKİSİ

Doğa bilimlerinde yerel değişmezliklerin bulunması ve farklı gözlemlerin yeniden türetilmesi, fiziğin doğanın işleyiş yasalarını matematikselleştirebilmesine olanak sağlamaktadır. İktisat ise doğa bilimleri kadar karmaşık olmakla birlikte, “doğal yasalara”, belirli evrenselliğe ve tekrarlanabilir gözlem olanaklarına sahip olmaması nedeniyle belirli bir mekân ve tarihsellikte ortaya konulan mantıksal çıkarımların analiziyle bilimsel sonuçlar ortaya koymaya çabalamaktadır. Bu bağlamda iktisadın bilimleşme sürecinde, fiziğin genel olarak bilimselliği ve pozitif bilimler içindeki konumundan etkilenmesi, iktisatçıların matematik kullanımına yönelmelerine neden olmuştur. Eren ve Ögüt (2009) iktisat matematik etkileşimini, Newton fiziği ve Öklid geometrisi ile Klasik iktisadın; termodinamik ve diferansiyel denklemler ile Neoklasik iktisadın; Einstein fiziği ve Riemann geometrisi ile Keynesyen iktisadın ve kuantum fiziği ve topoloji ile genel denge iktisadının ilişkisi üzerinden kavramaktadır. Bu bağlamda sıcaklık, enerji, reaksiyon vb. olayları inceleyen bir bilim dalı olan termodinamiğin bulgu ve kurallarının ekonomiye uygulanma çabaları iktisat ve fizik arasındaki yöntemsel ilişkinin önemli analogilerinin başında gelmektedir. Birbirine bağımlı çok sayıda değişken içeren sistemleri, termodinamik perspektiften değerlendirilmesiyle, sistemin dinamikleri hakkında sonuçlara ulaşma çabaları günümüzde de devam etmektedir (Mikailov ve San, 2008: xi). Diğer taraftan bir olguyu incelemek amacıyla geliştirilen

teori veya modellerin gerçekliğin tümünü açıklama güçleri oldukça sınırlıdır. Dolayısıyla gerek fizik alanında gerekse diğer bilim alanlarında modeller, gerçek sistemin davranışlarından sapmalı sonuçlar veya farklı çalışma dinamikleri sergilemektedir. Bu nedenle bilimsel incelemelerde sonuçlar, varsayımlara ve onların güvenilirliğine bağlıdır (Mantegna ve Stanley, 1999: 13).

Ekonofizik ve iktisadın yöntemsel ilişkisine dair Afşar (2013: 140-4) kullanılan istatistik ve matematik tekniklerin, iktisadi toplumsal gerçekliğe yakınlaştırıp yakınlaştırmadığının incelenmesi gerektiğini belirtmektedir. İktisadın kavramsal ve teorik gelişiminde bilimsel devrim ve karşı devrimlerin rolü önemlidir. Örneğin iktisat içinde, klasik ekonomi politiğe karşı marksist ekonomi politik bir bilimsel devrimdir ve iktisat, ekonomi politiğin reddine dayanan marjinalist karşı devrimle iktisatlaşmıştır. Diğer taraftan Afşar (2013: 145) fizikteki global sabiteler konusundaki kesinliklerin zayıflamasıyla fizikte matematikten istatistiğe ve kesinliklerden olasılıklara bir geçiş gerçekleştiğini ifade etmektedir. Bu dönüşümün iktisadi yansıması, iktisadi sorunlar için geliştirilen evrensel çözümler ve analitik modellerin geçerliliklerinin sorgulanmaya başlanmasıdır. Ayrıca iktisadın üzerine kurulu olduğu görünmez el, etkin piyasalar ve rasyonel birey varsayımları gibi temel aksiyonları da sorgulanmaktadır. Ricetti ve diğerleri (2015: 306) karmaşık makroekonomik dinamiklerin ve sistemin davranışının, ortalama davranışa sahip tek bir iktisadi aktörün davranışlarına indirgeyen açıklanmasının mümkün olmadığını ifade etmektedir. Bu bağlamda toplumsal ilişkilerin incelenmesinde belirli bir heterojenitenin analizlere dahil edilmesi gerektiğini belirtmektedir. Ekonofizik bağlamında toplumsal heterojenitenin analize içerilmesinin temel araçlarından biri istatistiksel kalıpların ortaya konulmasıdır. Tıpkı gerçek verilerinin tümünün Gaussyen bir dağılıma uygun olmayıp pek çok farklı durum için farklı dağılımların ortaya çıkması gibi toplumsal ilişkilerin istatistiksel kalıpları sosyal bilimlerin analizinde önemli bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle izleyen bölümde temel istatistiksel dağılımlara ilişkin açıklamalar yer almaktadır.

2.3. TEMEL İSTATİSTİKSEL DAĞILIMLAR

İktisadi eşitsizlikler, farklı veri kaynaklarının ve göstergelerin, araştırmacıların tercihlerine bağlı olarak, farklı kullanımıyla ölçülen karmaşık bir olgudur. Ancak veri kaynağı veya iktisadi eşitsizliğin analizinde kullanılan ölçüden bağımsız olarak eşitsizliğin ölçümü temel bir girdiyle başlamaktadır: dağılım. Herhangi bir gelir veya servet grubu için dağılım, o gruptaki insanların sayısı ve bu grubun toplam gelir ve servetten aldıkları payları ifade etse de dağılımlar görece karışık bilgi toplamlarıdır (Alvaredo ve diğerleri, 2019: 24). Bu nedenle bir iktisadi değişkenin istatistik dağılımı ve buna bağlı olarak hesaplanan istatistikî katsayıların, iktisadi yorumlarının yapılabilmesi özen gerektiren bir önem arz etmektedir. Tarihsel bir perspektiften eşitsizliğin incelenmesinde açıklanması gereken esas mesele dağılımın istikrarı değil, zaman içinde ortaya çıkmış olan dikkat çekici değişimlerdir. Çalışmanın alt bölümlerinde iktisatta kullanılan başat dağılım türleri hakkında temel bilgiler verilecektir.

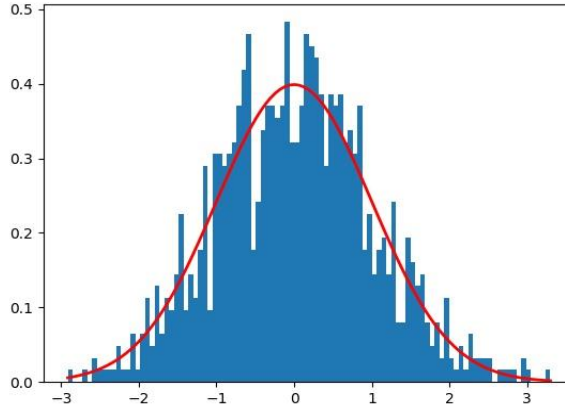
2.5.1. Normal (Gaussyen) Dağılım

Normal (Gaussyen) dağılım sürekli olasılık dağılımlarının en sık rastlanan biçimlerinden biridir. Hipotetik bir evren dağılımıdır. μ ortalama ve σ^2 varyans olmak üzere, iki parametre ile tanımlanmaktadır ve olasılık yoğunluk fonksiyonu aşağıdaki biçimdedir:

$$y = f(x|\mu, \sigma) = \frac{1}{\sqrt{2\pi\sigma^2}} e^{-(x-\mu)^2/2\sigma^2} \quad (2.2)$$

Gauss dağılımı veya Gauss eğrisi olarak da bilinen normal dağılım eğrisi sürekli ve olasılıklı bir fonksiyon eğrisidir. Standart normal dağılımda ortalama değeri sıfır ve varyansı birdir. Basıklık derecesi (kurtosis, κ) sıfırdır. Normal dağılım, simetrik, asimptotik, $-\infty$ ile $+\infty$ aralığında değerler alır, eğrinin altındaki toplam alanın olasılığı 1'dir, $[P(-\infty < X < +\infty) = 1]$, ortalama, mod ve medyan değerleri çakışıktır ($\mu = \text{medyan} = \text{mod}$).

Şekil 8: Normal Dağılım

$\mu = 0$ ve $s.d = 1$ olan Normal Dağılım Grafiği

2.5.2. Log-Normal Dağılım (Gibrat)

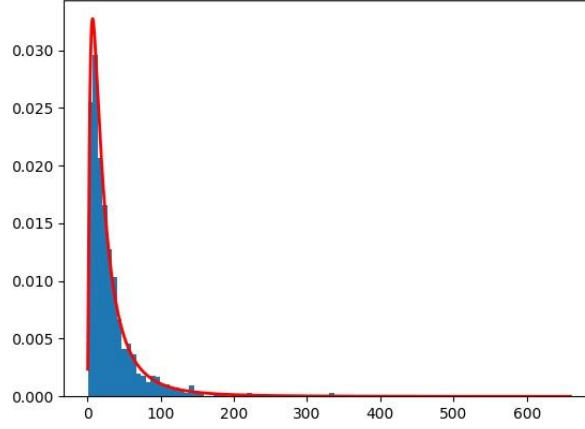
Log-normal dağılım, olasılık kuramı ve istatistikte logaritması normal dağılım gösteren herhangi bir rassal değişken için tek kuyruklu bir olasılık dağılımıdır. Eğer Y , normal dağılım gösteren bir rassal değişken ise; $X = \exp(Y)$ için olasılık dağılımı bir log-normal dağılımdır. Aynı zamanda eğer X log-normal dağılım gösteriyorsa $\log(X)$ normal veya gaussyen dağılım göstermektedir (Bouchaud ve Potters, 2001: 9-10). Dağılımı incelenen değişkenlerin yalnızca pozitif değerler alabildiği koşullarda log-normal dağılım ilk akla gelen dağılımdır. Herhangi iki pozitif sayı olan $a, b \neq 1$ için eğer $\log_a(X)$ normal dağılım gösterirse, $\log_b(X)$ fonksiyonu da normaldir.

μ ortalama ve σ^2 varyansız göstermek üzere dağılımın yoğunluk fonksiyonu şu şekilde gösterilmektedir.

$$\begin{aligned} \text{ortalama} &= \mu = e^{a + \frac{1}{2}b^2} \\ \text{varyans} &= \sigma^2 = e^{2a + b^2}(e^{b^2} - 1) \\ y = f(x|\mu, \sigma) &= \frac{1}{x\sqrt{2\pi\sigma^2}} e^{(-1/2\sigma^2(\ln(x)-\mu)^2)} \end{aligned} \tag{2.3}$$

$\beta = \frac{1}{\sqrt{2\sigma^2}}$ ifadesi Gibrat endeksi olarak da tanımlanabilmektedir. Gelir dağılımı ile ilgili çalışmalarda, büyük varyans gelirin küresel dağılımını ifade ettiğinden, eşitsiz dağılımı göstermektedir (Kırer, 2011: 35; Souma ve Nirei, 2005: 38).

Şekil 9: Log-Normal Dağılım

$\mu = 3, \sigma = 1$, Log-Normal Dağılımın Olasılık Yoğunluk Fonksiyonu

2.5.3. Gamma Dağılımı

Gamma dağılımı üç parametrelili bir sürekli olasılık dağılımıdır. Gamma dağılımının olasılık yoğunluk fonksiyonunun genel formülü aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır:

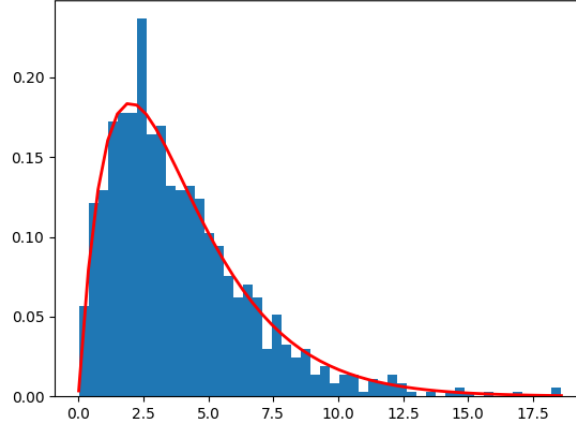
$$f(x) = \frac{\left(\frac{x-\mu}{\beta}\right)^{\gamma-1} \exp\left(-\frac{x-\mu}{\beta}\right)}{\beta \Gamma(\gamma)}, \quad x \geq \mu; \gamma; \beta > 0 \quad (2.4)$$

Burada γ şekil, μ konum ve β ölçek değişkenleri olmak üzere x, β tarafından ölçeklenen rassal değişkendir. $\Gamma, \Gamma(a) = \int_0^\infty t^{a-1} e^{-t} dt$ denkleminde sahip gamma fonksiyonudur. $\mu=0$ ve $\beta=1$ koşulları ise standart gamma dağılımı olarak tanımlanmaktadır. Bu koşullarda Gamma dağılımının olasılık yoğunluk fonksiyonu aşağıdaki biçime dönüşmektedir:

$$f(x) = \frac{x^{\gamma-1} e^{-x}}{\Gamma(\gamma)}, \quad x \geq 0; \gamma > 0 \quad (2.5)$$

Bu nedenle olasılık fonksiyonunun genel biçimi, standart dağılıma göre tanımlanabilir. Ayrıca Gamma dağılımı $\gamma=1$ olduğu durumda üstel dağılıma; $\mu=0$ ve $\beta=2$ olduğu durumda, 2γ serbestlik dereceli ki kare dağılımına dönüşmektedir. Dağılımın ortalaması $\mu+\beta \gamma$, varyansı $\beta^2 \gamma$ ile ifade edilmektedir.

Şekil 10: Gamma Dağılımı

$\gamma = 2, \beta = 2$ durumunda Gamma Dağılımı

2.5.4. Üstel (exponansiyel-Gibbs) Dağılım

Exponansiyel dağılım rassal değişken sıfır olduğunda zirve yapan ve değişken değer arttıkça kademeli olarak azalan bir dağılım biçimidir. Rassal değişkenler bağımsızdır ve dağılım $[0, \infty)$ aralığında tanımlanmaktadır. Dağılım bir parametreye sahiptir ve olasılık yoğunluk dağılımı ile kümülatif dağılımının hesaplanması kolaydır. Ayrıca sabit bir aralıkta meydana gelen bir sonraki olayın olasılığının, aralığın başlangıç zamanı ne olursa olsun aynı olduğu, belleği olmayan bir özelliğe sahiptir. Ayrıca “belleği olmamakla” tanımlanan tek sürekli dağılım biçimidir. Bu dağılımda parametre değeri bilinmediğinde, bir tahmin elde etmek için örnek veriler kullanılabilir. Ayrıca örnek veriler mevcut olmadığında, dağılımdaki yaklaşık bir ölçüm, parametre değerinin tahmin edilmesini olanaklı kılmaktadır (Thomopoulos, 2017: 21). Sürekli olasılık dağılım grubu içinde Gamma dağılımının özel bir durumudur ($\alpha=1$). Dağılımın olasılık yoğunluk fonksiyonu şöyle tanımlanmaktadır:

$$y = f(x|\mu) = \frac{1}{\mu} e^{-\frac{x}{\mu}} \quad (2.6)$$

μ 'nün alacağı değerlere göre üstel dağılımın olasılık yoğunluk fonksiyonunun alacağı biçimler farklılaşmaktadır.

2.5.5. Pareto Güç Yasası Dağılımı

İktisatçılar arasında Pareto yasasının (Pareto law) gelir ve servet dağılımlarının üst kuyruklarını (upper tails) oldukça iyi tanımladığı geniş kabul görmektedir. Pareto güç yasası dağılımı ilk kez İtalyan mühendis Vilfredo Pareto (1896) tarafından İngiltere ve İtalya şehirleri ile Alman devletleri, Paris ve Peru verilerinden yararlanarak gelir dağılımını incelemesiyle ortaya çıkmıştır (Fournier, 2015: 11; Arnold, 2015: 1). Bireylerin servet ve gelir dağılımlarının gösterilmesi amacıyla ileri sürülen Pareto güç yasası dağılımları, çok farklı bilimsel, sosyal ve ekonomik durumların dağılımlarının modellenmesinde kullanılabilecek esnek bir ağır kuyruklu dağılım ailesidir. Pareto dağılımı veya güç yasası (power law) dağılımı büyük olayların nadir, küçük olayların ise yaygın olduğunu tanımlamak için kullanılmaktadır.

Farklı gelir dağılımı gözlemlerine dayanarak Pareto aşağıdaki denklemi ileri sürmüştür.

$$\log N = A - \alpha \log x$$

Burada N, belirli bir geliri x gibi bir eşik değerden büyük olan hanehalkı sayısını, α , eğimin tersini ve A bir parametreyi ifade etmektedir. Aynı zamanda $y = \frac{A}{x^\alpha}$ biçiminde de ifade edilebilecek Pareto dağılımında eşitsizliğin göstergesi α 'dır. Pareto dağılımında α üssünün daha büyük değerleri daha yüksek eşitsizliği ifade etmektedir (Dalton, 1920: 358).

Eşitliğin her iki tarafı üstel olarak alındığında denklem aşağıdaki biçimi almaktadır.

$$N(x) = Cx^{-\alpha}; C = e^A \quad (2.7)$$

Bu özellikler güç yasası olarak da ifade edilen Pareto dağılımını karakterize etmektedir. Temel model $\bar{N}(x)$, belirli bir popülasyondaki gelirleri x'i geçen bireylerin oranı olarak tanımlandığında, x'in büyük değerleri için yaklaşık olarak aşağıdaki ifadenin elde edileceğini belirtmektedir.

$$\bar{N}(x) = Cx^{-\alpha} \quad (2.8)$$

Klasik Pareto dağılımı, gözlemlenen değerlere göre $\alpha \geq 1,5$ 'ten çok farklı çıkmayacağını ifade etmektedir. Genelleştirilmiş Pareto modellerinde, Pareto (I) olarak adlandırılan klasik Pareto dağılımının fonksiyonu (survival function) aşağıdaki gibi ifade edilmektedir.

$$\bar{N}(x) = (x/\sigma)^{-\alpha}; x > \sigma \quad (2.9)$$

Burada σ , ölçek parametresi ve α (Pareto eşitsizlik endeksi) pozitiftir. Uygulamada genellikle $\alpha > 1$ kabul edilir ve böylece dağılım sonlu ortalamaya sahip olmaktadır. Eğer rassal değişken x yukarıdaki fonksiyonel biçime (survival function) sahipse $X \sim P(I) (\sigma; \alpha)$ yazılabilir. Pareto dağılımının konum parametresine sahip olduğu koşulda;

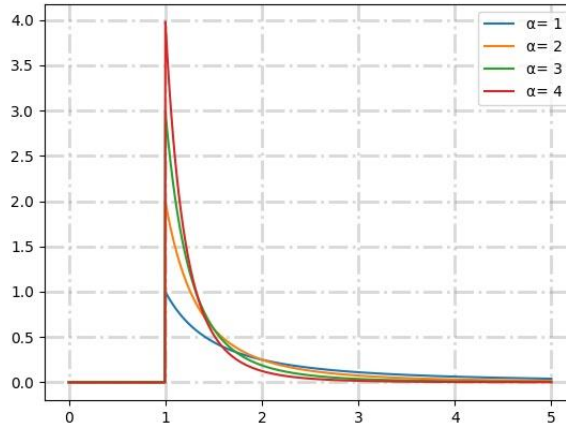
$$\bar{N}(x) = [1 + (\frac{x - \mu}{\sigma})]^{-\alpha} \quad (2.10)$$

Güç yasası dağılımları ortalama değerde en yüksek değere sahip değildirler. Aksine, dağılım en yüksek değerde başlamakta ve daha sonra sıfıra yaklaşmaktadır. α Pareto katsayısı olmak üzere, dağılımın olasılık yoğunluk fonksiyonu aşağıdaki biçimde tanımlanmaktadır:

$$y = f(x|\alpha, k) = \frac{\alpha k^\alpha}{x^{1+\alpha}}, k \leq x < \infty; \alpha, k > 0 \quad (2.11)$$

Pareto olasılık yoğunluk fonksiyonu α 'nın çeşitli değerlerine göre farklılaşmaktadır. Dağılımın bir diğer özelliği, x 'in üzerinde gelire sahip bireylerin ortalama gelirlerinin x^* , x 'e oranının (x^*/x) eşik (threshold) değer olan x 'e bağımlı olmamasıdır. Bu oran β ile ifade edilirse, $\beta = \frac{\alpha}{1+\alpha}$ eşitliği aynı zamanda ters Pareto katsayısını ifade etmektedir (inverted Pareto coefficient). β 'nın yüksek olması genellikle daha büyük üst gelir payı ve daha yüksek gelir eşitsizliği anlamına gelmektedir.

Şekil 11: Pareto Dağılımı

$x_{min} = 1$ durumunda Pareto Olasılık Yoğunluk Fonksiyonu

2.5.6. Genelleştirilmiş Pareto Dağılımı

Genelleştirilmiş Pareto (GP) dağılımı, genellikle başka bir dağılımın kuyruk bölgesini tanımlamak için kullanılmaktadır. Bu dağılım yapısal olarak belirli bir değeri aşanlar açısından tanımlanmaktadır. Sağ kuyruğu sıfıra düşen bir olasılık dağılımı (normal dağılım gibi) ile başlanarak, rasgele değerler bu dağılımdan bağımsız olarak örneklenebilmektedir. Bir eşik değeri belirlenmekte bu değer altındaki tüm değerler atılmaktadır.

Kuyruk Endeksi (şekil parametresi) $k \neq 0$, ölçek parametresi σ ve eşik (konum-location) parametresi θ olmak üzere, olasılık yoğunluk fonksiyonu:

$$y = f(x|k, \sigma, \theta) = (1/\sigma) \left(1 + k \frac{(x - \theta)}{\sigma}\right)^{-1 - \frac{1}{k}}, \theta < x \text{ için } k > 0, \theta < x < -\frac{\sigma}{k} \text{ için } k < 0$$
$$k=0 \text{ için ise } y = f(0, \sigma, \theta) = \left(\frac{1}{\sigma}\right) e^{-\frac{(x-\theta)}{\sigma}}, \theta < x \quad (2.12)$$

$k=0, \theta=0$ olduğunda genelleştirilmiş Pareto dağılımı üstel dağılıma eşit olmaktadır,

$k>0$ ve $\theta=\frac{\sigma}{k}$ olduğunda Pareto dağılımına eşit olmaktadır.

2.5.7. Boltzmann-Gibbs Dağılımı (Yakovenko-Dragulésu)

İstatistik mekanik dengenin temel yasası Boltzmann-Gibbs dağılımıdır. Bu dağılım, ε enerji düzeyinde bir fiziksel sistem veya alt sistemin bulunma olasılığının $P(\varepsilon)$, üstel fonksiyon tarafından verildiğini belirtmektedir (Yakovenko, 2010: 1).

$$P(\varepsilon) = c e^{-\varepsilon/T} \quad (2.13)$$

Burada T , epsilon parçacık başına ortalama enerjiye eşit olmak üzere sıcaklığı, c ise normalleştirme sabitini tanımlamaktadır. Boltzmann sabiti k_B , fiziksel sıcaklığın ölçülmesi için enerji birimlerinin bileşimi olarak belirlenmektedir. Eşitlik 2.13'ün türevi, enerjinin ε korunumu ve sistemin istatistiksel karakteri olmak üzere iki ana girdiyi içermektedir. Sonrasında herhangi bir fiziksel değişken olarak x 'in beklenen değeri, toplamın tüm durumları üzerinden alındığı, aşağıdaki denklemle elde edilebilmektedir:

$$\langle x \rangle = \frac{\sum_k x_k e^{-\varepsilon_k/T}}{\sum_k e^{-\varepsilon_k/T}} \quad (2.14)$$

Sistemin genellikle eşit olmayan iki parçaya ayrıldığında, toplam enerji parçaların enerjilerinin toplamına eşit olmaktadır $\varepsilon = \varepsilon_1 + \varepsilon_2$. Olasılık ise $P(\varepsilon) = P(\varepsilon_1)P(\varepsilon_2)$ 'dir. Bu iki eşitliğin tek çözümü üstel fonksiyondur (Yakovenko, 2010: 1; Cockshott ve diğerleri, 2009: 143-146).

Yakovenko (2010) eşitlik 2.13'ün aynı zamanda entropinin maksimizasyonu ile da türetilebileceğini ifade etmektedir. Toplam E enerji düzeyine sahip N adet parçacığın bulunduğu bir sistemde toplam enerji $E = \sum_k N_k \varepsilon_k$ ile ifade edilmektedir. N_k , ε_k enerji düzeyine sahip parçacıkların toplam sayısını tanımlamaktadır. Burada N_k/N oranı, ε_k enerji düzeyine sahip bir parçacığın olasılığını ifade etmektedir. Böylece sistemin entropisi $S = -\sum_k N_k \ln(N_k/N)$ ile tanımlanmakta. Parçacık başına entropi, faktöriyeler için Stirling yaklaşımı kullanılarak aşağıdaki biçimde yazılabilir:

$$\frac{S}{N} = -\sum_k \frac{N_k}{N} \ln\left(\frac{N_k}{N}\right) = -\sum_k P_k \ln P_k \quad (2.15)$$

Farklı enerji durumları arasında hangi parçacık dağılımının en yüksek entropiye sahip olduğu bulunmak istendiğinde, örneğin sistemin toplam enerjisi tarafından sağlanan en yüksek çarpan, $E = \sum_k N_k \varepsilon_k$, sabit bir değere sahiptir (Yakovenko ve Rosser, 2009: 4). Dolayısıyla üstel dağılım, diğer sabit nicelikli istatistiksel sistemlere de uygulanabileceği ifade edilmektedir (Yakovenko, 2010: 1).

2.4. TEMEL EKONOFİZİK MODELLERİ

Gelir dağılımının analizine ilişkin ekonofizik çalışmaları yalnızca farklı ülke örneklerinin ve/veya farklı dönemlerinin istatistiksel dağılımlarının belirlenmesiyle sınırlı değildir. Cockshott ve diğerlerinin (2009: 140) belirttiği üzere iktisadi sorunlara ekonofizik yaklaşımlar, temelde olasılıksal modellerdir. İstatistik fizik temelli bu modeller olasılıksal bakış açısıyla gelir ve servet dağılımını analiz etmektedir. Bu bağlamda Ribeiro (2020: 154-197) olasılıksal bakış açısıyla gelir ve servet dağılımı analiz eden ekonofizik modellerini sınıflandırmaktadır. Gelir ve servet dağılımının modellenmesinde kullanılan temel yaklaşımları “gelir ve servet dağılımının kinetik

modelleri” ile “ekonomi politik modeller” olarak iki ana gruba ayırmaktadır. Kinetik modeller varsayımlara bağlı olarak Angle süreci (Angle Process) veya Angle eşitsizlik süreci (Angle Inequality Process -IP), paranın korunumuna dayalı modeller (Model based on Monetary Conservation), dağılmış parçacıkların elastik çarpışması olarak değişim modelleri (Trading as Elastic Collisions of Scattering Particles), elastik çarpışma içinde vergiler (Taxes in Elastic Collisions) gibi modellerden oluşmaktadır. Politik ekonomi modelleri, değişim/ticaret ve yatırımların stokastik modeli olarak ifade edilebilir. Servet birikiminin ticaret ve yatırımlarla gerçekleştirilebileceğini ifade eden bu modelde yatırımlar servet yaratıcı veya yok edici işlemler olarak tanımlanırken değişim/ticaret ekonomik işlemlerin herhangi bir biçimi olarak kabul edilmektedir. Ayrıca bu modeller klasik ekonomi politik temelli değerler ile fiyatlar arasında bir ayrıma gitmektedirler. Fiyatı, herhangi bir ürüne belirli bir zamanda piyasada gerçekleştirilen ödeme olarak tanımlarken değeri, belirli bir ürünün uzun dönem üretim maliyetleriyle açıklamaktadırlar. Ekonomi politik modeller genel olarak Lotka-Volterra modellerine dayalı nümerik simülasyonlar olarak ifade edilebilir. Bunların yanında Draculescu ve Yakovenko’nun tüm popülasyonun gelirinin üstel olduğu varsayımıyla elde edilen Lorenz eğrisini, toplumsal sınıflar arasındaki uyumsuzluğun göstergesi olarak ifade ettikleri sınıfsal yeniden dağılım (Class Re-distribution) modelleri söz konusudur.

2.4.1. Gelir ve Servet Dağılımının Kinetik Modelleri

Gelir ve servet dağılımının yoğunlaşma dinamiklerinin analizinin ekonofizik literatürüyle başladığı ifade edilebilir. Ancak salt istatistik fiziksel yöntemlerle gerçekleştirilen çalışmalar konunun toplumsal bağlamını gözden kaçırabilmektedirler (Ribeiro, 2020: 154). Bu bağlamda çalışmanın sınırları göz önünde bulundurularak yukarıdaki sınıflandırmada yer alan gelir ve servet dağılımına olasılıksal bakış açısıyla yaklaşan bazı temel ekonofizik modeller izleyen bölümlerde açıklanmaktadır.

2.4.1.1. Gaz Benzeri (Gas-Like) Modeller

Toplam para miktarının, M ve toplam iktisadi aktör sayısının, N biçiminde sabit olduğu kapalı bir ekonomik sistemin varsayıldığı gaz-benzeri modellerde üretim veya göç gibi durumların ortaya çıkmadığı kabul edilmekte ve iktisadi faaliyet olarak yalnızca değişim varsayılmaktadır. Böylece sistem dışsal bir akışın olmadığı kapalı bir sistem olarak ele alınmaktadır. Her iktisadi aktörün (kişi veya şirket) i , belirli bir t anında $m_i(t)$ kadar bir paraya sahip olduğu kabul edilmektedir. Herhangi bir mübadele, karşı karşıya gelen aktör çiftinin (i ve j), tarafların hiçbirinin negatif bir miktara sahip olmayacağı (borç koşulunun yok sayıldığı), toplam para miktarının değişmeden kaldığı bir mübadele ilişkisine girdiği varsayılmaktadır (Chatterjee ve Chakrabarti, 2005: 80).

$$m_i(t) + m_j(t) = m_i(t+1) + m_j(t+1) \quad (2.16)$$

Bu modelin en temel biçiminde toplam paranın rassal bir miktarının değişim ilişkisinde paylaşılabildiği varsayılmaktadır. Böylece ϵ_{ij} , zamana veya değişim ilişkisine bağlı olarak değişen $0 \leq \epsilon_{ij} \leq 1$ aralığında bir rassal payı ifade etmek üzere değişilen para miktarı aşağıdaki gibi ifade edilmektedir:

$$\Delta m = \epsilon_{ij}[m_{i,(t)} + m_{j,(t)}] - m_{i,(t)} \quad (2.17)$$

Modelin birim zamanı olarak gerçekleşen mübadele işlemleri alınmaktadır. Paranın durağan durum dağılımı ($t \rightarrow \infty$) Gibbs dağılımı biçimindedir.

$$P(m) = (1/T)\exp(-m/T); T = M/N \quad (2.18)$$

Böylece başlangıç dağılımının tek biçimli (uniform) veya sapmalı olduğuna bakılmaksızın nihai durağan durum, insanların büyük çoğunluğunun oldukça az paraya sahip olduğu Gibbs dağılımına uyum sağlamaktadır. Bu paranın korunumu ve entropinin toplanabilirliğinden kaynaklanmaktadır (Chakrabarti ve diğerleri, 2013: 56):

$$P(m_1)P(m_2) = P(m_1 + m_2) \quad (2.19)$$

Chakrabarti ve diğerleri (2013: 57) eşitlik 2.19'daki durağan durum dengesinin oldukça dirençli ve gerçekçi olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca Chakrabarti (2002) yalnızca $m_1 > m_2$ gibi değişime hazır para miktarında aktörler arasında bir farklılığın bulunması durumunda (örneğin rassal olarak değişime giren bir aktör çiftinin düşük ekonomik sınıf düzeyinde olduğu durumlarda), $2m_2$ kadar bir miktarın rassal olarak

paylaşılması, piyasadaki bütün paranın tek bir aktörde toplanıp nüfusun geri kalanının tamamen yoksul kaldığı durumlara yol açabildiğini belirtmektedir.

2.4.1.2. Paranın Korunumu Modeli (Money Conservation Model)

İdeal gaz sistemlerindeki enerjinin korunumunun bir sonucu olarak ortaya çıkan Boltzmann-Gibbs dağılımının toplumsal ilişkileri açıklamada kullanılmasıyla ortaya çıkan paranın korunumu modelleri temel olarak Dragulescu ve Yakovenko'nun (2000) çalışmasına dayanmaktadır. Bu modelde kapalı sistemlerde enerji gibi paranın da korunduğu kabul edilmektedir. Böylece enerji ile kurulan analogik yaklaşımla, kapalı ekonomilerde paranın olasılık dağılımının da üstel Boltzmann-Gibbs dağılımıyla gösterilebileceği ortaya konulmaktadır. Yaklaşımın teorik temelleri fiziksel anlamda etkin bir sıcaklığın iktisadi aktör başına paranın ortalama miktarına eşit olacağı varsayımına dayanmaktadır (Dragulescu ve Yakovenko, 2000: 723-4; Yakovenko, 2007: 1-2; Ribeiro, 2020: 159). Cockshott ve diğerleri (2009: 144) paranın korunumu modeli bağlamında fizikteki ideal gaz sistemleri ile basit bir ekonomide paranın miktarı ve dağılımı arasındaki analogiyi Tablo 5 ile göstermektedir.

Tablo 5: Paranın Korunumu ve İdeal Gaz Sistemleri İlişkisi

Basit Ekonomi	İdeal Gazlar
Çok sayıda özdeş aktör	Çok sayıda özdeş parçacık
Her aktörün sahip olduğu para miktarı m_i	Her parçacığın enerjisi ϵ_i
Toplam para miktarı M, sabit	Toplam enerji E, sabit
Değişim para tasarrufu sağlar	Çarpışmalar enerji tasarrufu sağlar
Ekonomi istatistiksel dengeye girer	Gaz istatistiksel dengeye girer
Boltzmann-Gibbs para dağılımı	Boltzmann-Gibbs enerji dağılımı
$P(m) = \alpha \lambda e^{-\epsilon/T}, \lambda = 1/T$	$P(\epsilon) = \alpha \lambda e^{-\epsilon/T}, \lambda = 1/T$

Kaynak: Cockshott ve diğerleri, 2009

Bu bağlamda paranın da gazlarla benzer bir Boltzmann-Gibbs olasılık dağılım fonksiyonuna uyum sağlayacağı varsayılarak dağılımı aşağıdaki gibi ifade edilmektedir:

$$P(m) = Ce^{-m/T} \quad (2.20)$$

Burada m , para miktarı ve T , sıcaklıktır. Gerekli Normalizasyon şartları sağlandıktan sonra aşağıdaki eşitlik yazılabilir.

$$\int_0^{\infty} P(m) dm = 100, \quad \langle m \rangle = \frac{M}{N} = \frac{1}{100} \int_0^{\infty} P(m) dm \quad (2.21)$$

$$C = \frac{100}{T}, \quad T = \frac{M}{N} = \langle m \rangle$$

Eşitlik 2.21’de N , ekonomideki toplam aktörlerin sayısını, M dolaşımdaki toplam para miktarını ifade etmektedir. Dolayısıyla çok sayıda firma veya bireyden oluşan bir ekonomik sistemde $N \gg 1$ koşulu sağlanmakta ve burada T , aktör başına ortalama para miktarını temsil etmektedir.

Bu bağlamda i , iktisadi aktörü, m_i , i aktörünün elindeki para miktarını, j , paranın değişebileceği bir diğer aktörü ve Δm , değişilen para miktarını temsil ettiğini varsayarsak değişim eşitliği aşağıdaki gibidir:

$$[m_i, m_j] \rightarrow [m'_i, m'_j] = [m_i + \Delta m; m_j - \Delta m] \quad (2.22)$$

Paranın korunumu varsayımı altında her bir değişim sürecinden sonra ekonomideki toplam para miktarı aynı kalmak koşuluyla iktisadi aktörlerin elindeki para miktarları değişmektedir.

Ekonomideki toplam para miktarı M , mümkün olduğunca geniş belirli aralıklara ayrıldığında, n_i , her bir gruptaki iktisadi aktör sayısını ifade etmek üzere toplam aktör sayısı ve toplam para miktarı aşağıdaki gibi ifade edilebilir:

$$\sum_{i=1}^k n_i = N \quad (2.23)$$

$$\sum_{i=1}^k m_i = M$$

Böylece rassal olarak seçilen bir aktörün sahip olacağı para miktarının olasılığı:

$$P_i(m_i) = 100 \frac{n_i}{N} \quad (2.24)$$

Eşitlik 2.23’ten hareketle toplam olasılık ise:

$$\sum_{i=1}^k m_i P(m_i) = 100 \frac{M}{N} \quad (2.25)$$

Boltzmann-Gibbs dağılımına eşdeğer bir istatistiksel denge yasasının elde edilmesi ise sistemin entropisinin minimizasyonu ile mümkün olmaktadır. Dolayısıyla aşağıdaki entropi eşitliğinin minimizasyonu ile sağlanmaktadır:

$$S = - \int_0^{\infty} dmP(m) \ln P(m) \quad (2.26)$$

Paranın korunumu modeli, izole gaz sistemlerindeki parçacıkların enerjileri ile sistemin toplam enerjisinin sabitliği koşulundan hareketle, sisteme dışsal bir para akışının olmadığı bu anlamıyla dışa kapalı basit ekonomilerdeki toplam para miktarının dağılımsal yapısını incelemektedir. Model, kapalı bir sistemdeki para miktarının dağılımını incelerken iktisadi aktörlerin servet miktarlarının değişebileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Nitekim gaz benzeri (Gas-Like) veya paranın korunumu gibi enerjinin korunumuna dayalı modeller değişim yoluyla belirli bir kapalı ekonomi varsayımı altında servetin yoğunlaşmasına dair eşitsizlikleri göstermektedir (Ribeiro, 2020: 158-161).

2.4.1.3. Angle Süreci

Angle eşitsizlik süreci olarak da tanımlanan, Toplumsal Tabakalaşmanın Artık Teorisi (The Surplus Theory of Social Stratification), temelde toplumlardaki servet dağılımlarının ortaya çıkışını yaratan mekanizma için önerilen bir stokastik süreçler sınıfıdır. Angle modeli (1986), ekonofizik kavramının ortaya atılmasından önce, iktisadi aktörlerin parçacık benzeri mikroskopik etkileşimlerine dayanan servet oluşumunun etmen temelli modellemesi düşüncesinin temellerini geliştirmiştir (Angle, 2010, 2013).

Angle eşitsizlik sürecinin teorik temelleri, tarımsal üretim ve gıda bolluğunun ortaya çıkışına bağlı olarak toplumsal artığın varlığı üzerine kurulmaktadır. İnsanların toplumsal bir artık ürün üretmesiyle bu artığın belirli bir kısmının onu üretenlerin mülkiyetinden alınacağı ve bu artığa el koymanın zenginler arasında genel bir rekabete konu olacağı ifade edilmektedir. Model geçimlik servet ile artık servet olmak üzere iki biçim varsaymakta ve artık serveti, üreticiler tarafından üretilen toplam servetten geçimlik servetin farkı olarak ifade etmektedir. Bu bağlamda avcı-toplayıcılardan gelişmiş sanayi toplumlarına kadar artığın var olduğu koşullarda, hırsızlık, gasp, vergilendirme, katılımcılar arasındaki eşitsiz güce bağlı olarak gerçekleşen mübadele, gönüllü değişim ve hediye gibi yollarla servetin belirli ellerde eşitsiz biçimde yoğunlaştığı belirtilmektedir (Angle, 1986: 297-299; Ribeiro, 2020: 155). Dolayısıyla

geçimlik gereklerin üzerinde bir aşırı üretimin varlığı altında eşitsizliğin ortaya çıktığı ifade edilebilir.

Angle Eşitsizlik Modeli, iktisadi aktörlerin sonlu bir popülasyonunun rastgele çiftler halinde eşleştirildiği ve karşılaşmalarında her birinin diğerinin servetinin bir kısmını ele geçirmeye çalıştığı, rekabet altında ikili etkileşimlere sahip bir parçacık modeliyle ortaya konulmuştur. Angle (1986: 304) artık teorisinin, zenginliğin yaratılması veya yok olmasıyla değil, yalnızca dağılımıyla ilgilendiğini ifade etmektedir. Böylece çiftler halinde eşleşen ekonomik aktörlerden bir tarafın kazandığını diğer taraf kaybetmekte ve mübadele sıfır toplamı gerçekleşmektedir. Modelde iktisadi aktörlerden her biri 0.5 olasılıkla sabit oranlı bir kazanma olasılığına sahiptir ve rassal karşılaşma sonucu belirli bir miktar servet aynı sabit oranla kaybedilmektedir (Angle, 1986: 305). Bu bağlamda modelin servet değişimi aşağıdaki gibi ifade edilmektedir.

$$X_{mt} = X_{m(t-1)} + dUX_{n(t-1)} - (1 - d)UX_{m(t-1)} \quad (2.27a)$$

$$X_{nt} = X_{n(t-1)} + (1 - d)UX_{m(t-1)} - dUX_{n(t-1)} \quad (2.27b)$$

Burada X_{mt} , m'nin n ile karşılaşması sonrasındaki artık servetini, $X_{n(t-1)}$ ise n'in m ile karşılaşmadan önceki artık servetini tanımlamaktadır. $U=a$ 0,1 sürekli uniform rassal değişkeni ve d, 0.5 olasılıkla 1 veya 0 değeri alan değişim değişkenini göstermektedir. Eşitlik 2.27a, m'nin n ile karşılaşma ve belirli bir artık servet kazanma veya kaybetme öncesindeki cari servetini tanımlamaktadır. Eğer m, n'den bir artık servet elde ederse bu durumda $d=1$ olacak ve m, n'den $dUX_{n(t-1)}$ kadarlık bir servet kazanacaktır.

Diğer taraftan modelde farklı servetlere sahip iki aktör karşılaştığında, d'nin olasılıkları δ katsayısının değerine bağlı olarak değişmektedir.

$$d = \begin{cases} 1, & \text{eğer } X_{m(t-1)} > X_{n(t-1)}, \delta \text{ olasılığıyla;} \\ 0, & \text{eğer } X_{m(t-1)} < X_{n(t-1)}, 1 - \delta \end{cases} \quad (2.28)$$

İktisadi aktörler arasında servet farklılığının olduğu koşulda, zengin olanlar $0.5 < \delta < 1$ ile ifade edilebilecek bir sabit kazanma olasılığına sahipken rassal karşılaşma sonucu kaybedenler $0 < 1 - \delta < 1$ ile ifade edilen servetlerinin belirli bir kısmını yitirmektedir. Dolayısıyla farklı servetlere sahip aktörlerin karşılaşmalarında, zengin olanın daha yüksek olasılıkla bir net kazançla çıkmaktadır (Angle, 1986; Ribeiro, 2020: 155).

Öte yandan model artığın katmanlardan oluştuğunu ve en üst katmanlardaki aktörlerin, geçimlik düzeyde servete sahip en alt katmanlardakilere göre artık servetlerini daha kolay kaybettiklerini varsaymaktadır. L , birden büyük tam sayı olacak şekilde artık servetin kaybolmasına karşı gösterilen direnç derecesini ve δ , daha zengin tarafın bir karşılaşmadaki avantaj derecesini göstermektedir (Angle, 1986: 307). Ayrıca L 'nin daha büyük değerleri için artığın daha küçük bir kısmının kaybedileceği ifade edilmektedir. Birbirini izleyen her alt seviyedeki katmanlardaki kayıp olasılığındaki azalma, U 'daki L terimlerinin rastgele uniform (0,1) değişen bir güç serisinin ortalamasıyla ifade edilmektedir. Böylece daha düşük katmanlara doğru kaybeden açısından her katmanda beklenen kayıp giderek küçülmektedir. Dolayısıyla L ne kadar büyükse, kaybeden tarafından beklenen artık kaybı o kadar küçüktür (Angle, 1986: 306; Ribeiro, 2020: 156).

$$\sum_{i=1}^L U_i^1/L = Z \quad (2.29)$$

Artık servetin kaybedilen kısmının eşitsizlik süreci denklemlerine eklenmesiyle aşağıdaki eşitlikler elde edilmektedir.

$$X_{mt} = X_{m(t-1)} + dZX_{n(t-1)} - (1 - d)ZX_{m(t-1)} \quad (2.30a)$$

$$X_{nt} = X_{n(t-1)} + (1 - d)ZX_{m(t-1)} - dZX_{n(t-1)} \quad (2.30b)$$

Denklem 3.30a ve 3.30b, artık teorisinin ifade ettiği zenginliğin taraflar arasında el değiştirebileceği bir karşılaşma sürecini tanımlamaktadır. Angle eşitsizlik süreci toplam servetin değil ancak artık servetin dağılımını modellemektedir. Angle eşitsizlik modelinin sonuçları, δ ve L parametrelerinin farklı değerleri için gerçekleştirilen simülasyonlarla elde edilmektedir. Ribeiro (2020: 157) modelin en önemli sonucu olarak hem PDF hem de cCDF fonksiyonları için servet dağılımına ilişkin simülasyonlardan çıkan tüm sonuçların bir gamma dağılımı ile iyi bir şekilde tahmin edilebileceğini ifade etmektedir. Böylece belirli bir servet düzeyine sahip bir örnek popülasyonundaki eşitsizlik sürecinin simülasyonu, artık servetin nasıl bir dağılımsal yapıda gerçekleştiğini ortaya koymaktadır. Ancak Angle eşitsizlik süreci üretim ve üretim sonucu gerçekleşen servet artışlarını dikkate almadığı için eleştirilmiştir (Lux, 2005; Gallegati ve diğerleri, 2006). Sıfır toplamı bir süreç olarak üretimi dikkate almayışı başkaca ekonofizik gelir ve servet dağılımı modellerine de yöneltilebilecek bir eleştiridir.

2.4.1.4. Bouchaud-Mézard Modeli

Bouchaud ve Mézard (2000) zaman evriminin hem bireyler arasındaki değişimi hem de spekülatif ticareti kapsayan, para birimlerinin rassal değişimi altında ekonominin temel simetrisini ortaya koymaya çalışan basit bir ekonomi modeli sunmaktadır. Servetin büyümesi ve dağılımı için geliştirilen genel bir model kapsamında Pareto dağılımı tartışılmaktadır. Böylece ekonominin birkaç aktör tarafından belirlendiği durum ile servetin daha eşit dağıldığı durum arasında bir faz geçişi olduğunu ifade etmektedir. Chakrabarti ve diğerleri (2013: 38) modelin dinamiklerinin aşağıdaki stokastik eşitliklerce belirlendiğini ifade etmektedir.

$$\frac{dw_i(t)}{dt} = \eta_i(t)w_i(t) + \sum_{j \neq i} J_{ij}w_j(t) - \sum_{j \neq i} J_{ji}w_i(t) \quad (2.31)$$

Burada w_i , iktisadi aktörlerin servetlerini, η_i , ortalama (μ) ve varyansın ($2\sigma^2$) bağımsız gaussyen değişkenini, $\eta_i(t)w_i(t)$, yatırım dinamiklerini gösteren gaussyen çarpan sürecini ve J_{ij} , aktör i ve j arasındaki doğrusal değişim oranını tanımlamaktadır. Eşitlik 2.31, orta alan yaklaşımı kapsamında $J_{ij} = J/N$ biçiminde ifade edildiğinde aşağıdaki basit biçimine indirgenebilmektedir.

$$\frac{dw_i(t)}{dt} = \eta_i(t)w_i(t) + J(\bar{w} - w_i) \quad (2.32)$$

Burada $\bar{w} = \sum_i w_i/N$ ortalama serveti ifade etmekte ve servetin zamana bağlı artışı $\bar{w}_t = \bar{w}_0 \exp[(\bar{\eta} + \sigma^2)t]$ biçiminde gösterilmektedir. Tüm eşitlikler göreceli servet $\tilde{w} = w_i/\bar{w}_t$ türünden yeniden yazıldığında:

$$\frac{d\tilde{w}_i}{dt} = [\eta_i(t) - \bar{\eta} - \sigma^2]\tilde{w}_i + J(1 - \tilde{w}_i) \quad (2.33)$$

Böylece stokastik diferansiyel eşitliğin Fokker-Planck eşitliğince belirlenen olasılık dağılımı $P(\tilde{w}, t)$:

$$\frac{\partial P}{\partial t} = \frac{\partial [J(\tilde{w} - 1) + \sigma^2 \tilde{w}]P}{\partial \tilde{w}} + \sigma^2 \frac{\partial}{\partial \tilde{w}} \left(\tilde{w} \frac{\partial (\tilde{w}P)}{\partial \tilde{w}} \right) \quad (2.34)$$

Eşitlik 3.34'ün ($\partial P / \partial t = 0$) için çözümü:

$$P(\tilde{w}) = A \frac{\exp[(1 - v)/\tilde{w}]}{\tilde{w}^{1+v}} \quad (2.35)$$

Burada $v = 1 + J/\sigma^2$ ve $A = (v - 1)^v / \Gamma[v]$ biçimindedir ve büyük servet sınırları için dağılımın kuyruğu Pareto üssü v ile güç yasası dağılımı göstermektedir.

Chakrabarti ve diğerleri (2013: 38) Bouchaud-Mézard benzeri modellerin en ilginç sonucu olarak faz geçişlerinin varlığını belirtmektedir. Çünkü model, yeterince büyük popülasyonların toplam servetinin birkaç iktisadi aktörün elinde toplandığı ve toplam servetin nüfusun belirli bir kesimi tarafından paylaşıldığı bir faz ile ayrıştığını göstermektedir.

Diğer taraftan Scafetta ve diğerleri (2004) ticaret ve yatırımların birlikte ele alındığı üç parametrelili bir doğrusal olmayan stokastik bir model sunarak yukarıdaki modelin sonuçlarını tartışmaktadır. Bouchaud-Mézard modelindeki çarpanın olmadığı koşullarda modelin popülasyondaki tüm aktörlerin servetlerini ortalama servete yakınsatacağını belirtmektedir. Eşitlik 2.32'nin çarpan olmadan çözümü aşağıdaki gibi olmaktadır.

$$w_i(t) = \bar{w} + (w_i(0) - \bar{w})\exp[-\lambda t] \quad (2.36)$$

Böylece Scafetta ve diğerleri (2004: 340) iktisadi aktörlerin servetlerinin belirli bir oranını değiştikleri ticaret dinamikleri altında servetin toplumun tüm üyeleri arasında eşitlenmeye gideceğini belirtmektedir. Dolayısıyla servetin yoğunlaşmasının ve iktisadi eşitsizliğin yalnızca yatırım sürecinin varlığına bağlı olduğunu ifade etmektedir. Bu nedenle Bouchaud-Mézard modelinin bir modifikasyonunu önermektedir.

$$w_i(t+1) = w_i + r_i \xi(t) w_i(t) + \sum_{j \neq i} W_{ij}(t) \quad (2.37)$$

Eşitlik 2.37'de $r_i \xi(t)$ ifadesi bireysel yatırım endeksi olarak tanımlanmaktadır. W_{ij} , ise aktör i ve j arasında değişilen servetin gerçek miktarını ifade etmektedir. Değişim ilişkilerinde enerjinin korunumu yasası gereği toplam servetin korunumu için $W_{ij} = -W_{ji}$ olduğu varsayılmaktadır. Diğer taraftan ürünlerin değeri ile fiyatlarının birbirine eşit olduğu kabul edilmektedir. Çünkü değer ile fiyatın farklılığı koşulu altında servetin sıfır toplamli transferi gerçekleşmemektedir (Chakrabarti ve diğerleri, 2013: 39; Scafetta ve diğerleri, 2004: 342). Böylece basitleştirme adına W_{ij} , aşağıdaki olasılık dağılımına sahip gaussyen rassal değişken olarak kabul edilmektedir.

$$p(W_{ij}) = \frac{1}{\sigma\sqrt{2\pi}} \exp\left[-\frac{(W_{ij} - \bar{W}_{ij})^2}{2\sigma^2}\right] \quad (2.38)$$

Eşitlik 2.38’de $\bar{W}_{ij}$ mübadeleye giren aktörler arasında değişilen ortalama serveti ifade etmektedir. $\sigma = h\omega_{ij}$, ise servet dağılımının standart sapmasını tanımlamaktadır. Son olarak Scafetta ve diğerleri (2004: 350-351) belirli yoksulluk karşıtı politikalarla toplumsal servet dağılımının düzenlenmemesi durumunda servetin birkaç kişinin elinde birikeceğini ve toplumun çökeceğini belirtmektedir. Ayrıca yatırımların toplumdaki zenginler için baskın bir iktisadi araç olduğunu ifade etmekte ve mübadele ve yatırımların birlikte ele alınmasıyla zenginlerin servet dağılımının ters Pareto güç yasası dağılımına uygunken toplumun geri kalanı için dağılımın Gamma dağılımına uyduğunu belirtmektedir. Son olarak Bouchaud-Mézard modelinin farklı varsayımlarının esnetilmesiyle oluşturulan çeşitli sistemler de söz konusudur.

2.4.2. Ekonomi Politik Modeller: Lotka-Volterra Modeli

Mübadele sürecinde karşılaşan iktisadi aktörler arasındaki servet değişimi ve toplumsal servetin belirli bir popülasyondaki dağılımı ve dağılım dinamiklerinin incelendiği kinetik modellerin yanında ekonomi politik modeller mübadele ve servet, değer ve fiyat ile mübadelede karşılaşan aktör arasındaki farklılıkları da dikkate alan sistemlerle gelir ve servetin dağılımını incelemektedir. Bu bağlamda Ribeiro (2020: 183) gelir düzeyleri farklı olan, zengin ve yoksul bir aktör çiftinin karşı karşıya gelişinde, aktörlerin birbirlerinin toplumsal statülerinin farkında olduklarını ve bu koşulda iktisadi aktörler arasında eşit olasılıklı değişimin varsayılmasının sorunlu olduğunu ifade etmektedir.

Dolayısıyla iktisadi aktörler arasındaki değişim dinamiklerinin aktörlerin servet düzeyleri, toplumsal konumları gibi etkenlere göre farklı dinamiklere sahip olduğu modeller ana akım varsayımların dışına çıkmakta ve ekonomi politik modeller kapsamında sınıflandırılabilir. Bu bağlamda aşağıda çalışmanın ampirik uygulamasında kullanılan yönteme de temel oluşturan Lotka-Volterra modeli açıklanmaktadır.

Lotka (1925) ve Volterra (1926) tarafından bağımsız olarak modellenen Lotka-Volterra sistemleri ekolojik sistemlerdeki nüfus dinamiklerinin tanımlamaktadır (Willis, 2015: 821; Willis, 2011: 6; Weber, 2005). Av-Avcı modelleri (prey-predator models) olarak da bilinen temel Lotka-Volterra sistemleri av popülasyonu (x ile ifade

edilsin) ve avcı popülasyonundan (y ile ifade edilsin) oluşmaktadır. Ekolojik sistemde hiçbir avcının bulunmadığı ve örtük olarak avlar için düzenli bir gıda kaynağının bulunduğu varsayımı altında, av popülasyonu, a üssü ile exponansiyel (üstel) olarak artmaktadır.

$$\frac{dx}{dt} = ax \quad (2.39)$$

Ekolojik sistemde hiçbir avın bulunmadığı varsayımında avcı popülasyonu, c üssü ile exponansiyel (üstel) olarak azalmaktadır.

$$\frac{dy}{dt} = -cy \quad (2.40)$$

Ekolojik sistemde av ve avcılar karşı karşıya geldiği koşulda iki durum ortaya çıkmaktadır. Birincisi avların, avcılar tarafından avlanmaya başlanmasıyla popülasyonlarına oranla, av popülasyonu, avların azalışını ifade edecek biçimde aşağıdaki eşitlikle gösterilmektedir.

$$\frac{dx}{dt} = -\alpha xy; \alpha \text{ sabit} \quad (2.41)$$

İkincisi avcılar popülasyonu ile ilişkili durumdur.

$$\frac{dy}{dt} = \gamma xy; \gamma \text{ sabit} \quad (2.42)$$

Böylece sistemdeki popülasyonların büyüme dinamikleri tanımlanmaktadır. Büyüme dinamikleri birlikte ele alındığında her iki türün popülasyonları için diferansiyel denklemler avlar ve avcılar için sırasıyla aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır:

$$\begin{aligned} \frac{dx}{dt} &= ax - \alpha xy = x(a - \alpha y) \\ \frac{dy}{dt} &= \gamma xy - cy = y(\gamma x - c) \end{aligned} \quad (2.43)$$

Genelleştirilmiş Lotka-Volterra (Generalised Lotka-Volterra), Lotka-Volterra modelinin birden çok av ve avcı türünün bulunduğu bir sistem biçiminde ifade edilmesidir.

$$\frac{dx_i}{dt} = x_i r_i + \sum_{j=1}^N a_{i,j} x_i x_j = x_i (r_i + \sum_{j=1}^N a_{i,j} x_j) \quad (2.44)$$

Burada dx_i/dt ifadesi toplamda N tür içinden i'inci belirli türün ortalama değişim oranıdır. İki kısımdan oluşan denklemde birinci kısımdaki x_i , i'inci türün

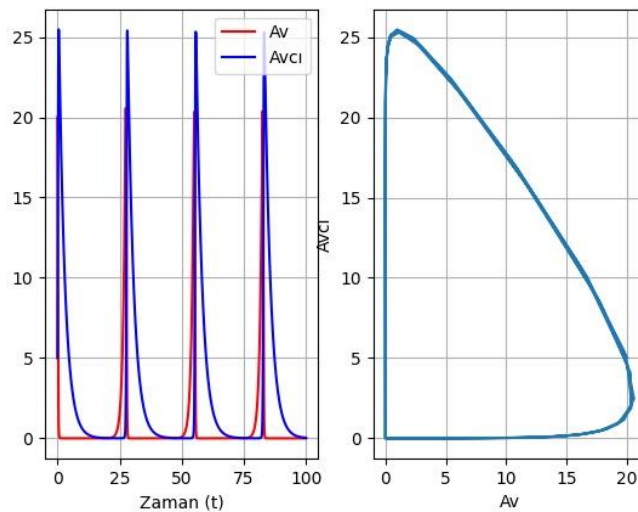
popülasyonunu ve r_i , i türünün doğal büyüme veya ölüm oranını göstermektedir. Burada r_i , avlar için a ve avcılar için $-c$ ile ifade edilen popülasyon büyüme oranının eşdeğeridir. İkinci kısımda $a_{i,j}$ i ve j türleri arasındaki etkileşim oranını ifade etmekte ve ifade toplamda j ile ifade edilen diğer türle etkileşimlerinin toplamını vermektedir. Burada $a_{i,j}$, avlar için α ve avcılar için γ ile ifade edilen sabitlerin eşdeğeridir. Eğer j ile ifade edilen tür i ile ifade edilen türle beslenen avcılar ise $a_{i,j}$ ifadesi negatif, eğer i ile ifade edilen tür j ile ifade edilen türle beslenen avcılar ise $a_{i,j}$ ifadesi pozitif olmaktadır. Sistemdeki her bir tür için $a_{i,j}$ N-1 etkileşim oranını gösterir ve çözüm için N! farklı diferansiyel denkleme ihtiyaç vardır.

Solomon (2000) şehir popülasyonlarının büyüklüğünün değişimi için kullandığı eşitlikte, t anından t+1 anına kesikli zamanda gerçekleşen değişim için N! farklı denklem ihtiyacını ortadan kaldırmak ve bu koşulu basitleştirmek amacıyla aşağıdaki diferansiyel eşitliği önermektedir.

$$w_{i,t+1} = \lambda_t w_{i,t} + a_t \bar{w}_t - c_t \bar{w}_t w_{i,t} \quad (2.45)$$

Burada λ , i şehrinin w ile ifade edilen nüfusunun doğal büyüme oranıdır. a_t , tüm diğer şehirlerin ortalama nüfusuyla çarpılmış, diğer şehirlerden i şehrine gelen nüfus oranını ve son terim de c_t olasılığıyla i şehrinde ayrılan nüfusu ifade etmektedir.

Şekil 12: Lotka Volterra Modeli

$\alpha = 1.1$, $\beta = 0.4$, $\gamma = 0.4$, $\delta = 0.4$, $av = 5$, $avc1 = 20$ olduğu durumda Lotka Volterra Modelinin Grafikleri

Dolayısıyla av ve avcılar için popülasyonlarının ortalama büyüklüğü tanımlanan kritik değerler arasında salınmaktadır. Çevrimleri periyodları ise aşağıdaki ifadeyle tanımlanmaktadır.

$$T = \frac{2\pi}{\sqrt{ac}} \quad (2.46)$$

Burada a ve c doğal büyüme ve ölüm oranlarını ifade etmektedir. Diğer yanda avlar, avcılar karşısında $T=1/4$ periyoduyla ilerlemektedir (Weber, 2005: 5).

2.5. EKONOFİZİK, GELİR VE SERVET DAĞILIMI

Gelirin veya servetin insanlar arasında eşit bir biçimde dağıldığı bir toplum veya ülkeden söz etmek neredeyse imkansızdır. Bu bağlamda başta iktisat olmak üzere sosyal bilimlerin oldukça geniş bir alanı eşitsizlik ile gelir ve servet dağılımları konusunda bilgi üretmektedir. Bu durum refahın nasıl dağıldığı, dağılım fonksiyonunun biçiminin ne olduğu, bu dağılımın evrensel bir olgu mu yoksa belirli bir ülkenin özgün koşulları sonucu mu ortaya çıktığı, zamana veya tarihe bağlı olup olmadığı gibi bir dizi zor sorunun ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Richmond ve diğerleri, 2006: 131; Chakrabarti ve diğerleri, 2013: 1). Ana akım iktisatçılar gelirin, tüm bireyler arasında tam eşit dağıldığı veya tam olarak eşitsiz dağıldığı iki uç durum dışında, log-normal dağılıma uyumlu olarak dağıldığını ileri sürmektedirler. Diğer taraftan log-normal dağılımın, dağılımın uç kısımlarını açıklamadaki yetersizliği çalışmaların yönünü değiştirmiştir. Bir ülkedeki gelir dağılımının tek bir dağılım biçimiyle açıklanamayacağını ortaya çıkışıyla, ekonofiziğin, iktisadi problemlere Fizik yöntemlerini kullanarak çözümler araştırdığı literatürü bu noktada kesişmektedir (Kırer ve Eren, 2012: 20-21).

Gelir ve servet dağılımı ile ilgili çalışmalar Pareto'nun (1897) "Cours d'Économie Politique" adlı yaklaşık yüz otuz yıl önce gerçekleştirdiği ve bütün ülkeler ve tüm zamanlar için geçerli olan, gelir dağılımını yöneten bir yasa ortaya koyma çabasıyla başladığı söylenebilir. Avrupa için gerçekleştirdiği ve toplumun zengin kesimi için servet dağılımının, sonradan Pareto Yasası olarak bilinecek olan, güç yasasını (power law) izlediğini ortaya koymuştur. Gini (1922) aynı veriler üzerinden güç yasasının geçerli olduğunu ancak güç yasasının kuvvet değerinin ülkeden ülkeye

farklılaştığını ifade etmiştir. Pareto'dan ayrı olarak Gibrat (1931) aynı problem üzerinde çalışmış ve orantılı etki yasasını (law of proportionate effect) ileri sürmüştür. Champernowne (1953) aynı sorunla ilgili olarak Pareto'nun iddialarının değerlendirilmesi amacıyla olasılık teorisini ileri sürmüştür (Clementi ve Gallegati, 2005a: 3; Aoyama ve diğerleri, 2000: 2). Schinckus (2011: 150) güç yasasını, etkileşim içindeki çok sayıda bileşenin/iktisadi aktörün daha düşük düzeylerden davranışlarının bir makro sonucu olarak görülebileceğini belirtmektedir. Etkileşen parçaların, mikroskopik detaylardan bağımsız ve yalnızca birkaç makroskopik parametreye bağlı olan kanunlara uyduğunu tespit etmiştir.

Pareto dağılımına ilişkin dört temel model söz konusudur. Temel iki model literatürdeki pek çok çalışmada açıklayıcı ve işlevsel olarak kullanılmıştır. Pareto'nun temel modeline göre $\bar{F}(x)$, belirli bir toplumdaki x 'ten fazla geliri olan bireylerin oranını ifade ettiğinde, x 'in geniş değerleri için aşağıdaki eşitlik elde edilmektedir²³:

$$\begin{aligned}\bar{F}(x) &= Cx^{-\alpha} \\ \log(\bar{F}(x)) &= \log(C) - \alpha \log(x)\end{aligned}\tag{2.47}$$

Bu eşitlik klasik Pareto dağılımını ifade etmektedir. Belirli bir eşik değer üzerinde gelir elde eden bireylerin sayısının logaritması ile bu gelirlerin logaritmasının grafiği çizildiğinde elde edilen noktalar, $\log(x)$ değerlerinin bulunduğu eksenle $-\alpha$ eğimine sahip düz bir çizgi olacaktır. Bu $x^{-\alpha-1}$ 'e orantılı yoğunluk fonksiyonuyla bir dağılımı ifade etmektedir. Pareto, gözlemlerine dayanarak bu α açısının çeşitli ülkeler açısından küçük farklılıklara rağmen 1,5 değeri etrafında olacağını belirtmektedir. Diğer taraftan nüfus, gelir veya servetin tanımlanmasındaki değişimlere bağlı olarak α katsayısının belirli bir aralıkta dalgalanabileceğini ifade etmektedir. Bu nedenle servet dağılımında daha karmaşık olan aşağıdaki modeli oluşturmuştur:

$$\bar{F}(x) = C(x + b)^{-\alpha_e - \beta x}\tag{2.48}$$

Ancak Pareto dağılımının, bütün gelir aralığı üzerinden gözlemlenen veri frekansına zayıf bir uyum gösterdiği, genellikle yüksek gelir düzeylerinin dağılımına uygun olduğu uzun bir zamandır kabul edilmektedir. Mandelbrot, pareto yasasını üç farklı biçimde tanımlamaktadır. Eğer $\Pi(m)$, m düzeyinden daha yüksek gelire sahip

²³ Matematiksel notasyon ve eşitlikler için bkz. Richmond vd. (2006), "A Review of Empirical Studies and Models of Income Distributions in Society", *Econophysics and Sociophysics, Trends and Perspectives* içinde, (eds.) Bikas K. Chakrabarti, Anirban Chakraborti, and Arnab Chatterjee, Wiley-VCH Verlag GmbH & Co. KGaA.

bireylerin yüzdesi olarak tanımlanırsa, *güçlü pareto yasasını* şu biçimde ifade etmektedir:

$$\Pi(m) = \begin{cases} (m/m_0)^{-\alpha}, & m > m_0 \\ 1, & m < m_0 \end{cases} \quad (2.49)$$

Burada m_0 bir ölçek faktörüdür ve α 'nın değeri belirlenmemiştir. Pareto yasasının en güçlü biçiminde α değeri, Pareto'nun orijinal verilerinde α 'nın ortalama değeri olan, $\alpha=3/2$ değerine eşittir. Ancak son çalışmalar daha geniş bir dağılımla α değerinin ortalamasının 2 değerine yaklaştığını göstermektedir. Bu durum, güç yasasının yalnızca $m \rightarrow \infty$ limitinde geçerli olduğu zayıf pareto yasasına işaret etmektedir. Başka bir ifadeyle α 'nın değerinin tanımlanmamış olduğu koşullarda eşitlik aşağıdaki gibi ifade edilmektedir.

$$\Pi(m) / (m/m_0)^{-\alpha} \rightarrow 1, m \rightarrow \infty \quad (2.50)$$

Günümüzde ise Pareto yasası, kümülatif dağılım fonksiyonu (CDF) yerine olasılık yoğunluk fonksiyonu (PDF), $P(m)$ açısından ele alınmaktadır.

$$\begin{aligned} \Pi(m) &= \int_m^\infty P(m) dm \\ P(m) &\sim m^{-(1+\alpha)}, \text{ yüksek } m \text{ düzeyi için} \end{aligned} \quad (2.51)$$

Pareto kuyruğunun davranışını açıklamaya yönelik Champernowne (1953) bireysel gelirlerin evrimini modellemek için Markow zincirini, Mandelbrot (1960) ise durağan Lévy dağılımını kullanmıştır (Reed, 2003: 469; Arnold, 2015: 1). Ayrıca modern verilerle kapitalist ekonomiler için gerçekleştirilen kayda değer araştırmalar da gelir dağılımının üst kuyruğu için (genel olarak toplam bireylerin %5'inden az) gerçekten de yukarıdaki davranışı takip ettiğini göstermiştir. Son dönemlerde gerçekleştirilen pek çok çalışma nüfusun düşük-orta gelir aralığı için gelir dağılımının fonksiyonel biçiminin üstel veya azalan log-normal dağılıma uyduğunu göstermektedir (Clementi ve Gallegati, 2005: 4). Chakrabarti vd. (2013: 1-2) gelir ve servet dağılımının esas gövdesinin log-normal ve gamma dağılımına oldukça uygun olduğu belirtmektedir. İktisatçılar genellikle log-normal dağılımı tercih ederken, istatistikçiler veya son dönemde ekonofizikçiler gamma dağılımı (olasılık yoğunluğu için) veya Gibbs/exponansiyel dağılım (kümülatif dağılım için) gibi alternatif dağılım biçimlerine daha fazla güvenir gözükmektedirler. Dağılımın üst kısımları yani dağılımın kuyruğu, Pareto tarafından ortaya konulan güç yasasıyla veya Pareto yasasıyla oldukça iyi biçimde ifade edilmektedir.

Abul-Magd (2002) 14. yüzyılda Antik Mısır için bireylerin ev büyüklüklerini servetin bir göstergesi olarak ele alıp servet dağılımını incelemiştir. Çalışmasında, modern toplumlarla uyumlu biçimde, Pareto üssünü $\alpha=1.59\pm0.19$ olarak saptamıştır. Ancak dağılımın uyum niteliği açısından, pik değerinin altındaki servet değerleri için dağılımın çok uygun olmadığını da ifade etmektedir. Montroll ve Shlesinger (1983) ise 1935-36 yılları için ABD ekonomisinin kişisel gelir verilerini incelemişler ve en üst %1'lik gelir grubu için -1,63 kuvvet değeriyle güç yasasının geçerli olduğunu ancak geriye kalan ücretliler olarak adlandırılabilen kesim için gelirin log-normal dağılım biçimine sahip olduğunu belirtmişlerdir. Aoyama ve diğerleri (2000) Japonya için bireylerin gelirleri (1997-1998 yılları) ve gelir vergilerinin (1998 yılı) dağılımını incelemektedir. Birikimli olasılık dağılım fonksiyonlarının $\alpha=-2$ 'ye çok yakın bir Pareto üssüyle güç yasası dağılımı sergilediğini bulmuşlardır. Ayrıca iflas eden şirketlerin negatif gelir dağılımı incelenmiş ve Zipf dağılımına uygun dağıldığı bulunmuştur. Fujiwara ve diğerleri (2003) 1987-2000 yılları arasında Pareto üssünün 1.8 ile 2.1 değerleri arasında dalgalandığını göstermektedir. Souma ve Nirei (2005: 34-39) de gelir ve servet dağılımında güç yasası dağılımının Pareto tarafından ortaya konulmasının ardından Gibrat tarafından, güç yasası dağılımının yalnızca yüksek servet ve gelir aralığı için geçerli olduğunu; diğer gruplar açısından dağılımın log-normal biçimde gerçekleştiğini belirtmektedirler. Yine bugün için yüksek gelir aralığında güç yasası dağılımı geçerli iken dağılımın diğer kısmı açısından sabit, belirlenmiş bir dağılımın bulunmadığını ve son zamanlarda üstel veya Boltzmann dağılımlarının önerilmekte olduğunu belirtmektedirler. Japonya ekonomisindeki gelir verilerini kullanarak gerçekleştirdikleri çalışmalarında orta ve düşük gelir aralığı için dağılımın log-normal dağılıma uygun olduğunu diğer taraftan yüksek gelir grubu için dağılımın güç yasası dağılımını izlediği ve Pareto endeksinin $\alpha=2$ etrafında dalgalandığını tespit etmişlerdir. Ayrıca yüksek gelir grubu açısından gelir kaynakları ücretler ve sermaye kazançları iken yüksek gelir grubu dışarıda tutulduğunda temel gelir kaynağının yalnızca ücretler olduğu çalışmanın bir diğer sonucudur. Clementi ve Gallegati (2005b) ABD, Birleşik Krallık ve Almanya için çeşitli yılları kapsayan gelir dağılımını inceledikleri çalışmalarında, gelir dağılımı için iki rejimin bulunduğunu ortaya koymuşlardır. Düşük ve orta sınıf açısından (toplam nüfusun %97-%99'u) gelirin iki parametrelili log-normal dağılım fonksiyonu ile uyumlu dağıldığını, diğer

tarafından gelir dağılımının üst-uç kuyruğu (toplam nüfusun %1-%3'ü) için ise gelirin güç yasasına veya Pareto yasasına uyumlu bir dağılım sergilediğini göstermişlerdir. Yakovenko ve Silva (2005) ABD ekonomisi için gerçekleştirdikleri çalışmalarında kişisel gelir dağılımının iki sınıflı bir yapıyla tanımlanabileceğini ortaya koymaktadırlar. Çalışmalarında nüfusun alt sınıfa ait olan büyük çoğunluğu açısından (%97-99) gelirin exponansiyel Boltzmann-Gibbs (termal) dağılıma, üst sınıf açısından (%1-3) ise Pareto güç yasası (termal-üstü/superthermal) dağılımına sahip olduğunu göstermişlerdir. 1983-2001 yılları arasında gelir verilerini incelediklerinde “termal” kısmın zamana göre durağan olduğunu ancak “termal-üstü” kısmın borsayı takip ederek dalgalandığını (genişleyip/şişip-daraldığını/büzüldüğünü) elde etmişlerdir. Fujiwara (2005: 24-25) kişisel gelir ve firma ölçeği verileri üzerinden gerçekleştirdiği çalışmada, gelir dağılımının ve firma ölçeğinin/büyükliğünün üst kuyruğunun güç yasasına (Pareto ve Zipf) uyumlu olduğunu ve bu bölgede büyüme oranının gelir veya firma ölçeğinin başlangıç değerinden bağımsız olduğunu ispatlamıştır. Kişisel gelir ve refahı her bir hane halkı için akım ve stok değişkenler olarak ele alan çalışmada yüksek gelir dağılımının güç yasasını izlediği; diğer taraftan düşük veya orta gelir dağılımının log-normal, Boltzmann veya diğer fonksiyonel dağılım biçimlerine uyması gerektiği belirtilmektedir. Pareto yasasındaki kuvvetin bireysel gelir dağılımı için 2, firma ölçeği için ise 1 değeri etrafında olduğunu belirtmektedir. Bu nedenle kuvvetin 1'e eşit olduğu biçime Pareto-Zipf yasası dağılımı adını vermektedir. Firma ölçeklerinde de gelir dağılımı ile benzer bir dağılımın gözlemlendiğini vurguladığı çalışmada, dağılım yasasının kökenlerini anlamının, tüketim, iş çevrimleri ve diğer makro ekonomik faaliyetlerle olan bağlantısı nedeniyle oldukça önemli olduğunu vurgulamaktadır. Çünkü Pareto-Zipf yasasının geçerli olduğu aralıkta, dağılımın üst kuyruğundaki, yüzde bir kaçlık kesimde bireylerin veya firmaların küçük bir kısmının toplam gelirin büyük bir miktarını işgal ettiği gözlenmektedir. Bu koşullarda küçük özgün şoklar, dikkate değer makro ekonomik etkilere yol açabilmektedir. Shaikh (2018b: 1) ekonofiziğin “iki sınıf” (econophysics “two classes” Approach – EPTC) yaklaşımıyla dünya gelir eşitsizliği verilerini (World Income Inequality Database – WIID) kullanarak gerçekleştirdiği çalışmada ücret gelirlerinin üstel dağılım sergilerken mülkiyet gelirlerinin Pareto dağılımı gösterdiğini bulgulamıştır. Chatterjee ve diğerleri (2005: v) kültürel veya tarihsel farklılıklara rağmen belirli bir düzeye kadar farklı

lkeler tarafından izlenen iktisat politikalarında gelir ve servet dağılımının belirli bir evrensel yapıyı/modeli takip ettiğini belirtmektedir. Jenkins (2016) Birleşik Krallık için 1990'ların ortalarından itibaren eşitsizlik düzeylerini ve eğilimlerini incelediği çalışmasında toplumda zenginler için vergi gelirlerini ve zengin olmayanlar içinse hanehalkı bütçe araştırmaları verilerini kullanmaktadır. Üst gelir gruplarının incelenmesi aısından vergi gelirlerinin Pareto dağılımına uyumlu olduğunu, dönemin bütünü aısından ise gelir eşitsizliğinin Gini katsayısı üzerinden tahminlenmesine dayanarak yükseldiği belirtmektedir. Farklı eşitsizlik endekslerinin, gelir dağılımının farklı bölümlerindeki gelir farklılıklarının nasıl değerlendirileceğine ilişkin farklı varsayımlar içerdii belirtmekte ve eşitsizliklerin incelenmesinde normatif kararların devam eden önemini vurgulamaktadır. Türkçe literatürde, ekonofizik ve gelir dağılımı ilişkisini inceleyen Kırer (2011) Türkiye için gelir ve yaşam koşulları anketinin, Almanya için ise Alman sosyoekonomik panel çalışmasının verilerinden yararlanılarak ekonofiziğin istatistiksel yöntemleriyle iki ülkenin gelir dağılımlarını karşılaştırmıştır. Çalışmada her iki ülke için de nüfusun %1 – 2'lik bir kısmının kişisel gelir dağılımlarının genelleştirilmiş pareto dağılımıyla uyumlu iken geri kalan kısmının farklı dağılımlara uyumluluğu incelenmiş ve gamma dağılımına uyumlu olduğu bulunmuştur. Ayrıca iktisadi olarak her iki ülkenin nüfusunun çok düşük bir kısmı oluşturan yüksek gelirliiler ile çok büyük bir kısmını oluşturan düşük ve orta gelirliiler arasında keskin bir ayrımla ayrıştığı sonucuna varılmıştır. Kırer'e (2012: 22-23) göre gelir dağılımı ile ilgili geliştirilen teoriler daha çok kişisel ve fonksiyonel gelir dağılımlarını temel almaktadır. Diğer taraftan gelişmiş ülkeler aısından milli gelir büyümesi; gelişmekte olan ülkeler aısından ise iktisadi büyümenin gerçekleştirilememesi kişisel gelir dağılımına olan ilgiyi artırmıştır. Bu durum aynı zamanda ekonofizik çalışmalarının gelir dağılımı alanına yönlenmesinin temel nedenlerinden biri olarak ifade edilmektedir.

Sonuçta refah ve gelirin ampirik dağılımı bazı aılardan üretim, bölüşüm ve yeniden bölüşümün bütününe yansıtmaktadır. Dağılımı karmaşık iktisadi etkileşimlerin bir sonucu olarak değerlendirdikten sonra fizik odaklı yaklaşımların temel katkıları şöyle sıralanabilir:

- i) ulaşılabılır veriye sahip ülkelerin neredeyse tümü için servet dağılımının evrensel özelliklerinin açık bir tanımlaması aısından Gibbs-Boltzmann (veya

Gamma) dağılımı verilerin esas kısmı için geçerli olup uç kısım için belirli bir Pareto kuyruğu bulunmaktadır. Dolayısıyla gelir dağılımının yapısında neredeyse tüm ülkeler açısından iki sınıfın bulunduğu görülebilmektedir. Üst gelir grubu açısından Pareto dağılımı geçerliyken, orta ve düşük gelir gruplarında yapılan farklı çalışmalar dağılımın üstel, gamma veya log-normal olarak dağıldığını göstermektedir.

ii) Dağılımsal yapılar etkileşimdeki birimlerin geniş kümelerinden oluşan uygun modellerle açıklanabilir. Klasik mekanik temelli iktisadi açıklamalar, bütünün karakterini veya davranışlarını onu oluşturan parçacıkların toplamıyla açıklamaktadırlar (Lux, 2005: 242; Kırer, 2011: 67). Ancak Kırer'in (2011: 67) de belirttiği üzere bu yöntemsel indirgemeciliktir. İktisadi olarak toplumun yapısını onu oluşturan bireylerin toplamı olarak tanımlamak ve bütünsel dinamiklerin bireysel etkileşimler sonucu oluştuğunu varsaymak ancak bir bireyin davranışının başka bir bireyin davranışından etkilenmemesiyle mümkün olabilmektedir. Oysa bireyler arası etkileşim varsayıldığında bütün, tek tek bireylerin toplamından farklıdır. Bu nedenle birbirleriyle etkileşim içindeki iktisadi bireylerin davranışları, bütünü ifade eden toplum tarafından belirlenmektedir.

iii) Dağılımın esas kısmının (düşük veya orta gelir için) üstel veya gamma dağılımına uygunluğu şans veya maksimum entropi durumları ile açıklanabilir.

Gallegati ve diğerleri (2006: 1) gelir dağılımı sürecine ilişkin olarak temelde ekonofizik modellerinin, değişim süreçlerinde enerjinin korunduğu istatistiksel fizik modellerine dayandığını ifade etmektedirler. İktisadi olarak enerjinin korunumu ilkesinin ilkel avcı-toplayıcı toplumlarda gerçeğe uygun makul bir yaklaşım olarak ele alınabilecek olmasına rağmen; sanayileşmiş, kapitalist ekonomilerde gelirin korunumundan bahsedilemeyeceğini ifade etmektedirler. Gelirin korunumu sürecinden iktisadi olarak değişim sürecinin değil, üretim sürecinin sorumlu olduğunu ve üretim yerine yalnızca değişime odaklanan modellerin tanım gereği kapitalist sanayileşmiş ekonomilerde gelir üretiminin gerçekçi bir tanımını sunamayacağını ifade etmektedirler.

2.6. DEĞERLENDİRME

Çalışmanın bu bölümünde bir sonraki bölümde kullanılan ampirik yöntemle de bağlantılı olarak çalışmanın benimsediği ekonofizik yaklaşımın eşitsizlik olgusunun çözümlenmesindeki uygunluğunun ortaya konulması amaçlanmıştır.

Bu bağlamda iktisat ile fizik arasındaki etkileşimin tarihsel kökenleri Klasik, Neoklasik ve Marksist iktisat özelinde açıklanmıştır. Böylece iktisadın 21. yüzyıldaki güncel teorileri fizik biliminin kavramsal ve matematiksel gelişmelerinden ve doğal fenomenleri tanımlama, tahminleme ve açıklama biçimlerinden etkilenişi ve bu etkileşimin güncel örneği olarak ekonofizik yaklaşımın temelleri açıklanmıştır.

Ekonofizik yaklaşım temelde olasılıksal modellerdir. İstatistik fizik temelli bu modeller olasılıksal bakış açısıyla gelir ve servet dağılımını analiz etmektedir. Ancak gelir dağılımının analizine ilişkin ekonofizik çalışmaları yalnızca farklı ülke örneklerinin ve/veya farklı dönemlerinin istatistiksel dağılımlarının belirlenmesiyle sınırlı değildir. Bu bağlamda gelir ve servet dağılımının modellenmesinde kullanılan temel yaklaşımlar “gelir ve servet dağılımının kinetik modelleri” ve “ekonomi politik modeller” olarak iki ana gruba ayrılabilir. Kinetik modeller bireyler arasındaki mübadele yoluyla toplam toplumsal servetin dağılımına odaklanmaktadır. Diğer yandan Politik ekonomi modelleri, değişim/ticaret ve yatırımların stokastik modeli olarak ifade edilebilir. Servet birikiminin ticaret ve yatırımlarla gerçekleştirilebileceğini ifade eden bu modelde yatırımlar servet yaratıcı veya yok edici işlemler olarak tanımlanırken değişim/ticaret ekonomik işlemlerin herhangi bir biçimi olarak kabul edilmektedir. Ekonomi politik modeller genel olarak Lotka-Volterra modellerine dayalı nümerik simülasyonlar olarak ifade edilebilir.

Ana akım iktisatçılar gelirin, tüm bireyler arasında tam eşit dağıldığı veya tam olarak eşitsiz dağıldığı iki uç durum dışında, log-normal dağılıma uyumlu olarak dağıldığını ileri sürmektedirler. Diğer taraftan log-normal dağılımın, dağılımın uç kısımlarını açıklamadaki yetersizliği çalışmaların yönünü değiştirmiştir. Bir ülkedeki gelir dağılımının tek bir dağılım biçimiyle açıklanamayacağını ortaya çıkışıyla, ekonofiziğin, iktisadi problemlere fizik yöntemlerini kullanarak çözümler araştırdığı literatürü bu noktada kesişmektedir. Bu bağlamda ekonofizik ve iktisat etkileşiminin gelir ve servet dağılımı konularının analizi amacıyla uluslararası literatürde

gerçekleştirilen çalışmaların sunumuyla çalışmada benimsenin ampirik yaklaşımın teorik temelleri ortaya konulmuştur.

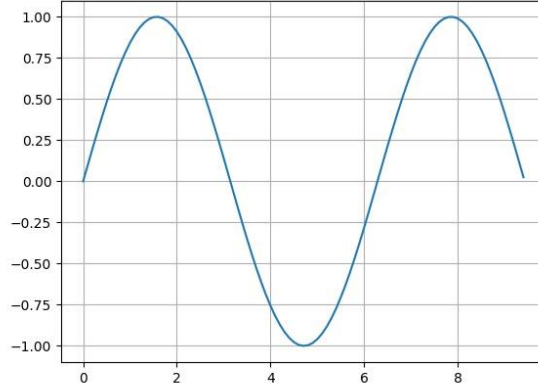
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE EŞİTSİZLİKLERİN İKTİSADİ DİNAMİKLERİNİN MODELLENMESİ

Eşitsizliklerin iktisadi dinamikleri, sosyal, siyasal ve iktisadi sonuçları olan toplumsal isyanlar da dahil olmak üzere birçok toplumsal huzursuzlukla bağlantıları sıklıkla vurgulanan bir konudur (Sen, 1973; Uysal, 1997; Devlet Planlama Teşkilatı, 2001: 2). Bireylerin veya hanehalkının refahı açısından parasal gelirleri yanında eğitim, sağlık, okul öncesi eğitim, gündüz bakımı gibi kamusal hizmetlerin ve harcamaların bu refah üzerinde etkili olması Sen’in (1992; 1997) piyasa aksaklıklarının sonucu olarak gelir eşitsizliğinin çok boyutlu karmaşık yapısını vurgulamak amacıyla ekonomik eşitsizlik kavramını tercih etmesinin önemini ortaya koymaktadır. Bu kapsamda çalışmanın üçüncü bölümünün içeriğini, ekonofizik temelli bir ampirik model olan Goodwin büyüme çevrimleri modeliyle Türkiye ekonomisinin 2002-2019 dönemi için eşitsizliklerin iktisadi dinamiklerinin incelenmesi oluşturmaktadır.

Belirli bir model için denge, değişme eğiliminin yokluğu tarafından nitelenen bir durum olarak ifade edilirse, kapitalist ekonomiler büyüme sürecinde dengeye yönelen, istikrarlı bir biçimde genişlememektedir. Aksine, küresel kapitalizm genişleme-durgunluk-daralma-kriz biçimindeki çevrimlerle gelişmektedir. Bu dalgalanmalar sürecinde dinamik bir sistem olarak kapitalizm, eski biçimlerini yıkmakta, sürekli yeni sermaye ilişkileri ve ticarete konu olan metalar yaratmaktadır. Marx ve Engels’in (2008) “burjuva üretim araçlarını, yöntemlerini ve bunlara bağlı olarak tüm sosyal ilişkileri sürekli olarak devrimci bir şekilde değiştirmeden var olamaz” ifadesi kapitalist üretim biçiminin sahip olduğu dönüştürücü, devrimci dinamizmi ifade etmektedir. Bu dönüştürücü etki küresel olarak eşit biçimde gerçekleşmez. Dünyanın farklı bölgelerinde farklı düzeylerde, eşitsiz ve bileşik bir küresel gelişme, kapitalizmin devresel çevrimleriyle birlikte ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan sermayenin bileşiminde tarihsel olarak değişimler olmakla beraber kapitalist üretim ilişkileri, sermaye birikiminin mantığı ve evrimi açısından temel işleyişini ve etkilerini sürdürmektedir.

Şekil 13: $y = \sin x$ Grafiği

Kaynak: Tarafımızca hazırlanmıştır.

Hipotetik olarak Şekil 13'teki gibi bir salınımla iktisadi sistemlerin konjonktürü gösterilebilir. Teknoloji veya nüfus gibi değişkenlerin neden oldukları uzun dönemli eğilimler ile genişleme ve daralmalara neden olan kısa dönemli yapısal dinamiklerin bileşik etkileri ekonomik çevrimlerin temel nedenleridir. Bu nedenle çalışmada iktisadi sistemin hareketi rassal şokların gözlemlenmesinin mümkün olduğu ancak piyasaların istikrarlı bir dengeyi her zaman yeniden sağladığı bakış açısından ziyade rassal şokların kaotik davranışlar yaratabileceği varsayımına dayalı olarak ele alınmıştır.

Birikimin çevrimsel yapısı içinde eşitsizlik ve bölüşüm ilişkileri farklı eğilimler sergileyebilmektedir. Ancak 1980 sonrası çevre ekonomilerin dış ticarete ve uluslararası sermaye hareketlerine açılması, devletin iktisadi ilişkilerdeki rolünün değişimi, işgücü piyasalarındaki esnekleştirme ve güvencesizleştirme gibi politikalarla iktisadi eşitsizliklerin mevcut iktisadi ilişkiler tarafından yeniden üretildiği bir küresel model (örneğin Türkiye de dahil olmak üzere çevre ülkelere IMF ve diğer uluslararası kuruluşlar tarafından bir anlamda dayatılan yapısal uyum paketleri aracılığıyla oluşturulan piyasa ekonomileri) ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda Atkinson (2018: 73) eşitsizliklerin incelenmesinde küreselleşme, teknolojik değişimler (bilgi ve iletişim teknolojilerindeki dönüşümler), finansallaşmadaki gelişmeler, işçi sendikalarının azalan rolü ve bununla bağlantılı olarak işçi sınıfının iktisadi ilişkilerdeki azalan gücü, yeniden dağılım mekanizmasında etkin olarak kullanılan vergi ve transfer

politikalarındaki dönüşüm veya bunların toplumsal kapsayıcılığindeki azalmalar, kamunun bütçe hazırlamada toplumsal kesimlere verdiği önem gibi faktörlere odaklanıldığını belirtmektedir. Salvatore (2007: 636) 1980’li yıllardan bu yana dünya ekonomisini bir bütün olarak etkileyen özelleştirme, ekonominin serbestleştirilmesi, finansal piyasaların denetiminin en aza indirgenmesi (de-regülasyonlar) ve uluslararası sermaye hareketliliği yanında politik istikrar, işgücünün niteliklerinde ve eğitimindeki gelişmeler, yatırım oranları ve yeni teknolojileri içselleştirme becerisi, nüfusun büyüme oranı gibi değişkenlerin eşitsizliklerin gelişiminde belirleyici olduğunu ifade etmektedir.

Kapitalist üretim biçiminde genişleme çevrimi boyunca ekonomide kârların arttığı, artan kârların yatırımlar aracılığıyla yeni istihdam alanlarının ortaya çıkmasına neden olduğu ve artan üretimi karşılamaya yetecek işgücü eksikliği nedeniyle işsizliğin azaldığı, işçilerin daha iyi ve yüksek ücretli işler bulabildiği söylenebilir. Ancak genişlemeyi bir daralma izlemekte, düşük işsizlik ve kârlar, işçilerin pazarlık gücünü azaltacak bir işsizlikle telafi edilmektedir. Daha düşük ücretler ve artan kâr marjları, sistemin yeni yatırımlar gerçekleştirmesini sağlamakta ve yeni bir genişleme çevrimini başlatmaktadır (Marx, 2004: 585; Moura ve Ribeiro, 2013: 2088). Shaikh’in (2018a: 59) de belirttiği üzere kâr oranlarının incelenmesi, büyüme ve çevrimler makro iktisadına giriş kapısını aralamaktadır. Ekonomilerin bu ortak davranışlarının bir araya getirilmesi, istikrarlı ve genel bir dengenin varlığı iktisat teorisinin evrensel ve temel sorunsallarından biridir. Aynı zamanda Atkinson’un (2018: 15) özellikle 2008 tarihsel krizinin ardından önemini belirttiği, toplumsal heterojenlikleri dikkate alan ve bunların ayrıştırılmasına duyulan ihtiyaç ile dağılımsal sorunlar bir diğer özgün araştırma alanını oluşturmaktadır.

Araujo ve diğerleri (2017: 2) iş çevrimlerinin büyüme çerçevesinde kavranması ve analizinde, Solow büyüme modeli temelli (Solow, 1956) ve uzun dönemli bir perspektife sahip Reel iş çevrimleri (Kynland-Prescott, 1982; Long-Plosser, 1983) ve Dinamik Stokastik Genel Denge (Blanchard-Kiyotaki, 1987; Rotemberg-Woodford, 1997) modellerinin ana akım makro iktisadın köşe taşları olduğunu ifade etmektedir. Bu yapılarda “temsili aktör” yalnızca tüketimini değil, ayrıca yaşam süresi boyunca faydasını maksimize edecek emek arz miktarını seçmekte ve iktisadi dalgalanmalar, iktisadi aktörlerin üretkenlik veya talep şoku gibi dışsal şoklara verdikleri optimal

tepkilerin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak büyüme ve dalgalanmalar farklı temellere sahip modeller tarafından da ele alınmaktadır. Örneğin Riccetti ve diğerleri (2015: 306) iktisadi ilişkilerin incelenmesinde heterojenitenin göz önünde bulundurulmasının avantajlarını vurgulamakta ve toplam düzenliliklerin “temsili bir aktör” davranışıyla yaklaşık olarak tahmin edilemediğini ifade etmektedir. Ayrıca gerçek dünya verileri genellikle Gaussyen olmayan bir dağılım sergilediğinden, çoğu durumda bir güç yasası şeklini gösterdiğini belirtmektedir. Sonuç olarak, makroekonomik dinamiklerin karmaşıklığını ortalama bir davranışla tek bir failin davranışına indirgemek genellikle mümkün değildir. Çünkü ortalama, sistemin davranışını temsil etmez. Bu nedenle temsili ajan hipotezine dayanan makroekonomik modellerin, bir terkip hatasından mustarip olduğu ifade edilmektedir (Kirman, 1992; Riccetti ve diğerleri, 2015; Gatti ve diğerleri, 2005). Bu bağlamda izleyen kısımda Türkiye ekonomisinin bu çalışmada ele alınan dönemi itibariyle makroekonomik politika tercihleri ve bu politika tercihlerinin toplumsal ilişkilere etki ettiği temel alanlar üzerinden iktisadi eşitsizlik dinamikleri tartışılmaktadır. Sonrasında çalışmanın ampirik modeliyle elde edilen sonuçlar ülke ekonomisinin konjonktürü ile karşılaştırılarak test edilmektedir.

3.1. MAKROEKONOMİK POLİTİKA TERCİHLERİ VE İKTİSADİ EŞİTSİZLİK

Politika, Yunanca polis yani devlet sözcüğünden türeyen bir kelimedir. Türk Dil Kurumu, politika sözcüğünü, “devletin etkinliklerini amaç, yöntem ve içerik olarak düzenleme ve gerçekleştirme esaslarının bütünü” olarak tanımlamaktadır. Dolayısıyla politika, toplumsal hayat ile onu oluşturan öğeler arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi, yönlendirilmesi ve şekillendirilmesi çabalarını kapsamaktadır.

Ekonomi politikası ise belirlenmiş sosyo-ekonomik amaçlara ulaşmak için, ekonomik düzen, yapı ve süreci belli karar birimlerinin, seçilmiş uygun araçlar kullanarak, bilinçli ve sistematik biçimde etkileme, yönlendirme, şekillendirme ve denetimini konu alan bilim dalı olarak tanımlanabilir (Erkan, 2000: 5). Politik uğraşlar belirli amaç veya amaçlara yöneliktir ve her politikanın belirli aktörü veya aktörleri vardır. Ekonomi politikası açısından bu aktör, politika otoritesidir. Ekonomi politikası

amaçları olarak iktisadi büyüme ve kalkınmanın, ödemeler bilançosunda denkliğin, adil gelir ve servet dağılımının, kaynak kullanımında ve dağılımında etkinliğin ve iktisadi istikrarın sağlanması sayılabilir. Politika yapım süreci belirlenen amaçlara uygun araçların seçilmesini gerekli kılar. Ayrıca her politika tasarımı veya politik uğraş belirli temel düşünce sistemlerine dayanmaktadır. Ekonomi politikası açısından ise bu politika tasarımı, iktisadi okullar üzerinden tanımlanır. Klasik, Neo-klasik, Keynesyen, Monetarist, Post-Keynesyen, Yeni Klasik veya Yeni Klasik Yeni Keynesyen sentez gibi iktisadi okulların düşünsel temelleri ekonomi politikasının tasarımını belirlemektedir.

Ekonomi politikası bağlamında uygulanan her seçenek veya politika aynı zamanda bir tercihi ortaya koymaktadır. Hangi amacın öncelikli olarak belirleneceği veya belirlenen amaçlara ulaşmada hangi araçların kullanılacağı, belirli tercihler bütünü oluşturur. Shaikh'in (2018a: 57) belirttiği üzere emeğin ve sermayenin, özellikle bunalım dönemlerinde yükleri farklılaşmaktadır. Yükün paylaşımında, kapitalist üretim ilişkileri içinde rekabetin ve birikimin sınırları altında işleyen, kurumlar ve uygulamaları önemli rol oynamaktadır. Örneğin sermaye birikiminin bir kâr sıkışmasıyla karşı karşıya kaldığı koşullarda, politika otoritesi olarak devletin müdahaleci-düzenleyici niteliğindeki dönüşüm belirleyici hale gelmektedir. Bu bağlamda çalışmanın bu kısmında Makroekonomik Politika Tercihi (MPT) kavramı, politika setinin belirlenmesindeki tercihleri ve bu tercihlerin altında yatan düşünsel temelleri de ifade edecek biçimde kullanılmaktadır. Bu açıdan MPT, hangi amaçların ekonomi politikasının temel amacı olarak belirleneceğine ve belirlenen amaca ulaşmak için hangi araçların nasıl kullanılacağına karar verme sürecini tanımlamaktadır. Böylece ortaya çıkan makro ekonomik istikrarsızlıkların²⁴ nasıl giderileceğine dair politika tasarımı MPT tarafından belirlenir. Dolayısıyla ekonomi politikası uygulamalarında “bilimsel”, “objektif” ve “zorunlu” olarak tanımlanan uygulamalara içre olan ideolojik temellere, kökenlere, tercihlere vurgu yapmaktadır.

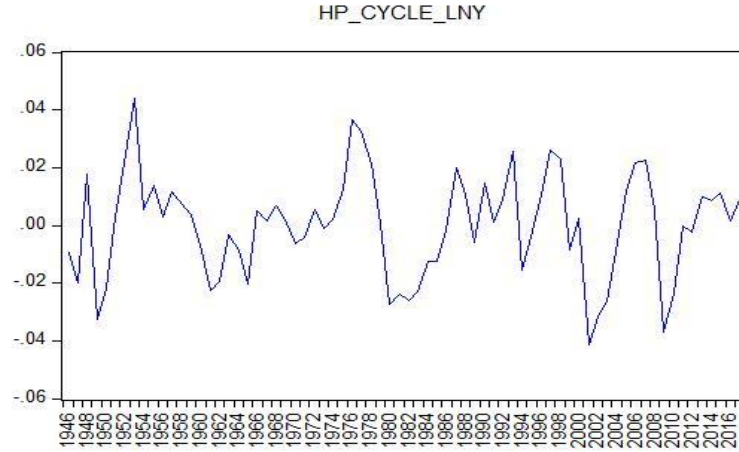
²⁴ “Geniş anlamda, bir ülkenin makroekonomisinde yanlış giden her şey makroekonomik istikrarsızlık olarak tanımlanmaktadır. Yüksek enflasyon, aşırı değerlenmiş yerli para, istikrarsız reel döviz kuru, ödemeler bilançosu açıkları ya da kamu kesimi açığı vb. olgular bu tanımın içine girmektedir. Dolayısıyla da makroekonomisi durağan bir patikada ilerlemeyen yani bu “hastalıklara” yakalanmış ülkelerin yapması gereken şeyin de ekonomiyi söz konusu durağan patikaya döndürmeyi amaçlayan makroekonomik istikrar politikası uygulamak olduğu genel kabul görmektedir” (Arı, 2018: 14).

Piketty (2014: 22) zenginliğin bölüşümünün tarihinin daima politik bir tarih olduğunu ve onu tamamen ekonomik mekanizmalara indirgemenin mümkün olmadığını ifade etmektedir. 1900-1910 ve 1950-1960 dönemleri arasında gelişmiş ülkelerde eşitsizlikte gözlemlenen azalmaların, her şeyden önce savaşların ve bu savaşların ertesinde devreye giren kamu politikalarının eseri olduğunu belirtir. 1970’li yıllardan bu yana eşitsizliklerdeki artışı ise büyük ölçüde vergi ve finans politikalarındaki değişikliklerle bağlamaktadır.

Dolayısıyla eşitsizliklerin iktisadi dinamikleri, ekonomik, politik ve toplumsal bağlamda, iktisadi aktörlerin tasavvurları, güç dengeleri ve kolektif tercihleri sonucu ortaya çıkmaktadır. Eşitsizlikleri yaratan veya istikrarı bozucu doğal ve kendiliğinden süreçler yerine toplumsal hareket ve karşı hareketlere bağlı olarak, iktisadi aktörlerin ilişkilerinin bileşik sonucundan bahsetmek daha doğrudur. Bu nedenle daha düşük eşitsizlikler ile daha istikrarlı bir makro ekonomik işleyiş arasındaki nedensellik, eşitsizliklerin iktisadi dinamiklerinin toplumsal yeniden üretim ilişkileri içinde iradi kararlarla belirlenmesini sağlayan makroekonomik politika tercihlerinin incelenmesini gerekli kılmaktadır.

Türkiye ekonomisi açısından makroekonomik politika tercihleri de bu bağlamda burjuvaziden, burjuvazinin kendi sınıf-içi mücadelesinden ve burjuvazi ile işçi sınıfı arasındaki savaşımın sonuçlarından bağımsız oluşmamaktadır. Dişbudak’ın (2008: 198) ifade ettiği gibi kuruluş dönemiyle birlikte uluslararası bağları oldukça sıkı olan bir ülkede (örneğin Türkiye) makroekonomik politika tercihlerinin belirleniminde iç ve dış çıkarlar arasındaki ilişkileri de göz önünde bulundurmak gerekmektedir.

Şekil 14: Türkiye'de Devresel Dalgalanmalar, 1946-2017

Kaynak: Tarafımızca hazırlanmıştır ($\lambda = 400$).

Şekil 14, Türkiye ekonomisinin zincirlenmiş hacim endeksine göre hesaplanmış ve tarihsel seriyle uyumlulaştırılmış GSYİH'sinin 1946 sonrası trend gelişiminin Hodrick-Prescott filtresi yöntemiyle ayrıştırılmasıyla elde edilmiştir. Böylece tarihsel olarak gözlenen değerlerden trend büyüklüğü çıkarılarak, ulusal ekonominin büyümesinin trend ve trend etrafında salınımını gösteren devresel dalgalanmalar elde edilmiştir. 1946-2017 arasında GSYİH'nin trend büyüme patikasından saparak içine düştüğü devresel dalgalanmaları gösterilmektedir.

1948'de tepe noktasına ulaşan büyüme 1960'ların ilk yarısında dip seviyesine gelmiştir. Bu süreçte genç cumhuriyetin kuruluş döneminde biraz da zorunlu olarak benimsediği "liberal" yıllar, 1929 Büyük Buhranı ile kesilmiş, tüm dünyayla birlikte makroekonomik politikalarda devletin iktisadi faaliyet üzerindeki belirleyiciliği İkinci Paylaşım Savaşının sonlarına değin sürece damgasını vurmuştur. 1947 yılında 13 sayılı kararla yabancı sermayenin ülkeye girmesine, içerde yatırım yapmasına ve bakanlar kurulunun uygun gördüğü koşullarda kâr transferleri gerçekleştirmesine izin verilmiştir. Sonrasında yerli yatırımların girebildiği tüm alanlar yabancı yatırımlara açılmıştır. 1954 yılında çıkarılan petrol yasasıyla yabancı sermayenin Türkiye'ye nüfuzu daha da artmıştır. 1946 devalüasyonunu izleyen ve 1950 liberalizasyonundan sonra şekillenen dış ekonomik ilişkiler 1950'lerin ortalarına dek sürmüş, 1950'lerin ikinci yarısında başlayan enflasyon ortamında uygulanan sabit kur sistemi sonucunda iç talep ithalata yönelmiş ve ekonomi hızla dış ticaret açığı vermeye başlamıştır.

(Önder, 2007: 217). Yılmaz (2005: 223) Türkiye ekonomisi açısından ilkel sermaye birikiminin sağlandığı bu dönemin birikim dinamiklerinin küçük köylü üretimi ve artan metalaşma süreciyle iç pazarın oluşumu ve iç pazarlar arasındaki bağların sağlanmasına dayalı ticari sermayenin birikimi olduğunu ifade etmektedir.

1960'lı yıllar bu anlamıyla makroekonomik politika tercihlerinde bir dönüşüm dönemidir. 1960-1980 dönemi ithal ikameci sanayileşme ve ithal ikameci sanayi sermayesinin birikim dönemidir. Boratav'ın (1988: 87-88) belirttiği üzere, serbest ticaret rejiminin neden olduğu sürekli ve artan dış açıklar, dış yardım ve kredilerin sağlanmasındaki güçlükler, dış ticaret rejiminde kontrollere ve korumacılığa yol açmıştır. 1950'lerin ikinci yarısında bu sorunların korumacılık yerine uluslararası piyasalarla entegrasyonun artışıyla çözümüne yönelik görüşler IMF üzerinden belirtilmeye başlanmıştır. Nitekim 1958 yılı Türkiye ekonomisinin bir ödemeler bunalımıyla karşı karşıya kaldığı ve bir istikrar programına (IMF) yönelmesinin zorunlu kılındığı yıl olmuştur. İstikrar programında yüksek oranlı bir devalüasyon ve ithalat serbestisi getirilmesi çözüm olarak sunulmuştur. Uluslararası piyasalarla rekabet gücüne sahip olmayan sanayi üretiminin, ulus içi sermaye birikimini sağlaması amacıyla uygulanan ithal ikameci iktisat politikalarıyla, uluslararası pazara eklemlenme koşulları bu dönemde oluşturulmuştur. Yılmaz (2005: 230) bu dönemde gerçekleşen yabancı sermaye hareketlerinin daha çok imalat sektörüne yöneldiğini belirtmektedir. *1979 sonu itibariyle 97 yabancı sermayeli şirkette sermayenin %84'ü imalat, %15'i ise hizmetlerde toplanmıştır.*

Kapitalizmin 1970'li yıllarda karşı karşıya kaldığı sermaye birikimi ve kârlılık sorunlarını düzeltecek veya ortadan kaldıracak bir dizi “kısmen yeni kısmen de eski” politikaların yeniden uygulamaya konulması sonucu ortaya çıkan bütünsel makroekonomik politika tercihleri ise neoliberalizm olarak da nitelenebilir. Bu dönemin özgün niteliğinin temelinde finansallaşma, küreselleşme ve post-endüstriyel üretme biçimlerinin dönüştürücü etkisi yatmaktadır. Çünkü 1970'li yılların sonuna doğru ulus içinde birikimini sağlayan ve tüketim malları açısından iç pazarın sınırlarına gelen sermaye uluslararası pazarın olanaklarına ulaşmayı talep etmektedir. Bu dönüşüm rekabet olgusunu üretken sermayenin gündemine iyiden iyiye taşımış ve yeterince rekabetçi olmayan bir üretim teknolojisiyle uluslararası açılma talebi maliyetleri baskılayıcı, esas olarak ücretleri baskılayıcı ve ihracatı teşvik edici

politikalarla makroekonomik politika tercihlerini yeniden değiştirmiştir. Diğer taraftan sermaye yoğun üretim için gerekli alt yapı ve sabit sermaye yatırımları dvız talebini arttırdığından, ekonomide dvız getirisini sağlayacak politika ve teşvikler uygulanmıştır.

1980 yılı büyüme salınımındaki dip seviyenin ardından 1986 zirvesini 1988 durgunluğu takip etmiş ve Türkiye ekonomisinin finansal ilişkilere açıldığı çalkantılı dönemine girilmiştir. Yeldan'ın (2006: 32) da ifade ettiği üzere 1990'lı yıllar ekonomik büyümedeki istikrarsızlığın niceliksel olarak şiddetlendiği ve görece sıklaştığı bir dönemdir. 1994 ve 2001 daralmaları ise Türkiye ekonomisinin i dinamikleriyle gerçekleşen makroekonomik politika tercihleri üzerinde önemli etkileri olan krizlerdir. 2001 sonrası IMF ve güçlü ekonomiye geçiş programıyla birlikte ekonomi bir büyüme dönemine girmiştir. Ancak bu dönem de çalışmanın modelinde de teşpit edildiği üzere istihdam yaratmayan bir büyüme olarak gerçekleşmiştir. 2008 krizi ise uluslararası dinamiklerin etkisiyle ortaya çıkmış, makroekonomik politika tercihlerinde köklü değişimlere neden olmamakla beraber kriz koşullarının aşılması amacıyla makro ihtiyaati politikalar veya miktarsal genişleme gibi bir takım yeni para politikaları uygulanmıştır. Ancak bu uygulamalar 2000 sonrası dönemin makroekonomik politika tercihlerinin bölüşümsel ve bu bağlamda iktisadi eşitsizlikler üzerindeki etkilerini değiştirmemiştir.

Yaratılan milli gelirin bölüşümünün göstergesi olarak kişisel gelir dağılımı çalışmalarında Türkiye'de kullanılan en yaygın yöntem nüfusun %20'lik dilimlerine düşen gelir paylarının belirlenmesidir. Tablo 6, 1963-2019 yılları arasında Gini katsayısıyla birlikte bu bölüşümü göstermektedir.

Tablo 6: Türkiye'de 1963-2019 Yılları Arasında Kişisel Gelir Dağılımı

Hanehalkı Yüzdeleri	En Düşük %20	İkinci %20	Üçüncü %20	Dördüncü %20	En Yüksek %20	Gini Katsayısı
Yıllar						
1963	4,5	8,5	11,5	18,5	57,0	0,55
1968	3,0	7,0	10,0	20,0	60,0	0,56
1973	3,5	8,0	12,5	19,5	56,5	0,51
1978	2,9	7,4	13,0	22,1	54,7	0,51
1983	2,7	7,0	12,6	21,9	55,8	0,52
1986	3,9	8,4	12,6	19,2	55,9	0,50
1987	5,2	9,6	14,1	21,2	49,9	0,43
1994	4,9	8,6	12,6	19,0	54,9	0,49
2002	5,3	9,8	14,0	20,8	50,1	0,44
2003	6,0	10,3	14,5	20,9	48,3	0,42
2004	6,0	10,7	15,2	21,9	46,2	0,40
2005	6,1	11,1	15,8	22,6	44,4	0,38
2006	5,1	9,9	14,8	21,9	48,4	0,43
2007	5,8	10,6	15,2	21,5	46,9	0,41
2008	5,8	10,4	15,2	21,9	46,7	0,405
2009	5,6	10,3	15,1	21,5	47,6	0,415
2010	5,8	10,6	15,3	21,9	46,4	0,402
2011	5,8	10,6	15,2	21,7	46,7	0,404
2012	5,9	10,6	15,3	21,7	46,6	0,402
2013	6,1	10,7	15,2	21,4	46,6	0,40
2014	6,2	10,9	15,3	21,7	45,9	0,391
2015	6,1	10,7	15,2	21,5	46,5	0,397
2016	6,2	10,6	15,0	21,1	47,2	0,404
2017	6,3	10,7	14,8	20,9	47,4	0,405
2018	6,1	10,6	14,8	20,9	47,6	0,408
2019	6,2	10,9	15,2	21,4	46,3	0,395

Kaynak: DPT, 2007, Dokuzuncu Kalkınma Planı, 2007-2013; TÜİK.

Filiztekin ve Çelik (2010: 118) ülke çapında gelir eşitsizliğini inceleyen ilk çalışmanın Bulutay, Ersel ve Timur (1971) tarafından 1968 verileri kullanılarak gerçekleştirildiğini ifade etmektedir. Sonrasında veri toplama yöntemlerinde ve eşitsizlik göstergelerinin hesaplanmasındaki farklı yöntemlerin kullanılması, farklı yıllar için bulunan sonuçların karşılaştırılmasının çok doğru olmayacağını belirtmektedir. Ancak literatürdeki diğer pek çok gelir eşitsizliği çalışmasında olduğu gibi durumun genel bir özetinin gösterilmesi açısından yukarıdaki Tablo 6, geçmiş araştırma bulgularıyla bir arada sunulmaktadır.

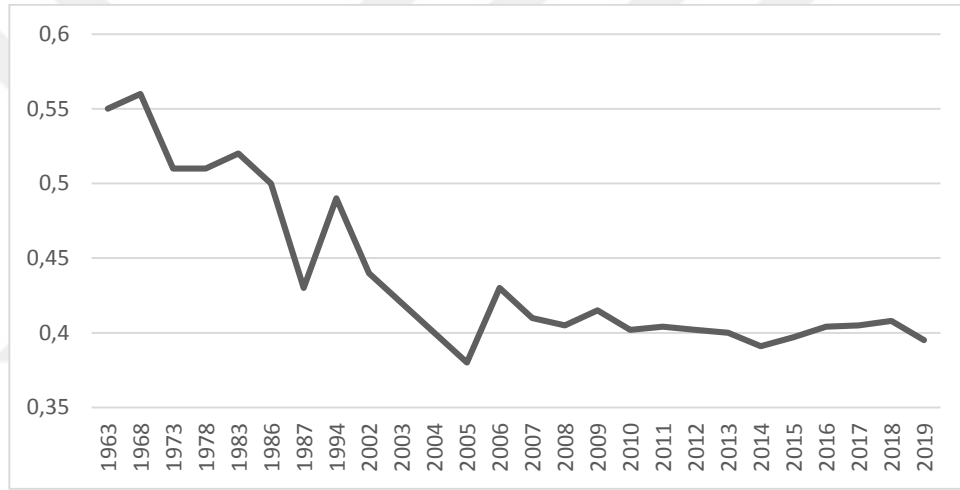
Şekil 14 ve Tablo 6 birlikte değerlendirildiğinde, DPT öncülüğünde beş yıllık kalkınma planlarıyla ithal ikameci sanayileşme ve kalkınma hamlesinin yönlendirdiği 1960-1980 yılları arasında dalgalanmalara rağmen pozitif eğilime sahip GSYİH ve azalan Gini katsayısı gözlenmektedir. Bu görece iyileşme en düşük gelir düzeyine sahip

1. ve 2. Kesim ile en yüksek %20'lik gelir payı içinde yer alan hanehalkı yüzdelerindeki azalma ve özellikle orta gelir düzeyine sahip 3. ve 4. gelir gruplarında yer alan hanehalkı paylarındaki iyileşme ile de gözlenmektedir. Ancak 1970'li yılların sonunda meydana gelen tarihsel krizin etkisiyle 1980'li yılların başında Gini katsayısı yükselmiş ve krizin çözümü olarak makroekonomik politika tercihlerinde bir değişiklikle ihracata dayalı büyüme stratejisine geçilmiştir. 1980 sonrasında uygulanan ekonomi politikaları ve gelişen yeni bölüşüm ilişkileri, iktisadi eşitsizlik sorununun daha da artmasına ve iktisat politikası tartışmalarında daha fazla yer etmesine neden olmuştur. 1983 yılı hanehalkı payları açısından eşitsizlik ilişkilerinin yeniden oluşmaya veya derinleşmeye başladığı yıl olarak değerlendirilebilir. En üst gelir grubuna giren hanehalkı payı artarken diğer tüm gelir gruplarındaki hanehalklarının paylarında azalma gözlenmektedir. 1987 yılında Gini katsayısı 0.43 ile bu dönemin en iyi değerini almaktadır. Bu yılda en üst gelir dilimine giren hanehalkı payı 55,9'dan 49,9'a düşerken diğer dilimlerdeki paylarda (1.%20 3,9'dan 5,2'ye; 2.%20 8,4'ten 9,6'ya; 3.%20 12,6'dan 14,1'e ve 4.%20 19,2'den 21,2'ye) artış gözlenmektedir. 1980'li yıllarda makroekonomik politika tercihlerine bağlı olarak dışa açılma, ucuz işgücü maliyetleri, düşük kurlar gibi faktörlerin etkisiyle dış ticarete artış gözlenmektedir. Ayrıca yüksek kamu açıklarıyla karakterize olan bu dönemde, kamusal hizmetlerin henüz piyasalaştırılmamış olması, alt yapı ve sosyal harcamaların devam etmesinin eşitsizliklerin görece olarak iyileşmesinde etkili olduğu söylenebilir. Ancak bu uygulamalar 1990'lı yıllara ödemeler dengesinde bozulmalar ve kriz olasılıklarıyla girilmesine neden olmuştur ve Türkiye ekonomisi 1994 yılında derin bir ödemeler dengesi kriziyle karşı karşıya kalmıştır. 1987 yılındaki toparlanmanın ardından 1990-2019 dönemi için Türkiye ekonomisinin büyüme eğilimindeki devresel dalgalanmalar sıfır etrafında yatay bir şekilde gerçekleşmiştir.

Türkiye'de 1963-2019 yılları arasında gelir dağılımının seyri değerlendirildiğinde, 1994-2002 yılları arasında gelir dağılımında adaletin sağlandığını söylemek mümkün görünmemektedir. Bunun nedeni 1994 (5 Nisan kararları), 1998 (1997 Asya Krizi ve onun Türkiye ve Rusya'ya yansıması), 2000 Kasım ve 2001 Şubat yıllarında yaşanan ekonomik krizlerdir. Krizlerin gelir dağılımı açısından etkileri bir yanda işsizlik, enflasyon, vergiler gibi etkilerle düşük veya sabit gelirli hanehalkı üzerinde gerçekleşirken, diğer yanda yüksek gelir gruplarında neden

olduğu servet kayıplarıdır. Nitekim, yüksek gelir gruplarında düşük gelir gruplarına oranla daha yüksek gelir ve servet kayıpları gerçekleştiğinde, Gini gelir dağılımında bir iyileşme olduğu görünümü vermektedir. 2000’li yıllara kadar alt gelir grubunda olan ücretlilerin sosyal politikalarla nispeten korunduğu düşünüldüğünde, 2000 sonrası neoliberalizmin Türkiye’de bir makroekonomik politika tercihi olarak giderek kurumsallaşması, özelleştirme uygulamaları ve kamusal hizmetlerin piyasalaştırılmasının hız kazanmasıyla gelir dağılımının incelenmesinde Gini katsayısına giderek daha temkinli yaklaşmak gerekmektedir.

Şekil 15: Türkiye’de Gini Katsayısı, 1963-2019

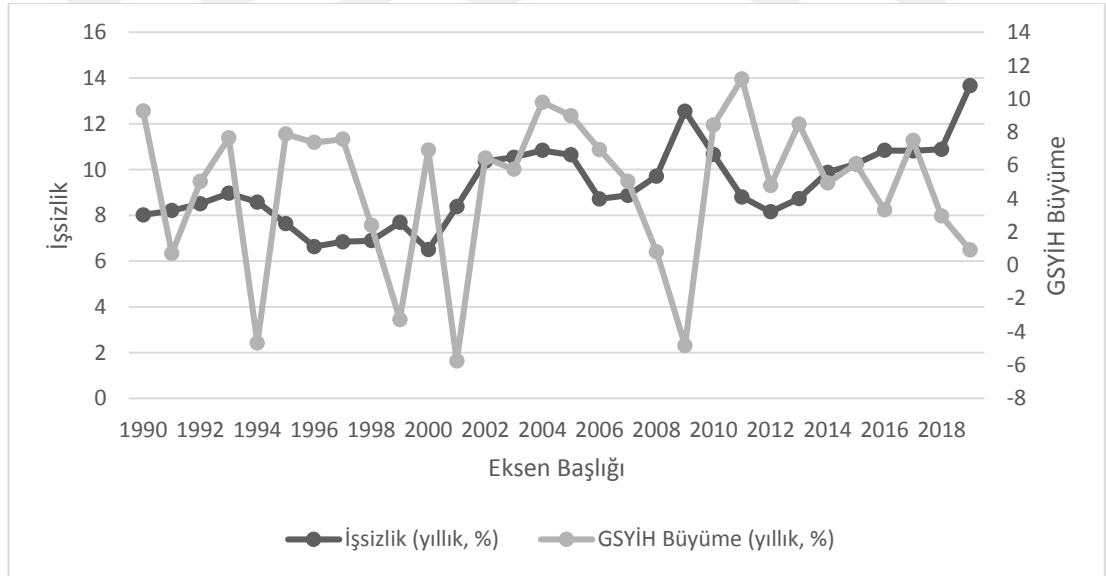
Kaynak: Tablo 6’nın verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

2000’li yıllar makroekonomik politika tercihleri açısından neoliberal ekonomi politikalarının Türkiye ekonomisinde kurumsallaştığı bir dönemdir. 2001 krizinin ardından Gini katsayısındaki toparlanma dışında dönem boyunca yaklaşık 0,40’lık neredeyse sabit bir eşitsizlik katsayısıyla karşılaşılmaktadır. Diğer taraftan büyüme eğilimiyle iktisadi eşitsizlik arasındaki ilişkiler bu dönemde oldukça zayıf görünmektedir. Bu durumun politika tercihlerinin bir sonucu olarak değerlendirilmesi mümkündür. Bu nedenle makroekonomik politika tercihlerinin Türkiye ekonomisine ele alınan dönem için temel etkilerinin aktarım alanları olarak işsizlik, enflasyon ve finansallaşma üzerinden değerlendirilmektedir.

3.1.1. İşsizlik ve İktisadi Eşitsizlik

İstihdam piyasaları Türkiye ekonomisindeki iktisadi eşitsizlikler açısından önemli bir mekândır. Gelire doğrudan veya dolaylı etkisi olan, ücretler, çalışma süreleri, sendikalaşma oranları, toplu sözleşmeler, kayıt dışılık, iş kazaları ve işe bağlı sağlık sorunları, kadınların, çocukların, engellilerin, gençlerin ve azınlıkların işgücüne katılımı gibi çalışma ilişkilerinde ortaya çıkan eşitsizlikler burada gerçekleşmektedir. Diğer taraftan istihdamın koşullarındaki değişimler, esneklik, heterojenlik, güvencesizlik koşulları ve bunların gelirle olan bağlantıları ile istihdam piyasalarında uygulanan politika tercihlerinin asimetric sonuçlarının eşitsizliklerle olan bağı yine istihdam piyasasında kurulmaktadır. Ayrıca toplumsal refahın artışı sağlayan temel makroekonomik politikaların birincil sonuçlarının gözlenebileceği bir mekân olarak da tanımlanabilir. Bu nedenle iktisadi eşitsizliğin temel göstergesi olarak işsizlik ile büyüme oranlarının bir arada değerlendirilmesi ele alınabilir.

Şekil 16: Türkiye'de İşsizlik ve Büyüme Oranları (1990-2019)

Kaynak: Dünya Bankası, <https://data.worldbank.org/country/turkey?view=chart>

Toplumsal refah artışının temel göstergesi olarak büyüme ile işsizlik oranının seyri Şekil 16'da verilmiştir. Buna göre çalışanların büyüme seyrinden doğrudan etkilendikleri ifade edilebilir. 2000'li yıllarda işsizlik oranlarının %10'un altına

düşmediği bir iktisadi süreç gerçekleşmiştir. İşsizlik oranı, verimlilik artışıyla reel ücretler arasındaki ilişkinin gücünü düzenleyen bir değişkendir. Verimlilik artışı aslında teknolojik değişimin ölçüsüdür ve reel ücretlerin artışı ile işçi başına reel tüketimin yükselmesinin olanağını sağlar. Ancak verimlilik artışı, reel ücretleri kendiliğinden yükseltmez. Bu iki değişken arasındaki bağıntının kurulması, toplumsal ve kurumsal düzenlemeler gerektirir. Bu düzenlemeler de her zaman rantı bölüştürür (Shaikh, 2018a: 54). Yüksek işsizlik oranları emeğin sermaye karşısındaki gücünü o derece zayıflatmakta, verimliliğin reel ücret artışıyla olan ilişkisini azaltmaktadır. Bunun nedeni yüksek işsizliğin sadece emeğin pazarlık gücünü düşürmesi değildir, aynı zamanda emeği destekleyen kurumları da yıpratmasıdır.

Tablo 7: Türkiye'de Cinsiyet ve Yaşa Göre İşsizlik

Yıllar	İşsiz Kadınlar (% kadın işgücü)	İşsiz Genç Kadınlar (% kadın işgücü, 15-24 yaş)	İşsiz Erkekler (% erkek işgücü)	İşsiz Genç Erkekler (% erkek işgücü, 15-24 yaş)	İşsizlik	İşsiz Gençler (% genç işgücü, 15-24 yaş)
1991	7,13	11,73	8,69	17,15	8,21	15,26
1992	7,77	13,53	8,82	17,54	8,51	16,21
1993	9,35	15,93	8,82	18,26	8,96	17,60
1994	8,09	13,41	8,78	17,15	8,58	15,93
1995	7,33	13,12	7,78	16,54	7,64	15,43
1996	5,97	11,15	6,90	14,45	6,63	13,36
1997	7,80	14,98	6,46	13,63	6,84	14,15
1998	6,81	12,79	6,92	14,47	6,89	13,94
1999	7,59	13,99	7,73	15,13	7,69	14,75
2000	6,27	11,86	6,58	13,22	6,50	12,79
2001	7,47	14,41	8,74	16,58	8,38	15,86
2002	9,46	17,08	10,73	19,63	10,36	18,72
2003	10,10	18,87	10,72	20,59	10,54	19,95
2004	10,99	20,72	10,78	19,80	10,84	20,04
2005	11,18	20,58	10,44	18,89	10,64	19,36
2006	9,10	17,44	8,58	15,42	8,72	15,98
2007	9,15	17,53	8,77	16,48	8,87	16,73
2008	9,98	18,86	9,61	17,62	9,71	17,93
2009	12,61	22,47	12,53	22,22	12,55	22,22
2010	11,39	20,71	10,36	18,66	10,66	19,26
2011	10,07	18,96	8,26	15,12	8,80	16,32
2012	9,38	17,84	7,62	14,19	8,15	15,31

2013	10,55	19,69	7,92	15,05	8,73	16,51
2014	11,83	20,23	9,01	16,23	9,88	17,48
2015	12,59	22,18	9,16	16,13	10,24	18,13
2016	13,63	23,53	9,53	16,90	10,84	19,13
2017	13,89	25,64	9,34	17,32	10,82	20,08
2018	13,77	25,03	9,49	17,15	10,89	19,73
2019	16,41	30,31	12,31	21,85	13,67	24,64

Kaynak: Dünya Bankası, <https://data.worldbank.org/country/turkey?view=chart>

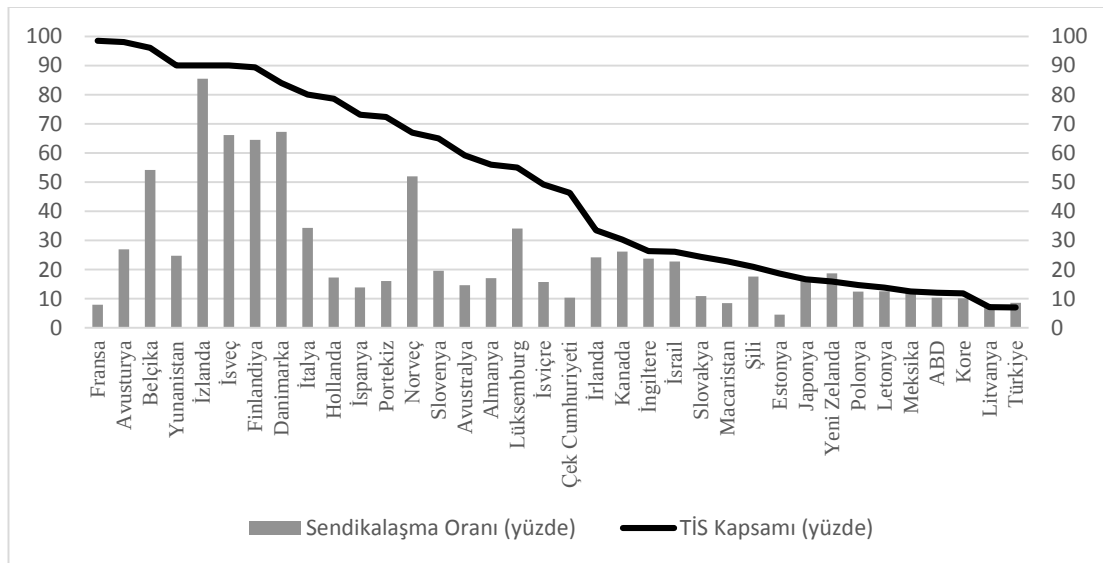
Türkiye ekonomisinin büyüme performansına kıyasla özellikle 2000’li yıllarda istihdam koşullarında yapısal bir iyileşmenin sağlanamaması yanında işsizliğin toplumsal kesimler üzerindeki farklı etkileri, işgücü piyasalarının bir eşitsizlik dinamiği olarak işlenmesine neden olmaktadır. Tablo 7’de cinsiyet ve yaşa göre işsizlik oranları sunulmuştur. İşsizlik oranlarının dağılımına göre, işsizlik toplumsal bir sorun olmakla beraber daha çok gençlerde, sonrasında kadınlarda, en çok da genç kadınlarda oldukça yüksek düzeylerde gerçekleşmektedir. Ayrıca 1990’lı yıllarda işsizlik oranları genç erkeklerde genç kadınlara göre daha yüksek iken 2003 sonrasında genç kadınların işsizliği genç erkeklerden daha yüksek düzeydedir. Bunun bir sebebi kadınların işgücüne katılımlarındaki artışlar olsa da 2019 yılında kadınların işgücüne katılımı %34,4 ile oldukça düşük düzeydedir. Ayrıca yaklaşık 11 milyon kadın, ev işleriyle meşguliyet nedeniyle işgücüne dahil olmadığı veya olamadığını belirtmektedir (Türkiye İstatistik Kurumu, 2019: 64). Bu durum Atkinson’un (2018: 53) da ifade ettiği üzere hem hane içindeki gelirin dağılımında hem de hane içindeki tüm yetişkinlerin gelir elde etmesine bağlı olarak ülke içindeki gelir eşitsizliği üzerinde etkilidir. Dolayısıyla işgücü piyasaları aynı zamanda farklı etkileri nedeniyle eşitsizliklerin farklı toplumsal kesimler arasında farklı düzeylerde yeniden üretilmesinde önemli bir etkidir.

Öte yandan kamunun üretim sürecindeki özellikle imalat sektöründeki ağırlığının azalması 2000’li yıllarda Türkiye’de işçi sınıfının ve mücadele biçimlerinin önemli ölçüde değişmesine neden olmuştur. 1980 öncesinde sendikal hareketin ve örgütlenin ana gövdesini oluşturan kamu işçiliği, 1980 sonrasında azalmış, 2000’li yıllardaki özelleştirme furusuyla birlikte azalma eğilimi hızlanmıştır. Emek piyasasındaki esnek istihdam, taşeronlaşma, kiralık işçilik sözleşmeleri gibi uygulamalarla birlikte sendikal örgütlülüğün, mücadelenin ve sendikaların iktidarlara

olan ilişkilerinin önemli ölçüde değişmesine neden olmuştur. İktisadi dönüşüm bir tarafa sendikal yapıda artık güvencesiz, süreli sözleşmeli, esnek istihdam biçimleri işini kaybetmeme veya istihdam edilebilme umuduyla siyasal iktidara yakın sendikaların bir anlamda ekonomi dışı zorla üye kaydetmelerine neden olmaktadır. Bu durum işçi sınıfının çıkarlarını savunacağı örgütler olarak sendikalara yönelik genel bakışı da zedelemekte veya işçi sınıfının toplumsal örgütlülüğe yönelik motivasyonlarını olumsuz yönde etkilemektedir.

Devletin ekonomik aktör olarak iktisadi ilişkilerdeki gücünün azaltılması kamu iktisadi teşebbüslerinin (KİT'lerin) özelleştirilmeleri aracılığıyla da gerçekleştirilmektedir. KİT'lerin sermaye ilişkilerine açılması, buralarda örgütlü olan sendikaların gücünün azaltılmasıyla işçi sınıfının gücünün zayıflatılmasına neden olmaktadır. Sendikaların kamusal mal ve hizmet üreten alanlardaki gücünün azaltılması, işçiler arasındaki ücret eşitsizliklerinin, özellikle kamu ve özel sektör çalışanları arasındaki, daha düşük ücret alan özel kesim lehine azaltılmasıyla sonuçlanmaktadır. Gerek kamu kesiminde çalışan işçilerin ücretlerinin baskılanması gerekse de sendikal örgütlenmenin gücünün zayıflatılmasıyla toplam toplumsal değerden işçi sınıfının daha fazla ücret talebinin önünün kesilmesi, ekonomide işçi sınıfı açısından ücret eşitsizliklerini artırmaktadır.

Şekil 17: Türkiye-OECD Ülkelerinde Sendikalaşma ve TİS Kapsama Oranları

Kaynak: Disk-Ar, (2019).

Sendikalaşma oranı, sendikalı sayısının sendikalaşabilir işçi sayısına bölünmesiyle elde edilen bir orandır. Sendika yoğunluğu olarak da bilinen bu oran sendikalara üye olanların oranını göstermektedir. OECD üyesi ülkeler içinde Türkiye, en düşük sendikalaşma ve toplu iş sözleşmesi kapsamına sahip ülkelerden biridir. 2017 yılı için sendikalaşma oranı %8,6 ve 2016 yılı için toplu iş sözleşmesi kapsamı %7’dir (Disk-Ar, 2019). Türkiye sendikalaşma oranı bakımından OECD ülkeleri arasında son sıradadır.

İstihdam politikalarındaki esnekleşme ve güvencesizleştirmeye, gelirin belirsizleştirilmesi, arızı koşullar sonucu ortaya çıkan bir olgu olma niteliğinden sıyrılarak temel politika biçimine dönüşmüştür. Emek süreçlerindeki bu esnekleşme, işsizlik riskinin veya istihdam piyasalarındaki risklerin işletmeler ve devletten bireylere aktarılması anlamına gelmektedir. Ayrıca bu dönüşüm özellikle 1980 sonrasında işçilerden işverenlere güç transferine yol açmıştır (Gallino, 2012: 56-7; Atkinson, 2018: 4).

Tablo 8: Grevler ve İşgücü Piyasalarının Seyri (1984-2019)

Yıllar	Ekonomik Konjonktür	Asgari Ücret	Grev Sayısı	Grevciler			u	v
				Kamu	Özel	Toplam		
1984	Toparlanma	0,016421	4	526	35	561	-	-
1985	Genişleme	0,028	21	-	2410	2410	-	-
1986	Genişleme	0,028038	21	-	7926	7926	-	-
1987	Genişleme	0,049095	307	6507	23227	29734	-	-
1988	Genişleme	0,081876	156	12850	17207	30057	-	-
1989	Kriz	0,141975	171	30153	9282	39435	-	-
1990	Toparlanma	0,261954	458	58616	107690	166306	-	-
1991	Toparlanma	0,502911	368	62528	102440	164968	-	51,81
1992	Toparlanma	0,907839	98	57464	4725	62189	-	50,72
1993	Daralma	1,5634725	49	2189	4719	6908	-	46,94
1994	Kriz	2,7594285	36	2718	2064	4782	-	49,40
1995	Toparlanma	5,514192	120	178539	21328	199867	-	49,38
1996	Toparlanma	11,084652	38	3434	2027	5461	-	49,48
1997	Genişleme	22,943025	37	3362	3683	7045	-	48,16
1998	Kriz	33,8085144	44	4111	7371	11482	26,49	48,27
1999	Kriz	68,5188	34	67	3196	3263	27,74	47,74
2000	Kriz	86,9229	52	11879	6826	18705	26,73	45,63
2001	Kriz	122,18652	35	737	9174	9911	24,87	44,53
2002	Toparlanma	184,2519375	27	2735	1883	4618	24,97	43,27
2003	Toparlanma	225,999	23	8	1527	1535	25,14	41,99

2004	Genişleme	318,233475	30	283	3274	3557	24,87	40,98
2005	Genişleme	350,15	34	437	3092	3529	24,85	41,13
2006	Genişleme	380,46	26	948	1113	2061	24,74	41,13
2007	Durgunluk	419,15	15	268	25652	25920	25,55	41,08
2008	Kriz	503,26	15	610	4430	5040	25,64	41,34
2009	Kriz	546,48	13	-	3101	3101	26,73	40,78
2010	Toparlanma	599,12	11	406	402	808	26,91	42,61
2011	Toparlanma	658,95	9	-	557	557	26,44	44,49
2012	Durgunluk	739,79	8	-	768	768	27,73	44,75
2013	Durgunluk	803,68	19	186	16446	16632	27,77	45,30
2014	Durgunluk	891,03	13	-	6880	6880	28,74	45,16
2015	Durgunluk	1000,54	27	276	7664	7940	29,08	45,75
2016	Kriz	1300,99	21	299	2219	2518	31,99	46,12
2017	Kriz	1404,06	26	839	2894	3733	30,22	46,85
2018	Kriz	1603	12	-	-	-	30,04	47,16
2019	Kriz	2020	11	-	-	-	31,35	45,70
1984-2017 Ort.				15821	12272	25300		
1984-2002 Ort.				27368	18732	43059		
2003-2017 Ort.				415	5335	5639		

Kaynak: Disk-Ar, 2019; T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Veri Seti; Dünya Bankası Verileri. Not: u: emeğin toplam hasıladaki payı; v: istihdam oranı

Tablo 8’de Türkiye ekonomisinin konjonktürü ile bağlantılı olarak işgücü piyasasının temel değişkenleri olan emeğin toplam hasıladaki payı, istihdam oranları, reel asgari ücret, grevler ve greve katılan işçi sayıları sunulmaktadır. Tablo 8’e göre 2000’li yıllar emek açısından toplam hasıla içindeki payında net bir iyileşme olmadan istihdamın düştüğü bir dönemdir. Aynı dönem emeğin sermaye ile olan ilişkisinde haklarının savunma biçimi olarak grev sayısı ve greve katılan işçi sayısı bakımından da oldukça düşük rakamların gözlendiği yıllardır. Bu bağlamda emekçilerin kazançlarındaki dalgalanmaları azaltma, güvence altına alma çabaları bakımından üyeleri ve işgücü piyasasına hükümet müdahaleleri adına işçi sendikaları tarafından yapılan toplu pazarlıkları önemli bir faktör olarak ortaya çıkarmaktadır. Bu süreçte hükümetin etkisi ise asgari ücret düzenlemeleri yoluyla ücret dağılımını belirlemeleri üzerinden gerçekleşmiştir.

Devletin toplu iş sözleşmeleri ve grevlere müdahaleleri ise istihdam piyasalarında, piyasanın iki tarafını oluşturan işçiler ve kapitalistler açısından asimetrik etkiler yaratmaktadır. İstihdam piyasalarında hak arama çabalarının engellenmesi, pazarlık koşullarının kısıtlanması anlamına gelir. Böylece eşitsiz rekabet ve pazarlık koşullarına sahip taraflar arasında kurulacak bir denge de

tarafların tümünün çıkarına olması beklenemez. Bunun en somut göstergeleri grev ertelemeleri ve yüksek hakem kurulu tarafından sonuçlandırılan toplu iş sözleşmeleridir.

Tablo 9: Grev Ertellemeleri (2003-2019)

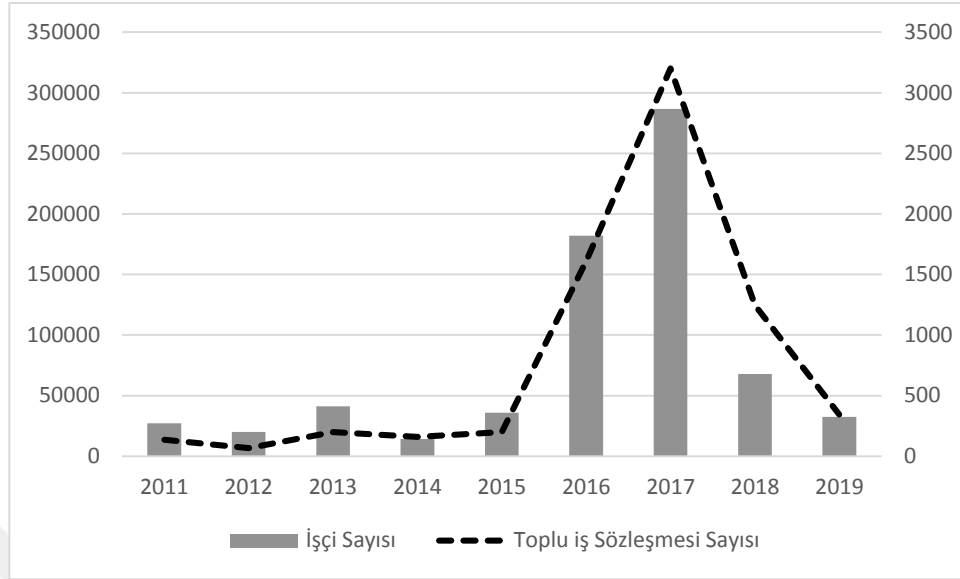
Yıl/Dönem	İşyeri/İşletme	Gerekçe	İşçi Sayısı	Sendika	İşkolu
2003	Petlas AŞ	MG	350	Petrol-İş	Lastik
2003	Şişecam	MG	5000	Kristal-İş	Cam
2004	Şişecam	GS+MG	5000	Kristal-İş	Cam
2004	Pirelli, Good Year, Brisa	MG	5000	Lastik-İş	Lastik
2005	Erdemir Madencilik AŞ	MG	400	T.Maden-İş	Maden
2014	Şişecam	MG	5800	Kristal-İş	Cam
2014	Çayırhan ve Çöllolar Kömür İşl.	GS+MG	1500	T.Maden-İş	Maden
2015	MESS Grup TİS	MG	15000	Birleşik Metal-İş	Metal
2017 (OHAL)	Asil Çelik	MG	600	Birleşik Metal-İş	Metal
2017 (OHAL)	Emis Grup TİS Kapsamı	MG	2200	Birleşik Metal-İş	Metal
2017 (OHAL)	Akbank	EFİ	14000	Banksis	Bankacılık
2017 (OHAL)	Şişecam	MG	6500	Kristal-İş	Cam
2017 (OHAL)	Mefar İlaç	GS	500	Petrol-İş	İlaç
2018 (OHAL)	MESS Grup TİS	MG	130000	Türk Metal, Birleşik Metal, Çelik-İş	Metal
2018 (OHAL)	Soda Kromsan-Şişecam	MG	890	Petrol-İş	Kimya
2019	İzban	ŞTTHB	342	Demiryol-İş	Taşımacılık
		Toplam	193082		

Kaynak: Disk-Ar, 2019

Kısaltmalar: MG: Milli Güvenlik; GS: Genel Sağlık; EFİ: Ekonomik ve Finansal İstikrar; ŞTTHB: Şehir İçi Toplu Taşıma Hizmetlerini Bozucu; TİS: Toplu İş Sözleşmesi

Grev ertelemelerinin çeşitli hukuki ve toplumsal gerekçelerine rağmen grev yasağına dönüşmesi istihdam piyasalarındaki hak arama süreçlerini kısıtlamakta ve istihdam piyasalarının eşitsizliklerin iktisadi dinamiklerinden biri olarak işlemesine neden olmaktadır.

Şekil 18: YHK Tarafından Sonuçlandırılan Toplu İş Sözleşmeleri (2011-2019)

Kaynak: Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Çalışma Hayatı İstatistikleri, 2019. DİSK-AR (2019), https://www.ailevecalisma.gov.tr/media/63359/calisma_hayati_2019.pdf

İşçilerin sendikalarda örgütlenerek emek arzında birlikte hareket etmeleri ve taleplerinin işverenler tarafından karşılanmasının yolu pazarlıklar sonucu oluşturulan toplu iş sözleşmeleridir. Benzer biçimde Yüksek Hakem Kurulu'nun (YHK) toplu iş sözleşmelerini bağtlamasındaki artış iktisadi olarak işçilerin pazarlık güçlerinin ortadan kaldırılması anlamına gelmektedir. Disk-Ar (2019: 29) Türkiye'de YHK ile bağtlanan sözleşmelerdeki artışın temelinde kamuda istihdam edilmiş taşeron işçilerin sendikalaşmalarındaki artış ve yetkili kamu işçi sendikasının işçilerin toplu pazarlıklarını yürütmekteki tercihlerinin yattığını belirtmektedir. Böylece kamuda istihdam edilen taşeron işçiler, toplu iş sözleşmelerinde özgür bir toplu pazarlık sürecinin dışında tutularak, toplu iş sözleşmeleri, YHK tarafından, sözleşmeye taraf sendikaların dahil olmadığı bir toplu sözleşme prosedürüyle bağtlanmıştır.

Dolayısıyla istihdam piyasalarındaki politika otoritesinin doğrudan müdahalelerinin yönü özellikle işsizliğin kalıcı biçimde yeniden oluşma eğilimine neden olan içsel bir yeniden üretim ilişkisine yol açabilmektedir. İşgücü piyasaları herhangi bir nedenle daraldığında, reel birim emek maliyetleri yükselebilir. Reel ücretlerdeki verimliliğe göre artış, kârlılık üzerinde etkili olur ve kârlılıktaki azalma, büyümeyi, dolayısıyla emek talebini düşürür. Emek arzının artırılmasıyla süreç çevrimsel bir nitelik kazanır ve belirli bir işsizlik düzeyi ekonomide yeniden oluşur.

Ayrıca bireylerin uzun dönemli işsizlikle karşı karşıya kalmalarının kişilerin genel statüleri, iş bulma imkânları ve istihdam ilişkilerinden dışlanma olasılıkları üzerinde de etkileri söz konusudur. Son olarak üretim sürecinin talebe olan bağımlılığındaki artış, işgücü piyasalarının talep dalgalanmalarına olan duyarlılığını da artırmıştır. Bu durum çalışma ilişkiler bakımında sürdürülebilirlikten uzak bir ortamın doğmasına ve işgücü arzının daha çok zorunluluklara bağlı gerçekleştirilmesine neden olmaktadır. Bu koşulların işgücünün sahip olduğu niteliklerden bağımsız genel koşullar olması istihdam piyasalarındaki eşitsizliğin temel nedenlerinden biri olarak değerlendirilebilir (Shaikh, 2018a: xii; Gallino, 2012: 68).

3.1.2. Enflasyon ve İktisadi Eşitsizlik

Para politikasının ekonomik faaliyetler üzerindeki etkisi temelde, paranın yalnızca nominal değişkenler üzerinde etkili olduğunu kabul eden, genel olarak iktisat politikalarının ve dolayısıyla para politikasının hem arzulanır hem de etkin olmadığını savunan Klasik, Neoklasik okullar ve bu okulların çağdaş mirasçıları ile piyasa dinamiklerinden doğan istikrarsızlıkların, çeşitli devlet müdahaleleri ve iktisat politikalarıyla dengelenmesi gerektiğini savunan, Keynes ve Keynesyen okullar arasındaki tartışmayla ifade edilebilir (Yay, 2012: 241). Bu bağlamda ekonomik istikrar ifadesinin içeriğinin doldurulması önem taşır. Monetarist okul, piyasaların içsel istikrarsızlıklarını yine piyasanın kendisinin dengeye yönelteceği içsel şoklar olarak ele almakta ve ekonomik istikrardan fiyat istikrarı ve finansal dengeyi anlamaktadır. Keynesyen okul ise istikrardan tam istihdam ve düşük enflasyon (iç denge) ve istikrarlı bir ekonomik büyümenin (dış denge) birlikte sağlandığı denge durumunu anlamaktadır. Bu nedenle aktif para ve özellikle maliye politikalarına gerek duymaktadırlar. Bu bağlamda Arı'nın (2018: 13-4) “makroekonomik istikrarsızlığı; geniş anlamda, yüksek enflasyon, aşırı değerlenmiş yerli para, istikrarsız döviz kuru, ödemeler bilançosu veya kamu kesimi açıkları gibi belirli bir ülkenin makroekonomisindeki yanlış giden her şeyi ifade edecek biçimde tanımlamaktadır. Diğer taraftan dar anlamda makroekonomik istikrarsızlık ise, diğer makroekonomik değişkenler yanında, reel gelirin zaman içinde hedeflenen patikada büyümemesi”

olarak tanımlaması para politikalarının iktisadi eşitsizliklerle ilişkisi açısından yol göstericidir.

Para politikası, belirli bir ülkede, politika otoritelerinin genel dengenin sağlanması amacıyla ekonomiye, emisyon hacminin kontrolü veya belirlenmesi, faiz oranlarındaki değişiklikler, döviz piyasası işlemleri, para arzı yönetimi yoluyla yön vermesi olarak ifade edilebilir. Para Politikasını, Aren (2008: 329) mevcut koşullara göre, para arzının düzenlenmesiyle yönetilen, ekonominin likiditesinin (harcama potansiyelinin) artırılması veya azaltılması olarak tanımlamaktadır. Lipsey ve diğerleri (1990: 246) para politikasını, merkez bankalarının hasıla, faiz oranları, enflasyon, döviz kuru, istihdam ve işsizlik gibi temel makroekonomik değişkenleri etkilemek için uyguladığı politikalar biçiminde ifade etmektedirler.

Bu bağlamda doğrudan veya dolaylı para politikası araçlarıyla ekonomide fiyat istikrarının sağlanması hedeflenmektedir. Acar-Balaylar (2019: 264-275) piyasanın inisiyatifi dışında, faiz oranı kontrolü, kredi tavanı uygulaması, farklılaştırılmış reeskont uygulaması ve disponibilitate oranı gibi doğrudan para politikası araçlarıyla, fiyat ve miktar kontrollerinin gerçekleştirildiğini belirtmektedir. Doğrudan politikalara göre piyasa koşullarında oluşabilecek dalgalanmalara daha hızlı cevap verebilen ve piyasa bazlı, zorunlu karşılıklar, açık piyasa işlemleri ve reeskont gibi uygulamalar ise dolaylı para politikası araçlarıdır. Merkez bankalarının politika araçları ve uyguladıkları politikalar yanında onlara karşı ekonomik aktörlerin duydukları güvenin de etkisi söz konusudur. Merkez bankasının güvenilirliği politika araçlarının hangi seviyede ve oranda değişeceğine etki etmektedir. Örneğin enflasyonist beklentiler yüksekse ve ekonomik aktörlerin merkez bankasına veya ekonomi yönetimine güvenleri düşük düzeyde ise enflasyonla mücadelede faiz oranlarının çok daha yüksek düzeyde değiştirilmesi gerekmektedir.

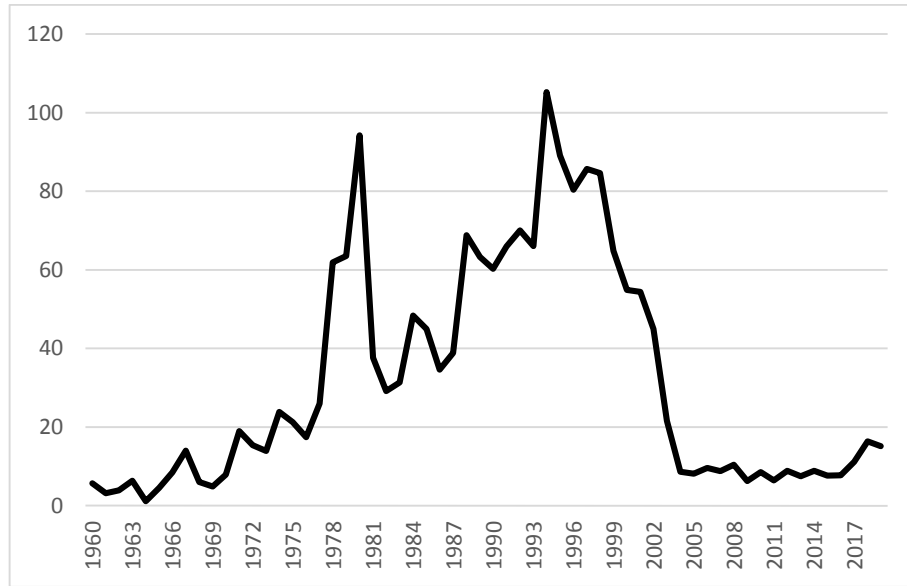
Bu bağlamda para politikası araçlarının temel hedefi olan ekonomideki fiyat istikrarının sağlanmasında enflasyona yönelik uygulanan politikaların iktisadi eşitsizliklerle olan ilişkileri önemli hale gelmektedir. Çünkü uygulanan makroekonomik politika tercihlerinin farklı toplumsal kesimler ve/veya gelir grupları ile ekonominin farklı sektörleri üzerinde asimetrik etkileri söz konusudur.

Enflasyon fiyatlar genel düzeyindeki sürekli ve yüksek oranlı artıştır. Ekonomideki karar alma süreçleri, kredi piyasası, yatırımlar ve işgücü piyasası gibi

bir ülkedeki makroekonomik ortamın öngörülebilirliği üzerinde etkili olan bir faktör olması nedeniyle de enflasyonla mücadele politika otoritelerinin temel gündemini oluşturmaktadır (Abuk-Duygulu, 2019: 17; World Bank, 2005: 95). Çünkü enflasyon, nispi fiyat yapısı üzerindeki etkisi, temel makroekonomik değişkenler üzerinde yarattığı öngörülemezlik veya oynaklık ile toplumsal olarak gelir ve servetin yeniden dağılımı üzerindeki etkisi nedeniyle düzenlenmesi ve denetlenmesi gereken bir ekonomik faktördür. Diğer taraftan ikinci dünya savaşı öncesinde kapitalist ülkelerdeki fiyatlar belirli bir ortalama dalgalandığından geçici ve önemsiz bir sorun olarak kabul edilmekteyken 1960'lı yılların sonrasında fiyat seviyelerinin yeni bir örüntü kazanması ve sınır tanımaksızın yükselmesi ve istikrarsızlık kaynağı olarak algılanmasıyla enflasyon çağdaş bir olgu olarak değerlendirilebilir (Shaikh, 2018a: 56; Abuk-Duygulu, 2019: 18).

Türkiye ekonomisinin uzun dönemli enflasyon tecrübesi değerlendirildiğinde 1970'li yılların krizleriyle birlikte enflasyonun ülke ekonomisi için önemli bir sorun olmaya başladığı ifade edilebilir. Şekil 19'da 1960 sonrası enflasyonun seyri sunulmuştur. Buna göre gerek tarihsel kriz dönemlerinde gerekse ülkenin kendi dinamiklerine bağlı kriz dönemlerinde yüksek oranlı enflasyon deneyimlenmiştir.

Şekil 19: Türkiye'de Enflasyon Oranı, 1960-2019

Kaynak: Dünya Bankası Veri Tabanı

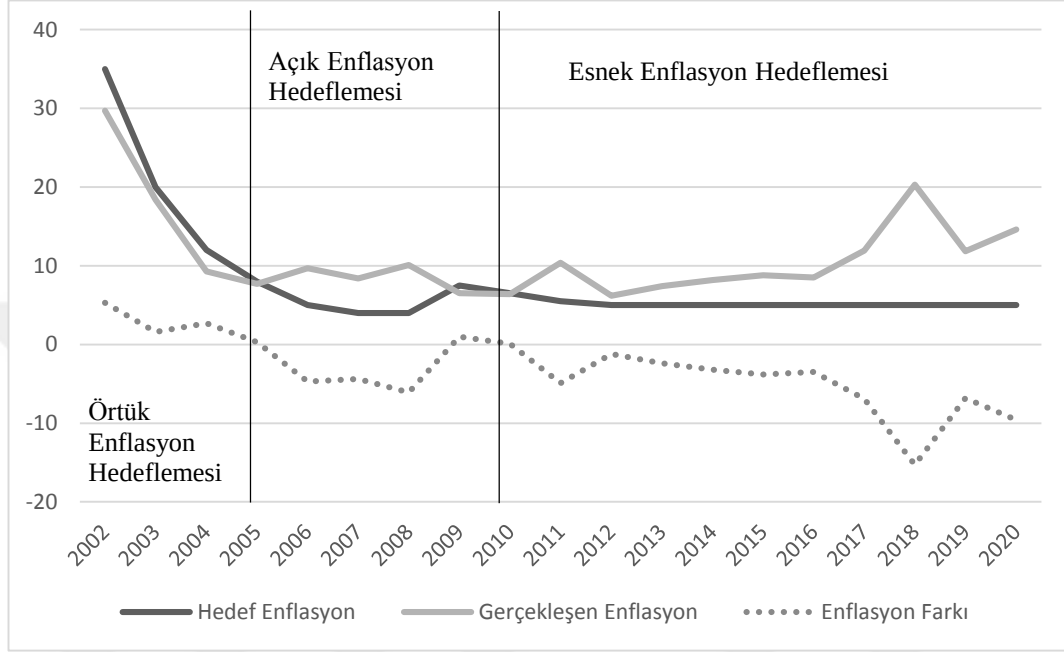
Türkiye’de iktisadi eşitsizlikler açısından değerlendirildiğinde, enflasyonun kontrolü veya yönetilmesi, bir mali yönetim sorunu olmaktan çok emek ile sermaye arasındaki mücadeleye bir müdahale yöntemi olarak ele alındığı söylenebilir (Desai, 1973: 527). Çünkü Türkiye’de enflasyonla mücadelenin bedeli ücretlilerin sırtına yüklenirken, enflasyonist süreçlerden kazanım elde edenler herhangi bir fedakârlık yapmak zorunda kalmamıştır. Fiyatlar genel düzeyindeki dalgalanmalar daha çok zenginliğin paylaşım dinamikleri açısından etkiler göstermiştir. Ayrıca kamu gelirlerinin artırılmasındaki sorunlarla mücadele amacıyla da ekonomide enflasyona izin verilerek, fiyat belirleme gücü olmayan sabit gelirlilerden fiyat belirleme gücü olan kapitalistlere yönelik bir kaynak aktarımına dolaylı yoldan başvurulduğu da ifade edilebilir. Enflasyonun bölüşümsel etkisini Piketty (2014: 490) “*enflasyon aslında sermaye getirisini azaltmaz, ancak onun yeniden dağıtılmasına sebep olur. Enflasyonun bu etkileri yarattığı yeniden dağılım ile küçük servet sahipleri aleyhine ve büyük servet sahipleri lehine olduğu açıkça görülmektedir, asıl arzu edilen ise bunun tam tersidir*” biçiminde ifade etmektedir. Böylece enflasyonun ulus içindeki bölüşüm ilişkilerini düzenleme gücü aynı zamanda makroekonomik politika tercihleri üzerinden yine ulus içinde iktidarların bir nevi bölüşüm politikası olarak ortaya çıkmaktadır. Bu aynı zamanda iktisadi eşitsizliklerin gelir ve servetler üzerinden o toplum içinde oluşmasına veya derinleşmesine neden olmaktadır.

Enflasyon ile iktisadi eşitsizlik arasındaki ilk ilişki yüksek enflasyona karşı alt ve orta gelir düzeyine sahip kesimin kendisini fiyat artışlarına karşı koruyamaması ve üst gelir grubunun gerek tüketim kalıbına bağlı olarak gerekse gelir ve servet düzeyi nedeniyle kendisini fiyat artışları karşısında koruyabilmesi durumuyla ortaya çıkmaktadır. Böylece yüksek enflasyon iktisadi eşitsizlikleri reel gelirler üzerinden derinleştirmektedir. Sermaye açısından ise yüksek enflasyona bağlı olarak artan faizler yatırımları düşürecektir. Bu durum sermayenin alternatif getiri alanlarına yönelmesine neden olurken hasıladaki düşüş ve artan işsizlik nedeniyle toplumsal kesimler arasında gelir farklılıklarının artışına da neden olmaktadır.

Türkiye ekonomisinin, 1990’lı yıllardaki parasal hedefleme ve 2000-1 yıllarındaki kısa dönemi döviz kuru hedeflemesi bir yana bırakıldığında 2000’li yıllarda enflasyonla mücadelesinde, enflasyon hedeflemesi uygulamasıyla başarılı

olduğu söylenebilir. Enflasyon hedeflemesi uygulaması üç alt dönemde gerçekleştirilmiştir.

Şekil 20: Türkiye'de Enflasyon Farkı (2002-2019)

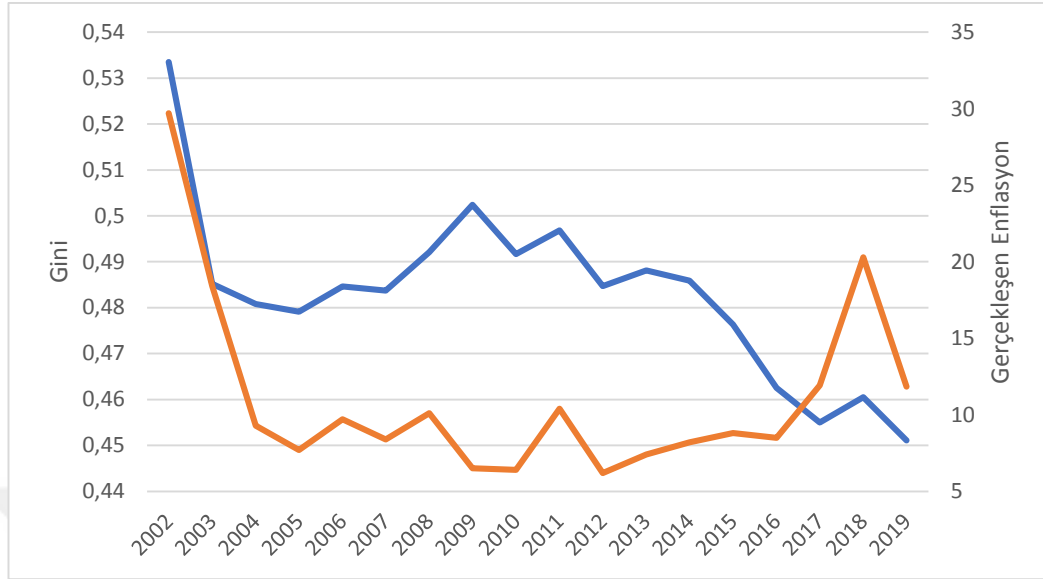
Kaynak: TCMB, EVDS

2002-2005 döneminin örtük enflasyon hedeflemesi, 2006-2010 döneminin açık enflasyon hedeflemesi uygulanmış ve 2010 sonrası için esnek enflasyon hedeflemesine geçilmiştir (Acar-Balaylar, 2019: 276). Türkiye ekonomisinin 2000 sonrası döneminde uygulanan temel politika olarak enflasyon hedeflemesinin iktisadi eşitsizlikler üzerindeki etkilerinin başında ise reel ücretlerin baskılanması gelmektedir. Böylece bir yandan fiyat istikrarı sağlanırken diğer yandan da reel ücretler düşürülmektedir. Enflasyon hedeflemesinin fiyat artış hızını yavaşlatması diğer taraftan ekonomi içindeki yurtiçi mallar ile ithal mallar arasındaki nispi fiyat yapısına asimetric etkide bulunmaktadır. Aktarım mekanizmalarındaki farklılık nedeniyle politika etkileri yurtiçi üretim üzerinde daha hızlı etkili olabilirken ithal mallar üzerinde aynı hızla gerçekleşmemektedir. Böylece reel faizlerdeki azalma, ulusal paranın değerlenmesi, kredi kanallarındaki genişleme ve politik gelişmelere bağlı olarak şekillenen olumlu beklentiler (örneğin AB'ye tam üyelik) özellikle 2007 yılına

kadar hanehalkları açısından bir tüketim kapasitesi de yaratmıştır. Yurtiçi ve ithal mallar arasındaki nispi fiyat yapısındaki değişimin ithal malların tüketimine olan eğilimi artırmış, üretilen metallerin realizasyonun finansal mekanizmalar aracılığıyla ulaşılan borç kapasitelerine bağlı olarak gerçekleştirilmesi ve hanehalkı borçluluğunun yükselmesine neden olmuştur. Böylece yurtiçi tasarruflar azalmış ve ülke cari açık problemiyle karşı karşıya kalmıştır. Ancak burada temel sorun “aşırı” tüketimden çok yeterli ve etkin üretimin gerçekleştirilememesindedir.

Diğer taraftan enflasyon hedeflemesiyle enflasyonun ekonomideki temel makroekonomik kararları etkilemeyecek bir düzeye düşürülmesiyle düşük faiz oranları uygulayarak yatırımların artırılması da hedeflenmektedir. Faizlerin düşürülmesiyle gerçekleşmesi beklenen yatırımlardaki artış aynı zamanda istihdamı da artırabilir. Üretime katılan yeni işgücü düşük faiz oranlarının da etkisiyle uzun dönemli borçlanmaya yönelebilir. Düşük faizler ile hanehalkının uzun dönemli borçlanmasının artışı, cari dönemde harcanabilir gelirden bir azalmaya neden olabilir. Uzun dönemli borçlanma nedeniyle cari dönemde piyasada üretilen mal ve hizmetlere yönelik talebin düşmesi, faiz indirimleriyle amaçlanan politika hedeflerine ulaşmayı zora sokabilir. Talep yetersizliği nedeniyle yatırımların piyasadaki veya üretimden çekilmesi, işsizliği artırır. Böylece hedeflenin aksine başlangıca göre hem işsiz hem de uzun dönemli borçlu hanehalklarının sayısında bir artış gerçekleşir. Böylesine bir çevrim gerçekleştiğinde, güvencesiz ve esnek istihdam edilmiş ücretliler ile sermaye sahiplerine para politikasının etkisinin farklı olacağı açıktır. Bir yanda ekonomi eksik istihdamdan tam istihdam düzeyine çıkarılmaya çalışılmaktadır ve parasal genişleme ile bir enflasyon yaratılması, ücretlerdeki nominal artışların enflasyon oranının altında bırakılarak reel ücretlerin baskılanmasıyla sonuçlanmaktadır. Diğer taraftan yükselen fiyatlar genel düzeyi ile kârlılık korunmaktadır. Alternatif politikalarla denge yeniden kurulsa dahi, politikaların etkisi sonucu gelir ve servet dağılımı değişeceğinden toplumun bir kesimi yoksullaşmış, daha fazla yoksullaşmış veya görece az etkilenmiş iken bir başka kesimi bu süreçte servet artışı elde edebilir. Dolayısıyla para politikalarının uygulanma biçimlerinin toplumsal kesimler arasındaki eşitsizlikleri düzenleyici veya bozucu etkileri söz konusudur.

Şekil 21: Türkiye'de Gini ve Enflasyon (2002-2019)

Kaynak: TCMB, EVDS; Gini katsayısı tarafımızca hesaplanmıştır.

Şekil 21, Türkiye ekonomisinde 2002-2019 döneminde gerçekleşen enflasyon oranları ile çalışmada hesaplanan Gini katsayılarının yıllara bağlı seyrini göstermektedir. Buna göre 2002-2014 yılları arasında gerçekleşen enflasyon ile Gini katsayısı arasında aynı yönlü bir ilişki söz konusudur. 2014-2018 yılları arasında bu ilişkinin yönü tersine dönmektedir. Ancak 2019 yılı için yine azalan bir enflasyon ile düşen bir Gini katsayısı ilişkisi söz konusudur. Dolayısıyla gerçekleşen enflasyondaki azalmaların aynı zamanda iktisadi eşitsizliklerin azalmasında etkili olduğu ifade edilebilir.

3.1.3. Finansallaşma ve İktisadi Eşitsizlik

Finansallaşma, bir ekonomide finansal güdülerin, finansal piyasaların, finansal aktörlerin ve finansal kurumların artan rolünü ifade eder. Böylece ekonomide devletin rolünün piyasa tarafından ikame edilmesi (neoliberalizm), uluslararası ticari faaliyetlerdeki önemli yükseliş (küreselleşme) ve gerek ulus içi gerek uluslararası finansal işlemlerin artışıyla (finansallaşma), finansallaşmayı, değişen dünyanın modern ekonomik yapısını şekillendiren üç kavramdan biri olarak değerlendirmek mümkündür (Epstein, 2005: 3). Krippner (2005: 174) finansallaşmayı, kârların meta

üretimi ve ticaretten ziyade daha çok finansal kanallarla elde edildiği ve sermaye birikiminin bu yolla sağlandığı bir birikim kalıbı olarak ifade etmektedir. Orhangazi (2008: 149-151), finansallaşmayı reel sektör üzerindeki etkileri üzerinden tanımlamıştır. Finansallaşmayla birlikte firmaların sermaye sağlama amacıyla değil hissedar değeri yaratarak hissedarlara kaynak transferi amacıyla yönetildiğini ifade etmektedir. Stockhammer (2013: 513) finansallaşmayı, finans sektörünün GSYİH içindeki payının artışı, mevcut hissedar getirilerine artan vurgu ve artan hanehalkı borçluluğuyla ilişkilendirerek tanımlamaktadır. Öte yandan, finansallaşma ilk kez 1993 yılında Kevin Phillips tarafından ABD'de finansal alanın artan önemini ve borç içinde yüzen Amerikan ekonomisinin güç kaybını tanımlamak için kullanılmıştır. Kavramın Arrighi'nin (1994) sistemik birikim daireleri analiziyle açıklayıcı bir işlev kazandığı söylenebilir (Güngen, 2021: 32; Güngen, 2010: 86; Tunalı ve Özdemir, 2017: 61). Yeldan (2011: 52) finansallaşmayı, küreselleşmenin 20. yüzyıldaki en ayırt edici taraflarından birisi olarak değerlendirilmektedir. Finansal kesimin endüstriyel kesime baskınlığı, başka bir ifadeyle küresel finansallaşmanın, endüstrinin uzun dönemli hedeflerine, sürdürülebilir kalkınmaya, sosyal refah ile birlikte sefaletin ortadan kaldırılması amacına karşı, kendi kısa dönemlik, likidite, esneklik ve aşırı oynaklık temelindeki mantığını dayatması olarak tanımlamaktadır.

Finansallaşmanın eşitsizliklerle olan bağlantısı hanehalkının eğitime erişim, sağlık ve barınma, finansal kaynaklar veya günlük yaşam deneyimleri gibi günlük pratiklerinin para sermaye tarafından içerilmesiyle gerçekleşmektedir. Lapavitsas (2019) finansallaşmayı, finans dışı işletmeler, bankalar ve hanehalkının temelde yatan davranışlarında yaşanan değişimler ekseninde, gelişmiş kapitalist ekonomilerin sistemli dönüşümü biçiminde tanımlamaktadır. Lapavitsas (2010) ve Dos Santos (2010) finansallaşmayı, büyük ticari ve sınai şirketlerin kredi kaynağı olarak bankaları terk etmesi ve bunun yerine açık piyasalarda veya bölünmemiş kârlara yaslanarak kendini finanse etme aracılığıyla finansal kaynak toplamaya yönelmesine bağlamaktadır. Aynı zamanda ticari bankaların tahvil, hisse senedi ve türev ürünler aracılığıyla finansal piyasalarda daha fazla işlem görmeye başlaması bu sürecin bir sonucudur. Bankaların yeni finansal hizmetlerle yeni gelir kaynakları arayışına girmeleri, konut, eğitim, emeklilik gibi kamusal alanlarla ilgili olarak bireylere yönelmeleri, finansallaşma olgusunun Lapavitsas bağlamındaki temel hipotezinin

ortaya çıkışına olanak tanımaktadır. Bu hipotez, finansal temellükün sömürücü rolüdür. Finansal temellük doğrudan bireysel gelirden finansal kârın istihraç edilmesi olarak tanımlanmaktadır. Finansallaşma ise bu bağlamda genişleyen finansal piyasalara ve artan finansal işlemlere bağlı olarak bireysel ücretlerin bir kâr kaynağı biçiminde ele alınmasını kapsamaktadır.

2008 Küresel Krizi ve 1929 Büyük Buhranın ortak noktalarından biri de her iki dönemin finansal çöküş öncesinde eşitsizliğin artışıdır. Birçok gelişmiş ekonomi dahi son on yıllarda hem gelir hem de servet eşitsizliğinde bir artış deneyimlemiştir (IMF, 2007; Atkinson ve diğerleri, 2011; OECD, 2011). Özellikle, gelir eşitsizliği 1960’larda ve 1970’lerde görece düşük ve kabaca istikrarlı iken 1980’lerden itibaren 1920’lere benzer seviyelere büyük ölçüde yükselmiştir (Van Treeck, 2009). Buna göre, artan eşitsizlik, mevcut krizin ve 1929’daki Büyük Buhranın ana nedenlerinden biri olan “gelirin kötü dağılımı” kökeninde olabilmektedir (Russo ve diğerleri, 2016: 26).

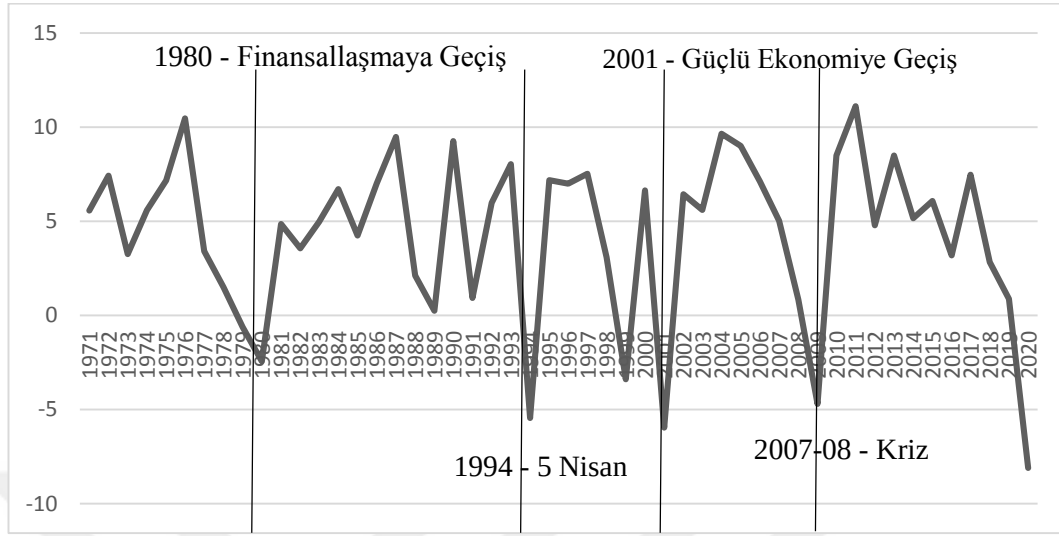
Küreselleşme ve finansallaşmanın eşitsizlikteki artışı derinleştirdiği; finansallaşmanın, ekonomik ilişkilerin vazgeçilmez bir parçası haline gelmesiyle hanehalklarının gelir ve servetini boyunduruk altına almaya başladığı ve kâr kanallarını değiştirdiği söylenebilir. Finansal alanın genişlemesiyle finansallaşmanın borçluluk ilişkilerini sürdürülemez boyutlara taşınması ile finansal kırılganlığın artışı iktisadi eşitsizlikle birleştiğinde, finansal sürdürülebilirlik ve makroekonomik dinamikler üzerinde bozucu etkilerde bulunmaktadır (Russo ve diğerleri, 2016: 27). Benzer biçimde Türel (2021: 300) dünya ekonomisinin finansallaşmasıyla efektif talep eksikliği ve bölüşümdeki eşitsizliklerle karakterize bir durgun makroekonomik ortamın oluştuğunu ifade etmektedir. Nitekim Stiglitz (2014: 348-9) finansallaşmaya bağlı veya finans kesiminin neden olduğu eşitsizliklerin azaltılması için aşırı riskli işlemlerin kısıtlanması, bankacılık sisteminin şeffaflaştırılması, finansal kurumların, aşırı faiz uygulamaları ve off-shore bankacılık sisteminin sınırlandırılması gibi bir dizi reformların gerçekleştirilmesiyle sınırlandırılması gerektiğini savunmaktadır. Bu bağlamda, eşitsizlikler gibi mikroskobik alanda meydana gelen ilişkilerin açıklanmasında finansallaşmanın etkileri daha çok günlük yaşamın finansallaşması veya kitlesel finansallaşma kavramları ile incelenmelidir.

Bu bağlamda finansallaşma ve eşitsizlikleri ilişkilendirilmesinde ikili bir yapı ortaya çıkmaktadır. Birincisi malileşmenin emek piyasası ve işgücü ilişkilerinde neden

olduğu dönüşümdür. Teknolojik gelişmelere bağlı olarak geçici işlerin işgücü piyasası ve üretimindeki payı artmış ve bu durum organize olmayan bir duruma yol açarken, rekabet yoğun bir hal almaktadır. Akyüz'ün (2018) belirttiği gibi, ücretlerin GSYİH'deki payının düşmesi ve servet ve varlık gelirlerinin çok küçük bir azınlığın elindeki artan yoğunlaşması, daha az tüketime ve yapısal talep açığına yol açmaktadır. Russo ve diğerleri (2014) gelişmiş ekonomilerde dahi özellikle vasıfsız emeğin kullanıldığı sektörlerde emek payındaki azalmaya bağlı olarak artan eşitsizlik bağlamında efektif talep yetersizliklerinin ortaya çıktığını ifade etmektedir. Epstein (2005) finansallaşma ve neoliberalizmin, pek çok kişinin istihdam edildiği finansal olmayan firmaların kârlarında bir sıkışmaya neden olduğunu ifade etmektedir. Kâr sıkışmasının sonucu bu işletmelerde çalışanların ücretlerinde göreceli olarak daha düşük oranlı artışlardır. Dolayısıyla finansallaşmanın gelir ve servet yoğunlaşmasında önemli bir işlev üstlendiği belirtilebilir.

2000'li yıllar Türkiye ekonomisi açısından finansal ilişkilerin yoğunluklu olarak yaşandığı alternatif finansal araçların ve kurumların daha fazla ekonomi içinde yer aldığı ve hanehalkının açıkça finansal içerilmeye tabi tutulduğu bir dönemdir. Aynı zamanda makroekonomik dinamikler bağlamında dönem işsizlik oranlarının %10'un altına düşürülemediği, teknolojik yenilikler ve sermaye birikimine rağmen gelir dağılımında ve/veya hanehalkı refahında gözle görülür bir iyileşmenin gerçekleşmediği bir süreçtir. 2007 dönemine kadar düşük kur-yüksek faiz ilişkilerinin ve uluslararası alandaki parasal genişlemenin yarattığı nispi refah 2007-8 kriziyle birlikte ortadan kalkmıştır. Dünya ekonomisiyle paralel olarak hanehalkı borçluluğundaki artış Türkiye ekonomisi için de ifade edilebilir. Türkiye ekonomisi kriz sonrası konjonktürde finansal kırılganlığın yüksek olduğu, kısa dönemde fazla sayıda finansal dalgalanmanın gerçekleştiği bir iktisadi konjonktür içerisindeydi. Dolayısıyla makroekonomik dinamiklerin kredi ilişkileri altında hanehalkının borçluluğunun arttığı, işsizlik oranlarının düşürülemediği, süregelen bir durgunluk altında ekonominin toparlanamadığı bir konjonktürde finansallaşma ile iktisadi eşitsizlikler bağlantılıdır.

Şekil 22: Türkiye'nin Reel GSYİH Yıllık Büyümesi (% Değişim)

Kaynak: OECD

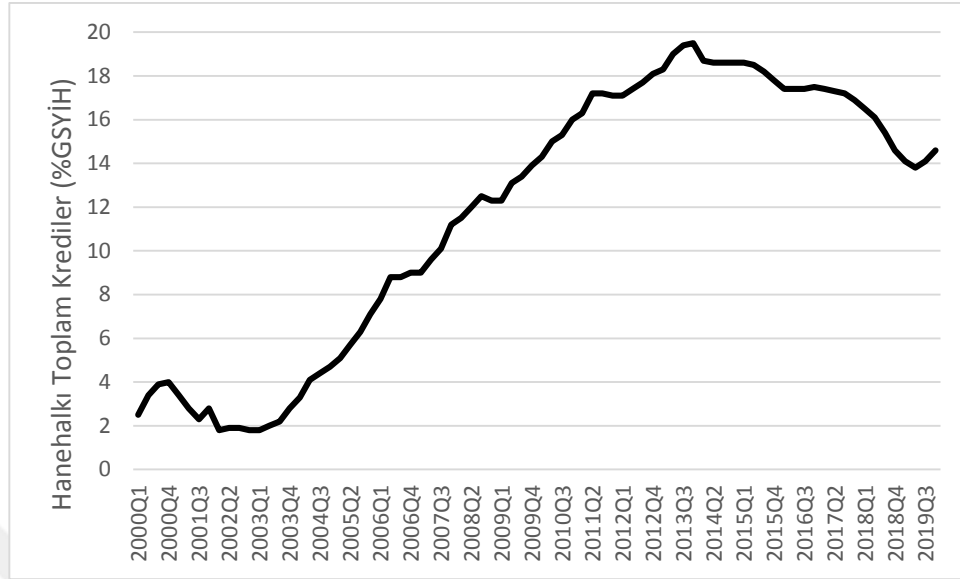
Türkiye ekonomisi bağlamında 1980 sonrası uluslararası sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesiyle başlayan finansallaşmanın en belirgin etkisinin makroekonomik kırılganlıklar olduğu ifade edilebilir. Bu dönemde 1989, 1991, 1994, 2000-01, 2007-08 ve 2019 yılları büyümede önemli negatif kırılmaların gerçekleştiği yıllardır. Nitekim, 1960-70'li yıllarda gelir eşitsizliğindeki görece istikrarlı ve pozitif seyir özellikle 1994 ve 2007-08 krizlerinden önce dramatik bir yükseliş sergilemiştir.

Kapitalizm gibi parasal bir üretim sisteminde yetersiz toplam talep, kâr oranlarında bir azalmaya (kâr oranlarında azalmaya neden olan diğer değişkenler veri iken) ve daha düşük yatırımlara neden olabilir. Yatırımlardaki azalma işsizlikle sonuçlanır. Bu koşullarda makroekonomik açıdan iktisadi eşitsizlikteki artış, tüketim eğilimlerindeki farklılaşmayı da etkileyerek, yüksek tüketim eğilimi olan hanehalklarından düşük tüketim eğilimine sahip hanehalklarına yeniden dağıtımı tetiklemektedir. Toplam talepteki azalma, toplam talep ve gelir üzerinde aşağı yönlü bir baskı oluşturmaktadır. Bu kriz eğilimli kapalı kısır döngü, finansallaşma ve finansal içerilme ile borçlandırma yoluyla bir biçimde ötelenebilmektedir. Finansal içerilme hanehalkının hem asgari düzeyde gerçekleştiremedikleri tüketimlerini gerçekleştirmelerine hem de arzu ettikleri tüketim düzeylerine ulaşmalarına olanak sağlamaktadır. Kredi ilişkileriyle toplam talebin canlandırılması artan finansal

kırılganlık ve istikrarsızlık pahasına gerçekleşmektedir. Çünkü firma kârlarının yüksek ve yatırımların gelecekteki nakit akımlarıyla ödenebildiği ekonominin genişleme fazındaki dengeli borçlanma dönemi zamanla gelecekteki nakit akımlarının borçları ödemeye yetersiz düzeye geldiği (spekülatif dönem) görece kırılgan-riskli ilişkileri ortaya çıkarmaktadır. Dahası ekonomideki faizler, ponzi tipi veya aşırı spekülatif düzeye ulaştığında sistem çökmektedir. Benzer bir soru Perugini ve diğerleri (2015) tarafından sorulmaktadır. 1970-2007 dönemi için 18 OECD ülkesi için gerçekleştirdikleri analizde gelir yoğunlaşması (artan eşitsizlikler) ile özel sektör borçluluğu (kredi genişlemesi) arasında pozitif bir ilişki bulmuşlardır. Böylece ana akım yaklaşımlarda örtük olarak varsayılan gelir dağılımının makroekonomik istikrarla ilgisi olmadığı düşüncesinin sorgulanması gerektiğini ifade etmektedir. Çalışmada özel sektör borçluluğunun finansal kriz olasılığını artırdığı belirtilmektedir. Ayrıca finansal sistemin daha istikrarlı kılınmasında para politikası ve düzenleyici reformlar yanında bölüşüme ilişkin değişikliklerin veya gelir dağılımının hanehalkı borçluluğu üzerindeki etkisinin dikkate alınması gerektiği vurgulanmaktadır.

Toplam talepteki azalmanın çözümü krediye erişimin özellikle yoksul hanehalklarının tüketimlerini finanse etmeleri için kolaylaştırılmasıdır. Kâr oranlarının düşmesi, en azından belirli bir dönemliğine, kredi olanaklarıyla ertelenmektedir. Ancak daha düşük faiz oranları ile yoksul ekonomik aktörlerin artan borçluluğu ekonomik sistemin finansal kırılganlığını artırmaktadır. Gelir eşitsizliğindeki artışın hanehalkı kaldıracındaki (yükümlülükler/varlıklar) artışa bağlı olarak daha kırılgan finansal koşulların ortaya çıkmasına neden olduğu belirtilmektedir. Hanehalkı borçluluğunun büyük ölçekli finansal çöküş dönemleri (1929 ve 2007-08 gibi) öncesinde artan iktisadi eşitsizlikler ve gelir dağılımındaki bozukluklarla birlikte önemli bir unsur olduğu ifade edilmektedir (Van Treeck, 2009; Piketty, 2015; Russo ve diğerleri, 2014; 2016; Palagi ve diğerleri, 2017). Şekil 23, Türkiye'deki hanehalklarının toplam kredilerinin GSYİH'ye oranını 2000:Q1-2019:Q4 dönemi için göstermektedir.

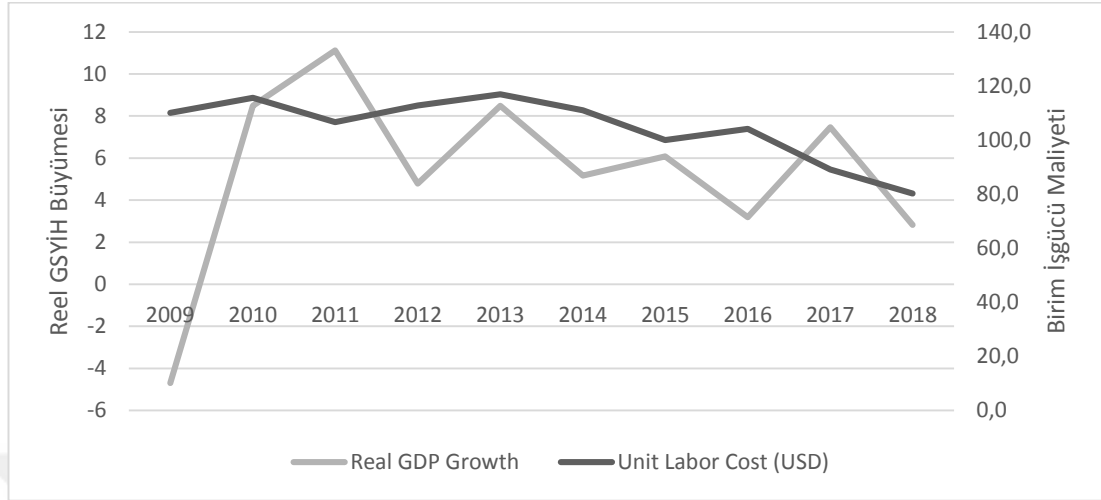
Şekil 23: Hanehalkı Toplam Krediler (% GSYİH)

Kaynak: BIS, <https://stats.bis.org/statx/srs/table/F3.1?c=&p=20194&m=>

Bu bağlamda Türkiye ekonomisi için iktisadi eşitsizlikler, artan hanehalkı borçluluğu ve finansal kırılganlık riskindeki yükselme sarmalının özellikle 2000’li yıllar için geçerli olduğu ifade edilebilir. Ayrıca alınan kredilerin geri ödeme oranlarındaki sorunlar bankalar açısından da bir kırılganlık yaratmaktadır. Geri ödenmeyen krediler ekonomideki banka veya bankalar tarafından içerilemezse kimi ekonomik aktörlerin üretken kesim üzerinde negatif etkileri söz konusu olacaktır. Bankaların net değerlerindeki (servetlerindeki) azalma, kredi sınırlamasına yol açabilir. Böylece firmalar, istenilen düzeyde meta üretimi için ihtiyaç duydukları kredi miktarını elde edemezler ve istihdam düzeylerinde de beklenen oranlar gerçekleşmez. İşsizlikteki artış, metalar için talepte bir azalmaya ve sonrasında firmaların finansal koşullarının bozulmasına neden olur. Dolayısıyla ekonomide kimi firmalar iflas eder ve ödenmeyen kredi miktarında daha fazla bir artışa neden olur. Bu durum bankalar arasındaki bağlara bağlı finansal hızlandırıcı mekanizmasına dayalı olarak diğer banka temerrütlerine de yol açabilmektedir.

Şekil 24: Türkiye'de Birim İşgücü Maliyeti ve Reel GSYİH Büyümesi (ABD Doları, 2015=100)

Kaynak: OECD ve TÜİK

Şekil 24, Türkiye’de ücretler üzerindeki malileşme baskısını göstermektedir. 2007-08 krizi sonrasında birim işgücü maliyetleri azalmaktadır. Durgun ücretler, artan gelir ve servet eşitsizliği, Türkiye’de yoksul hanelerin finansal ilişkilere dahil edilmesiyle birlikte malileşmenin işleyişindeki artış, eşitsizlikleri de derinleştirmektedir. Bu nedenle, eşitsizlikler ve finansallaşma arasındaki ilişki yoluyla kurulan borç odaklı büyüme modeli mekanizmasının Türkiye’de işlediği görülmektedir.

Bunların yanı sıra, Güngen’in (2012) belirttiği üzere Türkiye’nin finans sektörünün kayıplarının toplumsallaştırılmasında finansal derinleşmeye ve piyasaya müdahale eden bir devlet olduğu da eklenmelidir. Mali alandaki borçların veya gelirlerin menkul kıymetleştirilmesi analizleri, özellikle Türkiye’de finansallaşmanın analizinde bir ekonomik aktör olarak devletin göz ardı edilmemesi gerektiğini göstermektedir. Türkiye ekonomisi bağlamında alternatif getiri alanlarının yapısal eşitsizliği ve gelir fırsatlarının daraltılmasıyla haneler kimi zaman borçlanarak finansal mekanizmalara dahil edilmiştir. Toplumun çoğunlukla zengin kesiminin artan spekülasyon eğilimine karşın görece orta ve düşük gelirli kesimlerin de riskli finansal varlıklar tutmak eğilimine girmelerinin bir iktisadi eşitsizlik dinamiği olarak işleyebileceği belirtilebilir. Çünkü küçük tasarruflu hanelerin daha riskli yatırım araçlarına yönelmesi, onların refahlarını spekülatif faaliyetlere açık hale getirmektedir.

Böylece izleyen kısımda, makroekonomik politika tercihlerinin bu çalışmada toplumsal ilişkilere temel aktarım kanalları olarak kabul edilen işsizlik, enflasyon hedeflemesi ve finansallaşma ilişkileriyle, Türkiye ekonomisinin 2002-2019 dönemine ilişkin ortaya çıkan çevrimlerin modellenmesine geçilmektedir.

3.2. MAKROSKOPİK MODEL: GOODWIN MODELİ

Eşitsizliklerin iktisadi dinamiklerinin modellenmesi amacıyla çalışmanın düşünsel ve yöntemsel yaklaşımıyla uyuşan bir model olması sebebiyle Goodwin büyüme çevrimi modeli, üç ana nedenle tercih edilmiştir. Birincisi, “sınıf mücadelesi modeli” olarak da adlandırılan Goodwin’in modelinin, çalışmanın teorik içeriğiyle uyumlu şekilde 19. yüzyılda Marx’ın kapitalizmin birbirini izleyen dalgalanmaları ve sınıf mücadelesi üzerine çalışmalarından etkilenen 20. yüzyıl teorik modellerinin başında gelmesidir. İkincisi Goodwin modelinin ekonofizik temellere sahip olmasıdır. Her ne kadar ekonofiziğin 1990’lı yıllarda iktisat literatürüne girdiği belirtilmiş olsa ve Goodwin modeli 1967 yılına dayansa da burada bir anakronizm söz konusu değildir. Goodwin modelinin ekonofizik kökenleri biyolojideki ortak yaşam ilişkilerin incelenmesinde av-avcı modeli olarak ortaya konan Lotka-Volterra modelini temel almış olmasından kaynaklanmaktadır. Üçüncüsü ise Goodwin modelinin doğrusal olmayan dinamik bir yapıya sahip olması, çevrimsel niteliği ve aynı zamanda dağılım ilişkilerini incelemesi dolayısıyla eşitsizliklerin iktisadi dinamiklerinin ele alınmasında uygun bir model olması, niceliksel analizde bu modelin tercih edilmesine neden olmuştur.

R. Goodwin (1967), iktisadi dalgalanmaların itici gücünün, kapitalistler ile işçiler arasındaki gelir dağılımına yönelik sınıf mücadeleleri olduğunu ifade eden, içsel iş çevrimleri teorisini incelemektedir. Ücretler ve kârlar arasındaki çelişkiyi doğrusal olmayan diferansiyel denklemlerle, ücret payı-istihdam oranı uzayında, dinamik bir birikim modeliyle ortaya koymaktadır. Model, Lotka-Volterra av-avcı modelinin iktisadi ilişkilere uyarlanmasıyla oluşturulmuştur. Goodwin, Lotka-Volterra modelindeki av ve avcı dinamikleri yerine kapitalistlerin kâr marjlarının tanımlanmasının dolaylı bir biçimi olarak, işçilerin toplam üretimden aldıkları payı (u) ve Marx’ın terminolojisindeki, üretim tarafından marjinalize edilmiş, işsiz işçilerin

yani yedek sanayi ordusunun payını açıklamanın dolaylı biçimi olarak, istihdam oranı (v) değişkenlerini kullanmıştır. Model, ücretler, kârlar ve işsizlik etkileşimi içinde kalıcı bir yedek sanayi ordusunun sürekliliğini ifade etmektedir. Farklı katkılar sonucunda, işgücünün geliri tarafından sıkıştırılmış kârların yatırıma dönüştürüldüğü ve böylece sermaye birikiminin hızının belirlendiği bir büyüme çevrimi modeli olarak da tanımlanmaktadır (Shaikh, 2018: 580; Araujo ve diğerleri, 2017: 2; Maheswari, 2015; Moura Jr. ve Ribeiro, 2013: 2088; Sportelli, 1995: 35; Tarassow, 2010: 2; Weber, 2005: 2; Desai ve diğerlerinin, 2006: 2661-2). Matematiksel olarak model kapitalistlerin ve işçilerin davranışsal karakteristikleri ve üretim fonksiyonuna belirli bir fonksiyonel biçim uygulayarak dinamik ilişkileri türetmektedir. Bu bağlamda Goodwin modeli, iktisadi büyüme çevrimlerinde, ekonomik değişkenlerin birbiriyle çevrimsel ve içsel şekilde etkileşim içinde olduğu; çevrimin, şansa veya koşula bağlı dışsal şokların değil modelin determinist değişkenlerinin dinamik karşılıklı etkileşimi sonucu ortaya çıktığı; sınıflar arasındaki dağılımsal çatışmaların ürettiği içsel çevrimleri açıklayan sermaye ve emeğin ulusal gelirdeki pay mücadelelerine ilişkin tek sektörlü ve iki sınıflı bir modeldir.

3.2.1. Goodwin Modeli ile İlgili Literatür Taraması

Goodwin'in temel modelini yayımlamasının (1967) ardından, modelin geçerliliğini sınavan, modele teorik katkılar koyarak geliştirmeye çalışan ve modelin ampirik sonuçlarını inceleyen pek çok çalışma gerçekleştirilmiştir. Goodwin modelinin genişletilmesine yönelik çalışmalar modelin varsayımlarına, değişkenlerine ve modeli daha ayrıntılı incelemeye odaklanmıştır. Matematiksel perspektiften çalışmalar modelin kararlılığına, duyarlılığına ve değişkenler arasındaki ilişkilere yoğunlaşmışlardır. Çalışmanın bu kısmında modelin gelişmesine katkı koyan temel çalışmalarla ilgili bir literatür taraması sunulmaktadır.

Atkinson'a (1971) göre Goodwin modelinin temelinde, sermaye oluşum sürecinin gelirin ücretler ve kârlar arasındaki dağılımına bağımlı olması ile reel ücret artış oranı ile işsizlik düzeyinin zıt yönlü bir ilişkiye sahip olması yatmaktadır. Ancak temel amacı büyüme teorisinde uzun dönemli büyümeye odaklanmaktan çok büyüme sürecindeki döngüsel dalgalanmaların açıklanması açısından Goodwin modelini

incelemektir. Kendi oluşturduğu veri setiyle, ekonometrik yöntemleri kullanarak, parametrelerin uygun değerlerini ve Phillips eğrisinin eğimine ilişkin farklı varsayımlara dayalı olarak Goodwin modelindeki çevrimlerin periyodunu tahmin etmektedir.

Desai (1973) Goodwin modeline ilişkin, üç temel katkının gerçekleştirildiği, klasik kaynaktır. Birincisi parasal ücretler ve enflasyonun modele içerilerek fiyat uyumlama eşitliği üzerinden bir pazarlık denkleminin modele eklenmesidir. Çünkü Desai (1973) enflasyonun bir mali yönetim sorunu olmaktan çok emek ile sermaye arasındaki mücadeleye bir müdahale aracı olarak kullanıldığını ifade etmektedir. Bu nedenle emeğin, enflasyonu dikkate alarak pazarlık stratejisinde bir değişikliğe gitmediği durumda, enflasyonun emekten sermayeye doğru gelirin yeniden dağıtılmasının bir aracı olarak ortaya çıkacağını ifade etmektedir. Ayrıca Desai, sınıf çatışması modeli olarak da adlandırılan, Goodwin büyüme çevrimleri modelini, Harrod-Domar büyüme modeline, Phillips eğrisini dahil ederek genişletmektedir. Böylece çevrimlerin nedenlerinin kavranmasında gelir bölüşümünün toplam talepteki etkilerini ele almakta ve sermaye birikimi sürecini dahil etmektedir. İkinci katkısı, kapasite kullanımındaki değişkenlik ile sabit sermaye çıktı oranı varsayımını esnetmesidir. Sermaye çıktı oranını, istihdam oranının (v) bir fonksiyonu biçiminde yazmasıyla teknolojiye daha fazla esneklik kazandırmaktadır. Son olarak Phillips eğrisi bağlamında gerçekleşen ve beklenen enflasyonun modele dahil edilmesiyle, işsizliğin parasal ücretler ve fiyatlara bağlı halde tanımlanmasıdır. Desai'nin (1984) 1855-1965 yılları arasında Birleşik Krallık (UK) için Goodwin tipi dinamik modellerin nasıl tahminleneceğini gösterdiği çalışması, modeldeki temel ilerleme olarak değerlendirilebilir. Desai ve diğerleri (2006) ise doğrusal bir Phillips eğrisinin modeldeki istihdam oranı ve emek payı değişkenlerinin, biri geçmesine neden olacağını ifade ederek bu sorunu doğrusal olmayan bir reel ücret Phillips eğrisi ile düzeltmişlerdir. Sonrasında pek çok çalışma Goodwin modelinin Desai ve diğerlerinin parasal ilişkileri dahil ederek genişlettiği biçimini temel almıştır (Harvie, 2000; Moura, Jr. ve Ribeiro, 2013; Ribeiro, 2020).

Wolfstetter (1982) temel Goodwin modelini, tarafsız devlet kesiminin eklenmesiyle genişletmektedir. Devlet harcamalarındaki çevrimselliğin, klasik büyüme döngüsü üzerindeki etkilerini incelemektedir. Dolayısıyla mali istikrar

politikalarının Goodwin çevrimi içinde etkin istikrarlandırıcı işlevlerinin, büyüme çevriminin genişleme aşamasında kamu sektörünün boyutunun genişletilmesi ve durgunluk aşamasında ise azaltılmasıyla sağlandığını ileri sürmektedir. Wolfstetter, modelin ana akım makroekonomik modellerle karşılaştırıldığında varlık piyasası yöneliminin eksikliğini belirtmektedir. Diğer taraftan model içinde varlık piyasalarının bir akım değişken olarak dengeyi sağlamasına rağmen finansal piyasalar ile makroekonomik gelişmenin birlikte belirlenmesindeki rolüne gereğinden az alan ayırıldığını ifade etmektedir.

Van Der Ploeg (1983; 1985; 1987) sabit bir sermaye çıktı oranına sahip, kapalı bir ekonomide emeğin payı ve istihdam oranının gelişimine odaklanan av-avcı modelinin genişletilmiş bir biçiminden hareketle, sınıf mücadelesinden kaynaklanan ekonomik büyüme, enflasyon ve dalgalanmalarının bir analizini sunmaktadır. Ploeg (1983) kapitalistler ile işçiler arasında milli gelirden pay alma mücadelesiyle birlikte her iki sınıfın hayatta kalmak için birbirlerine ihtiyaç duyduklarını belirtmektedir. Simülasyon sonuçları, makinenin (teknolojinin) istihdama uygun oranını elde etmek için geçen süre olarak tanımlanan hızlı sanayileşmenin, sermaye tarafından gerçekleştirilen sömürüye eşlik ettiğini ve ancak artan çatışma pahasına elde edilebileceğini göstermektedir. Ploeg'e göre ücretlerin aşağı yönlü katılığı, tipik bir durgunluğun enflasyonist bir yükselişten çok daha uzun sürmesine neden olmaktadır. Ploeg (1987) sabit fiyatlar ve gelir dağılımı varsaymak yerine Goodwin modelini, (i) farklı tasarruflar, (ii) üretkenliğin reel ücret pazarlığına etkisi ve (iii) uyarılmış teknik değişimin varlığı koşulları altında, Neoklasik teorisinin yeniden formülasyonu, genişletmektedir. Yine de modelin temel dinamiğinin mantıksal altyapısı, yüksek kârlılık koşullarında, üretim ve istihdamda ortaya çıkan genişlemenin, yedek işsizler (sanayi) ordusunu tüketerek ve emeğin pazarlık pozisyonunu güçlendirerek kendi yıkımının tohumunu taşıdığıdır. Diğer yandan Goodwin modelinin avantajının, uzun süreli dengeli bir büyüme yörüngesi etrafında kısa dönemli dalgalanmaları açıklayabilmeleri olduğunu ifade etmektedir.

Sato (1985) Goodwin modelinin kapitalist birikimin genel yasalarının anlaşılması açısından iyi bir model olmasına rağmen, modelin yapısal istikrar sağlamaması ve çevrimlerin genişliğinin bütünüyle başlangıç koşullarına bağlı olması nedeniyle eleştirmektedir. Sato, tam istihdam ve reel ücret kısıtlarını içerecek biçimde

modeli iki sektörlü bir ekonomiye genişletmektedir. Modelin iki kesimli biçimde yeniden yapılandırılmasıyla, temel Goodwin modelinin düşünsel kurgusuna da uygun biçimde, Marksist temellerine daha uygun hale geleceğini ifade etmektedir. Sato'nun temel sonucu, Goodwin'in ana ekonomik değişkenlerinin kendi kendine devam eden döngüsel hareketinin, bazı sermaye yoğunluğu koşullarında ortadan kalkmasıdır. Çalışmada, eğer emek arzı durağan ise ekonominin basit yeniden üretimi gerçekleştirdiği; kesim II'deki sermaye emek oranının kesim I'den büyük olması durumunda çevrimsel hareketin ortaya çıkmadığı; büyüme patikasının düzenli bir biçimde dengeli büyüme yoluna yakınsadığı ve diğer bütün durumlarda çevrimsel hareketin model tarafından üretildiği ancak kesim II'nin sermaye emek oranının kesim I'den büyük olması durumunda çevrimlerin uzun dönemli bir süreklilik göstermediği sonuçlarına ulaşılmıştır.

Pohjola (1981) Goodwin modelini kesikli-zamanda yeniden formüle etmektedir. Genişletilmiş Goodwin modelinin temel varsayımlarından biri olan reel ücret pazarlık eşitliğini (Phillips eğrisi), ücret düzeyini, göreceli değişim yerine, istihdam oranının pozitif bir fonksiyonu olarak tanımlayan Kuh'un (1967) yaklaşımıyla değiştirerek kaotik matematiksel özelliklere dayalı olarak yeniden düzenlemektedir. Bu çalışma Goodwin modelinin, modelin parametrelerinin özgün değerlerine bağlı olarak durağan çevrimsel veya kaotik büyüme patikaları yaratabildiğini göstermiştir. Böylece doğrusal olmayan birinci sıra fark denklemleriyle kesikli uyumlanma mekanizmasının birleştirilmesiyle model kaotik düzensizlikler yaratacak biçimde yeniden düzenlenmiştir. Çalışmada kaotik koşullarda ekonomik aktörlerin iktisadi fonksiyonlar hakkında tam bilgilerinin olmasına rağmen davranışlarını, olasılıksal ilişkiler dışında tahmin edilemeyeceği belirtilmektedir.

Mainwaring (1993) Pohjola (1981) tarafından ortaya konulan modelin kesikli-zamanlı versiyonunu takip ederek, Goodwin modelini doğrusal olmayan birinci sıra tek bir diferansiyel denklemle ifade ettiği modelinde, sosyal (yoksulluk yardımı gibi), tek seferlik, gönüllü veya gönüllü olmayan transferlerin sınıflar arası etkilerini incelemektedir. Kapitalistlerden işçilere gerçekleştirilen transferlerin her iki sınıfın refahında bir azalmaya neden olurken; işçilerden kapitalistlere yönelik transferlerin her iki sınıfın refahında bir artış gerçekleştirdiğini ifade etmektedir. Bu karşılıklı ilişkideki temel mekanizma, kapitalistlerin tasarruflarını yatırıma yönlendirmeleriyle

aynı zamanda sermaye birikimi ve büyümenin temel kesimi olduğudur. Tasarruf eden kesim olarak kapitalistlerin servetini veya refahını azaltıcı transferlerin büyüme üzerinden emek arzını ve istihdamı da belirlediği ifade edilmektedir. Ayrıca kapitalistlerin gelir transferlerinden kaynaklanan kayıplarının, sonraki dönemde gelirlerindeki artışla (transfer olmayan gelire göre) eşit büyüklükte olacağı sonucuna varmaktadır. Bu durum bağlamda çalışmanın temel sonuçlarından biri Kalecki'nin kapitalistlerin "harcadıklarını alırlar" şeklindeki ünlü hükmünün açık bir varyasyonudur. Dolayısıyla Mainwaring'e göre emek talebinin sürdürülmesi için sağlıklı kararlara bel bağlayan işçiler ile ürünlerini gerçekleştirmek için ücret gelirlerine bağımlı olan kapitalistler arasındaki simbiyotik ilişkiler bağlamında kapitalist hayırseverlik, sendika örgütlenmesi ve emek tasarrufu sağlayan yeniliklere direnişlerin tümü, işçi sınıfının refahı üzerinde bu değişikliklerin getirdiği geçici faydaları "dengeleyebilecek" uzun vadeli olumsuz etkilere sahiptir.

Sportelli (1995) Lotka-Volterra eşitliklerine dayalı Goodwin modelinin yapısal istikrarsızlığının ortadan kaldırılması amacıyla genişletmektedir. Phillips eğrisiyle birlikte kullanılabilir bir uyarılmış yatırım fonksiyonu önermektedir. Böylece iş çevrimlerinin açıklanmasında Goodwin modelinin niteliksel olduğu kadar niceliksel olarak da açıklayıcı bir model biçimine dönüştürülebileceğini ifade etmektedir.

Skott (1989) kapitalist bir ekonomide büyüme ve sermaye birikimini, Keynesyen efektif talep ile marksist yedek sanayi ordusu ve sınıf mücadelesi kavramlarını birleştirerek incelemektedir. Bu iki ekolün birlikte ele alınmasının temel nedeni her iki yaklaşımında çevrimsel krizlerin kapitalist bir ekonomide ortaya çıkışının içsel dinamikler nedeniyle gerçekleştiği ve kaçınılmaz olduklarını vurgulamalarıdır. Parametre değerlerinin uygunluğu altında modelin, tek bir dengeli büyüme noktası etrafına, istikrarsız ancak ekonominin dengeli büyüme yolu etrafında sürekli dalgalandığını ifade etmektedir. Çalışmada kâr oranlarının yükseldiği dönemlerde istihdam oranının da arttığı ancak yüksek istihdamdan kâr oranlarının olumsuz etkilendiği belirtilmektedir.

Sasaki (2013) Goodwin'den istihdam oranı ve gelir dağılımını; Kalecki'den tasarruflardan bağımsız bir yatırım fonksiyonu ile mal piyasasında oligopolistik mark-up fiyatlamasını ve Marx'tan yedek işgücü ordusu değişkenlerini kullanarak dengesizliğin olduğu bir makroekonomik model ortaya koymaktadır. Model, istihdam

oranı, kâr payı ve kapasite kullanım oranı olmak üzere üç değişkenli bir sistem elde etmekte ve yedek işgücü ordusu ile yedek işgücü ordusu yaratan etkilere bağlı olarak bir sınır döngüsünün varlığını göstermektedir. Böylece ekonominin sürekli ve çevrimsel büyüme dinamiklerinin varlığı gösterilmektedir. Uzun dönemli dengede, kâr güdümlü büyüme altında işçilerin pazarlık güçlerindeki bir artışın işsizlik oranlarını artırırken ücret güdümlü büyüme altında işsizlik oranını düşürdüğünü ifade etmektedir.

Goodwin modelinin çeşitli ülke örnekleri için ekonometrik olarak test edildiği çalışmalar da mevcuttur. Bunların başında Harvie'nin (2000), 1959-1994 dönemine ait yıllık verileri kullanarak 10 OECD ülkesi için Goodwin modelinin geçerliliğini test ettiği çalışması sayılabilir. Çalışmada her bir ülke için istihdam oranı (toplam istihdamın toplam emek gücüne oranı) ve ücret payı (ücretlerin toplamının ücretler ve kâr gelirlerinin toplamına oranı), gözlemlenen ortalama değerlerle karşılaştırılmış, döngüsel ilişkinin nitel kanıtları gözlemlenmiş ve betimsel olarak çevrimlerin gözlenebildiği ifade edilmiştir. Harvie (2000) çalışmasında gerçekleştirilen ekonometrik analizlerde, tahminlenen parametre değerleri bir çevrim merkezi vermekte oldukça zayıf nicel kanıtlar sunduğu, ülkelerin hiçbirinin anlamlı sonuç vermediği ve Goodwin'in kısıtlayıcı varsayımlarının makul olmadığı belirtilmektedir. Ancak Harvie'in tahmin metodolojisi ve veri oluşturma süreciyle ilgili problemler ve bazı ciddi raporlama hataları olduğu konusunda literatürde eleştiriler söz konusudur (Maheshwari, 2015; Tarassow, 2010). Flaschel, Kaurmann ve Taylor (2005), 1955-2004 dönemine ait Amerikan ekonomisi verileriyle gerçekleştirdikleri çalışmalarında, genişletilmiş Goodwin modelini kullanmışlar ve sonuç olarak temel Goodwin modelindeki konjonktürel dalgalanmalardan çok daha uzun faz diyagramına sahip döngülerin ortaya çıktığını ileri sürmüşlerdir. Barbosa-Filho ve Taylor (2006) efektif talep ile gelir dağılımı arasındaki geçiş sürecini incelemek için ABD ekonomisi için 1948-2002 yılları arasında çeyreklik verilerle bir Goodwin modelini vektör otoregresyon (VAR) aracılığıyla tahmin etmektedir. Temel modelden farklı olarak çalışma, istihdam oranı yerine küresel kapasite kullanım oranını ikame etmektedir. Bu tercihin nedeni olarak, ABD'de fiili GSYİH / trend GSYİH oranının, işsizlik oranı ve sermaye-çıktı oranının uzun dönemli değerleri açısından oldukça iyi bir vekil değişken olmasıdır. İkinci Paylaşım Savaşı sonrası dönemde ABD ekonomisi için kapasite

kullanımı ve emek payını içeren saat yönünün tersine (counterclockwise) oldukça düzenli bir çevrim olduğunu ifade etmektedirler. Ekonometrik analiz sonucu, talebin tüm bileşenlerinin onun kâr odaklı karakterine katkıda bulunduğunu göstermektedir. Çevrim boyunca reel ücret ve işgücü verimliliği dinamikleri, dağılımsal kâr sıkışmasının arkasındaki ana itici güçlerdir. Çevrimler boyunca, emek payı oldukça durağan kabul edildiğinde, reel ücretler ve emek verimliliğinin çeyreklik olarak %0.57 oranında büyüdüğünü ifade etmektedirler. Araujo ve diğerleri (2017) istihdam oranı, kâr payı ve kapasite kullanım oranı arasındaki ilişkiler sonucu ortaya çıkan çevrimsel modelde talep, emek piyasası ve sermaye birikimi arasındaki bağlantıları incelemektedir. Bu bağlamda temel Goodwin modelini kapasite kullanım oranıyla genişletmektedir. Goodwin çevriminin, istihdam oranındaki bir artışla ücret payının artmasının kâr payını ve bunun sonucu olarak sermaye birikimini azalttığını ifade etmektedir. Düşük bir sermaye birikimi, çıktıda ve dolayısıyla istihdam oranında bir azalmaya neden olmaktadır. Böylece toplam hasıla içindeki ücretlerin payı düşmekte ve kâr payı yükselmektedir. Daha yüksek bir kâr payı, daha hızlı bir sermaye birikimine, çıktıda bir artışa ve istihdam düzeyinde yükselmeye neden olacak ve bu noktada çevrim yeniden başlayacaktır. 1967-2016 yılları arası çeyreklik verilerle modelin geçerliliğini ABD ekonomisi için test etmektedir. Kısa dönemli dinamiklerin uzun dönemli doğrusal olmayan etkileşimlerle dağılımsal çevrimler yarattığını ifade etmektedir. Pozitif bir kâr payı yeniliğinin istihdam oranı ve kapasite kullanım oranı üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğunu ve kâr-güdümlü bir yapı ortaya koyduğunu belirtmektedirler. Ayrıca modelin sonuçları Goodwin çevrimlerindeki kâr sıkışması olgusunu desteklemekte ve Goodwin çevrimlerinin son yıllardaki ABD büyüme sürecinin içsel bir özelliği olduğu göstermektedir.

Maheshwari (2015) Goodwin büyüme çevrimi modelinin, Marx'ın çalışmalarından kaynaklanan en önemli makro modellerden biri olduğunu belirtmektedir. Modelde, kapitalistler, istihdamı artırarak işçilere karşı pazarlık gücünü kaybetmekte ve işçi sınıfının genişlemesinin yükünü çekmektedir. Pazarlık gücündeki bu değişiklik, ücret payının artmasına, dolayısıyla kârlılığın azalmasına yol açar. İstihdamın en yüksek düzeyine ulaşmasıyla, firmalar azalan kârlılığı artırmak için yeni kararlar almak ve yerleşim planları yapmak zorunda kalırlar. Böylece güç dengesi işçilerden kapitalistlere geri dönmeye başlamaktadır. Ekonomik aktörlerin bu

davranışı, kapalı Goodwin çevrimleri oluşturmak için kendini tekrar etmektedir. Maheshwari, temel Goodwin modeli ile genişletilmiş modeller olarak Desai ve Van Der Ploeg modellerini ekonometrik olarak test etmektedir.

Türkçe literatürde Goodwin modeliyle ilgili oldukça sınırlı sayıda çalışmaya ulaşılmıştır. Yerlikaya (2011a) Türkiye ekonomisi için gayri-safi sabit sermaye oluşumu, istihdam oranı ve reel ücret endeksi verileriyle 1992: Q3-2010: Q1 dönemi için Goodwin büyüme çevrimleri modelini temel alarak genel iktisadi faaliyetlerdeki içsel dalgalanmaları açıklamaktadır. Değişkenler arasındaki dinamik etkileşimlerin modellenmesinde vektör otoregresif (VAR) araçları kullanılmıştır. İncelenen dönem için Türkiye ekonomisinin kâr çekişli olarak büyüdüğü, reel ücretlerdeki artışların talep etkisinin görece zayıf olduğu bu durumun istihdam ve büyümeyi artırmada reel ücretlerin baskılanması sonucunu doğurduğunu ortaya koymuştur. Yerlikaya (2011b) ise Türkiye ekonomisi için toplam imalat sanayinde işgücüne yapılan ödemelerin toplam ödemeler içindeki payı ile toplam imalat sanayiinde kapasite kullanım oranı değişkenleri kullanılarak 1987-2004 dönemi için Goodwin büyüme çevrimleri modelinin açıklayıcılığı ele alınmıştır. Bu dönem için gerçekleştirilen analizde değişkenlerden birinde meydana gelen şoka diğer değişkenin verdiği tepkiler çevrimsel olmaktan çok sönümlü biçimde gerçekleşmiştir. Bu nedenle Goodwin modelinin açıklayıcılığının bu dönem için oldukça zayıf olduğu sonucuna varılmıştır.

Altınok (2017) Türkiye ekonomisi için 1965-2015 döneminde Goodwin modelinin geçerliliğini istihdam oranı ve emek payı verilerine ek olarak emek verimliliği, sermaye stoku, nüfus ve reel ücretlerin değişim oranı verilerini kullanarak literatürden farklı olarak sistem dinamikleri aracılığıyla tahmin etmektedir. Türkiye için tam bir döngüsellik yerine 1965-1986 ve 1986-2015 olmak üzere iki alt dönemin Goodwin çevrimlerini verdiğini bulgulamıştır. Çevrimlerin Türkiye ekonomisinde yaşanan kırılma yılları olarak kriz dönemleriyle olan paralellliğini ifade ettikten sonra gelecek dönemlere ilişkin de kriz olasılıklarına ilişkin tahminlerini belirtmiştir. Benzer biçimde Arslan ve Altınok (2018) bir ekonomideki gelir dağılımı dinamiklerinin incelenmesi için sistem dinamikleri yaklaşımını kullanmışlardır. Türkiye ekonomisi için 1965-2015 döneminde GSYİH'nin emek ve sermaye arasındaki dağılımını modelledikleri genişletilmiş Goodwin büyüme çevrimi modelinde, emek-sermaye

arasındaki dağılım mücadelesinde gelirin dağılımının bir Goodwin çevrim karakteri sergilediğini göstermişlerdir.

Baydur (2017), Goodwin modelinden hareketle Türkiye ekonomisinde çevrim süresini farklı sermaye hasıla katsayıları için hesaplamıştır. Sermaye stokunun farklı tanım ve değerlerine göre sermaye stoku büyüdükçe çevrim süresinin uzadığını ileri sürmüş ve Türkiye için farklı sermaye stoku tanımlamalarına bağlı olarak 20 ve 39,2 yıl olmak üzere iki farklı konjonktür süresi hesaplamaktadır. Konjonktür sürelerinden hareketle çalışmada siyasi partilerin seçim süreçlerindeki performansları ile Goodwin çevrimleri arasındaki ilişkileri ekonomi politik bir bağlamda incelenmiş ve yorumlanmıştır.

Son olarak Goodwin büyüme çevrimini hanehalkı bütçe araştırmalarından hareketle, serilerin dağılımsal özelliklerini dikkate alarak ve modelin temel değişkenlerini, hanehalkı fert geliri verilerinin ortaya koyduğu yapıdan hareketle dağılımsal niteliklerine bağlı olarak ekonofizik temelini daha yoğun bir biçimde kullanarak modelleyen Moura ve Ribeiro'nun (2013) Brezilya ekonomisi için gerçekleştirdikleri analizdir. Bu çalışmada Goodwin model, Marx'ın fikirlerine basit matematiksel bir biçim kazandırabilen sezgisel bir akıl yürütme olarak ifade edilmektedir. Ancak çalışmanın özgünlüğü gerçek dünya verilerinden ilham alan bir modelden ziyade hipotetik olarak kendi makroekonomik çevresi-yapısı içinde ilişkileri ortaya koymasıdır (Moura Jr. ve Ribeiro, 2013: 2089). Goodwin modelini tahmin etmek için geleneksel olmayan bir yol izleyerek ekonofizik yöntemlerini, 1981-2009 yılları arasında Brezilya ekonomisi için Desai (2006) tarafından önerilen yöntemle birleştirmişlerdir. Çalışmanın özgünlüğü, işçilerin payı ve istihdam oranı verilerinin oluşturulmasında ortaya çıkmaktadır. Brezilya için bireysel gelir verilerinden hareketle Gompertz-Pareto dağılımını, işçilerin payı (ücretler/toplam hasıla) ve kapitalistlerin payı (kâr/toplam hasıla) bulmak için kullanmaktadırlar. Ayrıca işsizlik oranının hesaplaması yıllar itibariyle değiştiği için işsizliği, ulusal asgari ücretin %20 veya daha azına eşit ortalama bireysel gelir olarak tanımlamaktadırlar. Bu çalışmada, ekonominin genişleme döneminde istihdam oranı, v , artar ve belirli bir zaman gecikmesinin ardından kâr marjında bir azalma anlamına gelmek üzere işçilerin payını gösteren, u , artmaya başlar. İstihdam oranı (v) maksimum düzeyine ulaştığında bu en düşük kâr marjı anlamına gelmektedir. Ardından azalan bir istihdam oranı (v) ile

daralma fazı başlar. Bu noktada işçilerin toplam üründen payları (u) çoktan azalmaya başlamıştır. Bu modelin özü, u - v faz uzayında bir kapalı yörünge olarak oluşmaktadır. Model, yukarıda kısaca açıklanan dinamikleri niceliksel olarak tahmin edemese de ilişkilerin grafiksel olarak dinamiklerini ortaya koymaktadır. Bu iki yeni veri serisini kullanarak, klasik Goodwin ve genişletilmiş biçimini tahmin etmektedir. Niteliksel döngülerin açık kanıtları olmasına rağmen, Goodwin modelini veya uzantısını destekleyecek nicel kanıt bulmamaktadır. Zira Moura Jr. ve Ribeiro'ya (2013: 2089) göre Goodwin modeli deneysel olarak oldukça az sayıda test edilmiştir. Buna karşın model, orijinal modelin önerilen çeşitli varyasyonları içinde ekonofizik bağlamında oldukça etkili ve özgün bir modeldir.

3.2.2. Goodwin Büyüme Çevrimi Modelinin Matematiksel Yapısı

Kapitalist birikim süreci, sermayenin organik bileşimine ve organik bileşimin birikim sürecindeki seyrine bağlı olarak gerçekleşmektedir. Bu süreç, değişmeyen sermayenin veya üretim araçlarının değeri ile değişen sermaye yani emek-gücünün değeri arasında zorunlu ve çatışmalı bir birikim ilişkisine neden olur. Sermaye birikim sürecindeki genişleme ve daralma evreleri, emek ve sermaye arasındaki çelişkilerin çevrimsel niteliklerini ortaya koyar. Sermaye birikiminin genişleme evresinde, üretimdeki artış ve kârlardaki yükselme, işsizliğin azalmasına ve işgücü arzının sermaye birikimine göreli azlığı nedeniyle emek-gücünün daha iyi veya daha yüksek ücretli işler bulmasına neden olur. Genişleme evresini takip eden daralma dönemlerinde ise üretimin azalması ve kârlardaki düşüş, işsizliğin artmasına, yedek sanayi ordusunun genişlemesine, böylece ücretlerin baskılanmasına ve işçilerin sermaye karşısındaki pazarlık güçlerinde bir düşüşe neden olmaktadır. Ücretlerdeki düşüş, kâr olanaklarını artırıp yeni yatırım imkânları oluşturacağından yeni bir genişleme evresini başlatacak ve böylece birikimin çevrimsel yapısı ortaya çıkacaktır (Marx, 2004; Moura Jr. ve Ribeiro, 2013; Barrales-Ruiz ve diğerleri, 2020). Bu bağlamda sermaye birikimi sürecinin Marx tarafından ortaya konulmuş biçiminin temel farkı, yatırımların, işsizliğin ve teknolojik değişimin hem sermaye birikimini etkileyen hem de ondan etkilenen iktisadi faktörler olarak büyüme sürecine içselleştirilmesidir.

Dolayısıyla Marx tarafından ortaya konan dinamik iktisadi ilişkilerin, teorik köklerine bağlı ve yalın bir biçimde formülasyonu Goodwin (1967) tarafından gerçekleştirilmiştir. Goodwin modeli, iktisadi büyüme çevrimlerinde, ekonomik değişkenlerin birbiriyle çevrimsel ve içsel şekilde etkileşim içinde olduğu, çevrimin, şansa veya koşula bağlı dışsal şokların değil modelin deterministik değişkenlerinin dinamik karşılıklı etkileşimi sonucu ortaya çıktığı, sınıflar arasındaki dağılımsal çatışmaların ürettiği içsel çevrimleri açıklayan bir teoridir. Matematiksel olarak model kapitalistlerin ve işçilerin davranışsal karakteristikleri ve üretim fonksiyonuna belirli bir fonksiyonel biçim uygulayarak dinamik ilişkileri türetmektedir. Ücretler ve kârlar arasındaki çelişki, doğrusal olmayan diferansiyel denklemlerle, ücret payı-istihdam oranı uzayında, dinamik bir birikim modeliyle açıklanmaktadır. Kapitalist toplumun temel dinamikleri, sermaye ve emeğin çatışmalı ancak simbiyotik olarak var oldukları varsayımından hareketle klasik Lotka-Volterra av-avcı modelinin iktisadi ilişkilere uyarlanmasıyla, ulusal gelirdeki pay mücadelelerine ilişkin tek sektörlü ve iki sınıflı bir model olarak oluşturulmuştur (Desai, 1973; Barrales-Ruiz et al., 2020: 3; Tarassow, 2010: 2; Sportelli, 1995: 35).

Lotka (1926) ve Volterra (1926) tarafından bağımsız olarak modellenen Lotka-Volterra sistemleri ekolojik sistemlerdeki nüfus dinamiklerinin tanımlamaktadır (Willis, 2015: 821; Willis, 2011: 6). Lotka-Volterra modelinde belirli bir floradaki alanındaki canlıların birlikte yaşama ilişkilerinin incelenmesi söz konusudur. Bu bağlamda av ve avcılar arasındaki etkileşim modellenmektedir. Avlar sınırsız beslenme olanağına sahip varsayılmakta ve a gibi bir oranda nüfusları artmaktadır. Avcılar varlığı altında av popülasyonu a gibi bir oranda artarken $-axy$ gibi bir oranda azalmaktadır. Benzer biçimde avcılar $-c$ gibi bir oranda doğal bir ölüm hızına sahiptirler. Avların varlığı altında ise avcı popülasyonu $-c$ ile azalırken γxy gibi bir oranda artmaktadır. Süreç bu iki tür arasındaki etkileşime bağlı olarak popülasyon dinamiklerinin açıklanması üzerine kuruludur. Sistemde av popülasyonu (x) ve avcı popülasyonu (y), hiçbir avcının bulunmadığı ve örtük olarak avlar için düzenli bir gıda kaynağının bulunduğu varsayımı altında, av popülasyonu, a üssü ile üstel olarak artmaktadır. Ekolojik sistemde hiçbir avın bulunmadığı varsayımında avcı popülasyonu, c üssü ile üstel olarak azalmaktadır. Ekolojik sistemde av ve avcılar karşı karşıya geldiği koşulda iki durum ortaya çıkmaktadır. Böylece sistemdeki

popülasyonların büyüme dinamikleri tanımlanmaktadır. Büyüme dinamikleri birlikte ele alındığında her iki türün popülasyonları için diferansiyel denklemler avlar ve avcılar için aşağıdaki biçimde ifade edilmektedir.

$$\frac{dx}{dt} = ax - \alpha xy = x(a - \alpha y) \quad (3.1a)$$

$$\frac{dy}{dt} = \gamma xy - cy = y(\gamma x - c) \quad (3.1b)$$

Goodwin, Lotka-Volterra modelindeki av-avcı dinamikleri yerine, kapitalistlerin kâr marjlarının tanımlanmasının dolaylı bir biçimi olarak işçilerin toplam üretimdeki paylarını ifade etmek üzere u ve Marx'ın terminolojisindeki yedek sanayi ordusunu yani işsizlerin oranını açıklamanın dolaylı biçimi olarak istihdam oranını ifade etmek üzere v değişkenlerini kullanmaktadır (Moura Jr. ve Ribeiro, 2013: 2088; Maheswari, 2015; Araujo ve diğerleri, 2017: 2). Farklı katkılar sonucunda işgücünün geliri tarafından sıkıştırılmış kârların yatırıma dönüştürüldüğü ve böylece sermaye birikiminin hızının belirlendiği bir büyüme çevrimi modeli olarak da ifade edilmektedir (Flaschel, 2015: 1; Shaikh, 2018: 580).

“A growth Cycle” makalesindeki modeline ilişkin temel varsayımlar ve değişkenler aşağıda verilmiştir (Goodwin, 1984: 165; Gandolfo, 1997: 458).

- q : toplam çıktı
- k : toplam sermaye stoku
- w : ücret oranı
- a : $a_0 e^{\alpha t}$, emek üretkenliği ve α sabit
- $\sigma (=k/q)$: sermaye-çıktı oranı, ($1/\sigma = q/k$, sermayenin üretkenliği)
- w/a : işçilerin ürün payı; dolayısıyla $(1-w/a)$ kapitalistlerin ürün payı
- Artık = kâr = tasarruflar = yatırımlar = $(1-w/a)q = \dot{k}$
- Kâr oranı: $\dot{k}/k = \dot{q}/q = (1 - w/a) / \sigma$
- n : $n_0 e^{\beta t}$, emek arzı ve β sabit
- l : q/a , istihdam
- l/n : v , istihdam oranı

Sermaye çıktı oranı σ , sabittir. Ücretlerin, toplam çıktı içindeki payı u ile gösterildiğinde, $1-u$ kârları ifade etmektedir. Modelde tüm ücretler tüketilmekte tüm kârlar anında yatırıma dönüştürülmekte ve tüm sermaye istihdam edilmektedir.

Goodwin (1967) ücret payı ve istihdam oranı arasındaki dinamik ilişkileri iki diferansiyel eşitlikle açıklamaktadır. Goodwin modeli, üretim sürecinde kullanılan, emek ve sermayeden oluşan iki girdili ve girdiler arasında tamamlayıcılık ilişkisi varsayan Harrod-Domar büyüme modeline dayanmaktadır. Modelde amortisman tabi olmadan doğrudan tüketilebilen veya biriktirilebilen tek bir metanın olduğu bir ekonomi söz konusudur. Bu meta, sermaye ve emek tarafından sabit oranlarda üretilmektedir. Bu nedenle, Leontief üretim fonksiyonunu kullanmaktadır.

$$q_t = \min\{k_t/\sigma, a_t l_t\} \quad (3.2)$$

Burada q , reel çıktı; k reel sermaye stoku; σ , sermaye çıktı oranını; a , emek verimliliği ve l , istihdam edilmiş emek gücünü ifade etmektedir. Aynı zamanda üretkenlik ve toplam istihdam edilen emek gücü için sırasıyla büyüme oranlarına karşılık gelen α ve β katsayılarıyla üstel bir büyüme fonksiyonu varsaymaktadır.

$$a = a_0 e^{\alpha t} \quad (3.3)$$

$$n = n_0 e^{\beta t} \quad (3.4)$$

Bu bağlamda l ile n oranı ($v = l/n$) bir ekonomideki istihdam oranını ifade etmektedir. Ayrıca Harrod-Domar modelinde olduğu gibi kıt kaynağın tam kullanımını varsaymaktadır.

$$q_t = k_t/\sigma = a_t l_t \quad (3.5)$$

Harrod-Domar büyüme modelinde $q = (k, l)$ biçiminde benimsenen iki girdili üretim fonksiyonunda girdiler arasında bir ikame yoktur. Aksine üretimde kullanılan girdiler tamamlayıcı niteliktedir. Buna göre iki girdiden kıt olanı üretim fonksiyonunu belirlemektedir. Sermaye kıt üretim fonksiyonu olarak ele alındığında fonksiyon aşağıdaki gibi tanımlanabilmektedir.

$$q_t = k_t/\sigma \quad (3.6)$$

(i) Sabit/istikrarlı teknik ilerleme (yatırım malına bağlı olmayan). Bu koşulda a emek üretkenliği olmak üzere birim emek başına çıktı (veya emek verimliliği) aşağıdaki gibi ifade edilebilir. Burada α sabit kabul edilmektedir.

$$\frac{q}{l} = a = a_0 e^{\alpha t} \quad (3.7)$$

(ii) İşgücünde istikrarlı büyüme

$$n = n_0 e^{\beta t} \quad (3.8)$$

Burada işgücü büyüme oranını ifade eden β katsayısı pozitif ve sabit kabul edilmektedir. Ayrıca emek gücü, emek arzına denk gelmekte ve n ile ifade edilmektedir. Diğer taraftan istihdam l ile gösterilmekte ve n ile l 'nin eşitliğine dair bir varsayım yapılmamaktadır. Bu durum aynı zamanda modelde tam istihdama dair herhangi bir varsayımın bulunmadığı anlamına gelir.

(iii) Her ikisi de homojen olan ve özelleştirilmemiş, emek ve sermaye olmak üzere yalnızca iki üretim faktörü vardır.

(iv) Tüm miktarlar reel ve nettir.

(v) Tüm ücretler tüketilir, tüm kârlar tasarruf edilir ve yatırıma dönüştürülür.

(vi) Sabit bir sermaye-çıktı oranı varsayılmaktadır. ($\sigma = k/q$)

(vii) Yaklaşık olarak tam istihdam durumunda yükselen reel ücret oranı (w) söz konusudur. Bu koşullar altında:

$$(\dot{q}/l)/q/l = \dot{q}/q - \dot{l}/l = \alpha \quad (3.9)$$

$$\dot{k}/k = \dot{q}/q = (1 - w/a)/\sigma \quad (3.10)$$

$$\dot{l}/l = (1 - w/a)/\sigma - \alpha \quad (3.11)$$

Bu eşitlik aynı zamanda istihdam büyüme oranını ifade etmektedir. İşçilerin ücret payı, $u = w/a$ ve istihdam oranı, $v = l/n$ olarak tanımlanırsa:

$$\dot{v}/v = (\dot{l}/n)/l/n = \dot{l}/l - \dot{n}/n \text{ ve } \dot{l}/l = (1 - w/a)/\sigma - \alpha \quad (3.12)$$

$$\dot{v}/v = (1 - w/a)/\sigma - \alpha - \beta$$

Burada β nüfus büyüme oranıdır.

$$\dot{v}/v = (1 - u)/\sigma - (\alpha + \beta) \quad (3.13)$$

Diğer taraftan model nominal ücretlerdeki değişimi, istihdam oranının bir fonksiyonu olarak tanımlamakta ve reel ücretlerin olduğu bir Phillips eğrisini modele katmaktadır.

$$\dot{w}/w = -\gamma + \rho v \quad (3.14)$$

Yukarıdaki eşitlik istihdam oranı yükseldikçe reel ücretlerin daha hızlı büyüyeceğini ifade etmektedir. Ücretlerin payı olarak u , reel ücretlerin emek üretkenliğine oranı ile tanımlandığından yukarıdaki eşitliği modelin üçüncü temel denklemi takip etmektedir. Buradan hareketle $\dot{u}/u = \dot{w}/w - \alpha = -(\alpha + \gamma) + \rho v$ olmaktadır. Burada ρ Phillips eğrisinin eğimini ve istihdamdaki artışın reel ücretlerdeki artışa etkisini göstermektedir. Çünkü Goodwin'in modelinde istihdam

artışı aynı zamanda işçi sınıfının ücret pazarlık gücünü artırmakta ve bu da reel ücretlerde bir atışa yol açmaktadır. Bu bağlamda ρ , pazarlık katsayısı olarak tanımlanabilir. Pazarlık katsayısına gelecek bir pozitif şok, işçilerin işten çıkarılmalarına ve böylece denge istihdam oranının azalmasına yol açacaktır. Benzer biçimde üretkenliğe gelecek bir pozitif şok, daha yüksek kâr oranları ile daha düşük ücret payı tarafından karşılanmalıdır (Maheshwari, 2015: 5).

Eşitlikler, Lotka-Volterra modeline uygun biçime ifade edilmek için yeniden yazıldığında aşağıdaki denklemler elde edilmektedir.

$$\begin{aligned}\dot{v} &= [(1/\sigma - (\alpha + \beta)) - (1/\sigma)u]v \\ \dot{u} &= [-(\alpha + \gamma) + \rho v]u\end{aligned}\quad (3.15)$$

Yukarıdaki eşitlik, iki değişken ve dört parametre ile gösterildiğinde Lotka-Volterra formunda ifade edilmekte ve aşağıdaki gösterim elde edilmektedir.

$$\begin{aligned}\theta_1 &= 1/\sigma; \eta_1 = 1/\sigma - (\alpha + \beta) \\ \theta_2 &= \rho; \eta_2 = \gamma + \alpha\end{aligned}\quad (3.16)$$

Yukarıdaki eşitlik şöyle çözülebilmektedir:

$$\Phi(u) = u^{\eta_1} e^{-\theta_1 u} = H v^{-\eta_2} e^{-\theta_2 v} = H \psi(v) \quad (3.17)$$

Burada H , keyfi bir sabit olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca eşitlik, Goodwin'in temel denklemlerinin çözümüyle u - v faz uzayındaki yörüngeleri ifade etmektedir. $1/\sigma > (\alpha + \beta)$ ve bütün katsayılar pozitifdir.

$$d\Phi/du = (-\theta_1 + \eta_1/u) \Phi; d\psi/dv = (-\theta_2 + \eta_2/v) \psi \quad (3.18)$$

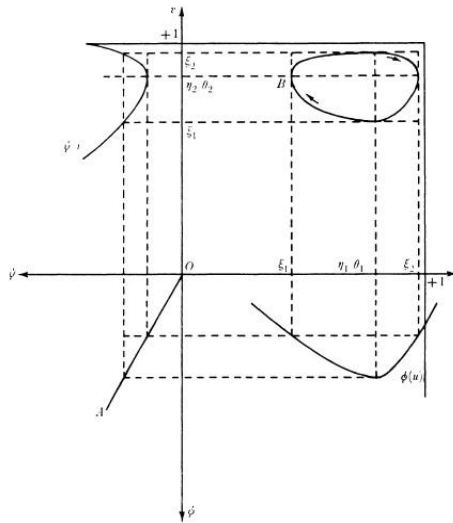
Yukarıdaki $\dot{u}$ ve $\dot{v}$ ile ifade edilen iki denklem seti biçimsel olarak Lotka-Volterra av-avcı modeline uygun biçimde Goodwin büyüme çevrimi modelini göstermektedir.

Tablo 10: Lotka-Volterra ve Goodwin Modelinin Karşılıkları

Lotka-Volterra	
Avlar (Preys)	Avcılar (Predators)
$\dot{x} = ax - \alpha xy$	$\dot{y} = -cy + \gamma xy$
Goodwin	
$\dot{v} = [(1/\sigma) - (\alpha + \beta) - (1/\sigma)u]v$	$\dot{u} = [-(\alpha + \gamma) + \rho v]u$
$\dot{v} = \eta_1 - \theta_1 uv$	$\dot{u} = \eta_2 - \theta_2 uv$
Parametrelerin Karşılıkları	
$a = \eta_1 = (1/\sigma) - (\alpha + \beta)$	$c = \eta_2 = -(\alpha + \gamma)$
$\alpha_{LV} = \theta_1 = 1/\sigma$	$\gamma_{LV} = \theta_2 = \rho$

Tablo 10'daki kısaltmalarda a veya η_1 , sermayenin üretkenliğinden emek üretkenliği büyüme oranı ile nüfusun büyüme oranının toplamının çıkarılmasını ifade etmektedir. Lotka-Volterra eşitlikleri bağlamında av nüfusunun büyüme oranı olan bu katsayı Goodwin büyüme çevrimi bağlamında ele alındığında, işçilerin toplam üründen bir pay talep etmedikleri koşullarda istihdam oranındaki büyümeyi ifade etmektedir. α_{LV} veya θ_1 , av nüfusundaki azalma veya iktisadi bağlamda $1/\sigma$ yani sermayenin üretkenliğini ifade etmektedir. Dolayısıyla veri koşullar altında sermayenin üretkenliğindeki artışın istihdam oranında yol açacağı azalmayı göstermektedir. c veya η_2 , LV bağlamında avcılarının doğal ölüm oranı iken iktisadi olarak emek üretkenliği artış oranı ile Phillips eğrisinin sabitinin toplamıdır. γ_{LV} veya θ_2 , ρ yani reel ücretlerdeki değişimin istihdama olan duyarlılığını veya aralarındaki ilişkiyi ifade etmektedir.

Şekil 25: Goodwin Büyüme Çevrimi

Kaynak: Goodwin, 1967: 168

Grafiğin birinci bölgesi Goodwin çevrimidir. Dördüncü bölgede emeğin toplam hasıladaki payı $d\Phi/du = (-\theta_1 + \eta_1/u) \Phi$ biçiminde ifade edilmektedir. İkinci bölgede istihdam oranı $d\psi/dv = (-\theta_2 + \eta_2/v) \psi$ ile tanımlanmaktadır. $H=\Phi/\psi$ biçiminde ifade edilmekte ve daha önce belirtildiği gibi keyfi bir sabittir. H'nin eğimi, değişkenler arasındaki temel ilişkilerde bir değişikliğe neden olmamakla birlikte çevrimin şeklini belirlemektedir.

Burada $u = 1 - \sigma(\alpha + \beta)$ ve $v = 1/\rho \sigma(\alpha + \gamma)$ noktalarında sınırlı ve kapalı bir durağan eğridir. Diğer kapalı çevrimler, farklı başlangıç koşullarına bağlı olarak elde edilen ve bu merkez çevresinde oluşan çevrimler olarak ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla veri başlangıç koşulları altında u-v tekrarlanan çevrimler sergilemektedir. İstihdam oranı, v, bir ortalama seviye etrafında salındığı için istihdam uzun vadede çalışan nüfusla aynı oranda büyümektedir. Bu nedenle çıktı, uzun dönemde, nüfus artışı ve üretkenlik artışının toplamı olan bir doğal oranda büyümektedir (Solow, 1990: 35). Ayrıca u, emek payını ifade ettiğinden, trende sahip olmaması, reel ücretin emek üretkenliğiyle aynı oranda yükselen bir eğilim etrafında dalgalandığını ima etmektedir.

Goodwin çevrimlerin işleyişinde, belirli dönemler için gerçekleştirilen ve dönem boyunca değiştirilmeyen üretim planlarının etkilerini de dikkate almaktadır. Böylece bir sonraki dönem için üretim, cari dönemdeki satışlar ve stok için üretimin toplamına eşit olacak biçimde belirlenmektedir. Düşük bir stok seviyesi durumunda, izleyen dönemde girişimcilerin, planlanan stoklarla gerçekleşen üretim arasındaki ilişkilere dair kararlarının ekonominin çevrimsel yapısının ortaya çıkışında belirleyici olduğunu ifade etmektedir. Üretim sürecinde stok eksiklerinin tamamlanarak, satışlara eşit bir üretim düzeyinin gerçekleştirilmesi, sermaye birikimi açısından bir durağan durumu ifade etmektedir. Ekonominin yeterli sermaye birikimine ulaşmasıyla yatırımlar azalacak, satışlar düşecek ve aşağı yönlü bir eğilim ortaya çıkacaktır. Satışlardaki daralma yatırımlardan daha düşük düzeyde gerçekleşeceğinde bir kez elde edilen yüksek satış seviyesi tamamen kaybedilmeyecektir. Bu nedenle, her dalgalanmada ekonomi daha önce olduğundan daha yükseğe çıkar, ancak maliyet yapısının doğası gereği öncekinden daha düşük bir düşüş göstermeyecektir.

Bu bağlamda üretkenlikteki pozitif bir şokun daha yüksek kâr payı ve dolayısıyla daha düşük ücret payı ile telafi edilmesi gerektiği görülmektedir. Verimlilikteki bu artış aynı zamanda daha yüksek denge istihdam oranına da yol açacaktır. Pazarlık katsayısı p'ya pozitif bir şok, emekçilerin işten çıkarılmasına neden olacak ve böylece denge istihdam oranı düşecektir. Öte yandan, işgücü büyüme oranındaki artış, kapitalistler için daha yüksek kâr payına katkıda bulunacaktır.

Böylece Goodwin modelinde kâr oranları uzun dönemde rekabetin ve kârlılığın korunmasıyla ilgili kurumların etkisiyle sermayenin yatırım yapmak isteyeceği

düzeyde tutulabilmektedir. Ekonomik büyümenin sermaye birikimi ve teknik ilerlemenin bir sonucu olarak gerçekleştiğini varsayarsak, kâr oranının sınırlı bir şekilde ve sadece kısa dönemler için bu tatmin edici düzeyin altına veya üstüne çıkmasına izin verilecektir. Kapitalist ekonominin çevrimselliğine bağlı olarak kâr oranlarının kısa veya orta vadedeki dalgalanmaları emek gücünün ücretleri ile sermayenin kârı arasındaki bölüşümsel dinamikleri ortaya çıkarmaktadır. İktisadi çevrimlerin işleyişine bağlı olarak ortaya çıkan bölüşüm dinamikleri ise iktisadi eşitsizliklerin temelini oluşturmaktadır.

3.2.3. Gompertz – Pareto Gelir Dağılımı

Bireylerin kapitalist ilişkiler altında toplumsal yeniden üretimlerini gerçekleştirmekte gelirin sınıfsal bir gösterge olarak kullanılması tartışmalı bir konu olsa da gelir, niceliksel analiz açısından kabul edilebilir bir göstergedir. Dolayısıyla farklı dağılım kalıplarına sahip bir toplumsallık, bu farklı dağılım sayıları kadar sınıflara, alt katmanlara veya bir biçimde gruplara ayrılarak analiz edilmelidir. Gelir dağılımının ekonofizik yöntemle incelendiği çalışmalarda, gelirin dağılımının tek bir fonksiyonel biçim ile açıklanamayacağı ortaya konulmaktadır. Literatürde tarihsel ve toplumsal dinamiklere bağlı olarak, belirli bir eşik değerin altında ve üzerinde dağılımın fonksiyonel olarak farklı biçimlerde gerçekleştiği çeşitli ülke ve dönem örnekleri görülebilmektedir. İktisadi eşitsizliklerin kavranmasında, tüketim, iş çevrimleri ve diğer makroekonomik olgularla bağlantısı nedeniyle özellikle güç yasası kritik bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır. Ekonofizik literatüründe ülke-dönem-değişken temelinde analiz gerçekleştirmiş çok sayıda çalışma bulunmaktadır.

Tablo 11: Ekonofizik ve Gelir Dağılımı Literatürü

Ülke	Veri	Dağılım	Pareto Üsleri	Kaynak
Mısır	S.H. (14th B.C.)	Pareto	$\alpha=1,59\pm0,19$	Abul-Magd (2002)
Japonya	I. (1997) and I.T. (1997-8)	Pareto	$\alpha= -1,98$ and $\alpha= -2,05$	Aoyama ve diğerleri (2000)
Japonya	I. (1987-2000)	Pareto	$\alpha=1,8 - 2,1$	Fujiwara ve diğerleri (2003)
ABD	I. (1935-36)	L.N./Pareto	$\alpha=1,63$	Montroll ve Shlesinger (1983)
UK	Inhe. T. (2001)	Pareto	$\alpha=1,78$	Coelho ve diğerleri (2005)
UK ABD	IR. (1996) I. (1998)	Exp./Pareto	$\alpha=1,9$ $\alpha=1,7\pm0,1$	Dragulescu ve Yakovenko (2001a,b)
UK	I. (1992-2002)	L.N. / Pareto	$\alpha=[3,34-2,68]$	Richmond ve diğerleri (2006)
Almanya, UK, ABD	I. (1990-2002) I. (1991-2001) I. (1980-2001)	L.N. (Gibrat index, β) / Pareto	$\alpha=[2,42-3,96]$ $\beta=[1,63-2,14]$ $\alpha=[3,47-5,76]$ $\beta=[2,18-2,73]$ $\alpha=[1,1-3,34]$ $\beta=[1-1,65]$	Clementi ve Gallegati (2005b)
Avusturalya	I. (1993-97)	L.N. / Pareto	$\alpha=[2,2-2,6]$	Di Matteo ve diğerleri (2004)
İtalya	I.(1977-2002)	İki parametrelili L.N. / Pareto	$\alpha \cong 2,90$ $\beta \cong 2,30$	Clementi ve Gallegati (2005a)
Kolombiya	I. (2010-Q2, Q3, 2011-Q2, 2012-Q4)	Exp. / Pareto	$\alpha \cong 2,5$	Quevedo ve Quevedo (2016)
Hindistan	W. (2002-04) I. (1997)	Pareto Pareto	$\alpha \cong 0,81-0,92$ $\alpha \cong 1,5$	Sinha (2006)
Brezilya	I. (1981-2009)	Gompertz - Pareto	$\beta \cong 0,35$ $\alpha \cong 2,75$	Moura Jr. ve Ribeiro (2013)

Kaynak: S.H.-Size of Houses (Ev Büyüklüğü); I-Income (Gelir); I.T.-Income Tax (Gelir Vergisi); Inhe. T.-Inheritance Tax (Miras Vergisi); I.R.-Inland Revenue (Kamu Geliri); W.-Wealth (Servet);

Açıklamalar: L.N.-log-normal; Exp.-Exponential (üstel) (Boltzmann-Gibbs Dağılımı)

Gelir dağılımının incelendiği ekonofizik literatüründe farklı dönemler ve farklı ülke örnekleri için sürecin tek bir dağılımla açıklanmadığı veya genel kabulün aksine log-normal dağılımın sürecin tümünü açıklamada yeterli olmadığı belirtilmektedir. Belirli bir eşik değerin altında gelir dağılımı log-normal, üstel veya Gompertz gibi dağılımlara uyumlanırken uç değerlerin açıklanmasında pareto dağılımı kullanılmaktadır. Böylece gelir dağılımının iki farklı rejim sergilediği belirtilmektedir (Clementi and Gallegati, 2005b; Di Matteo et al., 2004). Bu nedenle gelir dağılımı ve iktisadi eşitsizliklerin incelenmesinde toplumsal olarak ikili bir yapının ele alınması

gerektiği belirtilebilir. Bu iki rejimli yapı dağılımın eşik değerin altındaki düşük ve orta gelirliileri ifade eden kısmı için emek geliri elde edenler ve diğer kısmı için de sermaye gelirleri elde edenler olmak üzere iki sınıflı bir toplumsal yapının iktisadi ilişkilerin incelenmesinde dikkat alınması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Gelir dağılımının iki rejimli yapısı, iktisadi eşitsizlikler bağlamında dağılımın düşük ve yüksek düzeylerinde belirleyici olan farklı dinamiklerin ele alınması gerekliliğine de temel oluşturmaktadır. Ayrıca bu iki farklı rejimin yıllara göre dağılımlarının evrimi, incelenen ekonomik sistemin dinamik bir sistem olduğu konusunda önemli ipuçları vermektedir.

Bu çalışmada Goodwin modeli Moura Jr. ve Ribeiro (2013) temel alınarak Türkiye ekonomisi bağlamında yeniden oluşturulmuştur. Öncelikle 2002-2019 dönemi için Hanehalkı Bütçe Araştırması (HHBA) verilerinden hareketle fert gelirlerinin dağılımsal yapısı incelenmiştir. Gelir dağılımına ilişkin ekonofizik literatürü ile uyumlu biçimde Türkiye ekonomisinin 2002-2019 döneminde fert gelirlerinin dağılımının iki rejimli bir dağılım yapısına sahip olduğu fit süreçleriyle gösterilmiştir. Türkiye ekonomisinin fert geliri verilerinin Gompertz-Pareto Dağılımına (GPD) fit ettiğinin tespit edilerek ekonominin, emekçiler veya düşük ve orta gelirliiler ile kapitalistler veya yüksek gelirliilerden oluşmak üzere iki temel sınıflı yapıya sahip olduğu ortaya konulmuştur. İşçilerin payı dağılımın düşük veya orta gelirli kısmını oluştururken, Gompertz dağılımıyla ifade edilmektedir. Kapitalistler dağılımın yüksek gelirli Pareto kısmını oluşturmaktadır. Modelin, bir bireyin x 'e eşit veya daha az bir gelir elde etme olasılığını tanımlayan, kümülatif gelir dağılımları aşağıdaki gibidir:

$$\mathcal{F}(x) = \begin{cases} G(x) & , \quad 0 \leq x \leq x_t \\ P(x) & , \quad x_t \leq x \leq \infty \end{cases} \quad (3.19)$$

Dağılımın Gompertz kısmı için fonksiyon:

$$G(x) = 1 - \exp[-\eta(e^{bx} - 1)] \quad (3.20)$$

Pareto kısmının dağılım fonksiyonu ise:

$$P(x) = 1 - (x_t)^\alpha \exp[-\eta(e^{bx_t} - 1)]x^{-\alpha} \quad (3.21)$$

Burada α , Pareto katsayısıdır ve x_t ise Pareto dağılımı için gelir eşik değeridir. Bir başka ifadeyle x_t , fertleri işçi sınıfı ve kapitalistler olarak ikiye ayıran gelir düzeyini tanımlamaktadır. x değerleri ise ait oldukları yılın ortalama geliri ile

normalize edilmiş gelir değerleridir. Dağılımın Pareto biçimi, Gompertz dağılımında $x = x_t$ 'de sürekliliğini sağlayan $\beta x^{-\alpha}$ 'dir. Böylece gelir dağılımının olasılık yoğunluk fonksiyonları aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır:

$$f(x) = \begin{cases} g(x), & 0 \leq x \leq x_t \\ p(x), & x_t \leq x \leq \infty \end{cases} \quad (3.22)$$

Burada $g(x)$ ve $p(x)$ sırasıyla, Gompertz ve Pareto bölgeleridir:

$$g(x) = \eta b e^{bx} \exp[-\eta(e^{bx} - 1)] \quad (3.23)$$

$$p(x) = \alpha (x_t)^\alpha \exp[-\eta(e^{bx_t} - 1)] x^{-\alpha-1} \quad (3.24)$$

Normalizasyon aşağıdaki olasılık yoğunlukları tarafından verilmektedir:

$$\int_0^\infty f(x) dx = \int_0^{x_t} g(x) dx + \int_{x_t}^\infty p(x) dx = 1 \quad (3.25)$$

Bütün iktisadi aktörler için ortalama değer aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır:

$$\langle x \rangle = \int_0^\infty x f(x) dx = \left[I(x_t) + \frac{\alpha x_t}{\alpha - 1} \exp[-\eta(e^{bx_t} - 1)] \right] \quad (3.26)$$

$$I(x) = \int_0^x y \eta b \exp[-\eta(e^{by} - 1) + by] dy \quad (3.27)$$

Gelir dağılımındaki eşitsizlik düzeyinin belirlenmesinde, dikey ekseninde gelirin kümülatif payı $\mathcal{F}_1(x)$, ve yatay ekseninde x 'e eşit veya daha az gelir elde eden bireylerin oranlarının $\mathcal{F}(x)$ yer aldığı Lorenz eğrisi kullanılmaktadır. $\mathcal{F}_1(x)$, aşağıdaki eşitlikle belirlenmektedir:

$$\mathcal{F}_1(x) = \frac{1}{\langle x \rangle} \int_0^x y f(y) dy \quad (3.28)$$

Gelirin iki bölgesi için şöyle belirlenmektedir:

$$\mathcal{F}_1(x) = \frac{I(x)}{\langle x \rangle}, \quad 0 < x < x_t \quad (3.29)$$

ve

$$\mathcal{F}_1(x) = 1 + \frac{\alpha (x_t)^\alpha \exp[-\eta(e^{bx_t} - 1)]}{(1 - \alpha) \langle x \rangle} x^{1-\alpha}, \quad x_t \leq x < \infty \quad (3.30)$$

Gelir dağılımındaki eşitsizliğin ölçütü olarak Gini katsayısı ise aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır:

$$\text{Gini} = 1 - 2 \int_0^{\infty} \mathcal{F}_1(x) f(x) dx \quad (3.31)$$

Böylece gelirin dağılımsal niteliklerini de göz önünde bulundurarak Gini katsayısı yukarıdaki eşitliklerden hareketle aşağıdaki gibi hesaplanabilir:

$$\begin{aligned} \text{Gini} = 1 - 2 \left\{ \frac{\eta b}{\langle x \rangle} \int_0^{\infty} x t l(x) e^{bx} \exp[-\eta(e^{bx} - 1)] dx + \exp[-\eta(e^{bx_t} - 1)] \right. \\ \left. + \frac{\alpha^2 x_t}{\langle x \rangle (1 - \alpha)(2\alpha - 1)} \exp[-2\eta(e^{bx_t} - 1)] \right\} \end{aligned} \quad (3.32)$$

Bu noktada Gompertz dağılımının Türkiye ekonomisi için HHBA fert gelirlerinin dağılımına daha iyi bir uyum veren özgün bir biçimi olarak $(100 \exp[-\eta(\exp(bx) - 1)])$ kullanılmaktadır. Gompertz dağılımının kullanılan fonksiyonel biçiminin daha iyi fit gösterdiğinin tespit edilmesinin ardından, gelir verisini iki ayrı sınıfa bölen eşik değerler hesaplanmıştır.

Türkiye ekonomisinin 2002-2019 dönemi için $x_t \cong 1,870$ eşik değerinin altındaki gelirlerin Gompertz dağılımına, üstündeki değerlerin ise Pareto dağılımına uygun olduğu hesaplanmıştır. Bir başka ifadeyle ortalama gelirin 1,87 katından fazla gelir edenler Pareto dağılımına, altında gelir elde edenler ise Gompertz dağılımına uymaktadır. Eşik değerin düzeyinin temel alınan çalışmada Brezilya ekonomisi için tespit edilen eşik değerlerden düşük çıkmasının nedeni ise HHBA'daki beyana dayalı olarak düzenlenen fert gelirlerinin yapısıdır.

Nüfusun iki rejimli yapısının dağılımsal incelemeyle belirlenmesinin ardından nüfus dağılımının dağılımsal karakteri ortaya konulmuştur. Buna göre Gompertz dağılımı nüfusun büyük çoğunluğunu açıklarken (~%88), Pareto dağılımı da geriye kalan daha zengin kısmını (~%12) açıklamaktadır. Her bir yılın farklı eşik değerleri için nüfus payları, asgari ücret ve altında gelir elde edenlerin oranı ve gelir verisini iki temel rejime ayıran eşik değere ilişkin hesaplamalar Tablo 12'de verilmiştir.

Tablo 12: Nüfus Payları ve Eşik Değerler

	Gompertz	Pareto	w_min	x_t
2002	0,9129530	0,0870470	0,3290465	0,9129503
2003	0,8245428	0,1754572	0,2526236	0,8245428
2004	0,8121254	0,1878746	0,3339559	0,8121254
2005	0,8608825	0,1391175	0,330812	0,8608825
2006	0,8632375	0,1367625	0,3315974	0,8632375
2007	0,900928	0,099072	0,3561681	0,900928
2008	0,8717739	0,1282261	0,3755533	0,8717739
2009	0,9058127	0,0941873	0,4024002	0,9058127
2010	0,8993296	0,1006704	0,3958087	0,8993296
2011	0,8888257	0,1111743	0,3753767	0,8888257
2012	0,8914186	0,1085814	0,3675878	0,8914186
2013	0,9117226	0,0882774	0,3842047	0,9117226
2014	0,9071145	0,0928855	0,3761074	0,9071145
2015	0,8799801	0,1200199	0,3860558	0,8799801
2016	0,8916757	0,1083243	0,4381441	0,8916757
2017	0,8940776	0,1059224	0,4207591	0,8940776
2018	0,8706502	0,1293498	0,4090171	0,8706502
2019	0,8722463	0,1277537	0,4531737	0,8722463

Not: Gompertz ile x_t , gelir verisinin iki temel rejime ayrıldığı eşik değerin altındaki nüfus oranını, w_min, yıllık asgari ücret altında gelir elde edenlerin nüfus içindeki payını ve Pareto yüksek gelir düzeyindeki bireylerin nüfus payını ifade etmektedir.

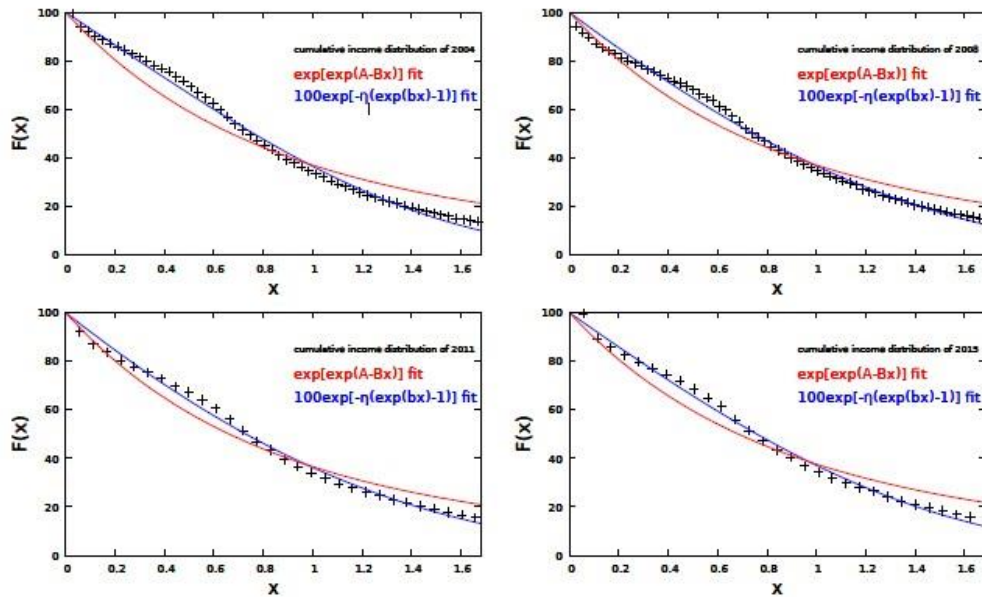
Tablo 12’ye göre, nüfus içinde düşük ve orta gelir elde edenlerin oranı 2002 yılında %91’lik oranla aynı zamanda dönem içindeki en yüksek değere sahip iken yine aynı dönemde en düşük değere 2004 yılında %81 ile ulaşmaktadır. 2013 yılında düşük ve orta gelirliilerin payı %91 ile zirve değerine yakınsamış ancak 2019 yılında %87’ye düşmüştür. Benzer bir değerlendirme üst gelir grubunun toplam nüfus içindeki payı için de yapılabilir. 2002 yılında bu grubun payı %8 iken ele alınan dönemde bu oranın altına hiç düşülmediği gözlenmektedir. 2019 yılı için nüfusun Pareto dağılıma dahil olan kısmı %12,7 değerine ulaşmaktadır. Türkiye ekonomisinin 2002-2019 dönemi için Gompertz dağılımıyla açıklanan nüfusun düşük ve orta gelir elde edenlerin oranı düşerken Pareto dağılımı ile açıklanan nüfusun üst gelir grubuna giren kısmının oranı yükselmektedir.

Tablo 12’de bir diğer eşik değeri yıllık asgari ücret ve altında gelir elde edenleri ifade eden w_min değeridir. Buna göre 2002 yılında %32,9 iken ele alınan dönemde

en düşük değerine %25 ile 2003 yılında ulaşmaktadır. 2019 yılında ise yıllık asgari ücret ve altında gelir elde edenlerin oranı %45 ile bu dönemdeki en yüksek değerine ulaşmaktadır. Dolayısıyla Türkiye ekonomisinin 2002-2019 dönemi için düşük ve orta gelirliilerin toplam nüfus içindeki oranı azalırken (2002 yılında %91’den 2019 yılında %87’ye), nüfusun bu kesimi içinde yer alan yıllık asgari ücret ve altında kazananların oranı yükselmektedir (2002 yılında %32,9’dan 2019 yılında %45’e). Bu nedenle Goodwin çevrimi bağlamında ele alınan dönemde ücretler üzerinde bir baskılamının gerçekleştirildiği ve ücret eşitsizliği bağlamında emeğiyle geçinenlerin payları baskılanırken doğal olarak üst gelir grubuna dahil olan ve mülkiyet geliriyle geçinenlerin payının arttığı ifade edilebilir.

Aşağıdaki seçili yıllar için verilen grafiklerde görülebileceği üzere benimsenen Gompertz dağılımı, Brezilya ekonomisi için gerçekleştirilen ve temel aldığımız modeldeki Gompertz dağılımına göre daha iyi bir uyum göstermektedir.

Şekil 26: Seçili Yıllar için Gompertz Dağılımının Uyumu

Not: Türkiye için işçilerin normalize edilmiş kümülatif bireysel gelirlerinin dağılımının Gompertz eğrilerinin uyumu, 2004, 2008, 2011, 2015

Eşik değere bağlı olarak dağılımın parametre değerleri tespit edilmiş ve Gini katsayıları hesaplanmıştır. Her bir yıl için hesaplanan eşik değerler, GPD parametre katsayıları ve Gini katsayıları Tablo 13’te verilmiştir.

Tablo 13: Parametre Değerleri ve Gini Katsayıları

Yıl	x_t	η	b	α	[Gini]	Gini
2002	2,135462	2,490883	0,35826	1,598092	0,50503	0,5335
2003	1,446065	0,604345	1,006402	1,809094	0,46188	0,4852
2004	1,431839	0,690996	0,909557	1,938417	0,46903	0,4808
2005	1,722453	1,168638	0,610491	2,075436	0,47316	0,4791
2006	1,753947	1,381266	0,536692	2,102831	0,48308	0,4846
2007	2,048195	1,938789	0,406251	2,172362	0,49038	0,4837
2008	1,795771	1,561071	0,493217	2,048978	0,48998	0,4921
2009	2,07195	2,920857	0,298954	2,112275	0,50899	0,5024
2010	2,040637	2,371695	0,350422	2,182618	0,49690	0,4917
2011	1,935922	2,13569	0,386587	2,085544	0,49863	0,4968
2012	1,935708	1,738169	0,452173	2,122523	0,48723	0,4847
2013	2,109170	2,146507	0,380043	2,110317	0,49141	0,4881
2014	2,062048	1,955468	0,408120	2,112559	0,48536	0,4859
2015	1,848668	1,369407	0,541072	2,131314	0,47692	0,4763
2016	1,921230	1,185020	0,586285	2,188041	0,45861	0,4625
2017	1,912698	1,001443	0,661309	2,134393	0,45608	0,455
2018	1,705371	0,770527	0,813026	1,997827	0,45655	0,4605
2019	1,787357	0,919034	0,702643	2,25563	0,44883	0,4511

Not: Tablodaki x_t değerleri HHBA fert gelirlerinden yukarıda açıklanan prosedürlere göre elde edilmiştir. Bu değerler kullanılarak gerçekleştirilen fit prosedürü sonucu tablodaki diğer parametre değerleri elde edilmiştir.

Buna göre Türkiye ekonomisinin 2002-2019 dönemi için Pareto katsayısı dönem ortalaması $\alpha = 2,065$ hesaplanmıştır. Bu uygulama Türkiye ekonomisi için gelir dağılımının iki sınıflı karakteristiğine bağlı Gini ve Pareto katsayılarını GPD'nin fit süreçlerine dayalı olarak hesaplayan ilk çalışmadır. 2002-2019 yılları arasında pareto katsayısı 1,5 fazından 2 fazına çıkmış, 2019 yılında 2,25 değeriyle tarihsel olarak en yüksek düzeyine ulaşmıştır. Ele alınan dönemde Gini katsayısı da yaklaşık %48'dir. Gini katsayısı, 2001 öncesi döneme göre daha düşük bir faza yerleşmiştir. Dönem boyunca Gini katsayısı azalırken (gelir dağılımı düzelmiş), Pareto katsayısı artmıştır (gelirin daha büyük bir çoğunluğu elitlerin eline geçmiştir). Ayrıca asgari ücret ve altında gelir elde edenlerin Gompertz dağılımına dahil olan nüfus içindeki yüzde payı 2002'de %32'den 2019'da %45'e yükselmiştir. Diğer yandan x_t 'nin altındaki nüfus payı asgari ücret ve altında gelir elde edenlerin nüfus payıyla oranlandığında 2002 yılında %36 düzeyinden 2019 yılında %52 düzeyine

yükselmektedir. Bu durum ücretlerde aşağı yönlü bir baskılama olduğunun göstergesidir. Ayrıca Gini katsayısının azalıp Pareto katsayısının artması, gelirin orta gelir gruplarından alt ve üst gelir gruplarına doğru aktarıldığının bir göstergesi olarak ifade edilebilir. Dolayısıyla görece olarak iyileşen bir Gini katsayısına karşılık yükselen bir Pareto katsayısının bulunması, düşük ve orta gelirli nüfusun payındaki küçük bir oransal düşüşe karşılık yıllık asgari ücret ve altında kazananların payında gözlenen yükseliş ve yıllık asgari ücret ve altında gelir elde edenlerin, nüfusu iki ayrı rejime ayıran eşik değer olan x_t 'nin altındaki nüfus içindeki payındaki yükseliş bu dönemde iktisadi eşitsizlikler derinleştiğini göstermektedir.

Gompertz rejimi bölgesinde birinci eşik değerin (x_d) altındaki gelir durumlarından eşik değere bireylerin her bir gelir seviyesinde daha yüksek gelir düzeyinde olma olasılığı artarak artmaktadır. Asgari ücretten pareto rejimine geçiş noktasına (x_t) bireylerin belirli bir gelir aralığında bulunma olasılığı bir önceki gelir aralığında bulunma olasılığından iki kat düşüktür. Hanehalkı işgücü anketi verilerinde bahsi geçen düzenlilik olmadığı için Gompertz rejiminde parametreler sabit değildir. Geçiş olasılıklarının değişim hızı (b) değiştikçe belirli bir gelir aralığında bulunan kişilerin sayısı (η) da zıt yönlü değişmektedir. Ancak iki katsayının çift üstel biçimdeki çarpımları dağılımın fonksiyonel formunu sağlamaktadır.

3.2.4. Türkiye Ekonomisinin Goodwin Çevrimi (2002-2019)

Türkiye ekonomisinin 2002-2019 yılları tek partili iktidarın kesintisiz devam ettiği, küresel ve yerel ölçekte iki büyük krizin yaşandığı, toplumsal isyan (Gezi Parkı) ve darbe girişimi ve çok sayıda seçimin gerçekleştiği bir dönemdir (altı genel seçim [2002, 2007, 2011, 2015/Haziran, 2015/Kasım ve 2018], dört yerel seçim [2004, 2009, 2014, 2019] ve üç referandum [2007, 2010, 2017]). Tüm dönem boyunca Goodwin çevrimi veya yarı çevrimi biçiminde ilişkilerin bulunması, dışsal olgulardan bağımsız bir birikim yapısının ortaya çıktığının göstergesidir. Çalışmada 2002-2014 dönemi için kısa dönemli bir Goodwin çevrimi gözlenmektedir.

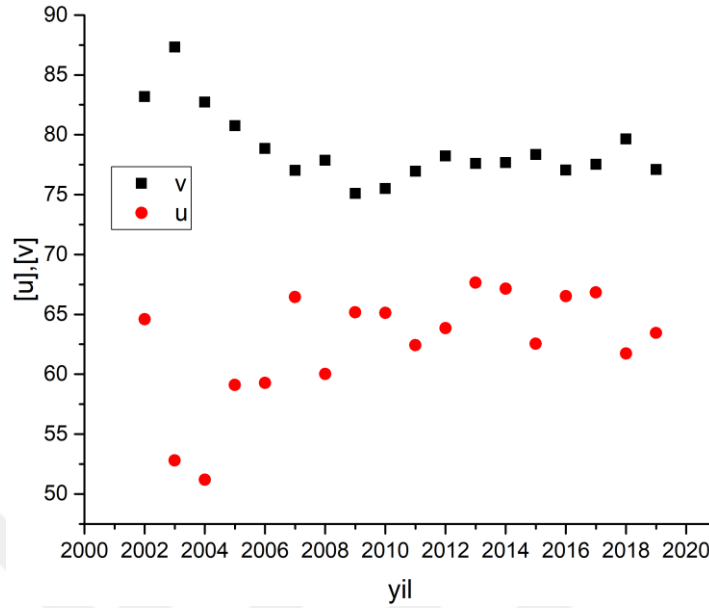
Türkiye ekonomisi için HHBA fert gelirlerinden hareketle Goodwin modeli ekonofizik yaklaşım kullanılarak mikro veriye dayalı biçimde hesaplanmıştır. Türkiye ekonomisinin istihdam ve gelir verilerinden hareketle Goodwin çevriminin elde

edilmesi için öncelikle gelir dağılımı u ve istihdam v 'nin Gompertz dağılımına uyan kısımlarının yüzde paylarının hesaplanması gerekmektedir. Bu nedenle işsizlik oranının hesaplanmasında aşağıdaki eşitlik kullanılmıştır:

$$v = 1 - F(x_d) \quad (3.33)$$

İşsizlik oranının belirlenmesinde x_d eşik değeri, yıllık asgari ücretin %50'siyle belirlenmiştir. %50 oranı Türkiye ekonomisinde işsizlik ödeneğinin uygulanmaya başlandığı yasa içeriğinde belirlenmektedir. İşsiz kalan birine devletin hayatta kalması için ödediği miktar son dört aylık asgari ücret ortalamasının %50 ile hesaplanmıştır. Dolayısıyla yıllık fert gelirlerinden hareketle, yıllık gelirleri, yıllık asgari ücretin %50'si ve altında olanların işsiz kabul edilmesi makul bir varsayımdır. Böylece toplam fertlerin x_t eşik değerinin altında yıllık gelir elde edenleri düşük veya orta gelirli sınıf olarak emekçilere dahil olmaktadır, bu nüfus içerisinde yıllık asgari ücretin %50'sinden az gelir elde edenler de efektif işsizler olarak tanımlanmıştır. Efektif işsizler, işsizlere ek olarak iş aramaktan umudunu yitirmiş kişiler ile kısmi zamanlı istihdam edilerek arzuladığından veya ihtiyaç duyduğundan az çalışabilenleri de kapsayan bir kavramdır. Goodwin modelinin değişkenleri özellikle 2007-2019 dönemi için daha durağan biçimde $v \cong \%77,5$ ve $u \cong \%62,5$ olarak hesaplanmıştır. Bu bağlamda çalışmanın bulguları Türkiye ekonomisinin özellikle 2007/8 küresel finansal kriz sonrasındaki istihdam yaratmayan büyüme süreciyle oldukça tutarlıdır. Ele alınan döneme ilişkin sonuçlar Şekil 27'de sunulmaktadır.

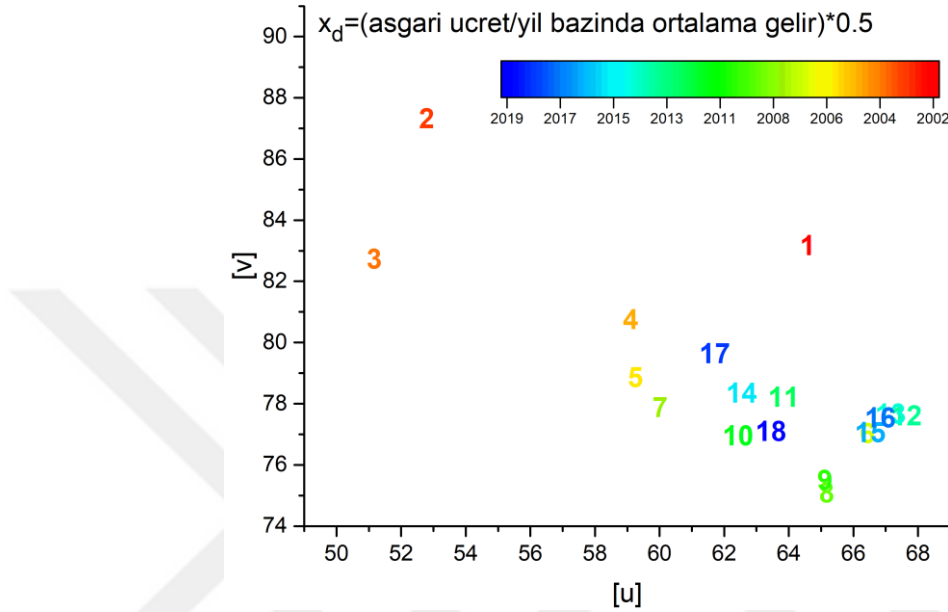
Şekil 27: Emekçilerin Toplam Hasıla Payları ve İstihdam Oranı (2002-2019)

Türkiye fert gelirlerinin Gompertz dağılımına uyan kısmına ilişkin, işçilerin toplam hasıladaki payı (u) ile istihdam oranının (v) zamana göre değişimi Şekil 27’de verilmiştir. Buna göre istihdam oranı, 2003 yılından sonra 2009’a kadar düzenli bir şekilde azalmış 2009 sonrasında ise %78 etrafında durağan bir seyir izlemiştir. Kriz sonrasında istihdam oranlarında bir toparlanma gözlenmemektedir. Bu durum Türkiye ekonomisi için 2002 sonrası dönemde tartışılan istihdam yaratmayan büyüme olgusuyla da tutarlı bir sonuçtur. 2007 yılından sonra istihdam oranlarında anlamlı bir iyileşme sağlanamaması ancak bu dönemde ülkenin tarihsel olarak en yüksek büyüme oranlarını sergilemiş olması çalışmanın bulgularının tutarlılığını göstermektedir. Modelin istihdam payı için hesaplarında Türkiye ekonomisinin kriz yılları (2008, 2011, 2015, 2018) gözlemlenebilmektedir. 2008 tarihsel krizi dünyayla birlikte Türkiye ekonomisini de etkilemiştir. 2011, 2015 ve 2018 yılları Türkiye ekonomisi için genel seçim dönemleridir. İşçilerin toplam hasıladaki payları ise 2002-2004 arasında dramatik bir azalmaya karşın geri kalan dönemde %65 etrafında dalgalı bir seyir göstermiştir. Bu dönemde çok fazla politik ve dışsal etken olmasına rağmen, yine de belirli, düzenli bir birikim kalıbı tespit edilmektedir. İşgücünün toplam üretim içindeki payının toparlanma dönemleri incelendiğinde, tüm toparlanma dönemlerinin bir seçimle başladığı ve bir sonraki seçime kadar önceki seviyelere gerilediği gözlenmektedir. Dolayısıyla Türkiye ekonomisi açısından iktisadi eşitsizliklerin seçim

dönemlerindeki dışsal müdahalelerle belirli bir süreliğine toparlanmasına karşın yapısal olarak iktisadi ilişkiler tarafından yeniden üretildiği söylenebilmektedir.

Şekil 28: Türkiye Ekonomisi Goodwin Çevrimi (2002-2019)

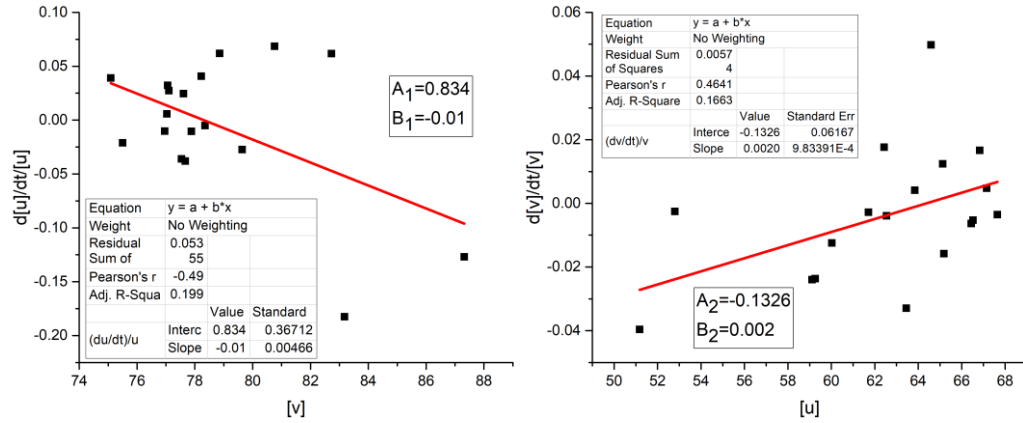
Şekil 28, Türkiye ekonomisi için 2002-2019 yılları arasındaki Goodwin çevrimini göstermektedir. Grafik içindeki numaralar 2002-2019 arası dönem için her bir yılın emekçilerin toplam hasıladan aldıkları paylarıyla (u), istihdam oranları (v) ikililerini ifade etmektedir. Görsel olarak da elde edilen iki yörünge merkezi söz konusudur. Birincisi 2007/8 krizini de içeren 2002-2013 dönemi için neredeyse tam bir çevrim; ikincisi ise 2014-2019 yılları arasında daha politik ve daha kapalı olan çevrimdir. Çevrimin merkezi emek payı için $u_c = \%66,29$ ve istihdam oranı için $v_c = \%83,40$ olarak hesaplanmış ve çevrim dönemi için $T = 18,99$ yıl bulunmuştur. Buna göre 2002-2013 yılları için Türkiye ekonomisinde saat yönünün tersinde bir çevrim gözlenebilmektedir. Bu kısa dönemli çevrim, Türkiye verilerine ilişkin olarak Goodwin çevrimine niteliksel bir ampirik kanıt sağlamaktadır. 2001 yılında Türkiye ekonomisi tarihsel olarak en derin içsel krizini yaşamıştır. Dolayısıyla incelenen dönem görece toparlanmanın yaşandığı bir dönemdir. Çevrimde başlangıç noktası olan 2002 yılından sonra ücretlerin baskılandığı bir dönem gözlenmektedir. İşçilerin toplam çıktıdaki paylarını ifade eden u , 2004 yılına kadar önemli ölçüde azalmaktadır. Bu dönemde, Gini katsayısının hafifçe azalmasına karşın Pareto katsayısındaki artış,

çalışmanın temel bulgusuyla uyumlu biçimde eşitsizliklerin derinleşme biçimini göstermektedir. Ele alınan dönemin başındaki bu süreçte, gelirin orta gelir grubundan alt ve üst gelir gruplarına transferi, eşitsizliklerin derinleşmesinin bir göstergesi olarak ifade edilebilir.

Çalışmada hesaplanan çevrimde, küresel bir kriz döneminin başlangıcı olan 2007 yılı önemli bir sapma olarak ortaya çıkmaktadır. Kriz yılında Gini katsayısındaki iyileşme ise kriz veya savaş gibi ekonomik aktivite üzerinde yıkıcı etkilerin gerçekleştiği dönemlerle uyumludur. Çünkü bu dönemlerde alt gelir grubunun ücretlerinin enflasyondan daha fazla korunmasına yönelik politikalara rağmen, yüksek enflasyon ve nispi fiyat yapısının bozulması gerek ücretlerin paylaşımında gerek servetin dağılımında ciddi değişikliklere neden olabilmektedir. Örneğin her iki dünya savaşında da milli gelirden elde edilen sermaye payındaki azalma (sermaye/gelir oranı) ve ücret eşitsizliklerindeki azalma eşzamanlı olarak gerçekleşmiştir. Kriz sonrası dönemde ise işgücü payındaki toparlanmaya karşın istihdam oranı azalmıştır.

2013 yılında kısa dönemli çevrim, toplam üretimde işgücünün payının en yüksek ve nispeten düşük istihdam oranı ile sona ermektedir. İncelenen dönemde, kriz yılları hariç Gini ve Pareto katsayıları arasındaki ters ilişki, Türkiye ekonomisinde makroekonomik politika olarak orta gelir düzeylerinden düşük ve yüksek gelir düzeylerine kaynak aktarımının uygulandığını göstermektedir. Bu politika tercihi, aynı zamanda ücretlilerin borç ilişkilerine dahil olması ve gelecek dönem tasarruflarını tüketmeleri dolayısıyla önemli düzeyde tasarruf açığı vermelerine neden olmuş ve Türkiye'deki gelir eşitsizliklerini artırmıştır. Çünkü ücretlilerin tasarruf açıklarına bağlı olarak ücretlilerden sermaye sahiplerine bir gelir transferi gerçekleştirilmiş olmaktadır. Borçlanma, bu bağlamda kaynak transferi anlamına gelmektedir. Ek olarak, 2013 sonrasında Gini katsayısında hafif bir iyileşmeye rağmen, Pareto katsayısı neredeyse sabit kalmaktadır. Bu durum, yüksek gelir düzeyine sahip kesimin geliri oransal olarak sabit iken, alt gelir grubu ile ortalama gelir grubu arasındaki gelir farkının azaldığının göstergesidir. 2018 yine Türkiye ekonomisi için bir içsel kriz dönemi ile artan Gini ve azalan bir Pareto katsayısının gözlemlendiği bir dönemdir. 2019 yılında ekonomik süreç, azalan Gini ve artan Pareto katsayısı ile dönem başına dönmektedir.

Şekil 29: Goodwin Çevriminin Lotka-Volterra Katsayılarına Uyumu

Eşitlik 3.15'te hesaplanan katsayıların anlamlı bir Goodwin çevrimi yaratıp yaratmadığına karar vermek amacıyla Şekil 29'da, işçilerin payı ve istihdam oranı değişkenlerinin zamana bağlı türevlerini alınmaktadır. Böylece eşitlik 3.15'in davranışı ve eşitlik 3.16'daki katsayıların fit sonuçları Şekil 29'da görülmektedir.

Şekil 29'un sol tarafında hesaplanan değerlerin azalma eğiliminde ve sağ tarafında artış eğiliminde olduğu görülmektedir. Bu grafiklerin amacı, dinamik diferansiyel denklemlerin parametrelerini tahmin etmek için fit prosedürünü kullanmaktır. Bu katsayılardan hareketle $v_c = \frac{\eta_2}{\theta_2}$ ile $u_c = \frac{\eta_1}{\theta_1}$ ve 2.46 numaralı denklemlerden çevrimin merkezi ve periyodu hesaplanabilmektedir.

Şekil 29'da gösterilen davranışlar ve fit sonuçları, bir Goodwin çevriminin gerçekleştiğini doğrulamaktadır. Çevrimin merkezi, işgücünün payı için $u_c = \%66,29$ ve istihdam oranı için $v_c = \%83,40$ olarak hesaplanmaktadır. Ayrıca döngünün periyodu $T = 18,89$ yıldır.

Ayrıca, Şekil 29, Goodwin çevriminin çeyreklerini göstermektedir. Çevrim, denklem 3.15'ten 2002 yılı için hesaplanan değerler olan $v = 83,175$ ve $u = 64,593$ noktasında başlamaktadır. Aşağı doğru hareket ilk olarak Şekil 29'un sol tarafında meydana gelmektedir. Bu, tüm çevrimin yükselen istihdam oranı ve azalan işgücünün payı çeyreğine karşılık gelmektedir. Maksimum istihdam payı noktasına ulaşarak hareket aynı eğride yukarı doğru devam etmektedir. Bu azalan istihdam oranı ve azalan işgücünün payı rejimidir. $du/dt = 0$ koşuluna ulaşıldığında, çevrimde istihdam oranının azaldığı ve işgücünün payının arttığı başka bir rejime geçilmektedir. Minimum istihdam oranı değerine ulaştıktan sonra ters hareket başlamakta ve Goodwin

çevriminin işgücünün payı ve istihdam oranının birlikte arttığı son çeyreğine karşılık gelmektedir. Aynı sonuç Şekil 29'un sağ tarafındaki grafikten de çıkarılabilmektedir. Dolayısıyla çalışmada Türkiye ekonomisi verileri üzerinden 2002-2019 dönemi için Goodwin çevriminin varlığı grafiksel ve niceliksel olarak gösterilmiş olmaktadır.

Eşitsizliklerin iktisadi dinamikleri bağlamında Goodwin büyüme çevrimi modelinden Türkiye ekonomi verilerinin kullanımıyla elde edilen sonuçlar, yine Türkiye ekonomisinde iktisadi eşitsizliklerin toplumsal ilişkilere temel aktarım kanalları olarak sunulan işsizlik, enflasyon ve finansallaşmayla birlikte değerlendirildiğinde ortaya aşağıdaki sonuç çıkmaktadır.

Goodwin çevriminde işgücünün toplam hasıladaki payında bir azalma dolaylı olarak kapitalistlerin kârlarında bir artış anlamına gelmektedir. Böylece üretilen toplam toplumsal artı değer miktarındaki artış, yatırımlar aracılığıyla üretimdeki genişlemeyi belirlemekte ve istihdamın artışıyla sonuçlanmaktadır. Ele alınan dönemde işgücünün payı 2004 yılında tarihsel olarak en düşük seviyesine inmekte, diğer yıllar için ise seçim dönemleri dışında bu pay azalma eğilimindedir. Seçim dönemlerindeki görece toparlanmaya rağmen işgücünün payındaki azalma mevcut ilişkiler tarafından yeniden üretilmektedir. 2002 sonrasında finansallaşmayla birlikte özel kesimin düşük maliyetli krediye ulaşımının kolaylaşmasıyla bir anlamda kredi ilişkilerinin bir üretici güç olarak iktisadi ilişkilere dahil olduğu ifade edilebilir. İşgücü piyasalarındaki esnekleşme, enflasyon hedeflemesinin bir anlamda ücretliler üzerinde bir baskılama aracı olarak işletilmesi, kârlı kamusal alanların özel sermayeye açılmasıyla birlikte, büyümenin görece sağlamlaştırıldığı söylenebilir. Dönem boyunca özellikle asgari ücret üzerinden uygulanan ücret politikaları ve büyümeye dayalı görece genişleme sonucunda işsizlik oranındaki azalma ve aynı anlama gelmek üzere istihdam oranındaki artış, işçilerin pazarlık güçlerini de artıracığından, ücretleri artırmakta ve toplam talebi genişletmektedir. Diğer taraftan aynı durum iş çevriminde tersine dönmeye neden olabilecek biçimde özel kesim kârlarını azaltmaktadır. Dolayısıyla işçilerin toplam hasıladaki paylarında bir artış, toplam toplumsal hasılanın daha küçük bir kısmının firmaların eline geçmesine ve firmaların kâr oranlarının düşmesine neden olmaktadır. İşsizlik ile kâr oranları arasında dinamik ilişki, Türkiye ekonomisi için de Şekil 28'deki kısa dönemli Goodwin çevrimini ortaya çıkaran temel olgudur.

Goodwin çevriminde toplam talebin dengelenmesi amacıyla çıktıdaki dalgalanmayı azaltmada devletin çevrim karşıtı makroekonomik politika tercihleri merkezi bir rol oynayabilir. Ancak işgücünün payındaki azalmaya bağlı olarak eksik tüketim ilişkileri üzerinden ekonomide bir meta realizasyonu sorunu ortaya çıkabilir. Bu durumda üretim azalmakta, işsizlik mevcut düzeyini korumakta veya artmaya devam etmekte ve durgunluk sürekli hale gelebilmekte veya derinleşmektedir. İktisadi eşitsizlikler bağlamında bu durum hanehalkının finansal içerilmesiyle bütçe sınırlarını aşan tüketim olanaklarıyla çözülebilmektedir. Nitekim Türkiye ekonomisinin özellikle 2007/08 krizi sonrasında hanehalkı tüketici kredileri 2014 yılında tarihsel olarak en yüksek düzeyine erişmiştir. Diğer taraftan zamanla hanehalkı borçlarının faizlerinin ödenmesi servetlerini azaltarak tüketimin azalmasına neden olur. Hanehalkının artan kredi talebi ve borçlanma imkanına erişmesi, hanehalkı servetindeki azalmaya rağmen tüketimi sabit tutabilir veya artırabilir. Ancak bu, borçlu hanehalklarının servetinde daha da azalmaya yol açar ve sonuçta daha yüksek eşitsizlikle sonuçlanır. Eşitsizlikteki artış bankacılık kesiminde daha büyük finansal kaldıraçla kredi genişlemesine neden olmakta ve yeni bir krizin temelini oluşturmaktadır.

Sonuç olarak, Goodwin çevrimleri bağlamında, ele alınan dönemdeki makroekonomik politika tercihlerine bağlı olarak işsizlik oranının bir kısır döngü içinde sabit kaldığı, bölüşüm dinamikleri bağlamında iyileşen bir Gini katsayısına karşılık artan bir Pareto katsayısı nedeniyle iktisadi eşitsizliklerin derinleştiği ifade edilebilir. Bu durumda sistemin, dışsal bir müdahale olmadıkça kendiliğinden iyileşme olasılığı olmaksızın, toplumun geneline refah yaratmayan bir istihdam yaratmayan büyüme sürecinde sıkıştığı belirtilebilir.

SONUÇ VE GENEL DEĞERLENDİRME

Bu çalışmanın temel amacı, bireylerin meta sahipliğine bağlı olarak toplumsal yeniden üretim sürecinde bulundukları konumlarına göre karşı karşıya kaldıkları iktisadi ve toplumsal koşullara göre tanımlanan iktisadi eşitsizliklerin dinamiklerini incelemektir. Bu incelemeyi gerçekleştirmek için esas olarak fizikçiler tarafından açıklanan yasa, geliştirilmiş olan teori ve metotların iktisadi sorunların incelenmesi amacıyla kullanımına dayanan disiplinler arası yeni bir araştırma alanı olan ekonofizik yaklaşım tercih edilmiştir. Çünkü gelir ve servet dağılımı ve/veya iktisadi eşitsizliklerin incelenmesinde ekonofizik temelli yaklaşımlar, toplumu sınıf ilişkileriyle kavramaya imkân tanımakta ve iktisadi ilişkileri olasılıksal bir bakışla ele almaktadır. Bu bağlamda disiplinler arası olmanın veya iktisat dışı yaklaşımları iktisadi analize dahil etmenin sağlayacağı olanakları da göz önünde bulundurarak, eşitsizliklerin iktisadi dinamikleri, sınıf mücadelesi modeli olarak da bilinen, Goodwin büyüme çevrimleri modeliyle analiz edilmiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde iktisadi eşitsizlik kavramı tanımlanmıştır. Eşitsizlikler toplumsal sınıflar (emek ve sermaye) arasında, bu sınıfların kendi iç katmanları arasında (güvenceli kamu emekçisi, taşeron işçi veya güvencesiz işçi öte yandan büyük veya küçük sermaye gibi) yaşandığı kadar, farklı ulusal kimlikler, cinsiyetler, inançlar arasında da derin biçimde yaşanmaktadır. Ancak iktisadi eşitsizlik kavramı, gelir ve servet eşitsizliği, mülkiyet eşitsizliği, eğitim ve sağlık eşitsizliği, ilişkisel eşitsizlik, vb. kavramların tümünü kapsayacak temel bir durumu ifade edecek biçimde tanımlanmıştır. Çünkü gelir ve servet ile aralarındaki farklılıklar iktisadi eşitsizlikler bağlamında ele alındığında tanımsal olmaktan çok hem iktisadi ilişkilerde ortaya çıkış biçimleri açısından hem de iktisadi ilişkilere etkileri üzerinden önemli sonuçlar yaratan ayrımlardır.

Bu bağlamda iktisadi eşitsizliklerin mekânı, toplumsal yeniden üretim ve mülkiyet ilişkileri üzerine temellenen kapitalist üretim biçimi olarak ifade edilmiştir. İktisadi aktörler meta sahipliklerine bağlı olarak bu süreçteki konumlarına göre iktisadi eşitsizliklerin türevleriyle karşı karşıya kalmaktadır. Eşitsizliklerin iktisadi dinamiklerinin seyri değerlendirildiğinde, kapitalist üretim ilişkilerinin çevrimsel işleyişinin eşitsizlikleri sürekli yeniden ürettiği söylenebilir. Zira eşitlikçi bir toplum

hedefi veya daha eşit bir toplum hedefi kapitalist üretim ilişkilerinin kendi iç mantığına terstir. Kapitalist üretim ilişkilerinin üzerine kurulduğu üretim ve bölüşüm ilişkileri, bireylerin veya organizasyonların niyetlerinden bağımsız olarak bu eşitsizlikleri nesnel olarak gerçekleştirmektedir. Bu nedenle sermaye birikiminin gerçekleşmesi aynı zamanda eşitsizliklerin iktisadi dinamiklerinin işleyişine ve toplumsal eşitsizliklerin daha büyük boyutlarda yeniden üretilmesine neden olmaktadır. Özellikle yüksek gelir ve servet eşitsizliğinin olduğu ülkelerde sağlık, eğitim, işgücü piyasalarına katılım, parlamenter temsil ve cinsiyet eşitsizliği açısından da önemli eşitsizlikler gözlenmektedir. Bu nedenle çalışmada kapitalist yeniden üretim ilişkilerinin temel kurumları olan piyasa ve devletin iktisadi ilişkilerdeki yeri ve iktisadi eşitsizliklerin ortaya çıkmasındaki işlevleri ortaya konulmuştur.

Eşitsizliklerin tarihsel hareketi, sermaye birikimi ve sermaye birikiminin olanaklarıyla doğrudan ilişkilidir. Bu nedenle eşitsizlik dinamikleri olarak gelir dağılımı, gelir dağılımının biçimleri -fonksiyonel, kişisel, sektörel veya bölgesel- veya bölüşüm ilişkilerinden çok sermaye birikiminin tarihsel çevrimi ve bu birikim ilişkileri sonucu ortaya çıkan dinamikler üzerinden ele alınmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde, iktisat ile fizik arasındaki etkileşimin tarihsel kökenleri ve bu etkileşimin güncel örneği olarak ekonofizik yaklaşımın temelleri açıklanmıştır. Ekonofizik, iktisadi ilişkilerin incelenmesi amacıyla, iktisadi neden ve sonuçların açıklanmasında fiziksel neden sonuçları kullanan disiplinler arası bir alandır. Temel araçları istatistiksel fizikten alınan olasılıksal ve istatistiksel yöntemlerden oluşmaktadır. İstatistiksel fiziğin kavram, model ve hesaplama yöntemleri, niceliksel ekonomi alanına uygulanmakta ve fizikçiler tarafından açıklanan yasa, geliştirilmiş olan teori ve metotlarla, belirsizlik, stokastisite ve doğrusal olmayan dinamiklere sahip iktisadi sorunların çözülmesi hedeflenmektedir.

Gelir ve servet dağılımı ile iktisadi eşitsizliklerin analizinde ekonofizik yaklaşımın başat analizi gelir ve servet ile bunların yerine kullanılabilecek varlık verilerinin istatistiksel dağılım kalıplarının incelenmesidir. Böylece belirli bir toplumdaki gelirlerin dağılımsal yapıları üzerinden toplumsal sınıfların/kesimlerin farklılıkları gösterilmeye çalışılmaktadır. Gelir dağılımının analizine ilişkin ekonofizik çalışmalar yalnızca farklı ülke örneklerinin ve/veya farklı dönemlerinin

istatistiksel dağılımlarının belirlenmesiyle sınırlı değildir. Bu bağlamda gelir ve servet dağılımının modellenmesinde kullanılan temel yaklaşımlar “gelir ve servet dağılımının kinetik modelleri” ve “ekonomi politik modeller” olarak iki ana gruba ayrılabilir. Kinetik modeller bireyler arasındaki mübadele yoluyla toplam toplumsal servetin dağılımına odaklanmaktadır. Diğer yandan politik ekonomi modelleri, değişim/ticaret ve yatırımların stokastik modeli olarak ifade edilebilir. Servet birikiminin ticaret ve yatırımlarla gerçekleştirilebileceğini ifade eden bu modelde yatırımlar servet yaratıcı veya yok edici işlemler olarak tanımlanırken değişim/ticaret ekonomik işlemlerin herhangi bir biçimi olarak kabul edilmektedir. Ekonomi politik modeller genel olarak Lotka-Volterra modellerine dayalı nümerik simülasyonlar olarak ifade edilebilir. Böylece çalışmanın ikinci bölümünde ekonofizik ve iktisat etkileşimine bağlı olarak iktisadi eşitsizliklerin analizi amacıyla çalışmada benimsenen ampirik yaklaşımın teorik temelleri ortaya konulmuştur.

Çalışmanın üçüncü bölümünde Lotka-Volterra av-avcı modeline dayalı Goodwin çevrimleri, 2002-2019 döneminde ekonofizik yaklaşımla Türkiye ekonomisi için test edilmiştir. Model sonuçlarının doğrulanması amacıyla Türkiye ekonomisinin ele alınan dönemdeki makroekonomik gerçekleştirmeleriyle model bulguları karşılaştırmalı olarak açıklanmıştır.

Bu bölümde öncelikle Türkiye ekonomisinde ele alınan dönem için makroekonomik politika tercihleri ve bu tercihlerin toplumsal ilişkilere etkilerinin temel aktarım kanalları olduğu düşünülen işsizlik, enflasyon ve finansallaşma tartışılmaktadır. Makroekonomik politika tercihleri ekonomi politikalarının temel amaçlarının belirlenmesi ve belirlenen bu amaçlara ulaşmada hangi araçların nasıl kullanılacağını belirleyen karar ve tercihler bütünü olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda Türkiye ekonomisinde işgücü piyasaları, işsizlik oranlarının seyri, örgütlenme düzeyindeki düşüklük ve grev hakkındaki kısıtlılıklara bağlı olarak iktisadi eşitsizliklerin ortaya çıkışında temel aktarım kanallarından biridir. Özellikle grev ertelemeleri ve yüksek hakem kurulu tarafından sonuçlandırılan toplu iş görüşmeleri, işgücü piyasalarındaki iktisadi aktörlerin eşit olmayan koşullarda rekabet ettiğini göstermektedir.

Türkiye ekonomisinde 2002 sonrası dönemin temel para politikası enflasyon hedeflemesidir. Ancak fiyat istikrarının sağlanması hedefi ücret artışlarının

baskılamasıyla gerçekleştirilmektedir. Bu dönemde seçim yıllarında (2003, 2007, 2015) asgari ücrette gerçekleşen ciddi artışlar yanında, kamu çalışanlarına yalnızca enflasyon kadar ücret artışı yapılması Türkiye ekonomisinde ortalama ücretleri asgari ücretlere doğru yakınsatmıştır. Başta gelir eşitsizliği olmak üzere iktisadi eşitsizlikleri yeniden üreten bir para politikası tercihi kullanıldığı belirtilebilir.

Finansallaşmanın iktisadi eşitsizlik üzerindeki temel etkisi ise düşük ve orta gelirlielerin yaşamlarını borçlanmayla sürdürmesidir. Diğer taraftan üst gelir grubunda tasarruflara bağlı olarak ek servet kazançları ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla bir yanda gelirlerini tüketimlerini sürdürmek için bir kısmını borç faizi ödemelerine ayırmak zorunda olan veya servetlerini borç ödemeleri nedeniyle azaltmak zorunda olan bir toplumsal kesimle diğer yanda tasarruflarından ek getiri elde eden kesim ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla finansallaşma özellikle servet üzerinden iktisadi eşitsizlikleri derinleştirmektedir.

Çalışmada kullanılan model kapsamında Türkiye’de bireysel gelirlerin dağılım yapısı incelenerek, ekonofizik literatürüyle uyumlu biçimde Türkiye ekonomisinde gelirin iki rejimli bir dağılım yapısına sahip olduğu tespit edilmiştir. HHBA fert gelirlerinden hareketle dağılımın kalıplarının belirlenmesine öncelikle her bir yıla ait fert geliri verisinin pozitif değerleri alınmış bu fert gelirleri ortalama ile normalleştirilmiştir. Normalleştirilmiş gelir verilerinden hareketle her bir yıla ait iki farklı dağılımı gösteren eşik değerler hesaplanmıştır. Ortalama eşik değeri $x_t \cong 1,870$ bulunmuş ve bu değerin altında Gompertz dağılımına uygun iki rejimli bir dağılım elde edilmiştir. Eşitsizlik göstergesi olarak da yorumlanabilecek olan Pareto katsayısı 2002-2019 dönemi için ortalama 2,065 olarak hesaplanmıştır. Ekonofizik literatüründe gelir serisinin dağılımsal yapısına bağlı olarak dağılımların nüfusu hangi oranda kapsadığı da ortaya konulmaktadır. Bu çalışmada ele alınan dönemde dağılımın Gompertz kısmı ortalama %88 ile nüfusun çoğunluğunu temsil ederken yüksek gelir elde edenleri temsil eden Pareto dağılımı nüfusun ortalama %12’sini kapsamaktadır.

Çalışmada hesaplanan bir diğer eşik değer yıllık asgari ücret ve altında gelir elde edenleri ifade eden w_{min} değeridir. Bu eşik değer 2002 yılında nüfusun %32,9’unu açıklarken ele alınan dönemde en düşük değerine %25 ile 2003 yılında ulaşmaktadır. 2019 yılında ise yıllık asgari ücret ve altında gelir elde edenlerin oranı %45 ile bu dönemdeki en yüksek değerine ulaşmaktadır. Dolayısıyla Türkiye

ekonomisinin 2002-2019 dönemi için düşük ve orta gelirliilerin toplam nüfus içindeki oranı azalırken (2002 yılında %91'den 2019 yılında %87'ye), nüfusun bu kesimi içinde yer alan yıllık asgari ücret ve altında kazananların oranı yükselmektedir (2002 yılında %32,9'dan 2019 yılında %45'e). Ayrıca asgari ücret ve altında gelir elde edenlerin Gompertz dağılımına dahil olan nüfus içindeki yüzde payı 2002'de %32'den 2019'da %45'e yükselmiştir. Diğer yandan x_t 'nin altındaki nüfus payı asgari ücret ve altında gelir elde edenlerin nüfus payıyla oranlandığında 2002 yılında %36 düzeyinden 2019 yılında %52 düzeyine yükselmektedir. Bu nedenle Goodwin çevrimi bağlamında ele alınan dönemde ücretler üzerinde bir baskılamanın gerçekleştirildiği ve ücret eşitsizliği bağlamında emeğiyle geçinenlerin payları baskılanırken doğal olarak üst gelir grubuna dahil olan ve mülkiyet geliriyle geçinenlerin payının arttığı ifade edilebilir. Bu durum aynı zamanda ücretlerde aşağı yönlü bir baskılama olduğunun göstergesidir.

Dağılımsal yapıların ve eşik değerlerin tespit edilmesinin ardından Goodwin büyüme çevrimi modelinin temel değişkenleri olan istihdam oranı ve işgücünün payı değişkenleri hesaplanmıştır. 2002-2019 dönemi için istihdam oranı $v \cong \%77,5$ ve işgücünün payı $u \cong \%62,5$ olarak hesaplanmıştır.

Türkiye fert gelirlerinin Gompertz dağılımına uyan kısmına ilişkin, işçilerin toplam hasıladaki payı (u) ile istihdam oranının (v) zamana göre değişimi incelendiğinde, istihdam oranı, 2003 yılından sonra 2009'a kadar düzenli bir şekilde azalmış 2009 sonrasında ise %78 etrafında durağan bir seyir izlemiştir. Kriz sonrasında istihdam oranlarında bir toparlanma gözlenmemektedir. 2007 yılından sonra istihdam oranlarında anlamlı bir iyileşme sağlanamaması ancak bu dönemde ülkenin tarihsel olarak en yüksek büyüme oranlarını sergilemiş olması, modelin, Türkiye ekonomisi için 2002 sonrası dönemde tartışılan istihdam yaratmayan büyüme olgusuyla da tutarlı bir sonuç ürettiğini göstermiştir. Modelin istihdam payı için hesaplarında Türkiye ekonomisinin kriz yılları (2008, 2011, 2015, 2018) gözlemlenebilmektedir. 2008 tarihsel krizi dünyayla birlikte Türkiye ekonomisini de etkilemiştir. 2011, 2015 ve 2018 yılları Türkiye ekonomisi için genel seçim dönemleridir. İşçilerin toplam hasıladaki payları ise 2002-2004 arasında dramatik bir azalmaya karşın diğer dönem için %65 etrafında dalgalı bir seyir göstermiştir. Bu dönemde çok fazla politik ve dışsal etken olmasına rağmen, yine de belirli, düzenli bir birikim kalıbı tespit edilmektedir.

İşgücünün toplam üretim içindeki payının toparlanma dönemleri incelendiğinde, tüm toparlanma dönemlerinin genel bir seçimle başladığını ve bir sonraki seçime kadar önceki seviyelere gerilediği gözlenmektedir. Dolayısıyla Türkiye ekonomisi açısından iktisadi eşitsizliklerin seçim dönemlerindeki dışsal müdahalelerle belirli bir süreliğine toparlanmasına karşın yapısal olarak iktisadi ilişkiler tarafından yeniden üretildiği söylenebilmektedir.

Ayrıca Goodwin çevrimi bağlamında görsel olarak elde edilen iki yörünge merkezi bulunmaktadır. Birinci çevrim 2007/8 kırılganlığı da gösteren 2002-2013 dönemi için neredeyse tam bir çevrimdir. Diğer çevrim ise 2014-2019 yılları arasında daha politik ve daha kapalı bir çevrimdir. Çevrimin merkezi emek payı için $u_c = \%66,29$ ve istihdam oranı için $v_c = \%83,40$ olarak hesaplanmış ve çevrim dönemi için $T = 18,99$ yıl bulunmuştur. Çalışmada hesaplanan çevrimde, küresel kriz döneminin başlangıcı olan 2007 yılı önemli bir sapma olarak ortaya çıkmaktadır. Ayrıca çevrim verileri üzerinde fit süreçleriyle Goodwin çevriminin Lotka-Volterra modeli ile tutarlı katsayılar yarattığı gösterilmiştir. Buna göre 2002-2013 yılları için Türkiye ekonomisinde saat yönünün tersinde bir Goodwin çevrimi gözlenebilmektedir. Bu kısa dönemli çevrim, Türkiye verilerine ilişkin olarak Goodwin çevrimine niteliksel bir ampirik kanıt sağlamaktadır. Çalışmanın katkısı, Türkiye ekonomisi için HHBA'daki bireysel veriler üzerinde ekonofizik yaklaşımı kullanılarak mikro verilere dayalı Goodwin modelinin ilk kez tahmin edilmesidir.

Çalışmada hesaplanan eşitsizlik göstergelerinden bir diğeri Gini katsayısıdır. Gini katsayısı dağılımsal farklılıkları dikkate alacak biçimde hesaplanmıştır. Buna göre Türkiye ekonomisinde 2002-2019 dönemi için Gini katsayısı azalırken (gelir dağılımı düzelmiş), Pareto katsayısı artmıştır (gelirin daha büyük bir çoğunluğu elitlerin eline geçmiştir). İncelenen dönemde, kriz yılları hariç Gini ve Pareto katsayıları arasındaki ters ilişki çalışmanın temel bulgusuyla uyumlu biçimde eşitsizliklerin derinleşme biçimini göstermektedir. Bu dönemde Türkiye ekonomisinde makroekonomik politika olarak orta gelir düzeylerinden düşük ve yüksek gelir düzeylerine kaynak aktarımının uygulandığı söylenebilir. Bu politika tercihi, aynı zamanda ücretlilerin borç ilişkilerine dahil olması ve gelecek dönem tasarruflarını tüketmeleri dolayısıyla önemli düzeyde tasarruf açığı vermelerine neden olmuş ve Türkiye'deki gelir eşitsizliklerini artırmıştır. 2013 sonrasında Gini

katsayısında hafif bir iyileşmeye rağmen, Pareto katsayısı neredeyse sabit kalmaktadır. Bu durum, yüksek gelir düzeyine sahip kesimin geliri oransal olarak sabit iken, alt gelir grubu ile ortalama gelir grubu arasındaki gelir farkının azaldığının göstergesidir.

Sonuç olarak, HHBA fert gelirlerine dayalı olarak Gompertz Pareto Dağılımıyla tahmin edilen Goodwin çevrimi, 2002-2019 dönemi için Türkiye ekonomisindeki makroekonomik gerçekleştirmelerle tutarlı ve niteliksel bir temsilini sunmaktadır. Türkiye ekonomisinin 2002-2019 yılları tek partili iktidarın kesintisiz devam ettiği, küresel ve yerel ölçekte iki büyük krizin yaşandığı, toplumsal isyan (Gezi Parkı) ve darbe girişimi ve çok sayıda seçimin yaşandığı bir dönemdir (altı genel seçim [2002, 2007, 2011, 2015/Haziran, 2015/Kasım ve 2018], 4 yerel seçim [2004, 2009, 2014, 2019] ve üç referandum [2007, 2010, 2017]). Tüm dönem boyunca Goodwin çevrimi veya yarı çevrimi biçiminde ilişkilerin bulunması, dışsal olgulardan bağımsız bir birikim yapısının ortaya çıktığının göstergesidir. Türkiye'de gelir eşitsizliğindeki artış çalışmada 2002-2014 dönemi için tahmin edilen kısa dönemli bir Goodwin çevrimiyle de gözlemlenebilmektedir.

KAYNAKÇA

Abelin, T. (1986). Positive Indicators in Health Promotion and Protection. *World Health Statistical Quarterly*. 39(4): 353-364.

Abuk-Duygulu, A. (2019). Enflasyon Olgusu: Tanımı, Kapsamı ve Kaynağı Üzerine Temel Açıklamalar. *Türkiye Ekonomisi Üzerine Seçme Yazılar* (ss. 1-30). Editörler Prof. Dr. Yaşar Uysal Prof. Dr. Nilgün Acar Balaylar Dr. Nagehan Keskin. Ankara: Nobel Yayınları.

Abul-Magd, A. Y. (2002). Wealth Distribution in an Ancient Egyptian Society. *Physical Review E* 0507104. 66(5): 1-3.

Acar-Balaylar, N. (2019). Para Politikası Araçları ve 2000’li Yıllarda Türkiye’de Para Politikası. *Türkiye Ekonomisi Üzerine Seçme Yazılar* (ss. 263-298). Editörler Prof. Dr. Yaşar Uysal Prof. Dr. Nilgün Acar Balaylar Dr. Nagehan Keskin. Ankara: Nobel Yayınları.

Acar-Savran, G. ve Demiryontan, N. T. (2012). *Kadının Görünmeyen Emeği*. İstanbul: Yordam Kitap.

Acun, S. (2018). *Gelir ve Servet Dağılımının Belirleyenleri, Sonuçları: Türkiye Örneği*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Afşar, K. E. (2013). *Menkul Kıymet Borsalarında Fiyat Dinamikleri: İMKB Örneği*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Akalın, G. (2000). Piyasa Ekonomisi Nedir?. *Liberal Düşünce*. 19: 40-52.

Akalın, U. S., İncekara, A. ve Akalın, G. (2012). *Keynes'in Genel Teori'si Üzerine*. İstanbul: Kalkedon Yayınları.

Akat, A. S. (2009). *İktisadi Analiz*. Ankara: Eflatun Yayınevi.

Aksoy, H. H., Özden Aras, A., Çankaya, D. ve Karakul Kayahan, A. (2011). Eğitimde Nitelik: Eğitim Ekonomisi Kuramlarının Eğitimin Niteliğine İlişkin Kurgusunun Eleştirel Analizi. *Eğitim Bilim ve Toplum*. 9(33): 60-99.

Aktaş, E. E. (2019). *Gelir Eşitsizliği ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Ampirik Bir İnceleme*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Akyüz, Y. (1980). *Sermaye Bölüşüm Büyüme*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No: 453. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Akyüz, Y. (2018). Inequality, Financialisation and Stagnation. *The Economic and Labour Relations Review*. 29(4): 428-445.

Akyüz, Y., Flassbeck, H. ve Kozul-Wright, R. (2002). Globalization, Inequality and The Labour Market. ILO, UNCTAD, Geneva. <http://www.flassbeck.com/pdf/2002/25.10.02/GLOBALIZ.PDF> (10.06.2018).

Albayrak, Ö. (2003). *Refah İktisadının Teorik Temelleri: Piyasa ve Refah İlişkisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Alpaslan, B. (2016). *Kapitalist Sistemde Liberal ve Müdahaleci Dönemler: 1980 Sonrası Dönemde Devletin Yeni Müdahale Biçimleri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Altınok, H. (2017). *Goodwin Konjonktür Dalgalanması Modeli: Türkiye Uygulaması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Alvaredo, F., Chancel, L., Piketty, T., Saez, E. ve Zucman G. (2019). *Dünya Eşitsizlik Raporu 2018*. Çev. Hande Koçak Cimitoğlu. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Angle, J. (1986). The Surplus Theory of Social Stratification and The Size Distribution of Personal Wealth. *Social Forces*. 65(2): 293-326.

Angle, J. (2010). The Inequality Process vs. The Saved Wealth Model. Two Particle Systems of Income Distribution; Which Does Better Empirically?. <https://mpira.ub.uni-muenchen.de/20835/>, (13.05.2019).

Angle, J. (2013). How to Win Acceptance of the Inequality Process as Economics?. *IIM Kozhikode Society & Management Review*. 2(2): 117-134.

Aoyama, H., Souma, W., Nagahara, Y., Okazaki, M. P., Takayasu, H. ve Takayasu, M. (2000). Pareto's Law For Income of Individuals and Debt of Bankrupt Companies. *Fractals*. 8(03): 293-300.

Araujo, R., Moreira, H. ve Dávila-Fernández, M. J. (2017). Testing an Extended Version of Goodwin's Growth-Cycle Model to the US Economy, https://www.boeckler.de/pdf/v_2017_11_10_araujo.pdf, (10.01.2019).

Aren, S. (2007). *Ekonomi Dersleri*. Ankara: İmge Kitabevi.

Aren, S. (2008). *İstihdam Para ve İktisadi Politika*. Ankara: İmge Kitabevi.

Arı, A. A. (2018). *1980 Sonrasında Türkiye’de Makroekonomik İstikrarsızlık: Dinamik Stokastik Genel Denge Analizi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Arnold, C. B. (2015). *Pareto Distributions*. Boca Raton: CRC Press Taylor & Francis Group.

Arrighi, G. (1994). *The Long Twentieth Century: Money, Power, and the Origins of Our Times*. London: Verso.

Arslan, M. O. ve Altınok, H. (2018). A System Dynamics Model of Income Distribution Between Labor and Capital For Turkey. *Economic Computation and Economic Cybernetics Studies and Research*. 52(4): 241-256.

Aslan, O. E. (2012). *Devlet Bürokrasisi ve Kamu Personel Rejimi*. Ankara: İmge Yayınları.

Atkinson, B. A. (1970). On the Measurement of Inequality. *Journal of Economic Theory*. 2(3): 244-263.

Atkinson, B. A. (1971). The Timescale of Economic Model How Long is the Long Run?. *Readings in the Theory of Growth* (ss. 248-263). London: Palgrave Macmillan, London.

Atkinson, B. A., Piketty, T. ve Saez, E. (2011). Top Incomes in the Long Run of History. *Journal of Economic Literature*. 49(1): 3-71.

Atkinson, B. A. (2018). *Eşitsizlik, Ne Yapılabilir?*. Çev. Ömer Limanlı ve Elif Kaya. Ankara: Efil Yayınevi.

Aylar, E. (2007). *Lise Öğrencilerinin Eğitimde Eşit(siz)liğe İlişkin Kavrayışlarının Çözümlemesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Baker, J. ve Salop, S. (2015). Antitrust, Competition Policy, and Inequality. *Working Papers*, No. 41. http://digitalcommons.wcl.american.edu/fac_works_papers/41, (15.10.2019).

Baran, P. ve Sweezy, P. (1966). *Monopoly Capital*. New York: Monthly Review Press.

Barbosa-Filho, N. H. ve Taylor, L. (2006). Distributive and Demand Cycles in The US Economy A Structuralist Goodwin Model. *Metroeconomica*. 57(3): 389-411.

Barrales-Ruiz, J., Mendieta-Munoz, I., Rada, C., Tavani, D.ve Von Arnim, R. (2020). The Distributive Cycle: Evidence and Current Debates. *University of Utah, Department of Economics, Department of Economics Woking Paper Series*. Working Paper No: 2020-07.

Baydur, M. C. (2017). Goodwin Reel İş Çevrimi Temel Alınarak Adalet ve Kalkınma Partisi Dönemine Politik İktisadi Bir Bakış. *Akdeniz İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 17(35): 43-58.

Belek, İ. (1998). *Sınıf Sağlık Eşitsizlik*. İstanbul: Sorun Yayınları.

Bell, D. (1973). *The Coming Crisis of Post Industrial Society*. New York: Basic Books.

Bentes, R.S. (2010). Econophysics: A New Discipline. *Science and Culture*, 76(9-10): 1-13.

Beşikçi, İ. (2013). *Bilim Yöntemi*. İstanbul: İsmail Beşikçi Vakfı Yayınları.

Beşikçi, İ. (2014). *Doğu Anadolu'nun Düzeni, Sosyo-Ekonomik ve Etnik Temeller*. İstanbul: İsmail Beşikçi Vakfı Yayınları.

Bilir, H. (2017). Leon Walras: Neoklasik İktisadın “Fiziko-Matematiksel” Bir Bilim Olarak İnşası. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 13(13): 131-142.

Birner, J. (2002). A Conservative Approach to Progress in Economics. *Is There Progress in Economics? Knowledge Truth and The History of Economic Thought* (ss. 65-88). Editör Stephan Boehm, Christian Gehrke, Heinz D. Kurz, Richard Sturn. United Kingdom: Edward Elgar Publishing.

Blaug, M. (1985). *Economic Theory in Retrospect*. New York: Cambridge University Press.

Bora, A. (2011). *Kadınların Sınıfı*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Boratav, K. (2005). *1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Boratav, K. (2007). *Türkiye İktisat Tarihi*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Bouchaud, J. P. ve Mézard, M. (2000). Wealth Condensation in a Simple Model of Economy. *Physica A: Statistical Mechanics and its Applications*. 282(3-4): 536-545.

Bouchaud, J. P. ve Potters, M. (2001). *Theory of Financial Risks, From Statistical Physics to Risk Management*. United Kingdom: Cambridge University Press.

Bowles, S. (1999). Eşitsiz Eğitim ve Toplumsal İşbölümünün Yeniden Üretimi. Çev. Kemal İnal. *Eğitim ve Yaşam*. (13)15.

Brahmachari, D. (2016). Neoclassical Economics as a Method of Scientific Research Program: A Review of Existing Literature. *MPRA Paper No. 75738*. <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/75738/>, (17.11.2018).

Braudel, F. (2004). *Maddi Uygarlık: Mübadele Oyunları*. Çev. Mehmet Ali Kılıçbay. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Bremond, J. ve Geledan, A. (1984). *İktisadi ve Toplumsal Kavramlar Sözlüğü*. Çev. Ertuğrul Özkök. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Buğra, A. (1995). *İktisatçılar ve İnsanlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Buhr, M. ve Kosing, A. (1999). *Bilimsel Felsefe Sözlüğü*. Çev. Veysi Bildik. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.

Bumin, T. (2014). *Tartışılan Modernlik: Descartes ve Spinoza*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Burda, Z., Jukiewicz, J. ve Nowak, M. (2003). Is Econophysics a Solid Science?. *Krakow: Jagellonian University Institute of Physics. Working Paper*. arXiv:cond-mat/0301096v1, 5.11.2018, (07.11.2019).

Buyruk, H. (2008). *Eğitimde Yaşanan Toplumsal Eşitsizliklere İlişkin Biyografik Bir Araştırma*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Candaş, A. (2010). Türkiye’de Eşitsizlikler: Kalıcı Eşitsizliklere Genel Bir Bakış. *Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politika Forumu*. https://spf.boun.edu.tr/sites/spf.boun.edu.tr/files/1439796553_turkiyede_esitsizlikler_spf_0.pdf, (05.06.2018).

Carbone, A., Kaniadekis, G. ve Scarfone, A. M. (2007). Where Do We Stand On Econophysics. *Physica A: Statistical Mechanics and its Applications*. 382(1): xi-xiv.

Chakrabarti, B.K., Chakraborti, A., Chakravarty, S. R. ve Chatterjee, A. (2013). *Econophysics of Income and Wealth Distribution*. UK: Cambridge University Press.

Chakraborti, A. (2002). Distributions of Money in Model Markets of Economy. *International Journal of Modern Physics C*. 13(10): 1315-1321.

Chakraborti, A. ve Patriarca, M. (2008). Gamma-Distribution and Wealth Inequality. *Pramana – Journal of Physics*. 71(2): 233-243.

Chakraborti, A., Toke, M. I., Patriarca, M. ve Abergel, F. (2011). Econophysics review: I. Empirical Facts. *Quantitative Finance*. 11(7): 991-1012.

Chatterjee, A., Yarlagadda, S. ve Chakrabarti, B. K. (2005). *Econophysics of Wealth Distribution, Econophys-Kolkata I*. Italy: Springer.

Clementi, F. ve Gallegati, M. (2005a). Power Law Tails in the Italian Personal Income Distribution. *Physica A: Statistical Mechanics and its Applications*. 350(2-4): 427-438.

Clementi, F. ve Gallegati, M., (2005b). Pareto's Law of Income Distribution: Evidence for Germany, the United Kingdom, and the United States. *Econophysics of Wealth Distribution, Econophys-Kolkata I*, (ss. 3-14). Editörler Arnab Chatterjee, Sudhakar Yarlagadda ve Bikas K. Chakrabarti. Italy: Springer.

Cockshott, W., Cottrell, A., Michaelson, J., Wright, P. ve Yakovenko, V. (2009). *Classical Econophysics*. London: Routledge.

Coelho, R. (2007). Applications of Statistical Physics to Problems in Economics, Trinity College Dublin, Transfer Report. https://www.maths.tcd.ie/~coelhor/Transfer_Book.pdf, (06.02.2018).

Coelho, R., Neda, Z., Ramasco, J. J. ve Augusta Santos, M. (2005). A Family-Network Model for Wealth Distribution in Societies. *Physica A: Statistical Mechanics and its Applications*. 353, p. 515–528.

Cogliano, F. J., Veneziani, R. ve Yoshihara, N. (2020). Computational Methods and Classical-Marxian Economics. Queen Mary University of London School of Economics and Finance. Working Paper No: 913 <https://www.qmul.ac.uk/sef/media/econ/research/workingpapers/2020/wp913.pdf>, (01.06.2021).

Conley, D. (2001). Capital for College: Parental Assets and Postsecondary Schooling. *Sociology of Education*. 74(1): 59–72.

Crease, P. R. ve Goldhaber, S. A. (2016). *Kuantum Dönemi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Credit Suisse (2019). *Global Wealth Report 2019*. Research Institute. <file:///C:/Users/IdeaPAd/AppData/Local/Temp/global-wealth-report-2019-en.pdf>, (01.02.2020).

Çakır, N. (1998). *Physics and Economics*. Ankara: Capital Markets Board of Turkey, Publication No: 114.

Çalışkan, Ş. (2010). Türkiye’de Gelir Eşitsizliği ve Yoksulluk. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*. 59: 89-132.

Dalton, H. (1920). The Measurement of the Inequality of Incomes. *The Economic Journal*. 30(119): 348-361.

De Zwart, P. (2019). The Global History of Inequality. *International Review of Social History*. 64(2): 309-323.

Desai, M. (1973). Growth Cycles and Inflation in a Model of The Class Struggle, *Journal of Economic Theory*. 6(6): 527-545.

Desai, M. (1984). An Econometric Model of the Share of Wages in National Income: UK 1855–1965. *Nonlinear Models of Fluctuating Growth* (ss. 253-277). Editörler Richard M. Goodwin, Michael Krüger, Alessandro Vercelli. Berlin, Heidelberg: Springer.

Desai, M. (2009). *Marksist İktisat Teorisi*. Çev. Nail Satlıgan. Ankara: Eflatun Yayınevi.

Desai, M., Henry, B., Mosley, A. ve Pemberton, M. (2006). A Clarification of The Goodwin Model of The Growth Cycle. *Journal of Economic Dynamics and Control*. 30: 2661–2670.

Devlet Planlama Teşkilatı (2001). *Gelir Dağılımının İyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele Özel İhtisas Komisyonu Raporu*. Ankara: Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı.

Devlet Planlama Teşkilatı (2007). *Gelir Dağılımı ve Yoksullukla Mücadele Özel İhtisas Komisyonu Raporu*. Ankara: Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013.

Disk-Ar (2019). *Sendikalaşma Araştırması, Türkiye’de Sendikalaşma, Toplu İş Sözleşmesi Kapsamı ve Grevler (2013-2019)*. <http://disk.org.tr/wp-content/uploads/2019/02/Sendikalaşma-Arastirmasi.pdf>, (01.02.2020).

Dişbudak, C. (2008). Türkiye’de Makroekonomik Politikaların Dönüşümü. *Devlet ve Sermayenin Yeni Biçimleri* (ss. 193-238). Editör Ramazan Günlü. Ankara: Dipnot Yayınları.

Doren, C. ve Grodsky, E. (2016). What Skills Can Buy: Transmission of Advantage Through Cognitive and Noncognitive Skills. *Sociology of Education*. 89(4): 321–42.

Dos Santos, P. L. (2010). Günümüz Kapitalizminde Bankacılığın İçeriği Üzerine. *Finansallaşma ve Kapitalizmin Krizi* (ss. 121-171). Editör Costas Lapavistas. Çev. Tuncel Öncel. İstanbul: Yordam Yayınları.

Dragulescu, A. ve Yakovenko, V. M. (2000). Statistical Mechanics of Money. *The European Physical Journal B-Condensed Matter and Complex Systems*. 17(4): 723-729.

Drăgulescu, A. ve Yakovenko, V. M. (2001a). Exponential and Power-Law Probability Distributions of Wealth and Income in the United Kingdom and the United States. *Physica A: Statistical Mechanics and its Applications*. 299(1-2): 213-221.

Drăgulescu, A. ve Yakovenko, V. M. (2001b). Evidence for the Exponential Distribution of Income in the USA. *The European Physical Journal B-Condensed Matter and Complex Systems*. 20(4): 585-589.

Duménil, G. ve Lévy, D. (2009). *Kapitalizmin Marksist İktisadı*. Çev. Selin Pelek. İstanbul: İletişim Yayınları.

Ecevit, Y. (2003). Toplumsal Cinsiyetle Yoksulluk İlişkisi Nasıl Kurulabilir? Bu İlişki Nasıl Çalışılabilir?. *Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*. 25(4): 83-88.

Ecevit, Y. (2011). Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisine Başlangıç. *Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi* (ss. 3-25). Editörler Yıldız Ecevit ve Nadide Karkıner. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayın No: 2307, Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 1304.

Edgell, S. (1998). *Sınıf*. Çev. Didem Özyiğit. Ankara: Dost Kitabevi.

Emiroğlu, K., Danişoğlu, B. ve Berberoğlu, B. (2006). *Ekonomi Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Engels, F. (1974). *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*. Çev. Kenan Somer. Ankara: Sol Yayınları.

Engels, F. (2003). *Anti Dühring*. Çev. Kenan Somer. Ankara: Sol Yayınları.

Engels, F. (2010). *Doğanın Diyalektiği*. Çev. Arif Gelen. Ankara: Sol Yayınları.

Ennis, S. ve Kim, Y. (2016). Market Power and Wealth Distribution. *OECD and World Bank, A Step Ahead: Competition Policy, Shared Prosperity and Inclusive Growth* (ss. 133-154). Washington D.C: World Bank Publishing.

Ennis, S., Gonzaga, P. ve Pike, C. (2017). *Inequality: A Hidden Cost of Market Power*. www.oecd.org/daf/competition/inequality-a-hidden-cost-of-market-power.htm, (28.12.2020).

Epstein, A. G. (2005). *Financialization and the World Economy*. Northampton: Edward Elgar Publishing.

Erdut, T. (2005). İşgücü Piyasasında Enformelleşme ve Kadın İşgücü. *Çalışma ve Toplum Dergisi*. 3(6): 11-49.

Eren, E. (2011). Yeni İktisatta Ortak Noktalar. *İktisatta Yeni Yaklaşımlar* (ss. 13-46). Derleyenler Ercan Eren ve Metin Sarfati. İstanbul: İletişim Yayınları.

Eren, E. ve Öğüt, K. (2009). Matematik ve Fizik Etkileşimi Çerçevesinde Yerleşik İktisadın Değişimi ve “Yeni İktisat”. *Yönetim ve Ekonomi Bilimleri Konferansı*, 24-25.

Erkan, B. (2016). Ana Akım (Ortodoks-Neoklasik) İktisat Öğretisi Eleştirisi: Heteredoks Yaklaşım İhtiyacı. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*. 8(14): 25-40.

Erkan, H. (2000). *Ekonomi Politikasının Temelleri*. İzmir: İlkem Ofset.

Eroğul, C. (2014). *Devlet Nedir?*. İstanbul: Yordam Yayınları.

Ertuğrul, A. (2014). *Ekonomik Teori ve Analizin Tarihi*. Ankara: Efil Yayınevi.

Farjoun, E. ve Machover, M. (1983). *Laws of Chaos, A Probabilistic Approach to Political Economy*. London: Verso.

Filiztekin, A. ve Çelik, M. A. (2010). Türkiye’de Bölgesel Gelir Eşitsizliği. *Megaron*. 5(3): 116-127.

Fine, B. ve Filho, A. S. (2011). *Marx’ın Kapital’i*. Çev. Nail Satlıgan. İstanbul: Yordam Kitap.

Fisher, I. (1925). *Mathematical Investigations in the Theory of Value and Prices*. New Haven: Yale University Press.

Flaschel, P. (2015). Goodwin’s MKS System: a Baseline Macro Model. *Cambridge Journal of Economics*, 39(6): 1591-1605.

Flaschel, P., Kaurmann, G. ve Taylor, T. (2005). Long Cycles in Employment, Inflation and Real Unit Wage Costs, Qualitative Analysis and Quantitative Assessment. *American Journal of Applied Sciences*. 2(13): 69-77.

Fournier, J. (2015). Generalized Pareto Curves: Theory and Application Using Income and Inheritance Tabulations for France 1901–2012. *Paris School of Economics Masters thesis*.

Fujiwara, Y. (2005). Pareto-Zipf, Gibrat's Laws, Detailed-Balance and Their Breakdown. *Econophysics of Wealth Distributon, Econophys-Kolkata I*, (ss. 24-33). Editörler Arnab Chatterjee, Sudhakar Yarlagadda ve Bikas K. Chakrabarti. Italy: Springer.

Fujiwara, Y., Souma, W., Aoyama, H., Kaizoji, T. ve Aoki, M. (2003). Growth and Fluctuations of Personal Income. *Physica A: Statistical Mechanics and its Applications*. 321(3-4): 598–604.

Furman, J. ve Orszag, P. (2015). A Firm-Level Perspective on the Role of Rents in the Rise in Inequality. *Presentation at A Just Society Centennial Event in Honor of Joseph Stiglitz at Columbia University*. https://obamawhitehouse.archives.gov/sites/default/files/page/files/20151016_firm_level_perspective_on_role_of_rents_in_inequality.pdf, (15.12.2020).

Gallegati, M., Keen, S., Lux, T. ve Ormerod, P. (2006). Worrying Trends in Econophysics. *Physica A: Statistical Mechanics and its Applications*. 370(1): 1-6.

Gallino, L. (2012). *Küreselleşme ve Eşitsizlik*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Gandolfo, G. (1997). *Economic Dynamics*. Heidelberg: Springer-Verlag.

Gatti, D. D., Di Guilmi, C., Gaffeo, E., Giulioni, G., Gallegati, M. ve Palestrini, A. (2005). A New Approach to Business Fluctuations: Heterogeneous Interacting Agents, Scaling Laws and Financial Fragility. *Journal Of Economic Behavior & Organization*. 56(4): 489-512.

Giddens, A. (2005). *Sosyoloji*. İstanbul: Ayraç Yayınevi.

Gini, C. (1921). Measurement of Inequality of Incomes. *The Economic Journal*. 31(121): 124-126.

Gonzales, M. C., Jain-Chandra, M. S., Kochhar, M. K., Newiak, M. M. ve Zeinullayev, M. T. (2015). Catalyst For Change: Empowering Women and Tackling Income Inequality. *International Monetary Fund*.
<http://www.imf.org/external/pubs/ft/sdn/2015/sdn1520.pdf>

Goodwin, M. R. (1984). A Growth Cycle. *Essays in Economic Dynamics* (ss. 122-140). London: The Macmillan Press.

Gujarati, N. D. (2009). *Temel Ekonometri*. Çev. Ümit Şenesen ve Gülay Günlük Şenesen. İstanbul: Literatür Yayıncılık.

Gündem, F. (2014). *Bölgesel Gelir Dağılımını Etkileyen Faktörlerin Analizi: Türkiye Örneği*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Güngen, A. R. (2010). Finansallaşma: Sorunlu Bir Kavram ve Verimli Bir Araştırma Gündemi. *Praksis*. 22: 85-108.

Güngen, A. R. (2012). *Debt Management And Financialisation As Facets Of State Restructuring: The Case Of Turkey In The Post-1980 Period*. (Unpublished PhD Thesis). Ankara: The Graduate School of Social Science of Middle East Technical University.

Güngen, A. R. (2021). *Borçlandırma Siyaseti, Türkiye’de Finansal İçerilme*. Ankara Dayanışma Akademisi Kitaplığı. İstanbul: İletişim Yayınları.

Günlü, R. (2008). Devlet, Sermaye, Emek. *Devlet ve Sermayenin Yeni Biçimleri* (ss. 37-84). Derleyen Ramazan Günlü. Ankara: Dipnot Yayınları.

Hahnel, R. (2004). *Siyasal İktisadın ABC'si*. Çev. Yavuz Alogan. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Hall, J.A. ve Ikenberry, G.J. (2000). *Devlet*. Çev. Y. Olgı Alibeygil ve M. Şipal. Ankara: Doruk Yayınları.

Hançerlioğlu, O. (1981). *Ekonomi Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Hannah R. ve Roser, M. (2021). "Clean Water and Sanitation", *Published online at OurWorldInData.org*. <https://ourworldindata.org/clean-water-sanitation>, (23.11.2020).

Harvie, D. (2000). Testing Goodwin: Growth Cycles in Ten OECD Countries. *Cambridge Journal of Economics*. 24(3): 349-376.

Hetherington, S. (1983). Isaac Newton's Influence on Adam Smith's Natural Laws in Economics. *Journal of Historical Ideas*. 44(3): 497-505.

Hilferding, R. (1995). *Finans Kapital*. (Birinci Kitap). Çev. Yılmaz Öner. İstanbul: Belge Yayınları.

Hobsbawm, E. (2008). *Kısa 20. Yüzyıl, 1914-1991 Aşırılıklar Çağı*. Çev. Yavuz Alogan. İstanbul: Everest Yayınları.

Hollingsworth, R. ve Müller K. (2008). Transforming Socio-Economics With a New Epistemology. *Socio-Economic Review*. 6(3): 395-426.

İlyenkov, V. E. (2009). *Diyalektik Mantık*. Çev. Alper Birdal. İstanbul: Yazılama Yayınları.

Jaumotte, F. ve Buitron, O. C. (2015). Inequality and Labor Market Institutions. *IMF Staff Discussion Note*, SDN/15/14, *International Money Fund*. <https://www.imf.org/external/pubs/ft/sdn/2015/sdn1514.pdf>, (10.06.2018).

Jenkins, S. P. (2017). Pareto Models, Top Incomes and Recent Trends in UK Income Inequality. *Economica*. 84(334): 261-289.

Jez S. J. (2014). The Differential Impact of Wealth Versus Income in The College-going Process. *Research in Higher Education*. 55(7): 710–734.

Jones, G. B. (2012). *Siyasal İktisadın Yöntemi*. Çev. Çağlar Dölek. *Marksist İktisat Klavuzu* (ss. 322-330). Editörler Ben Fine ve Alfredo Saad Filho. Ankara: Dipnot Yayınları.

Jones, I. C. (2015). Pareto and Piketty: The Macroeconomics of Top Income and Wealth Inequality. *Journal of Economic Perspectives*. 29(1): 29-46.

Kabakçıoğlu, A. (2007). İleri İstatistik Mekanik ve Karmaşıklık Çalıştayı Ders Notları. Marmaris Kuramsal ve Uygulamalı Fizik Araştırma Enstitüsü (ITAP). itap-tthv.org/iars/pdf/ITAP_SMC_Lecture_Notes_Turunc2007.pdf, (01.07.2018).

Kapar, R. (2006). *Sosyal Korumanın İşgücü Piyasalarına Etkisi*. İstanbul: Birleşik Metal İşçileri Sendikası Yayınları.

Kapar, R. (2007). Enformel Ekonomide Çalışanların Örgütlenmesi ve Sendikalar. *Çalışma ve Toplum Dergisi*. 1(12): 83-117.

Karabıyık, H. (2018). Kuantum Fiziği Diyalektik Materyalizmle Çelişir Mi?. *Madde, Diyalektik ve Toplum*. 1(4): 306-315.

Karadeniz, H. (1977). *Eğitim Üretim İçindir*. (5. Baskı). İstanbul: Gözlem Yayınları.

Karaoğlu, B. (2003). *İstatistik Mekaniğe Giriş*. İstanbul: Seyir Yayıncılık.

Kazgan, G. (2010). *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*. (15. Basım). İstanbul: Remzi Kitabevi.

Kazgan, G. (2016). *Liberalizmden Neoliberalizme*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Kepenek, Y. ve Yentürk, N. (2005). *Türkiye Ekonomisi*. (17. Basım). İstanbul: Remzi Kitabevi.

Kılıç, R. ve Demirçelik, M. (2011). Mülkiyet Kavramının Tarihsel Gelişimi Sürecinde Ortaçağ ve Reform Hareketi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. (30): 181-190.

Kırer, H. (2011). *Türkiye ve Almanya'nın Kişisel Gelir Dağılımına Ekonofizik Yaklaşım*. (Yayımlanmamış Doktora tezi). İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kırer, H. ve Eren, E. (2012). Türkiye ve Almanya'nın Kişisel Gelir Dağılımına Ekonofizik Yaklaşım. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B. Dergisi*. XXXIII(2): 19-46.

Kırer, H. ve Eren, E. (2015). İktisat-Fizik İlişkisine Tarihsel Bakış, *Ekonomi-Tek*. 4(2): 25-60.

Killewald, A., Pfeffer, F. T., ve Schachner, J. N. (2017). Wealth Inequality and Accumulation. *Annual Review of Sociology*. (43): 379-404.

Kirman, A. P. (1992). Whom or What Does the Representative Individual Represent?. *Journal of Economic Perspectives*. 6(2): 117-136.

Kocabaş, A. (2014). Küresel ve Ulusal Akciğer Sağlığında En Büyük Tehdit Sağlıkta Eşitsizlik, *Türk Toraks Derneği, Toraks Bülteni*.
<https://www.toraks.org.tr/uploadFiles/book/file/662014162327-914.pdf>(05.11.2019).

Koppl, R. (1992). Price Theory As Physics: The Cartesian Influence in Walras. *Methodos*. 4(2): 17-28.

Köse, A. H. ve Bahçe, S. (2009). Yoksulluk Yazınının Yoksulluğu: Toplumsal Sınıflarla Düşünmek. *Praksis*, 19(1): 385-419.

Köse, A. H. ve Öncü, A. (2007). İktisadın Piyasası, Kapitalizmin Ekonomisi. *Korkut Boratav'a Armağan Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar* (ss. 77-114). Derleyenler Ahmet H. Köse, Fikret Şenses, Erinç Yeldan. İstanbul: İletişim yayınları.

Krippner, R. G. (2005). The Financialization of the American Economy. *Socio-Economic Review*. 3(2): 173–208.

Krishnakumar, J. ve Pamuk, M. (2008). 21. Yüzyılda Ekonometrinin Karşılaştığı Zorluklar. *Ekonometri ve İstatistik e-Dergisi*. (7): 104-109.

Küçükbaşol, F. (2014). *Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Sağlanmasında Geçici Özel Önlem Uygulamaları: Türkiye’de Şartlı Eğitim Yardımları Örneği*. (Yayımlanmamış Uzmanlık Tezi). Ankara: T.C. Aile ve Sosyal Politikalar bakanlığı, Kadının Statüsü Genel müdürlüğü.

Lafaille, R. (1995). Measuring Health in Family Medicine. *European Research Conference on Functional Status Evaluation*. 33-54.

Lapavistas, C. (2010). Finansallaşmış Kapitalizm: Kriz ve Finansal Müsadere. *Finansallaşma ve Kapitalizmin Krizi* (ss. 25-75). Editör Costas Lapavistas. İstanbul: Yordam Yayınları.

Lapavitsas, C. (2019). *Üretmeden Kâr Etmek, Finans Hepimizi Nasıl Sömürüyor*. Çev. Yasin Emre Kara. İstanbul: Koç Üniversitesi.

Lipsey, R. G., Steiner, P. O., Purvis, D. D. ve Courant, P. N. (1994). *İktisat 1*. Hazırlayan Ahmet Çakmak. İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi.

Lipsey, R. G., Steiner, P. O., Purvis, D. D. ve Courant, P. N. (1990). *İktisat 2*. Hazırlayan Ahmet Çakmak. İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi.

Lotka, A. J. (1926). Elements of Physical Biology. *Science Progress in the Twentieth Century (1919-1933)*. 21(82): 341-343.

Lux, T. (2005). Emergent Statistical Wealth Distributions in Simple Monetary Exchange Models: A Critical Review. *Econophysics of Wealth Distributions* (ss. 51-60). Editörler Anirban Chatterjee, Sudhakar Yarlagadda, Bikas K. Chakrabarti. Milan: Springer.

Lux, T. (2008). Applications of Statistical Physics in Finance and Economics. *WP, Kiel Institute*. 145. (21.10.2018).

Maheshwari, A. (2015). *An Empirical Study of Goodwin Growth Models*. (Unpublished Master of Science Thesis). Hamilton, Canada: The School of Graduate Studies of McMaster University.

Mainwaring, L. (1993). Inter-Class Transfers in a Goodwin-Type Growth Model. *Metroeconomica*. 44(1): 65-77.

Mandelbrot, B. (2004). *The Misbehavior of Markets*. New York: Basic Books.

Mantegna, N. R. ve Stanley, E. H. (2000). *An Introduction to Econophysics, Correlations and Complexity in Finance*. UK: Cambridge University Press.

Marx, K. (2003). *Kapital, Cilt II.* (5. Baskı). Çev. Alaattin Bilgi. Ankara: Sol Yayınları.

Marx, K. (2004). *Kapital, Cilt I.* (7. Baskı). Çev. Alaattin Bilgi. Ankara: Sol Yayınları.

Marx, K. (2005). *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı.* (6. Baskı). Çev. Sevim Belli. Ankara: Sol Yayınları.

Marx, K. (2006). *Kapital, Cilt III.* (5. Baskı). Çev. Alaattin Bilgi. Ankara: Sol Yayınları.

Marx, K. (2009). *Formen, Kapitalist Üretim Öncesi Biçimler.* (2. Baskı). Ankara: Sol Yayınları.

Marx, K. ve Engels, F. (2008). *Komünist Manifesto.* Çev. Nail Satlıgan. İstanbul: Yordam Kitap.

Max R. ve Ortiz-Ospina, E. (2013). Global Extreme Poverty. *Published online at OurWorldInData.org.* <https://ourworldindata.org/extreme-poverty>, (23.11.2020).

Mazgit, İ. (1991). *Mülkiyetin Tabana Yayılması ve Servet Dağılımının Sağlanması Sermaye Piyasasının Rolü ve Etkisi.* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Mazgit, İ. (1998). *Ekonomik Kalkınma Sürecinde Türkiye’de Sağlık Sektörünün Yeniden Yapılanması.* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Mielants, E. (2007). Tepki ve Direniş: Doğa Bilimleri ve Beşeri Bilimler, 1789-1945. *İki Kültürü Aşmak Modern Dünya Sisteminde Fen Bilimleri ile Beşeri Bilimler Ayrılığı.* Editörler Richard E. Lee, Immanuel Wallerstein. Çev. Aysun Babacan. İstanbul: Metis Yayınları.

Mikailov, F. ve San, S. E. (2008). *Termodinamik ve İstatistiksel Fizik*. İstanbul: Papatya Yayıncılık.

Milanovic, B. (2016). *Global Inequality, A New Approach For The Age Of Globalization*. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press.

Mirowski, P. (1984). Physics and the Marginalist Revolution. *Cambridge Journal of Economics*. 8(4): 361-379.

Montroll, E. W. ve Shlesinger, M. F. (1983). Maximum Entropy Formalism, Fractals, Scaling Phenomena, and 1/f Noise: A Tale of Tails. *Journal of Statistical Physics*. 32: 209-230.

Morgan, L. H. (2015). *Eski Toplum*. Çev. Ünsal Oskay. İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Moura, Jr. N. J. ve Ribeiro, B. M. (2013). Testing The Goodwin Growth-Cycle Macroeconomic Dynamics İn Brazil. *Physica A: Statistical Mechanics and its Applications*. 392(9): 2088-2103.

Narin, Ö. (2006). Sınıf Çözümlemelerinin Med Cezirleri, Marks, Weber ve Ötesi. *Kapitalizmi Anlamak*. Editör Fuat Ercan. Ankara: Dipnot Yayınları.

Nau, M., Dwyer R.E. ve Hodson, R. (2015). Can't Afford a Baby? Debt and Young Americans. *Research in Social Stratification and Mobility*. 42: 114–22.

Noack, H. ve Abelin, T. (1987). Conceptual and Methodological Aspects of Measurement in Health and Health Promotion. *Measurement in Health Promotion and Protection* (ss. 89-102). Editörler T. Abelin, Z. J. Brzeznski, V. D. L. Carstairs. Copenhagen: World Health Organization Regional Office For Europe, WHO Regional Publications, European Series No. 22.

Novokmet, F., Piketty, T., Yang, L. ve Zucman, G. (2018). From Communism to Capitalism: Private versus Public Property and Inequality in China and Russia. *American Economic Association Papers and Proceedings*. 108: 109-113.

O'Neill, J. (2001). *Piyasa, Etik, Bilgi ve Politika*. Çev. Şen Süer Kaya. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Oğuz, Ş. ve Ercan, F. (2010). Avrupa Birliği'nde Emek Üzerindeki Yeni Kontrol Biçimleri ve Türkiye'deki Sendikaların Tepkileri. *Emek ve Siyaset* (ss. 9-22). Derleyenler Ali Rıza Güngen, Fuat Ercan, Özlem Tezcek, Özgün Biçer ve Yasemin Özgün. Ankara: Dipnot Yayınları.

Ongan, N. T. (2005). *Ekonomik Krizin Emek Piyasalarına Etkileri*. İstanbul: Birleşik Metal İşçileri Sendikası Yayınları.

Orhangazi, Ö. (2008). *Financialization and the U.S. Economy*. Northampton: Edward Elgar Publishing.

Oxfam (2016), *An Economy For The %1*

Oxfam (2017), *An Economy For The %99*

Oxfam (2020), *Time To Care, Unpaid and Underpaid Care Work And The Global Inequality Crisis*.

Önder, İ. (2007). Kapitalist İlişkiler Bağlamında ve Türkiye'de Devletin Yeri ve İşlevi. *Korkut Boratav'a Armağan Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar* (ss. 201-230). Derleyenler Ahmet H. Köse, Fikret Şenses, Erinç Yeldan. İstanbul: İletişim Yayınları.

Öngen, T. (2014). *Prometheus'un Sönmeyen Ateşi*. İstanbul: Yordam Yayınları.

Öniş, Z. ve Özçelik, E. (2019). Küreselleşme, Servet Eşitsizliği ve Demokrasi Üçgeni Üzerine. *Çalışma ve Toplum Dergisi*. 1(60): 259 – 277.

Özgüler, C. V. (2014). *Gelir, Servet ve Yoksulluk*. İstanbul: Cinius Yayınları.

Öziş, M. (2016). Leon Walras'ta İktisat ve Mekanik İlişkisi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. 71(4): 1241–1266.

Özlük, B. (2019). Mülkiyet ve Zilyetlik Üzerine Düşünceler. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 27(1): 139-166.

Özsoy, S. (2002). *Yüksek Öğretimde Eşitlik ve Hakkaniyet Sorunsalı-Türkiye'deki Finansal Yapıyla ilgili bir Çözümleme*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Öztekin, Z. (2018). Sağlık Politikaları ve Eşitsizlikler. *Eşitsizlikler ve Sağlık Sonuçları* (ss. 6-15). Editör Ayşe Akın. Ankara: Türkiye Klinikleri.

Öztürk, E. (2017). *Gelir Eşitsizliği – Kalkınma İlişkisi: Türkiye Örneği*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Özyiğit, M. ve Çivi, H. (2013). Ekonomi Politikten İktisada: Bilimsel Kaybediş İdeolojik Kazanım. *Türkiye Ekonomisinde Dönüşüm ve Yeniden Yapılandırma Arayışları* (ss. 83-94). Editörler Mert Ural, Ayşe Dilek Seymen, Aylin Abuk Duygulu. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Matbaası.

Palagi, E., Napoletano, M., Roventini, A. ve Gaffard, J. L. (2017). Inequality, Redistributive Policies and Multiplier Dynamics in An Agent-Based Model with Credit Rationing. *Italian Economic Journal*. 3(3): 367-387.

Pareto, V. (1897). *Course D'économie Politique*, MacMillan, Paris.

Pasukanis, B. E. (2013). *Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm*. Çev. Onur Karahanoğulları. İstanbul: Birikim Yayınları.

Patnaik, P. (2015). Capitalism and Inequality, *Agrarian South: Journal of Political Economy*. Centre for Agrarian Research and Education for South (CARES). 4(2): 153-168.

Patnaik, U. (2015). Sınıf ve Sınıf Mücadelesi. Çev. İdil Çetin. *Marksist İktisat Klavuzu* (ss. 77-84). Editörler Ben Fine ve Alfredo Saad Filho. Ankara: Dipnot Yayınları.

Pehlivan, M. S. (2009). *Gelir Dağılımı ve Eşitsizliğine Devletin Müdahale Araçları: Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu Örneği*. (Yayımlanmamış Uzmanlık Tezi). Ankara: Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü.

Pereira, E. J. De A. L., Da Silva, M. F., Pereira, H.B.B. (2017). Econophysics: Past and Present. *Physica A: Statistical Mechanics and its Applications*. 473: 251-261.

Pereira, L. C. B. (2014). Inequality and the Phases of Capitalism. *Forum for Social Economics*. 43(3): 199-222.

Perugini, C., Holscher, J. ve Collie, S. (2015). Inequality, Credit and Financial Crises. *Cambridge Journal of Economics*. 40(1): 227-257.

Pfeffer FT. (2011). Status Attainment and Wealth in The United States and Germany. *Persistence, Privilege, and Parenting: The Comparative Study of Intergenerational Mobility* (ss.109-137). Editörler TM Smeeding, R Erikson, M J'antti. New York: Russell Sage Found.

Piketty, T. (2014). *Yirmi Birinci Yüzyılda Kapital*. Çev. Hande Koçak. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Pohjola, T. M. (1981). Stable, Cyclic and Chaotic Growth: The Dynamics of a Discrete-Time Version of Goodwin's Growth Cycle Model. *Zeitschrift für Nationalökonomie - Journal of Economics*. 41(1-2): 27-38.

Polanyi, K. (2011). *Büyük Dönüşüm, Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri*. Çev. Ayşe Buğra. İstanbul: İletişim Yayınları.

Prigogine, I. ve Stengers, I. (1998). *Kaostan Düzene*. Çev. İstanbul: İz Yayıncılık.

Quevedo, H. ve Quevedo, M. N. (2016). Income Distribution in the Colombian Economy From An Econophysics Perspective. *Cuadernos de Economía*. 35(69): 691-707.

Reed, W. J. (2003). The Pareto Law of Income – an Explanation and an Extension. *Physica A: Statistical Mechanics and its Applications*. 319: 469-486.

Ribeiro, B. M. (2020). *Income Distribution Dynamics of Economic Systems, An Econophysics Approach*. Cambridge: Cambridge University Press.

Ricardo, D. (2008). *Siyasal İktisadın ve Vergilendirmenin İlkeleri*. Çev. Barış Zeren. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Riccetti, L., Russo, A. ve Gallegati, M. (2015). An Agent Based Decentralized Matching Macroeconomic Model. *Journal of Economic Interaction and Coordination*. 10(2): 305-332.

Richmond, P., Hutzler, S., Coelho, R. ve Repetowicz, P. (2006). A Review of Empirical Studies and Models of Income Distributions in Society. *Econophysics and Sociophysics Trends and Perspectives* (ss. 131-160). Editörler Bikas K. Chakrabarti, Anirban Chakraborti, Arnab Chatterjee. Weinheim: Wiley.

Richmond, P., Mimkes, J., Gallegati, M., Lux, T. ve Yakovenko, V. M. (2005). Econophysics of Wealth Distributions: Workshop Summaries. *Econophysics of Wealth Distributon, Econophys-Kolkata I*, (ss. 239-245). Editörler Arnab Chatterjee, Sudhakar Yarlagadda ve Bikas K. Chakrabarti. Italy: Springer.

Robbins, L. (1932). *An Essey On The Nature And Significance of Economic Science*. London: Macmillan.

Rosser, J. B. (2008). Econophysics and Economic Complexity. <http://cob.jmu.edu/rosserjb>, (21.10.2018).

Russo, A., Riccetti, L. ve Gallegati, M. (2014). Growing Inequality, Financial Fragility, and Macroeconomic Dynamics: An Agent Based Model. *Advances in Social Simulation* (ss. 167-176). Berlin, Heilderberg: Springer.

Russo, A., Riccetti, L. ve Gallegati, M. (2016). Increasing Inequality, Consumer Credit and Financial Fragility in An Agent Based Macroeconomic Model. *Journal of Evolutionary Economics*. 26(1): 25-47.

Ryndina, M. ve Chernikov, G. (1974). *Kapitalizmin Ekonomi Polisiği*. Çev. Metin Çulhaoğlu. Ankara: Bilim Yayınları.

Saboe-Torpey, N. (2019). *Measuring Education Inequality in Developing Countries*. Palgrave Macmillian.

Salvatore, D. (2007). Growth, International Inequalities, And Poverty In A Globalizing World. *Journal of Policy Modelling*. 29: 635-641.

Sasaki, H. (2013). Cyclical growth in a Goodwin–Kalecki–Marx model. *Journal of Economics*. 108(2): 145-171.

Sato, Y. (1985). Marx-Goodwin Growth Cycle in a Two-Sector Economy. *Zeitschrift für Nationalökonomie - Journal of Economics*. 45(1): 21-34.

Savran, S. (2013). *Üçüncü Büyük Depresyon, Kapitalizmin Alacakaranlığı*. İstanbul: Yordam Kitap.

Saygılıgil, F. (2016). *Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları*. Ankara: Dipnot Yayınları.

Scafetta, N., Picozzi, S. ve West, B. J. (2004). A Trade-Investment Model for Distribution of Wealth. *Physica D: Nonlinear Phenomena*. 193(1-4): 338-352.

Scheidel, W. (2017). *The Great Leveler: Violence and the History of Inequality From the Stone Age to the Twenty-First Century*. New Jersey: Princeton University Press.

Schinckus, C. (2010). Is Econophysics a New Discipline? The Neopositivist Argument. *Physica A: Statistical Mechanics and its Applications*. 389: 3814-3821.

Schinckus, C. (2011). What Can Econophysics Contribute to Financial Economics?. *International Review of Economics*. 58(2): 147-163.

Schinckus, C. ve Akdere, Ç. (2015). Towards a New Way of Teaching Statistics in Economics: The Case for Econophysics. *Ekonomi-tek-International Economics Journal*. 4(3): 89-108.

Sebba, G. (1953). The Development of the Concepts of Mechanism and Model in Physical Science and Economic Thought. Papers and Proceedings of the Sixty-fifth Annual Meeting of the American Economic Association. *The American Economic Review*. 43(2): 259-268.

Sen, A. (1973). *On Economic Inequality*. Oxford: Clarendon Press.

Sen, A. (1992). *Inequality Re-examined*. Oxford: Oxford University Press.

Sen, A. (1997). From Income Inequality to Economic Inequality. *Southern Economic Association, Southern Economic Journal*. 64(2): 383-401.

Shaikh, A. (2018a). *Kapitalizm, Rekabet, Çatışma, Bunalımlar*. Çev. Ümit Şenesen. İstanbul: Kırmızı Yayınları.

Shaikh, A. (2018b). Some Universal Patterns in Income Distribution: An Econophysics Approach. *Working Paper 08/2018, Department of Economics The New School for Social Research*. (06.12.2018).

Sharma, B. G., Agrawal, S., Sharma, M., Bisen, D. P. ve Sharma, R. (2011). Econophysics: A Brief Review of Historical Development, Present Status and Future Trends. *arXiv preprint arXiv:1108.0977*, (15.10.2018).

Shulz, M. (2003). *Statistical Physics and Economics, Concepts, Tolls and Applications*. New York: Springer.

Sinha, S. (2006). Evidence for Power-Law Tail of The Wealth Distribution in India. *Physica A: Statistical Mechanics and its Applications*. 359: 555-562.

Skott, P. (1989). Effective Demand, Class Struggle and Cyclical Growth. *International Economic Review*. 30(1): 231-247.

Smith, A. (2006). *Milletlerin Zenginliği*. Çev. Haldun Derin. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Solomon, S. (2000). Generalized Lotka Volterra (GLV) Models [of Stock Markets]. *Applications of Simulation to Social Sciences* (ss. 301-322). Editörler G. Ballot ve G. Weisbuch. Paris: Hermes Science.

Solow, R. M. (1990). Goodwin's Growth Cycle: Reminiscence And Ruminaton. *Nonlinear and multisectoral macrodynamics* (ss. 31-41). London: Palgrave Macmillan.

Somunoğlu, S. (1999). Kavramsal Açıdan Sağlık. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*. 4(1): 51-62.

Sonüstün, B. ve Gül, S. (2012). Ekonofizik: Ekonomi ve Fizik İlişkisine Güncel Bir Bakış. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*. 4(1): 35 – 43.

Souma, W. ve Nirei, M. (2005). Empirical Study and Model of Personal Income. *Econophysics of Wealth Distributon, Econophys-Kolkata I*, (ss. 34-42). Editörler Arnab Chatterjee, Sudhakar Yarlagadda ve Bikas K. Chakrabarti. Italy: Springer.

Sportelli, M. C. (1995). A Kolmogoroff Generalized Predator-Prey Model of Goodwin's Growth Cycle. *Journal of Economics*. 61(1): 35-64.

Stanley, H. E. ve Mantegna, R. N. (2000). *An Introduction To Econophysics, Correlations and Complexity in Finance*. Cambridge: Cambridge University Press.

Stanley, H. E., Afanasyev, V., Amaral, L. A. N., Buldyrev, S. V., Goldberger, A. L., Havlin, S., ve Viswanathan, G. M. (1996). Anomalous Fluctuations in The Dynamics of Complex Systems: From DNA and Physiology to Econophysics. *Physica A: Statistical Mechanics and its Applications*. 224(1-2): 302-321.

Stiglitz, E. J. (2016). *Eşitsizliğin Bedeli, Bugünün Bölünmüş Toplumu Geleceğimizi Nasıl Tehlikeye Atıyor*. Çev. Ozan İşler. İstanbul: İletişim Yayınları.

Stockhammer, E. (2013). Financialization and the Global Economy. *The Political Economy of Financial Crises* (ss. 512-525). Editörler M. H. Wolfson ve G. H. Epstein. New York: Oxford University Press.

Störig, H. J. (2011). *Vedalaradan Tractatus'a Dünya Felsefe Tarihi*. İstanbul: Say Yayınları.

Stremlin, B. (2007). Otoritenin Kuruluşu: Modern Dünyada Bilimin Yükselişi. *İki Kültürü Aşmak Modern Dünya Sisteminde Fen Bilimleri İle Beşeri Bilimler Ayrılığı* (ss. 17-50). Editörler Richard E. Lee ve Immanuel Wallerstein. Çev. Aysun Babacan. İstanbul: Metis Yayınları.

Şenel, A. (2008). *Siyasal Düşünceler Tarihi, Tarihöncesinde İlkçağda Ortaçağda ve Yeniçağda Toplum ve Siyasal Düşünüş, (Kısaltılmış ve Gözden Geçirilmiş Basım)*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Şimşek, H. (2011). Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliğinin Kadın Üreme Sağlığına Etkisi: Türkiye Örneği. *Dokuz Eylül Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*. 25(2): 119-126.

Şimşek, H. ve Kılıç, B. (2012). Sağlıkta Eşitsizliklerle İlgili Temel Kavramlar. *Türkiye Halk Sağlığı Dergisi*. 10(2): 116-127.

Tan, M. (1991). Eğitim Sosyolojisinde Değişik Yaklaşımlar: İşlevselci Paradigma ve Çatışmacı Paradigma. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*. 23(2): 557-571.

Tan, M. (1993). Eğitim Sosyolojisinde Değişik Yaklaşımlar: Yorumcu Paradigma. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*. 26(1): 67-89.

Tanilli, S. (2007). *Uygarlık Tarihi*. (24. Baskı). İstanbul: Alkım Yayınevi.

Tanyılmaz, K. (2008). Türkiye İşçi Sınıfının Değişen Yapısı. *Devrimci Marksizm*. 6: 50-70.

Tarassow, A. (2010). The Empirical Relevance of Goodwin's Business Cycle Model for The US Economy. MPRA Paper 21012, University Library of Munich, Germany. <https://ideas.repec.org/p/pra/mprapa/21012.html>, (18.06.2019).

Temiz, H. E. (2004). Eğreti İstihdam: İşgücü Piyasasında Güvencesizliğin ve İstikrarsızlığın Yeni Yapılanması. *Çalışma ve Toplum Dergisi*. 2(2): 55-80.

Thomopoulos, T. N. (2017). *Statistical Distributions, Applications and Parameter Estimates*. Switzerland: Springer International Publishing.

Tonak, E. A. (2015). Eşitsizliklerin Ahlaksız Teorisini Terkederken. *Modus Operandi*. 2: 257-265.

Tong, D. (2012). Statistical Physics. *University of Cambridge Part II Mathematical Tripos*. <http://www.damtp.cam.ac.uk/user/tong/statphys/one.pdf>, (02.07.2018).

Topuzkanamış, E. (2019). *Hukuk ve Disiplin, Modern Toplumda Hukuka Uymanın Dayanakları*. İstanbul: Zoe Yayıncılık.

Tunalı, H. ve Özdemir, O. (2017). Türkiye'de Finansallaşmanın Emek Payı Üzerindeki Etkisi Üstüne Bir Deneme. *İktisat Fakültesi Mecmuası*. 67(1): 57-116.

Turner, B. (1997). *Eşitlik*. Çev. Bahadır Sina Şener. Ankara: Dost Kitabevi.

Türel, O. (2021). *Küresel İktisadi Tarihçe 1980-2009*. İstanbul: Yordam Kitap.

Türk Sanayici ve İş İnsanları Derneği (1987). *Piyasa Ekonomisi ve Türkiye Uygulaması*. Yayın No: TÜSİAD-T/87.5.100. İstanbul.

Türk Sanayici ve İş İnsanları Derneği (2000). *Türkiye'de Bireysel Gelir Dağılımı ve Yoksulluk, Avrupa Birliği ile Karşılaştırma*. Yayın No. TÜSİAD-T/2000-12/295,

İstanbul. <https://www.tusiad.org/tr/yayinlar/raporlar/item/1865-turkiyede-bireysel-gelir-dagilimi-ve-yoksulluk---avrupa-birligi-ile-karsilastirma>, (26.06.2019).

Türk Sanayici ve İş İnsanları Derneği (2014). *Türkiye’de Bireysel Gelir Dağılımı Eşitsizlikleri: fonksiyonel Gelir Kaynakları ve Bölgesel Eşitsizlikler*. Hazırlayanlar Raziye Selim, Öner Günçavdı, Ayşe Aylin Bayar. TÜSAİD-T/2014-06/554, İstanbul.

Türkiye İstatistik Kurumu. Hanehalkı Bütçe Araştırması. 2002-2019.

Türkiye İstatistik Kurumu (2019). İstatistiklerle Türkiye 2019. Ankara.

Uçkaç, A. (2019). Neoliberalizm ve Küreselleşmenin Eğitim Üzerindeki Etkisi. *Mülkiye Dergisi*. 43(4): 785-809.

Ulusoy, T. (2008). *Ekonofizik ve Finans: İMKB Üzerine Görgül Bir Çalışma*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Uyanık, Y. (2008). Neoliberal Küreselleşme Sürecinde İşgücü Piyasaları. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 10(2): 209-224.

Uygur, E. (2006). Ekonometrinin Gelişimi: İktisadın “Bilim” Olma Çabası. *Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni*. 2006/8, <http://www.tek.org.tr/dosyalar/ekonometri-t3.pdf>, (07.05.2019).

Uysal, Y. (1997). *Bölüşüm İlişkileri ve Bu İlişkilerin Düzenlenmesinde Etkili Olabilecek İktisat Politikalarının Değerlendirilmesi: Türkiye Örneği*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Uysal, Y. (2007). Gelir Dağılımı Türleri Arasındaki İlişkiler Bağlamında Gelir Dağılımının Düzenlenmesine Yönelik Öneriler. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 9(2): 248-292.

Uzun, A. M. (2009). Mülkiyet Hakları ve Ekonomik Gelişme. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 23(1): 291-308.

Ünal, L. I. (2013). Kapitalist Toplumda Eğitim: Kuram ve Gerçekliğe Genel Bir Bakış. *Praksis*. 33: 9-27.

Üstün, İ. (2011). *Toplumsal Cinsiyet Eşitliği, Hesaba Katabiliyor Muyuz?*. Sivil Toplum Geliştirme Merkezi. Ankara: Uzerler Matbaacılık.

Van Der Ploeg, F. (1983). Economic Growth and Conflict Over The Distribution of Income. *Journal of Economic Dynamics and Control*. 6(1): 253-279.

Van Der Ploeg, F. (1985). Classical Growth Cycles. *Metroeconomica*. 37: 221-230.

Van Der Ploeg, F. (1987). Growth Cycles, Induced Technical Change, and Perpetual Conflict Over The Distribution of Income. *Journal of Macroeconomics*. 9: 1-12.

Van Treeck, T. (2009). The Macroeconomics of Financialisation and The Deeper Origins of The World Economic Crisis. (No. 9/2009). IMK Working Paper.

Vatandaş, C. (2007). Toplumsal Cinsiyet ve Cinsiyet Rollerinin Algılanışı. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergisi*. 35: 29-56.

Vespa J. (2012). Union Formation in Later Life: Economic Determinants of Cohabitation and Remarriage Among Older Adults. *Demography*. 49(3): 1103-25.

Volterra, V. (1931). *Le cons sur la Théorie Mathématique de la Lutte pour la Vie*. Paris: Gauthier-Villar Notes.

Walder, A. G. (1996). Markets and Inequality in Transitional Economies: Toward Testable Theories. *American Journal of Sociology*, 101(4): 1060-1073.

Weber, L. (2005). A Contribution to Goodwin's Growth Cycle Model From a System Dynamics Perspective. *Proceeds of the 23rd International System Dynamics Conference* (ss. 17-21). Boston MA.

Weiss, L. ve Hobson, J. M. (1999). *Devletler ve Ekonomik Kalkınma, Karşılaştırmalı Bir Tarihsel Analiz*. Çev. Kıvanç DüNDAR. Ankara: Dost Kitabevi.

Willis, G. (2011). Wealth, Income, Earnings And The Statistical Mechanics of Flow Systems. *Munich Personal RePEc Archive*, MPRA Paper No. 31139, <https://mpa.ub.uni-muenchen.de/31139/>, (11.003.2020).

Willis, G. (2015). Income Distribution and Income Shares: Wealth and Income Distributions Explained Using Generalised Lotka-Volterra SFC ABM Models. *International Review of Applied Economics*. 29(6): 816-842.

Wolff, D. R. ve Resnick, A. S. (2016). *Çatışan İktisadi Teoriler, Neoklasik, Keynesçi ve Marksçı*. Çev. Can Evren. İstanbul: İletişim Yayınları.

Wolfstetter, E. (1982). Fiscal Policy and The Classical Growth Cycle. *Zeitschrift für Nationalökonomie*. 42(4): 375-393.

World Bank (2005). *Economic Growth in the 1990s: Learning from a Decade of Reform*. Washington: The World Bank.

Wright, E. O. (1979). *Class Structure and Income Determination*. New York: Academic Press.

Yakovenko, V. M. (2008). Econophysics, Statistical Mechanics Approach to, <https://arxiv.org/pdf/0709.3662.pdf> [e.t. 07.02.2018].

Yakovenko, V. M. (2010). Statistical Mechanics of Money, Debt, and Energy Consumption. *arXiv preprint arXiv:1008.2179*, (07.02.2018).

Yakovenko, V. M. ve Rosser, B. J. (2009). Colloquium: Statistical Mechanics of Money, Wealth, and Income. *Reviews of Modern Physics*. 81(4): 1703-1725.

Yakovenko, V. M. ve Silva, C. A. (2005). Two-Class Structure of Income Distribution in the USA: Exponential Bulk and Power-law Tail. *Econophysics of Wealth Distributon, Econophysics-Kolkata I*, (ss. 15-23). Editörler Arnab Chatterjee, Sudhakar Yarlagadda ve Bikas K. Chakrabarti. Italy: Springer.

Yay, G. G. (2012). *Para ve Finans Teori – Politika*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Yegorov, Y. (2007). Econo-Physics: A Perspective of Matching Two Science. *Evolutionary and Institutional Economics Review*. 4(1): 143-170.

Yeldan, E. (2006). *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi, Bölüşüm, Birikim ve Büyüme*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Yeldan, E. (2011). *İktisadi Büyüme ve Bölüşüm Teorileri*. Çev. Murat Yıldırımoglu ve Harun Öztürkler. Ankara: Efil Yayınevi.

Yerlikaya, Ö. (2011a). *Goodwin İş Çevrimi Modeli ve Türkiye Üzerine Ampirik Bir Uygulaması*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yerlikaya, Ö. (2011b). İş Çevrimlerinin Lineer Olmayan Dinamikleri: Goodwin'in Büyüme Çevrimleri ve Ampirik Bir Uygulama. *Sosyal Bilimler Dergisi*. (1): 33-48.

Yılmaz, R. K. (2005). Türkiye’de Kapitalizmin Gelişim Evreleri: Sermaye Birikimi/Sınıf Merkezli Bir Çerçeve. *Kapitalizm ve Türkiye I, Kapitalizm, Tarih ve Ekonomi* (ss. 211-238). Editörler Fuat Ercan ve Yüksel Akkaya. Ankara: Dipnot Yayınları.

Zucman, G. (2019). Global Wealth Inequality. *The Annual Review of Economics*. 11: 109–38.

